

Nismo torej mi edini, ki ne delamo razločka mej predlogoma ali prefiksoma **u** in **v**, milijoni in milijoni drugih Slovencev ga ne delajo. Razloček mej njimi in nami pa je ta, da oni priznavajo, da tega razločka ni več, oni ljubijo in spoštujejo svoj živi jezik v svojem zgodovinskem razvitku, pri nas pa gospodje „pisatelji“ po učenih knjigah preiskujejo etimologične in druge take resnice in kar jih masa sprejme, to je „pravilno“, pa naj govori ves „slovenski“ narod tako ali tako! Naš „slovenski“ narod nikjer ne govori „**u**biti, **u**miti, **u**kazati, temveč le: **v**biti, **v**miti, **v**mivati, **v**kazati, kar tudi dialektične oblike goriške in beneške **v**b, **v**it, **v**m, **v**it, **v**k, **v**ázat, **k**, **v**ázat*), kaker tudi štajerske in prekmurske: **m**ujti, **m**ujvati, **m**ujvalnica**) prav energično poterjujejo. Ali pravilo je pravilo, mi moramo ločiti **u**biti „erschlagen“ in **v**biti „ein-schlagen“, **u**miti „abwaschen“ in **v**miti „vwaschen“, **u**kazati „hinabzeigen“) in **v**kazati „hinanzeigen“. — Torej Einleitung, einleiten, **v**od, **v**ve, — temu očito **v**estiti! — In pravopis! — Ni pravopisa, ki ne bi bil imenitno. Tako tirja slovenska vzajemnost! Vsi Čehi pišejo tako!

*) Glasnik IX. str. 432. Baudouin de Courtenay, Opyt § 260. Klodič. O narečji beneških Slovencev, str. 26.

**) Küzmič. N. zak. 196. Trojan. Žoltar 47.

ŠKRABČEVI DNEVI 8

ZBORNİK PRISPEVKOV S SIMPOZIJA 2013

Uredili: Danila Zuljan Kumar, Helena Dobrovoljc

*Posvečeno pobudniku in idejnemu očetu Škrabčevih dnevov,
akademiku Jožetu Toporišču*

je pravilo, mi moramo ločiti **u**biti „erschlagen“ in **v**biti „ein-

ŠKRABČEVI DNEVI 8

ZBORNİK PRISPEVKOV S SIMPOZIJA 2013

Uredili:

Danila Zuljan Kumar, Helena Dobrovoljc

Založba Univerze v Novi Gorici
2015

ŠKRABČEV ZBORNIK 8

Zbornik prispevkov s simpozija 2013

Urednici: doc. dr. Danila Zuljan Kumar, doc. dr. Helena Dobrovoljc

Recenzenti: doc. dr. Kozma Ahačič, doc. dr. Aleksandra Bizjak Končar,
prof. dr. Franc Marušič, doc. dr. Rok Žaucer

Naslovnica: Darko Turk

Prelom: Darko Turk

Izdala: Založba Univerze v Novi Gorici, Vipavska 13, Rožna Dolina,
Nova Gorica

Leto izida: 2015

ISBN 978-961-6311-90-8 (pdf)

Izdajo dela je omogočila Ustanova patra Stanislava Škrabca.

Besedilo na naslovnici je iz Cvetja z vertov sv. Frančiška, avtorja p. Stanislava Škrabca, letnik 1915, 5. zvezek.

Besedilo na hrbtni strani je lastnoročno posvetilo Adama Bohoriča na notranjih platnicah njegove slovnice Zimske urice (1584), ki jo je podaril Goričanu Juriju Ževu; izvod hrani Škrabčeva knjižnica na Kostanjevici.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6:929Škrabec S.(082)
082.2Škrabec S.

ŠKRABČEVI dnevi (8 ; 2013 ; Nova Gorica)

Zbornik prispevkov s simpozija 2013 [Elektronski vir] / Škrabčevi dnevi 8 ;
uredili Danila Zuljan Kumar, Helena Dobrovoljc. - El. knjiga. - Nova Gorica : Založba
Univerze, 2015

ISBN 978-961-6311-90-8 (pdf)

1. Zuljan Kumar, Danila
279271168

Založba Univerze v Novi Gorici

Ustanova
p a t r a
S t a n i s l a v a
Š k r a b c a

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons. Avtor/ji besedila dovoli/jo reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem in priobčitev javnosti samega izvirnega avtorskega dela pod pogoji: priznanje avtorstva, nekomercialno ter brez predelav.

Celotno besedilo licence je na voljo na spletu, na naslovu <http://creativecommons.si/licence>

Copyright © 2015 Založba Univerze v Novi Gorici. Vse pravice pridržane. Razmnoževanje in fotokopiranje dela v celoti ali po delih brez predhodnega dovoljenja Založbe Univerze v Novi Gorici je prepovedano.

VSEBINA

- 5 Ob izidu zbornika s simpozija Škrabčevi dnevi 8
Danila Zuljan Kumar, Helena Dobrovoljc
- 9 Uvodna beseda: Akademik Jože Toporišič in Škrabčevi dnevi
v Novi Gorici
Zoltan Jan
- 15 Od etimološkega slovarja do splošnega
Marko Snoj
- 20 Vodnikova *Pismenost* (1811) v zahodnem slovenskem narodnostnem
prostoru
Andreja Legan Ravnikar
- 31 Medosebni metadiskurzivni elementi v slovenskih plemiških pismih s
konca 17. stoletja
Maruška Agrež
- 44 Praslovarska starejša regresivna (prva) palatalizacija in jotacija
mehkonebnikov v praslovanščini in slovenščini
Matej Šekli
- 55 O neobveznosti večkratnega *k*-premika v slovenščini
Petra Mišmaš
- 68 Vezni naklon v rezijanščini
Janoš Ježovnik
- 84 Poimenovanja za orodje v slovenskogoriškem narečju
Mihaela Koletnik
- 105 Slovenska (strokovna) narečna leksikografija, njeni dosežki in prikaz
možnosti za nadaljnje delo
Anja Benko
- 118 Kaj je termin?
Nataša Logar, Damjan Popič
- 132 Sopomenskost in normativnost v *Turističnem terminološkem slovarju*
TURS
Vesna Mikolič

- 144 Politična korektnost v slovaropisju
Boris Kern
- 156 Besedotvorje novejšje slovenske leksike: medponskoobrazilne zloženke
Saška Štumberger
- 165 *Sclavi, schiavi* in podobni izrazi v miselnem svetu novoveških italijanskih avtorjev
Neva Makuc
- 176 Zaznamovane jezikovne prvine v delih *Fužinski bluz*, *Ata je spet pijan*, *Čefurji raus!* in *Jugoslavija, moja dežela*
Mateja Curk

OB IZIDU ZBORNIKA S SIMPOZIJA ŠKRABČEVI DNEVI 8

Danila Zuljan Kumar in Helena Dobrovoljc,
v imenu Programskega odbora simpozija Škrabčevi dnevi 8

Programski odbor sestavljajo: Kozma Ahačič, Aleksandra Bizjak Končar, Helena Dobrovoljc, Franc Marušič, Katja Mihurko Poniž, Danila Zuljan Kumar in Rok Žaucer.

V zborniku Škrabčevi dnevi 8 so objavljeni prispevki, predstavljeni na simpoziju Škrabčevi dnevi 8, ki sta ga organizirali Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici in Raziskovalna postaja Nova Gorica Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti 18. oktobra 2013 na Univerzi v Novi Gorici.

Že ob odločitvi za obuditev in organiziranje simpozija Škrabčevi dnevi leta 2011 je programski odbor sklenil, da bodo za razliko od tematsko zaokroženih strokovnih srečanj, ki se osredinjajo na izbrana področja, raziskovalkam in raziskovalcem slovenskega jezika, kulture in družbe, Škrabčevi dnevi ponudili možnost predstavljanja vsebin, ki so sicer povezane z jezikom, jezikoslovjem in zahodnoslovenskim prostorom, a jih na »tekočih« strokovnih srečanjih zaradi različnih razlogov ni mogoče predstaviti. Četudi je objava v bogati jezikoslovni publicistiki vedno dobrodošla, se kot humanisti zavedamo, da je simpozijijski nastop v našem okolju skorajda praviloma povezan z bogatim diskusijskim dodatkom, v katerem nastopajočo predavateljico oz. predavatelja publika spodbudi k razmisleku o povezanih problemih ali nerešenih mestih prispevka. Po predavanju nastali prispevki so zato okrepljeni s pobudami diskusijskega foruma, kar v obdobju znanstvene hiperproduktivnosti in (pre)hitrega objavljanja še toliko bolj cenimo.

Na oktobrskih Škrabčevih dnevih leta 2013 je nastopilo 16 predavateljic in predavateljev s 15 prispevki, ki so razen enega objavljeni v pričujočem zborniku.

Zbornik začenja predavanje z naslovom *Od etimološkega slovarja do splošnega Marka Snoja*, slavnostnega govornika in nagrajenca Ustanove patra Stanislava Škrabca za leto 2013. V njem avtor predstavi svojo osebno izkušnjo raziskovalca jezikoslovca, najprej povezano z odločitvijo, da se za enajst let umakne in izvzame iz »vsakršnega vzvoda odločanja« ter se posveti enemu temeljnih slovenskih slovarskih projektov, Bezlajevemu *Etimološkemu slovarju* – v času svojega odmika od javnega nastopanja je pripravil še dve izdaji poljudnoznanstvenega *Slovenskega etimološkega slovarja*, *Slovarja jezika Janeza Svetokriškega* ter opravil večino dela pri *Etimološkem slovarju slovenskih zemljepisnih imen* –, kasneje pa z odločitvijo za delo predstojnika Inštituta

za slovenski jezik Frana Ramovša, pri katerem se ukvarja predvsem z zagotavljanjem delovnega okolja sodelavcem za pripravo za temeljnih znanstvenih slovarjev ter lingvističnih atlasov, to je nalog, zaradi katerih je bil Inštitut za slovenski jezik ustanovljen.

Trinajst prispevkov si v zborniku sledi glede na njihovo tematiko, od zgodovine jezika, primerjalnega in teoretičnega jezikoslovja, preko slovenske dialektologije, terminologije, leksikografije do kulturoloških študij in stilistike.

Prvi sklop uvaja prispevek o Vodnikovi *Pismenost* (1811) Andreje Legan Ravnikar, v katerem avtorica predstavi Vodnikovo normativno didaktično slovnico ob koncu 18. stol. posodobljenega kranjskega knjižnega jezika ter v priredbi Štefana Kociančiča. *Vodnikova krajnska pismenost okrajšana za male šole* (1847) je na Primorskem postala uradni učbenik za nižje razrede osnovne šole na polovici 19. stoletja ter bila v rabi do reforme osnovnega šolstva 1869. leta. Maruška Agrež v svojem prispevku o medosebnih metadiskurzivnih elementih v slovenskih plemiških pismih s konca 17. stol. predstavlja nabor in rabo metadiskurzivnih elementov v slovenski plemiški korespondenci med materjo E. M. Coraduzzi in hčerjo M. I. Marenzi (ok. 1685–1700). V prispevku o praslovenski starejši regresivni palatalizaciji in jotaciji mehkonebnikov Matej Šekli prikaže oba jezikovna pojava ter izpostavi njuni vlogi v oblikovnih sistemih praslovanščine in slovenščine. Petra Mišmaš nadalje predstavlja večkratna *k*-vprašanja v slovenščini. Avtorica slovenščino uvršča med jezike z večkratnim *k*-premikom, analizira različne oblike vprašanj, ki jih najdemo v slovenščini, in pokaže, da te niso rezultat omejitve *k*-premika.

Dialektološki razdelek uvaja prispevek Janoša Ježovnika o veznem naklonu v rezijanski. V njem skuša avtor preko analize primerov iz dela *Christjanske Uzhilo* ter podatkov, pridobljenih pri terenskem delu, pokazati, da gre pri rabi posebne oblike odvisnika z veznikom *da*, ki uvaja glagol v velelniški obliki, za iz stičnih romanskih jezikov prevzeto konstrukcijo, ki pa je svoj pomen razširila. Mihaela Koletnik v prispevku o poimenovanjih za orodja v slovenskogoriškem narečju predstavlja besedje, ki v tem narečju panonske narečne skupine poimenuje kmečko orodje. Gradivo je bilo zbrano v šestih krajevnih govorih, vključenih v mrežo raziskovalnih točk za SLA, in sicer na osnovi Vprašalnice za Slovenski lingvistični atlas (SLA). V prispevku o strokovni slovenski narečni leksikografiji Anja Benko analizira vključenost strokovne narečne leksike v tri splošne slovenske narečne slovarje ter predstavi mikrostrukturna opisa slovarskih člankov v slovenskih strokovnih narečnih slovarjih. Razpravo zaključí s shematskim prikazom novih smernic za izdelavo strokovnih narečnih slovarjev na Slovenskem, kar tematsko zameji na področje kmetijstva na območju, na katerem se govori podjunsko koroško narečje.

Nataša Logar in Damjan Popič se v svojem prispevku posvetita zadregam pri prepoznavanju terminov v sobesedilu in določanju njihovih meja v primerih, ko so termini večbesedni. Avtorja z anketno raziskavo med študenti potrjujeta, da gre za pojav, ki ga kljub enoumnim definicijam uporabniki razumejo zelo različno. Vesna Mikolič v nadaljevanju predstavlja sopomenskost turističnih terminov in z njo povezano normativnost v okviru turistične terminografije ter njuno upoštevanje v *Turističnem terminološkem slovarju* TURS. Boris Kern v svojem prispevku o politični korektnosti v slovaropisju obravnava tiste lekseme v slovarjih, pri katerih bi se morali slovaropisci zavedati potrebe po družbeno odgovornem ravnanju in upoštevanju politične korektnosti. Avtor posebno pozornost namenja spremembam na tem področju

v zadnjih letih v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (2012) in prenovljeni različici *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2014).

Besedotvorja slovenskega jezika se v svojem prispevku loteva Saška Štumberger. Avtorica predstavi novejše gradivo in dopolnjeno klasifikacijo medponskoobrazilnih zloženek s samostalniškim prilastkom v skladenjski podstavi, ki jih sestavljajo zloženke s kratico, (izvorno) lastnim imenom ali z novejšim leksemom na izrazni ravni ter z leksemom iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* v skladenjski podstavi.

Zgodovinarica Neva Makuc kritično presoja izraze, kot so *sclavi*, *schiavi*, *slavi*, *schiaconi* ipd., ki so jih rabili novoveški italijanski historiografi za prebivalstvo slovanskega izvora. Avtorica ugotavlja, da je bila raba tovrstnih etnonimov tesno povezana s poznavanjem in odnosom do omenjenega prebivalstva ter s splošnimi novoveškimi miselnimi predstavami. Zbornik zaključuje razprava Mateje Curk o zaznamovanih jezikovnih prvinah v literarnih delih *Fužinski Bluz*, *Ata je spet pijan*, *Čefurji raus!* in *Jugoslavija, moja dežela*, v kateri je jezikoslovno analiziran govor literarnih oseb v izbranih sodobnih proznih delih.

Urednici se zahvaljujeva avtorjem za njihove prispevke, ki prinašajo nova spoznanja o slovenskem jeziku in kulturi, Ustanovi patra Stanislava Škrabca, ki je izdajo zbornika finančno podprla, in prof. dr. Zoltanu Janu za uvodno besedo o nastanku in razvoju Škrabčevih dnevov. Njegov prispevek je nastal v spomin na akademika Jožeta Toporišiča (1926–2014), pobudnika in duhovnega očeta Škrabčevih dnevov.

V Novi Gorici, januarja 2015

Akademik prof. dr. Jože Toporišič prejema nagrado Ustanove patra Stanislava Škrabca za leto 2004 za posebne zasluge na področju slovenskega jezika, jezikoslovja in uveljavljanja dela Stanislava Škrabca (Foto: Ada Ličen).

UVODNA BESEDA

AKADEMIK JOŽE TOPORIŠIČ IN ŠKRABČEVI

DNEVI V NOVI GORICI

ZOLTAN JAN
NOVA GORICA

Akademik Jože Toporišič je umrl 9. decembra 2014, leto za tem, ko so v Novi Gorici potekali 8. Škrabčevi dnevi, ki jih je pred tem strokovno vodil od leta 1994 do 2008. V tem obdobju se je zvrstilo šest simpozijev, uredil je tudi vse zbornike, v katerih so objavljeni referati, pa tudi popisi vse takratne dejavnosti, spremljevalnih prireditev, dodatnih publikacij in drugih »posrednih sadov« Škrabčevega projekta, ki segajo od obnove Škrabčeve knjižnice ter zaščite tamkajšnjih tridesetih inkunabul in Bohoričeve slovnice, postavitve doprsnega kipa v Novi Gorici, vsakoletnih koncertnih nizov Cvetje z vrtov svetega Frančiška pa do sodelovanja s Škrabčevo domačijo v Ribnici in Ustanovo patra Stanislava Škrabca za pospeševanje ter spodbujanje študija in znanstvenega proučevanja slovenskega jezika, naštetemu pa bi lahko dodali še kaj. Kasneje je sodeloval pri Škrabčevem projektu z občasnimi vsebinskimi prispevki o Škrabčevih publikacijah in leta 2011 kot slavnostni govornik pri odkritju spomenika p. Stanislavu Škrabcu v aleji slavnih mož v Novi Gorici. Odločitev uredništva pričujočega zbornika, da ga posveti Jožetu Toporišiču, torej ni le izraz spoštovanja do profesorja, pri katerem se je učila večina referentov, pač pa tudi priznanje njegovemu dolgoletnemu delu v Novi Gorici, ki je ostalo domala prezrto v vseh številnih nekrologih, spregledali so ga celo lokalni mediji, ki so pred tem vestno poročali o Škrabčevem projektu.

Že bežen pogled na omenjeno štirinajstletno obdobje odkriva neverjetno energijo in zavzetost, s katero je Jože Toporišič opravljal naloge, ki jih je brez oklevanja prevzel, ko ga je k sodelovanju povabil organizacijski odbor za Škrabčev projekt (v sestavi: p. Niko Žvokelj, Anica Ličen, Zoltan Jan, Alenka Saksida, Rajko Slokar, Jana Valentinčič in tudi/ali vsakokratni gvardijan frančiškanskega samostana na Kostanjevici, nasledniki na mestu direktorjev Kulturnega doma Nova Gorica in ravnatelja Goriške knjižnice Franceta Bevka ter strokovna sodelavka službe za družbene dejavnosti pri Mestni občini Nova Gorica). Poleg tega je Jože Toporišič predsedoval še številčnemu častnemu odboru, katerega člani so bili vodje vseh slavističnih institucij pri nas, predstojniki uglednih ustanov in predstavniki javnega in političnega življenja. Pri posameznih konkretnih nalogah, pa naj je šlo za iskanje sponzorjev, za dogovarjanje z različnimi izvajalci, prenašanje opreme in celo čiščenje prostorov, razmnoževanje gradiva,

spominsko fotografiranje itn. pa so pomagali številni posamezniki, med katerimi ne sme ostati prezrto vsaj obsežno in zavzeto delo sestre in nečakinje Anice Ličen, to je Ade in Tatjane Ličen, knjižničarke Mirjam Breclj in še koga, kar je razvidno iz arhiva, ki ga hrani Anica Ličen.

Kako se je vse to zasadilo in razraslo v prekipjavajoče vrvenje?

Najprej je seveda bil p. Stanislav Škrabec, ki je 42 let delal v frančiškanskemu samostanu na Kostanjevici, kjer je bila objavljena večina njegovega jezikoslovnega dela na platnicah 32 letnikov poljudne verske revije *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (od 1880 pa do 1. svetovne vojne oziroma do leta 1915 – med izhajanjem so menjali štetje letnikov, ki so se včasih ujemali s koledarskim, včasih pa s šolskim letom, zato se leta in letniki ne ujemajo). Danes precej pozabljena revija je imela v tistem času eno najvišjih naklad na Slovenskem, tako da so Škrabčeva znanstvena jezikoslovna dela pa tudi poročila, ocene, polemični in poljudni spisi itd. izhajali v verjetno največjem številu izvodov, če ne upoštevamo učbenikov in priročnikov. Prav zaradi poljudnega značaja, frekvence in časovnega razpona izhajanja se revija ni nikjer v Sloveniji ohranila v celoti na enem mestu. Imenitnejši jezikoslovci so platnice s Škrabčevimi spisi posebej hranili in tudi Jože Toporišič je

»v daljnem nemškem univerzitetnem mestu Saarbrücken take zbrane platnice v dveh povezanih zvezkih odkupil pri jezikoslovcu, ki je imel kar dvojce teh platnic. Nekateri teh Škrabčevih sestavkov so bili, ko se platnice niso ohranile, skrbno izpisane z roko. [...] Tega pisanja s platnic Cvetja je bilo za 1150 strani, deloma potiskanih tudi v prav drobnem tisku« (Toporišič 2010: 1).

Potem je bila velika marmornata spominska plošča na vhodu v frančiškanski samostan na Kostanjevici nad Novo Gorico, ki jo je leta 1970 postavil Klub starih goriških študentov, vendar se je vsem množicam vernikov in obiskovalcem grobnice francoske kraljeve družine Burbonov bolj slabo vtisnila v spomin, tako da je bil »največji jezikoslovec prve polovice 19. stoletja« med Novogoričani pa tudi Slovenci nasploh malo znan. Tega niso spremenile niti druge prireditve, npr. razstava del in gradiva o patru Stanislavu Škrabcu, ki jo je pripravil bibliotekar Goriške knjižnice Franceta Bevka Marijan Breclj in je bila na ogled v samostanu na Kostanjevici od 24. maja do 1. junija 1970 (Zorzut 1970: 64). Tako lahko zapišemo, da so nekateri le zaradi kratkega spomina in ozke razgledanosti hoteli kasneje, v eri demokracije po letu 1991, tega redovnika razglasiti vsaj za zamolčanega, če že ne za prikrita, prepovedanega in poteptanega ...

Za tem se je Pošta Slovenije ob bližajočih 150-letnicah rojstva (1994) Simona Gregorčiča, Josipa Jurčiča in Stanislava Škrabca ter 150-letnici smrti Jerneja Kopitarja odločila, da v seriji *Znamenite osebnosti* izda spominske znamke na čast teh Slovencev, ki so jih predstavili tudi v Goriškem muzeju na gradu Kromberk.

Morda so priprave na to dejanje dodatno nagovorile tedanjega gvardijana Nika Žvoklja, da je spodbudil počastitev 150-letnice sobrata tudi v frančiškanskem samostanu na Kostanjevici nad Novo Gorico. Anica Ličen je sprejela izziv in jeseni 1993 povabila k pripravam širši krog že omenjenih sodelavcev. Tako je bila 7. januarja 1994 maša zadušnica s proslavo in še nekaterimi prireditvami tako uspešna, da je kar klicala k nadaljevanju Škrabčevega projekta. Milena Hajnšek - Holz, strokovna svetnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, je navrgla zamisel za simpozij o Stanislavu Škrabcu, za katerega je zagotovila sodelovanje sodelavcev omenjenega

inštituta. In tako so stekle priprave na simpozij, ki je potem v Novo Gorico vrsto let vodil domala vse vidnejše slovenske jezikoslovce na področju slovenistike, občasno pa tudi goste iz tujine. Srečanja v Novi Gorici so bogato odmevala tudi v sredstvih javnega obveščanja, saj smo ob posameznih dogodkih evidentirali tudi po šestdeset poročil, komentarjev, intervjujev, reportaž. Manjše je bilo zanimanje med domačimi slavisti, pritegnilo pa je nekatere sponzorje in donatorje, ki so projekt podprli na različne načine, ne le z denarnimi sredstvi.

Med slednjim je najpomembnejša Ustanova patra Stanislava Škrabca, ki je nastala po zamisli in po dolgotrajnih prizadevanjih patra Nika Žvoklja, pobudnika prvih korakov Škrabčevega projekta, ki ga je podpiral tudi potem, ko ga ni bilo več v Novi Gorici. Ustanova patra Stanislava Škrabca, ki je nastala leta 2003 s sedežem v Hrovači pri Ribnici in katere soustanovitelja sta Slovenska frančiškanska provinca sv. Križa in Janez Škrabec, spodbuja znanstveno delo na področju slovenskega jezika in v okviru projekta »odprti termin« podpira najrazličnejšo s tem povezano dejavnost. Poleg tega študenti slovanskih jezikov in klasične filologije lahko s pomočjo njenih štipendij nadaljujejo z negovanjem jezikoslovnega raziskovanja, nekaterim frančiškanskim študentom pa je omogočeno podiplomsko delo. Z nagrado za izjemne zasluge ustanova vrednoti in podpira tudi delo jezikoslovcev slovenistov ter s tem izpostavlja pomen tega strokovnega področja. Prvo nagrado, ki se podeljuje vsako drugo leto, je prejel Jože Toporišič kot zahvalo in priznanje njegovemu zavzetemu ter poglobljenemu delu za umeščanje Škrabca v sodobno jezikoslovje in širšo slovensko zavest.

Jože Toporišič je brez oklevanja sprejel povabilo, da v Novi Gorici prevzame strokovno vodstvo simpozijev in urejanje Škrabčevih publikacij. Istočasno je pristal na imenovanje za predsednika Častnega odbora Škrabčevih dni, čeprav je imel takrat (kot vse svoje bogato življenje) številne obveznosti, skrbel za vse dogajanje okrog novega slovenskega pravopisa, objavljajl vrsto drugih knjig in razprav, vodil več drugih kongresov in simpozijev, med drugim tudi sorodne Pleteršnikove dneve v Pišecah in velik mednarodni simpozij o Kopitarju. Delal je požrtvovalno, odgovorno, natančno in zavzeto. Njegova energija je bila neverjetna. Iz enega simpozija jih je nastalo šest; seznam možnih tem, ki ga je sestavil in objavil, pa še ni bil izčrpan. Ob jezikoslovnih so se pojavljali tudi referati, ki so osvetljevali splošnejša vprašanja, ki so zanimala Stanislava Škrabca, npr. vprašanje alkoholizma, njegove odzive na različne dogodke, njegove za takratne čase že skoraj prevratne poglede na položaj ljudskega jezika v bogoslužju, ki je bilo do 2. vatikanskega koncila 1965. leta v latinščini, itd.

Jože Toporišič je pripravil izhodišča vsakega simpozija, vse pa povezal z rdečo nitjo v enoten koncept, ki ga je opisal v vsakokratnih predgovorih k zbornikom referatov. Znanstvena srečanja so imela dva temeljna cilja. Strokovnjaki naj bi se še bolj poglobili v spoznanja Stanislava Škrabca in pokazali njihovo težo v sklopu lastnih raziskav, v katere so jih vključevali. Med množico tedanjih spoznanj naj za ilustracijo izpostavim le eno. Škrabec je že v svojem času, pol stoletja pred Benvenistovo in Austinovo formulacijo teorije govornih dejanj, imel jasne in še danes aktualne poglede na položaj, vlogo in obliko glagola v psevdoperformativnih izjavah ter povsem sodobno obravnaval glagolski vid in čas (Grgič, 2003).

Sestavil je tudi sezname vabljenih referentov, pregledal vsa besedila in nadzoroval korekture, sodeloval na večini tiskovnih konferenc, se udeležil domala vseh spremljajočih prireditev itd. Vse simpozije je vehementno vodil in marsikaterega referenta celo javno okrcal, tako da je včasih morala diskretno poseči in ga umiriti

njegova soproga, tudi sama slavistka, ki ga je zvesto spremljala, dokler ji je zdravje to dopuščalo. Prenesti je bilo treba še marsikatero njegovo kritiko tudi pri samem dogovarjanju in piljenju dopisov, predgovorov, različnih pisem in dopisov, gradiva za predstavitve in novinarske konference. Le prošnje, vloge, obrazci in poročila za zagotavljanje materialnih pogojev dela ga niso zanimali.

Po drugi strani pa je bil lahko tudi spodbuden, znal je priznati napore sodelujočih in jih motivirati za nadaljnje delo. Naj navedeno ilustriram z drobno anekdoto. Pri prvem zborniku sem nekoliko več sodeloval in sam od sebe me je navedel kot sourednika, česar nisem niti najmanj pričakoval. Zaradi tega sem se čutil dolžnega, da še nekoliko več pomagam in sem njegovo uvodno besedilo pretipkal v računalnik, saj sam menda ni nikoli nobenega uporabljal. Ne vem, kaj me je prešinilo, da sem mu izpis nato poslal na vpogled. Vrnil mi ga je vsega rdečega in okrašenega z množico popravkov, tako da me je žena zgroženo vprašala, kako sem si dovolil poslati mu takšno besedilo. Komajda mi je verjela, da gre za samopopravke profesorja, saj sem sam dodal le nekaj vrstic. Vestno sem vnesel vso rdečino in mu besedilo spet poslal in spet dobil vrnjeno vse rdeče. Vse skupaj se je trikrat povrnilo in takrat sem sklenil (pa do danes še ne uresničil), da bom nekoč primerjal te popravke in ugotovil, kaj in zakaj je pravzaprav toliko popravljal, saj se je večkrat povrnilo prvo napisano. Morda bi se z analizo odkrilo logiko tega likanja, vendar bi bil za to potreben kakšen nov Levstik, ki je nekaj podobnega poskušal ugotoviti pri Prešernovih rokopisnih variantah poezij.

Kipenje te energije se je prenašalo tudi na druga področja, ki so spremljala Škrabčeve dneve in so natančno popisana v šestih zbornikih *Škrabčeva misel*. Predvsem se je to pokazalo pri najpomembnejšem podvigu, ponatisu Škrabčevih *Jezikoslovnih del*, ki so izhajala na platnicah revije *Cvetje z vrto v svetega Frančiška*. Najprej je Jože Toporišič presegel zamisel za goli ponatis platnic in Rok Savnik, direktor kranjske firme TRAJANUS, se je potrudil pri računalniški obdelavi, tiskarskem oblikovanju in izboljšanju fotografij izvirnikov, ki so bili ponekod komajda še berljivi. Temu je Toporišič dodal še spremno besedo, opombe in dopolnitve, ki jih je Škrabec sam pripravil sam za svoje nedokončane *Jezikoslovne spise*. Nastala so *Jezikoslovna dela* 1–4, ki prinašajo

»celoten Škrabčev že objavljen opus in več, v 4. zvezku so objavljena tudi Škrabčeva pisma jezikoslovcem in tudi družinskemu in frančiškanskim bratom, pa seveda tudi Škrabčeve jezikoslovne spise znotraj časopisa *Cvetje*, od česar naj zlasti omenim njegovo pisanje ob tisočletnici življenja in dela za panonske Slovane svetih bratov Cirila in Metoda« (Toporišič 2010: 1).

Tako je nastala še četrta knjiga, v kateri so natisnjena

»tista Škrabčeva dela od začetka njegovega javnega nastopanja 1870 do konca njegovega življenja l. 1918. Sestavine te 4. knjige *Jezikoslovnih del* so podane v 4 razdelkih. Najprej so natisnjena Škrabčeva dela iz novomeških gimnazijskih izveštij 1870, pa dela iz goriškega glasila *Soča* in iz celovškega *Kresa* 1881. Drugi del 4. knjige obsega pisanje o Cirilu in Metodu, v tretjem delu so iz nemščine prevedene 3 raziskave (ta dela so nato podana še v nemškem izvirniku), čemur sledita stvarno in imensko kazalo H. Majcenovič in V. Rupnik, tedaj mojih študentk na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Na željo tedanjega gvardijana samostana v Novi Gorici je tu naveden tudi moj sestavek iz Biografskega leksikona o Stanislavu Škrabcu. Četrtri del te knjige prinaša Škrabčeva pisma (str. 270 do 388). Ta pisma so prispevali razni imenitniki, imajo pa naslednje naslovnike: Slovensko matico, Janeza Bleiweisa, Jakoba Sketa, Matijo Murka, Valentina Majarja, neznanega dopisnika, pa Luko Pintarja, Henrika Tumo,

Ivana Prijatelja, brata Miho Škrabca (teh pisem bratu je skoraj 30), Ivana Vrhovnika, p. Kalista Mediča, Vincencija Kunstlja, Maksa Pleteršnika, Jana Baudouina de Courtenayja, Vatroslava Oblaka (teh je kar 32), Alekseja A. Šahmatova« (prav tam).

Tem štirim knjigam je Janko Moder l. 1999 pridružil še peto s 447 stranmi, *Imensko in stvarno kazalo k Jezikoslovnim delom patra Stanislava Škrabca*, ki omogoča hitro in natančno uporabo vsega jezikovnega materiala, ki se nahaja na različnih mestih Škrabčevih del. Po izdaji *Jezikoslovnih del* je Jože Toporišič povedal, da je p. Stanislav Škrabec edini slovenski jezikoslovec, ki ima tako zbrano in na enem mestu izdano vse, kar je v svojem življenju ustvaril.

Jožetu Toporišiču velja iskrena hvaležnost za delo, ki ga je opravil s svojim sodelovanjem pri Škrabčevem projektu za prepoznavanje in ovrednotenje Stanislava Škrabca in njegovega jezikoslovnega dela. Presledki, na katere opozarjajo že letnice izvedbe Škrabčevih dnevnov (1994, 1996, 1998, 2002, 2005, 2007) in izdaje zbornikov *Škrabčeva misel* (1995, 1997, 1999, 2003, 2006, 2008), kažejo, da vse ni potekalo brez težav. Zatikalo se je zdaj na tem, zdaj na onem polju. Nihanja so opazna tudi pri kakovosti referatov, ki so ob izteku začeli ponavljati že znane pojave in ugotovitve. Ne moremo trditi, da je vse to delo nastalo izključno po zaslugi Jožeta Toporišiča, niti da ga je v celoti usmerjal, se je pa tudi po njegovi zaslugi razraslo in vzpelo iz hvalevredne zamisli, da se v matičnem samostanu dostojno počasti 150-letnica Škrabčevega rojstva. Ta je prerasla je v mnogostranski projekt, ki pravzaprav še vedno živi v današnjih Škrabčevih dnevih. Nadaljujejo ga mlajši kolegi z Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici in Fakultete za humanistiko Univerze v Novi Gorici.

Viri in literatura

- Arhiv o Škrabčevem projektu*, hrani Anica Ličen (Nova Gorica, Ul. M. Kogoja 1d).
- Dan p. Stanislava Škrabca, 2011: 8. januar 2001: praznovanje 200-letnice frančiškanov na Kostanjevici v Novi Gorici: odkritje in blagoslovitev spomenika na Erjavčevi ulici v Novi Gorici. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. Zgibanka.
- Grgič, Matejka, 2003: Antična filozofija jezika v Škrabčevem opusu: problem časa. V: Toporišič, Jože (ur.), *Države, pokrajine, narodi, ljudstva in njih kulture ter znanosti v Škrabčevih delih*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 231–241.
- Moder, Janko, 1999: *Imensko in stvarno kazalo k Jezikoslovnim delom patra Stanislava Škrabca*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Škrabec, Stanislav, 1994–1998: *Jezikoslovna dela* (ur. Jože Toporišič). Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 4 zv.
- Škrabec, Stanislav, 2002: *Naša Kostanjevica: Ponatis iz »Cvetja« 1906, 1907, 1911* (pruredil in dopolnil Bruno Korošak). Nova Gorica: Branko; Ljubljana: Jutro (Frančiškova pot; 6) (Doprinosi k zgodovini Primorske; 2).
- Toporišič, Jože, 2010: *Škrabčeva Jezikoslovna dela 1 do 4 in Kazalo*. Predstavitev *Jezikoslovnih del* kupcem in uporabnikom knjig. Rokopis pisma z dne 18. oktobra 2010 hrani Anica Ličen (Nova Gorica, Ul. M. Kogoja 1d).
- Zorzut, Ludvik: Odkritje spominske plošče jezikoslovcu p. Stanislavu Škrabcu. *Srečanja* 1970, št. 23/24. 63–64.

OD ETIMOLOŠKEGA SLOVARJA DO SPLOŠNEGA

MARKO SNOJ

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU Ljubljana

Svet menda premore univerzalno pravičnost, zato naj bi bil uravnotežen: za vsako krivico naj bi obstajala pravica in za vsako delo plačilo. Je pa na svetu tudi tako, da vsako nagrado poleg vzroka, razlogov, povoda in posledic spremljajo še druge reči in ena od teh je moje današnje predavanje, ki ne bo zgolj strokovno, temveč tudi življenjsko obarvano. Predavanje so prireditelji uvrstili na častno prvo mesto. Za časti se počutim še malce premladega, prav tako nisem dovolj star, da bi bil kot zares neodvisen človek dolžan povedati vse, kar mi leži na duši. Sem v letih in na položaju, ko se v slovenski akademski pokrajini od mene pričakuje, da igram že postavljeno igro in, če je le mogoče, ne posegam v njena pravila. Ponavljam za sintaktike: *v letih in na položaju, ko*. Zakaj tu ne uporabimo veznika *kjer*, ki bi zadoščal vsaj načelu bližine? Odgovor z diahronega vidika mislim, da poznam. Tu je dejansko v uporabi absolutni relativ *ka*, ki ni bil sprejet v knjižni jezik, se je pa vanj vendarle pritihotapil v nekaterih položajih, resda zakrinkan s podobo, formo kakega drugega, seveda podobno glasečega se veznika, kot sta *ko* in *ki*. Nadaljujem. Nisem otrok, ki bi v pravem času zavpil, da cesar vendar nima ničesar na sebi. Tako moji sodelavci kakor jaz smo delovno in eksistenčno odvisni od interesov, v katerih se strokovne ambicije prepletajo z nestrokovnimi, v katerih se humanistične vrednote srečujejo s protirazsvetljskimi težnjami, kot so želja po oblasti, denarju, nadzor nad informacijami, ki se v tako imenovanih kriznih časih, ki zgolj napovedujejo trajnejše spremembe, samo še stopnjujejo.

V naslovu tega predavanja je izpostavljen *slovar*, beseda ruskega izvora, s katero smo v 19. stoletju nadomestili bolj ali manj domače sopomenke *besednjak*, *besedišče* in *besedne bukve*. Medtem ko je *besednjak* tvorjenka iz besede *beseda*, kakor je lat. *vocabularium* tvorjeno iz *vocabula*, ki prav tako pomeni »beseda«, pri čemer je celo pripona *-arium*, kot jo najdemo npr. v lat. *apiarium* »čebelnjak«, prevedena z našo *-njak* kot v *čebelnjak* in *uljnjak*, je ruska beseda *slovár* tvorjena iz *slóvo*, ki tudi pomeni 'beseda'. Ista praslovanska beseda se pri nas ohranja v besedi *slovó*, ki je današnji pomen pridobila prek 'dovoljenje za odhod'. Zveza *vzeti slovo* pomeni torej 'prejeti dovoljenje', tj. »besedo, s katero nam gospodar dovoli oditi«. Etimologija, ki nam danes pomeni genetično razlago razmerja med formo in pomenom leksikalne enote, najpogostejše morfema, besede ali frazema, ta dogajanja v naši jezikovni preteklosti le razišče, vrednotijo naj jih drugi, ki pa morajo pri tem poznati primerjalno metodo vsaj

do te mere, da razumejo argumentacijo etimološke analize in sinteze. Vsaj do mere, do katere mora npr. politik poznati stroko, o kateri odloča.

Danes bi na tem mestu gotovo poslušali koga drugega, če jaz ne bi ob koncu prejšnjega tisočletja za 11 let poniknil in se izvzel iz vsakršnega vzvoda soodločanja. Novembra 1996 sem še organiziral zasedanje mednarodnega združenja Titus (tj. združenja za uporabo računalnikov v primerjalnem jezikoslovju) v Portorožu, potem pa sem obsedel v Ljubljani do decembra 2007, ko sem se odzval vabilu mariborske kolegice in odšel predavat v njen seminar o etimologiji rastlinskih imen. V teh letih je bilo v sodelovanju mogoče dokončati enega temeljnih slovenskih slovarskih projektov, namreč Bezlajev *Etimološki slovar slovenskega jezika*, za povrh pa sem napisal dve izdaji poljudnoznanstvenega *Slovenskega etimološkega slovarja*, izdelal *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*, se približal koncu osnovne redakcije *Etimološkega slovarja slovenskih zemljepisnih imen*, ki je izšel dve leti kasneje, in skupaj z ameriškim kolegom ustanovil mednarodno revijo *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies*, ki jo verjetno poznate vsi. Seveda ni šlo brez težav in nasprotovanj. Nekateri so mi očitali nesodelovanje na znanstvenih srečanjih, da ne pišem znanstvenih člankov, da ne sodelujem v življenju stroke, skušali so mi preprečiti mojo prosvetliljsko dejavnost, ki se udejanja predvsem v *Slovenskem etimološkem slovarju*. Če bi takrat sledil tem opozorilom, bi resda videl več sveta, svoje etimološke in akcentološke zamisli bi ponujal v domačih in tujih revijah, gostoval bi na tujih univerzah, si ustvarjal svoj faktor vpliva, *impact factor*, kot se temu reče danes, sedel bi v strokovnih komisijah, ki odločajo o tem, kaj naj bi kdo delal, pisal poročila o delu in ocenjeval delo drugih, sodeloval pri delitvi sredstev, se prepiral o spremembah in dopolnitvah raznih pravilnikov, soustanavljal razne iniciative ter počel še mnogo tovrstnih stvari – slovarji pa ne bi bili napisani in Slovenec ne bi imel nobene možnosti, da bi se poučil o izvoru in prvotnem pomenu naših občnih besed in zemljepisnih imen. Dejstvo, da danes to možnost ima, ne vpliva na moj faktor vpliva. Prav tako ne vpliva dejstvo, da so po zgledu mojega *Slovenskega etimološkega slovarja* nastala še češki in poljski poljudnoznanstveni etimološki slovar. Imel sem srečo, da v mojem najbolj ustvarjalnem obdobju tekmovalni sistem v slovenski in sploh zahodni akademski pokrajini še ni bil zgrajen do te mere, da bi resno dušil pristna znanstvena prizadevanja in njihove aplikacije. Bojim se, da smo se danes temu stanju že zelo približali, hkrati pa optimistično upam, da se bo ta trend, ki dokazljivo ne deluje v skupno dobro, vendarle kmalu obrnil.

Ker naj bi bilo na svetu vse uravnoteženo, se po letu 2007 ukvarjam tako rekoč samo še z življenjem stroke. Tri dni po predaji zadnje knjige *Etimološkega slovarja slovenskega jezika* v tiskarno sem izvedel, da se nekdanja predstojnica Inštituta za slovenski jezik ne bo potegovala za še en mandat. V meni je v kakih desetih dneh iz nič dozorela misel, da bi se na tem položaju preizkusil jaz. Od tedaj je moja prednostna naloga, vzdrževati pogoje in zagotavljati delovno okolje tistim, ki si želijo resnega strokovnega in znanstvenega dela, predvsem sestavljanja znanstvenih in temeljnih slovarjev ter lingvističnih atlasov, torej nalog, zaradi katerih je bil leta 1945 (ali po nekaterih podatkih 1947) ustanovljen Inštitut za slovenski jezik. Zdaj gre za večje stvari kot pri etimologiji, udeleženih je mnogo več ljudi in interesov, zato so tudi nasprotovanja močnejša in lahko usodnejša. Če bi Slovenci pred leti ostali brez etimoloških slovarjev, bi bili pač manj razsvetljeni o svoji jezikovni preteklosti, če pa bomo v bodoče obsojeni na vsebinsko nezadostne slovarje, kakršne zagovarjajo nekateri slovenski jezikoslovci, se bomo osmešili pred vsem svetom, kot je zapisal ameriški član mednarodnega svetovalnega odbora v presoji stanja na ZRC SAZU, sami pa bomo

kot jezikovna skupnost postali ne samo lahka tarča, temveč že kar kolateralna škoda globalizacijskih procesov. Ameriški kolega ni uporabil glagola *osmešiti se* zato, ker drugi jeziki ne bi premogli vsebinsko slabih slovarjev – teh je povsod dovolj –, temveč zato, ker bi bili v srednjeevropskem in tudi precej širšem prostoru verjetno edini, ki bi imeli samo tak slovar in bi ga za povrh plačali z davkoplačevalskim denarjem, s tem pa bi po finančni poti poskrbeli, da vsebinsko kakovostnejši načrti v ta namen ustanovljene institucije zamrejo. Da me ne bi kdo napačno razumel, dodajam, da Inštitut za slovenski jezik podpira, uveljavlja in uporablja, kolikor je v naši moči, vse sodobne slovaropisne prijeme in postopke, da pa pri tem v prvi vrsti skrbi za kakovost in zanesljivost ter prav s tem za uporabnost naših izdelkov, od katerih so nekateri naslovljeni na vse jezikovne uporabnike, drugi pa na jezikoslovno skupnost.

Kaj je etimologova naloga pri splošnem slovarju? Pri slovarju novega kova, ki ga do določene mere napoveduje *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, je seveda predvsem ta, da vsaki besedi ali celo vsaki leksikalni enoti pripiše etimološko osvetlitev. To je za izkušenega delavca pri mnogih iztočnicah lahko delo. Pri *trnku* bo npr. zapisal, da je to prvotna manjšalnica od *trn*, in pri *pajčevini*, da gre za tvorjenko prek pridevnika *pajč(j)i* iz *pajek*. Za vsemi temi in takimi osvetlitvami stoji etimološka stroka, ki jo je treba tudi za pisanje poljudnoznanstvenih besedil kar dobro poznati. Nobena enovrstična etimologija ne sme biti narejena na pamet, kar po občutku, saj bi kar po občutku morda kdo napisal (in tudi je!), da je *pek* tvorjenka iz glagola *peč* in da je *mlin* iz *mleti*, čeprav dobro vemo, da je *pek* bavarska izposojenka, ki s slovanskim glagolom *peč* ni niti v sorodu, *mlin* pa izvira iz romanščine. Za vsako etimološko osvetlitvijo torej stoji poldrugo stoletje temeljnih raziskav, ki postopoma poglobljajo naše znanje, ga izboljšujejo in dopolnjujejo ter nekatere trditve po potrebi menjajo z boljšimi, verjetnejšimi. Ena takih iz moje nedavne prakse je beseda *pajek*, ki se v delu slovanskih jezikov ohranja z refleksom prednjega nosnika, npr. v slovenščini in poljščini, v delu pa zadnjega, npr. v štokavščini, češčini in ruščini. Po dosedanji razlagi naj bi bila ta beseda tvorjena s slovansko, že baltoslovansko imensko predpono *pa-*, koren pa naj bi bil enak kot v grški besedi *ónkē* ‘kot, vogal’, lat. *uncus* ‘ukriviljen in starocerkvenoslovanski *okotъ* ‘kavelj’. *Pajek* naj bi bil tako poimenovan bodisi zato, ker prebiva po kotih, bodisi zato, ker ima krive, kavljaste noge. Ampak krive noge imajo tako rekoč vsi členonožci in tudi žuželke, poleg tega ta predlog, ki implicira prevojno alterniranje med ničto in o-jevsko prevojno stopnjo, ne razloži dolžine korenskega samoglasnika, razvidne v štokavščini neposredno, v slovenščini prek novega cirkumfleksa, v poljščini pa iz refleksa *q* (in ne *ę*). Nova etimološka razlaga, ki bo objavljena v zborniku v čast poljskemu etimologu Wiesławu Boryśu, predpostavlja drugačno morfemsko segmentacijo in s tem drugačno pomensko motivacijo. Element *-kъ* zdaj razumemo kot manjšalniško pripono, element *pa-* še vedno kot nominalno predpono, koren pa je v e-jevski in o-jevski prvotni stopnji realiziran indoevropski **h₁em-* ‘vzeti, zgrabiti’, kar kaže na izvorni akrostatični nomen agentis (tipa **péd-s* z roditelnikom **pód-s* ‘noga’ < ‘ki stopa’) iz glagolske podstave, ki se ohranja v slovanskem **pojēti* ‘vzeti, zgrabiti’, potrjene npr. v hrvaščini in srbsčini. *Pajek* je torej v slovanščini semantično motiviran kot žival, ki je majhna in zgrabi, tj. kot »mali grabežljivec«, kar dejansko opiše osnovno lastnost tega členonožca. V dveh vrsticah: enako je polj. *pajak*, sorodno hrv. in srb. *pauk*, rus. *paúk*, češ. *pavouk* iz praslovan. **paekъ*, **paokъ*, kar je manjšalnica imena delujoče osebe iz glagola **pojēti* ‘zgrabiti’; prvotni pomen je torej ‘mali grabežljivec’.

Druga etimologova naloga pri pisanju splošnega temeljnega slovarja je ločevanje

med homonimi in polisemantemi, med enakoizraznicami in večpomenskimi besedami. Vsak jezik ima besede, ki se med seboj ne razlikujejo na izrazni, temveč le na vsebinski ravni, in so različnega izvora. Ne moremo si zatiskati oči pred dejstvom, da je npr. *atlas* v pomenu 'knjiga zemljevidov' druga beseda kot *atlas* v pomenu 'vrsta tkanine'. Ali da je *bor* v pomenu 'drevo Pinus' drugega izvora kot poimenovanje kemijske prvine, ki ji prav tako rečemo *bor*. Če je drugega izvora, ni ista, je druga, pa čeprav se glasi enako. Enačenje teh besed pod isto slovarsko iztočnico bi bilo tako, kot če bi enačili prof. dr. Marka Snoja z Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, ki je izvrsten onkolog in kirurg, z mano, čeprav si s soimenjakom nisva niti v sorodu, češ, saj je ime isto, samo vloge (tj. pomeni) se razlikujejo: ena vloga je vloga zdravnika, druga pa jezikoslovca. Tako seveda ne gre. Moj soimenjak z Medicinske fakultete je popolnoma drug človek, ki samo slučajno nosi enako ime kot jaz. Njegove vloge so popolnoma druge, tako kot se oba *atlasa* in oba *bora* razlikujeta v svojih osnovnih pomenih. Enako pač ni isto. Ob tem pa je treba prepoznati primere, ko gre za isto besedo v več pomenih. Ti so najpogostejše v nekem medsebojnem metaforičnem ali metonimičnem odnosu, ki jih pogosto vidimo že z laičnim očesom, npr. *krov* v pomenih 'paluba' in 'streha' (oboje nekaj pokriva), včasih je zato potrebna resna etimološka analiza, npr. v primeru *sejati* 'dajati seme v zemljo' in 'delati, da kaj pride skozi sito', kjer prvotni pomen 'mahati z roko v vodoravnem položaju' ni več ohranjen, včasih pa kak pomen sploh ni v organskem odnosu do preostalih, pa vendar je del iste besede, npr. v pomenu besede *maček* 'slabo počutje po prekomernem uživanju alkohola', pri katerem ni mogoče vzpostaviti metaforičnega ali metonimičnega odnosa do osnovnega pomena 'žival Felis' niti v zgodovini te besede. V obravnavanem primeru gre za vpliv nemške besede *Kater* 'slabo počutje po prekomernem uživanju alkohola', ki je enakoizraznica besedi *Kater* 'žival Felis'.

Tretja etimologova naloga je zmerna skrb za ohranitev etimološko-zgodovinske naravnosti slovenske norme. Ta je po mojem razumevanju rezultanta vektorjev *izročilo*, *sistem* in *raba*. Ko govorimo o novih besedah, izročila ni in če tu raba niha, bo pravilni zapis ali naglas ali njune prednostne dvojnice uravnaval sistem, ki je tako rekoč vedno zgodovinsko podprt. Na spletu se najdejo zapisi *formulica* in *formulca*. Poznavalec slovenskega zgodovinskega jezikoslovja bo takoj prepoznal sistemsko, besedotvorno ustreznost prve različice, zato bo predlagal, naj druge, ki je posledica delovanja slovenske moderne samoglasniške redukcije, slovar ne obravnava kot normativne vse dotlej, dokler ne bi njena raba morda zares močno prevladala – tako kot je prevladala v primeru *palčka*, pri katerem iz enakih razlogov vemo, da bi se, sledeč etimološko-zgodovinskemu načelu, morala pisati samo z *i*-jem kot *palička*, ali v primeru *superca*, ki je kot pogovorna beseda v pogovorni podobi prek besedil že našla prostor tudi v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*. Seveda ne bo nihče prepovedal *paličke*, bo pa navedel tudi rabo *palčke* in jo že samo s tem priznal tudi v knjižni normi. Podobno velja za hiperkorektne primere, kot sta *malica*, kjer se je *i* že dokončno uveljavil, čeprav ni etimološki (beseda je namreč izposojenka iz nemške *Mahlzeit*), ali *čičerika*, kjer so na izvorno *čičerka*, izposojenko iz italijanske *cicerchia*, vplivala rastlinska imena in poimenovanja rastlinskih delov s pripono *-ika*, npr. *hermelika*, *jerebika*, *bodika*. Primera s hiperkorektnim neobstoječim polglasnikom sta *marec* in *Turek*, saj v jezikih posrednikih in v izvornih jezikih tu ni ničesar: nem. *März*, *Türke*, lat. *mensis Martius*, turš. *Türk*.

Jezikovna raba je v slovenščini tako kot v drugih živih jezikih vedno vplivala na jezikovno normo, vendar je, kot sem že povedal, raba le eden od treh določujočih

vektorjev. Površni opazovalec jezika rabi pripisujejo prevelik vpliv, zadržati pa premajhnega. Vektorska rezultanta je tudi tu preprosto rezultanta: od vsakega nazora upošteva toliko moči, kolikor je dejansko ima. Zagovorniki večjega vpliva dejanske aktualne rabe svoje stališče pogosto utemeljujejo z načeli demokratičnosti, češ da je jezik last vseh govorcev in da imamo zato vsi pravico do njegovega spreminjanja. Res je tako, vendar moramo pri tem upoštevati različne govorne položaje, v katerih se nahajamo. Kakor danes ne stojim pred vami v kavbojkah in sweatshirtu, temveč v formalni obleki, tako ne govorim niti po ljubljansko niti v svojem domačem idiolektu niti v gorenjskem govoru svoje mladosti, temveč skušam govoriti zborno. Kakor moj govor predstavlja le neznatni delček jezika, tako tudi moj okus oblačenja le neznatno vpliva na to, kaj bodo v bodoče ustvarjali modni kreatorji. Jezikovna norma, ki jo upoštevamo v formalnih govornih položajih in večini oblik pisnega sporazumevanja, je v tej metafori primerljiva s formalnim oblačenjem, ki se spreminja počasi, premišljeno in s strokovnimi utemeljitvami, ne pa po vsakem modnem sejmu. Jezikoslovje je stroka tako kot vsaka druga in demokratična načela, ki pritičejo politiki, ne spadajo med strokovne argumente. Naloga jezikoslovja je iskanje znanstvene resnice o jeziku: etimologija raziskuje zgodovino, predzgodovino in prvotni pomen besed, opisno jezikoslovje pa podaja jezikovni opis, ki se tradicionalno deli na dva medsebojno neločljiva dela, namreč na opis slovnice kot urejevalnega dela jezika in opis besedja kot njegovega poimenovalnega dela. Kakor od etimologije pričakujemo čim bolj točne ugotovitve o nastanku besed, tako od sinhronega jezikovnega opisa pričakujemo čim bolj točne podatke o jezikovnem stanju v določenem časovnem prerezu. Tu ni nič demokratičnega in nič nedemokratičnega, je zgolj stroka. Pač pa se moramo pri splošnem temeljnem slovaropisju zavedati, da knjižnega jezika in jezikovne norme ne delamo na novo, saj nismo v 16. stoletju. Slovenski jezik ima bogato in že skoraj poltisočletno knjižno izročilo, ki postavlja temeljna normativna merila knjižnega jezika, ima pa še daljšo govorjeno zgodovino in predzgodovino, ki postavlja temelje zborni govorjeni besedi. Od temeljnega splošnega slovarja pričakujemo normativno-informativni opis besedja širšega časovnega konteksta, ne zgolj jezikovnega standarda zadnjih deset, dvajset let, zlasti pa v njem ne pričakujemo muh enodnevnice. Spomladi so novinarji npr. očitali *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika*, da ni zaznal besede *zombi* v vstajniškem pomenu. Prav je, da je ni, saj je bil ta pomen muha enodnevnica, ki je danes že zamrl. Sodobna norma slovenskega jezika ni točka na časovni premici, temveč obsega časovno območje kultiviranega jezika, ki seže vsaj do obdobja slovenskih pripovednih klasikov. Sodobni jezikovni priročniki morajo prvine, ki niso več v splošni rabi ali polagoma zamirajo, označiti z ustreznimi oznakami, kot sta npr. v SSKJ *starinsko* in *raba peša*. Kdor prebira slovensko leposlovje prejšnjega in predprejšnjega stoletja, pogosto naleti na besedno zvezo *íti na ógledi*, ki danes skoraj ni več v rabi. Kam drugam kot v temeljni razlagalni slovar naj bralec pogleda, kaj ta besedna zveza pomeni! Če bo imel na voljo le slovar, izdelan zgolj na osnovi korpusnega gradiva, ki praviloma ni starejše kot deset, dvajset let, tega podatka v njem ne bo našel, saj ima Gigafida zanj le en zadetek, Nova beseda pa nobenega.

Morda se bo komu zdelo, da sem v zadnjih minutah že presegel okvire, ki jih določa naslov mojega današnjega predavanja. Morda je res tako, vendar te misli utemeljujem s časovno širšim pogledom na jezik in njegovo normo, ki se mu zgodovinski jezikoslovec in etimolog ne more in ne sme upreti, ta pogled pa je le eden od vektorjev, ki sooblikuje rezultanto, kot se bo udejanjila v novem slovarju slovenskega jezika.

VODNIKOVA *PISMENOST* (1811) V ZAHODNEM SLOVENSKEM NARODNOSTNEM PROSTORU

ANDREJA LEGAN RAVNIKAR

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU

Povzetek

Prvi slovenski učbenik za poučevanje materinščine *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole* (1811) Valentina Vodnika je zaradi neugodnih družbeno-političnih razmer za slovensko šolstvo ostajal na obrobju zanimanja. To se je zgodilo kljub velikemu pomenu prve v slovenskem metajeziku pisane slovnice: prvikrat se sistematično oblikuje slovensko slovnično izrazje, popišejo se tonemski naglas, temeljne slovenske besedotvorne zakonitosti in osnove slovenske skladnje. Slovnica je bila v skrajšani obliki in z delno spremenjenim naslovom *Vodnikova krajnska pismenost okrajšana za male šole* leta 1847 izdana v Trstu, z manjšimi spremembami še 1854. Priredil jo je primorski duhovnik, jezikoslovec, slovaropisec in zgodovinar Štefan Kociančič. Sprejel je Vodnikovo strokovno izrazje (nekateri izrazi so se obdržali do danes), v izdaji iz 1854 pa je v oblikoslovnih paradigmah kot prevladujočo varianto normiral nekatere t. i. nove oblike (1850), značilne za sredi 19. stoletja nastajajoči enotni novoslovenski knjižni jezik. Kociančičeva priredba iz leta 1854 je torej imela pri začetnem jezikovnem pouku v zahodnem slovenskem narodnostnem prostoru normativno funkcijo.

Ključne besede: Valentin Vodnik, *Pismenost* (1811), Štefan Kociančič, *Vodnikova krajnska pismenost okrajšana za male šole* (1847, 1854)

VALENTIN VODNIK AND HIS *PISMENOST* (1811) IN THE WESTERN SLOVENIAN NATIONAL TERRITORY

Abstract

The first Slovene textbook for the teaching of Slovene as a mother tongue, entitled *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole* (*Literacy or Grammar Book for Elementary School*) was completed by Valentin Vodnik in 1811; however, due to unfavourable political and social circumstances in which the Slovene school system found itself in at the time, it remained grossly ignored – despite the important fact that this was the very first grammar book to have been written in the so-called meta-language. For the first time, Slovene grammar terminology was systematically articulated; the book also offered a detailed account of tonemic accent, basic rules of word formation in Slovene, as well as the basics of Slovene syntax. The abridged version with a slightly modified title *Vodnikova krajnska pismenost okrajšana za male šole* (*Carniolan Literacy by Vodnik, abridged edition for Grammar Schools*) was only printed as late as 1847 in Trieste and then again with slight modifications in 1854. It was adapted by the Catholic priest, linguist,

lexicographer and historian of the Primorska region, Štefan Kociančič. He accepted Vodnik's professional terminology (some of which is still in use today); however, in the 1854 edition, he coined some new forms as the prevalent version in the morphological paradigms (1850) which were more typical of the standard uniform Slovene language evolving in the mid- 19th century. The adaptation by Kociančič from 1854 was therefore normative in the entry level language teaching in the western Slovene national regions.

Key words: Valentin Vodnik, *Pismenost* (1811), Štefan Kociančič, *Vodnikova krajnska pismenost okrajšana za male šole* (1847, 1854)

0 Uvod

Prvi pomembnejši slovenski pesnik in prvi slovenski časnikar, slovaropisec, šolnik, prevajalec, tvorec slovenskega strokovnega izrazja Valentin Vodnik je leta 1811 izdal prvo (v celoti) slovensko pisano slovnico materinščine *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole*. Prvotni naslov, ki ga je Vodnik v rokopisu pred natisom prečrtal, je bil: *Pifmenoft, Pifmena Snadnoft ali Gramatika sa Slovenfke Shole na Krajnskimu ino Korosfkimu v Ilirii*. Iz ohranjenih rokopisov (različne verzije, odlomki) je razvidno, da je že pred 1807 Vodnik napisal osnutek latinsko pisane slovenske slovnice in prve poskuse v nemščini. Na pobudo Žige Zoisa in iz didaktičnih potreb je leta 1807 pripravil nemško pisano slovnico slovenskega jezika, ki je ostala v rokopisu (Toporišič 1986: 521–524, 1987: 21–25).

1 Vodnikova slovenska slovnica (1811)

Vodnikova *Pismenost* (1811)¹ je normativna didaktična slovnica v zadnjem dvajsetletju 18. stoletja posodobljenega slovenskega (kranjskega) knjižnega jezika in prvi slovenski učbenik za poučevanje materinščine. V Ilirskih provincah pod francosko upravo (1809–1813) je namreč materinščina postala uradno priznana kot učni jezik pri osnovnih predmetih (branje, pisanje, verouk, računstvo) v enotni osnovni šoli (*écoles primaires*) in gimnaziji (*écoles secondaires*), v zadnjem letniku pa tudi učni predmet.² Nekatere Vodnikove šolske knjige so bile septembra 1810 že končane; zaradi pomanjkanja denarja so izšle šele junija 1811, zato se je Vodnikova slovnica z uvedbo francoskega

¹ To je skrajšano poimenovanje za Vodnikovo slovnico *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole* (1811).

² Tri različne stopnje osnovnega šolstva – trivialke, glavne in normalne šole – so bile odpravljene. Po dveh letih so učenci kot absolventi drugega razreda lahko nadaljevali šolanje na gimnaziji, kjer znanje nemščine ni bilo več pogoj za sprejem. Gimnazija je bila prejšnji podobna le po imenu; imela je dva razreda, izjemoma v Ljubljani tri (dve stopnji za vsakega), zato ni več usposabljala za direkten prehod na univerzo. Gimnazije za slovensko ozemlje Ilirskih provinc so se nahajale v Ljubljani, Novem mestu, Idriji, Gorici, v Kopru, Trstu, novoustanovljeni pa v Kranju in Postojni. Tretji razred so obiskovali učenci, ki niso želeli študirati, le pridobiti elemente poklicne izobrazbe (geometrija, mehanika, risanje, stavbarstvo, praktični obrtni pouk). Po vsebini pouka in po vmesnem položaju med osnovno šolo in licejem je bila ta »gimnazija« povzeta po francoski sekundarni šoli (Schmidt 1964: 79). V prvem razredu je bil učni jezik slovenski, v drugem so se pridružili francoščina in nemščina, v primorskih krajih italijanščina; v zadnjem razredu tudi latinščina. Poleg ljubljanskega, ki je bil organiziran kot centralna šola, so 1810 ustanovili liceje tudi v Trstu, Gorici in Kopru; bili so vmesne šole med sekundarnimi in fakultetami (6 let). Gl. tudi Prijatelj (1911: 417–435, 584–585, 587, 590–594), Ciprle – Vovko (1987: 45–50).

šolskega reda od novembra 1810 do izida rabila v rokopisu (Priatelj 1911: 429–430, 433, 584). Kot uradno dovoljen učbenik za poučevanje slovenščine (in neuradno kot priročnik za učitelje) je bila priznana tri šolska leta – do vrnitve avstrijskih oblasti jeseni 1813.³ Raba *Pismenosti* (1811) je v katalogih predmetov izpričana za ljubljansko in idrijsko osnovno šolo, za ljubljansko gimnazijo in normalko (Schmidt 1962: 31, 1964: 70–71). V *Predgovoru* k slovnici tudi izvemo, da je bil Vodnik prepričan, da je dobro znanje maternega jezika izhodišče za širšo izobrazbo, za učenje tujih jezikov, vpliva na razvoj umetnostnega jezika v slovenščini in krepitev narodove samozavesti.

1.1 V *Pismenosti* (1811) prvokrat zasledimo sistematično oblikovanje slovenske jezikoslovne, posebej slovnične terminologije. Izhodišče pri oblikovanju jezikoslovnega izrazja je cerkvenoslovansko in rusko. V *Predgovoru* je Vodnik navedel dva ugledna slovničarja Smotrickega in Lomonosova. Iz nadaljnjih ugotovitev lahko potrdimo, da je imel v rokah cerkvenoslovansko slovnico Meletija Smotrickega: *Grammatiki slavenskija pravilnoe syntagma* (1. izdaja 1619 z mnogimi ponatisi) in prvo pomembno rusko pisano slovnico ruskega knjižnega jezika Mihaila Vasiljeviča Lomonosova: *Rossijskaja grammatika* (1. izdaja 1755). Primerjalna analiza z obema slovnicama je pokazala, da je Lomonosov velik del terminov za slovnico ruskega jezika prevzel iz omenjene cerkvenoslovanske slovnice. Prek Vodnikove *Pismenosti* jih je s prevzemanjem in kalkiranjem precej prišlo v slovensko jezikoslovno (slovnico) tradicijo.⁴ Tudi sprejemanje nekaterih terminov iz klasičnih jezikov v Vodnikovo slovnico je potekalo s posredovanjem obeh slovanskih slovnice.⁵

1.1.1 Prevzeti iz ruščine so npr. naslednji termini: *glas* (rus. голос), *padež* 'sklon' (rus. падеж),⁶ *lice* 'oseba' (rus. лицо), *glagol* (rus. глагол), *zalog* 'glagolski način' (rus. залог), *narečje* 'prislov' (rus. наречие), *pervoobrazen* 'glavni' (števnik) (rus. первообразный). Še več je zgledov terminov z besedotvorno podstavo iz ruščine, tvorjenih s slovenskimi obrazilnimi morfemi: *vdar* 'naglas' (rus. ударение), *končanje*, *konec* 'končnica' (rus. окончание), *sprega*, *vprega* 'spregatev' (rus. спряжение), *sklanja*, *sklanjanje* 'sklanjatev' (rus. склонение), *glasnik* 'samoglasnik' (rus. гласный), *soglasnik* (rus. согласный), *naklon* (rus. наклонение) itd. Kalkirani oz. morfemsko prevedeni termini po ruskem (cerkvenoslovanskem) vzoru so npr. naslednji: številne imena (rus. имя числительные), *namestime* 'zaimek' (rus. местоимение), *vez* 'veznik'

³ Dotlej so osnovne pojme spoznavali le pri pouku branja in pisanja.

⁴ Derganc (2007: 417) izpostavlja nekaj izrazov Smotrickega, ki jih je prevzel Lomonosov in obstajajo še danes. Ker se je cerkveni slovanščini pripisovalo položaj latinščine (poleg verskih besedil še v vlogi jezika znanosti in umetnosti), so tudi cerkvenoslovanski morfemi postali primeren vir za tvorbo ruskih knjižnih besed. Bili so namreč brez konotativnih pomenov, primerni za tvorbo abstraktne leksike in terminov. Raba tujega termina je bila upravičena tedaj, ko ni bilo mogoče najti ali tvoriti ustreznega izraza iz domačih morfemov ali pa je bil le-ta že uveljavljen. Upoštevajoč cerkvenoslovansko slovnico izročilo se je Smotricki zgledoval tudi po latinskih in grških slovnica. Več o tem gl. Derganc (1986: 68–75).

⁵ Latinsko oz. klasično izhodišče se vidi v slovarčku, kjer so ob slovenskih poimenovanjih navedene tovrstne ustreznice, npr. *dvaglasnik* je prevod iz grščine *diptong*.

⁶ Izraz je že Japelj uporabil v svoji slovnici, ki jo je pisal od leta 1800 dalje; izdajo je prekinila njegova smrt 1807 (Ramovš 1971: 227). Zapisovali so ga jezikoslovci do Ramovša poleg *sklon*, ki se prvič pojavlja v Murščevi slovnici (1847).

(rus. союз), *medmet* (rus. междуметие), *odreka* 'zanikanje' (rus. отрицание). Poleg opisnega Vodnik navaja – spet po ruskem vzoru – »posebni prihodni zhaſ«, ki se tvori s predponskim obrazilom (»predftavkam«) *po-*, npr. *pobežím, poletím, porèzhem*. Po drugi strani npr. samostalniška raba pridevnikov ni nujno izzvana z vzorčno predlogo: *edinje, dvojstno, množno* (rus. единственное, множественное число); konverzni samostalniki prevladujejo nad rabo dvobesednih poimenovanj, npr. pri poimenovanju sklonov *imenvaven, rodiven, dajaven* itd.⁷

1.2 Ob tem je potrebno poudariti, da je Vodnik uspešno prepoznava izvirne možnosti tvorbe slovenskih besed. Tvorbena motivacija, besedotvorni postopki (npr. prevladujoča izpeljava) in modeli (slovenski obrazilni morfemi in njihovi besedotvorni pomeni) so razvidni iz razlagalnega besedila slovnice in slovensko-latinskega seznama – slovarčka s 328 gesli in podgesli. V slovnici je Vodnik odkrival tudi druge zakonitosti slovenskega jezika: že pred 1807 naj bi odkril tonemski naglas, ki ga je v slovnici prvikrat predstavil; prvi je pisal o stavčnih členih; opisoval je značilnosti slovenske skladnje, ki je bila v tedanjem knjižnem jeziku preveč pod vplivom nemščine itd.⁸

2 Vodnikova slovnica v predmarčnem obdobju

Po vrnitvi avstrijskih oblasti jeseni 1813 centralna dvorna pisarna na Dunaju ni izvedela pravih podatkov, namreč, da je bila slovenščina priznana kot učni jezik tudi na gimnazijah in v mestnih osnovnih šolah (ne le na deželi) in da je bila celo učni predmet. Tako so bile uradno prikrite slovenske jezikovne pridobitve v Ilirskih provincah in tudi Vodnikovo delo. Najvažnejši ukrepi v osnovnem šolstvu v t. i. predmarčnem obdobju (1814–1848) so se nanašali na razvijanje mreže rednih in nedeljskih osnovnih šol, predvsem ponavljalnih, ki so bile obvezne za mladino med 6. in 12. letom oz. do končanega 15. leta. Študijska dvorna komisija je šele 1829 dovolila, da imajo učenci elementarni pouk na deželi v slovenščini – s pomočjo slovenskih učnih knjig; v glavnih šolah, mestnih in trških trivialkah pa naj ostane pouk dvojezičen z dvojezičnimi knjigami.⁹ To je bil ukaz,

⁷ Postopek univerbizacije je na tem mestu dominanten, sicer pa je bilo tedaj v slovenščini dosti manj enobesednih strokovnih izrazov kot dvo- in večbesednih. To je najbolj očitno pri Vodnikovem prevajanju nemških samostalniških zložen (Legan Ravnikar 2011: 83–88, 2011a: 296–299).

⁸ Obravnava je na posamičnih mestih kontrastivna s slovniciami sorodnih slovanskih jezikov (»drugi Slovenzi«), nemščine in romanskih jezikov, npr. nimamo brezpredložnega orodnika; v slovenščini ni člena kot v nemščini, italijanščini ali francoščini; beseda kaže spol v zadnjem zlogu kot v latinščini; značilen je nestalni besedni red kot v latinščini; odsvetuje se kalkiranje po nemščini, ki je ostalo dvesto let v knjižni rabi: »ne jej namesto nimaš jesti, bogatim namesto postajam bogat (ich werde reich), zdravim bolnika namesto bolniga delam zdraviga«; Vodnik sooča kategoriji vikanja in onikanja v slovenščini in nemščini.

⁹ Uradno je bila izražena potreba po novem abecedniku, berilu, računici, slovenski slovnici in prevodu navodil za spisje. V drugih pokrajinah in deželah je bil pouk dvojezičen, v prvih razredih pretežno slovenski, v trgih in mestih nemški. Tako je določal drugi šolski zakon za osnovne šole *Politična šolska ustava nemških šol*, ki je bil v veljavi v letih 1805–1869 (Ostanek 1999: 55). Tudi načrt za reorganizacijo šolstva v letu 1848, ki je med drugim predvideval, da naj bo pouk v osnovnih in srednjih šolah v maternem jeziku učencev, je bil deloma uresničen šele dve desetletji kasneje (1869), ko je prišlo do reforme osnovnega šolstva (prav tam: 57, podrobneje: Ciperle – Vovko 1987: 60–65). Stroga avstrijska šolska politika je dovoljevala

ki je prvokrat segel čez deželne meje Kranjske, v t. i. Ilirsko kraljestvo pod habsburško nadoblastjo: na Goriško, v Trst, del Istre, v beljaško okrožje na južnem Koroškem in v zgornjo dolino Drave na južnem Štajerskem.

2.1 Ker je *Pismenost* (1811) izšla v slovenskem metajeziku (ni bila vsaj dvojezična!), je zaradi slovenščini nenaklonjene jezikovne situacije in nezaželenosti Vodnika po vrnitvi avstrijskih oblasti za več kot tri desetletja ostala neprimerna za uradno šolsko rabo. Iz večine obstoječih primerkov je bil iztrgan *Predgovor* in oda *Ilirija oživiljena*. Zaradi odstranitve vseh zunanjih znamenj naklonjenosti francoskim oblastem predvidevamo, da se je slovnica rabila neformalno – vsaj na ljubljanskem liceju do izida Metelkovih nemško pisanih slovenskih slovníc (1825, 1830). Bila je pomožno gradivo za slovenske učitelje še nadaljnji dve desetletji – do natisa slovensko pisanih slovníc sredi 19. stoletja.

2.2 Kljub načrtnemu spregledu je moč zasledovati posamezne vplive Vodnika na mlajše pisce učbenikov za slovenski jezikovni pouk – predvsem v sprejemanju strokovnega izrazja.¹⁰ Fran Metelko je v nemško pisani slovnici *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache* (1825) poleg nemških zapisoval Vodnikova poimenovanja za sklone. V skrajšani šolski slovnici *Slowenische Sprachlehre* (1830) najdemo od Vodnika sprejeta poimenovanja besednih vrst. Nekaj strokovnih izrazov je sprejel Slomšek v delu *Blaže in Nežica v nedeljski šoli* (1. izdaja 1842), npr. *plemena besedi, vprašaj, pika*. Sredi 19. stoletja je v kratkem času izšlo več slovensko pisanih šolskih slovníc. Vodnikovo izrazje je v veliki meri upošteval Jožef Muršec v *Kratki slovenski slovnici za pervence* (1847). Neposreden in prek Muršca posreden vpliv je zaznati tudi pri Franu Malavašiču v *Slovenski slovnici za prve slovenske šole v mestih in na deželi* (1849).¹¹ Vodnikovo izrazje je našlo odmev še v dveh slovensko pisanih slovníc: Matije Majarja *Slovnica za Slovence* (1850) in Antona Janežiča *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter malim cirilskim in glagolskim berilom za Slovence* (v 1. izdaji 1854).

3 Aktualizacija Vodnikove slovnice v predmarčnem obdobju na Tržaškem in Goriškem:¹² Štefan Kociančič

Do leta 1840 so Primorci uradno predpisane in neuradne šolske knjige, ki sta jih naročali šolski komisiji v Trstu in Gorici, dobivali iz Ljubljane. Najbolj so potrebovali samo slovenske učbenike za nedeljske začetne šole.¹³ Avstrijski grof Stadion, ki je bil

le določene šolske knjige. Ker jih ni bilo dovolj, so predlagali obogatitev jezikovnega pouka s pomočjo časopisov in druge literature: *Novic, Vedeža, Krajske čbelice*, strokovnih knjig Vrtočca, Robide itd., slovníc Metelka, Muršca, Murka itd. (Govekar Okoliš 2004: 228).

¹⁰ O značilnostih slovenskega jezikoslovnega izrazja v slovensko pisanih slovenskih slovníc 19. stoletja gl. Pacek (2003: 36–47).

¹¹ Tudi v Potočnikovi nemško pisani slovnici s slovenskimi terminološkimi ustreznici *Grammatik der slowenischen Sprache* (1849) se pojavljajo nekateri Vodnikovi izrazi, kot *zlaganje* (Bildung), *narečje* (Nebenwort), *predlog* itd.

¹² V slovenski Istri so se slovenske ljudske šole začele odpirati v drugem desetletju 19. stoletja (prva v Kortah nad Izolo 1819), množično s samo slovenskim učnim jezikom pa šele po letu 1850 (Beltram 2000: 79).

¹³ V prvi polovici 19. stoletja je bila slovenščina delno učni jezik le v podeželskih nižjih šolah na

cesarski namestnik v Trstu, je leta 1845 uspel dobiti sredstva za založbo šolskih knjig v Trstu; pridobil je goriškega nadškofa ter organiziral prevajalce in prireditelje.¹⁴ Ko je junija 1846 tržaški gubernij z odlokom določil slovenščino za učni jezik v osnovnih šolah, je možnost za uresničitev načrta o pripravi slovenskih učbenikov dobil slovenski duhovnik, šolnik, jezikoslovec, slovaropisec in zgodovinar Štefan Kociančič.¹⁵ V Trstu je izdal *Abecednik za šole po mestih* (1846), ki je prvi samo slovenski abecednik za mestne otroke, in natisnjen v gajici.¹⁶ Za slovenske bralne vaje je Kociančič pripravil samo slovensko berilo *Povestice za prvo začetno šolo* (1846). Naslednje leto je izdal skrajšano priredbo Vodnikove slovnice *Vodnikova krajnska pismenost okrajšana za male šole* (1847), ki je postala uradni učbenik za nižje razrede osnovne šole. Tudi ponatis, ki je vsebinsko skoraj enak – svojega imena kot avtorja priredbe tudi v njej nikjer ne omenja – je izšel v Trstu leta 1854. Izid skrajšanih izdaj sredi 19. stoletja nedvoumno dokazuje uporabo prirejene in posodobljene Vodnikove slovnice v nižjih razredih osnovnih šol na Tržaškem in Goriškem.

3.1 Sprašujemo se, zakaj se je Vodnikova slovnica »prijela« prav na zahodnem oz. jugozahodnem delu slovenskega narodnostnega ozemlja. Družbenozgodovinske in politične okoliščine kažejo, da ne gre za naključje. V skupni politični tvorbi pod francosko upravo Ilirskih provinc so v letih 1811–1813 tudi na Goriškem in Tržaškem Vodnikovi učbeniki zapolnili vse potrebe pouka v slovenskem jeziku.¹⁷ Izbira Vodnikove

Kranjskem, Goriškem in v okolici Trsta, medtem ko so bile šole na Spodnjem Štajerskem in Koroškem večinoma dvojezične. Gl. tudi Ostanek (1964: 399–401).

¹⁴ Na pobudo grofa Stadionja je v letih od 1846 do 1857 delovala podružnica dunajske založbe *C. kr. zaloga šolskih knjig*, ki jo je že leta 1772 ustanovila Marija Terezija, in je imela monopol za tisk in prodajo šolskih knjig za nižje šole. T. i. *Deželni zalog šolskih knjig za Primorsko* je upravljal tržaški mestni magistrat. Na seznamu slovenskih učbenikov je tudi prva izdaja izdaja priredbe Vodnikove *Pismenosti* (1847), ki naj bi po besedah avtorja članka *Slovensko šolstvo v tržaški okolici v dobi konkordata* (1911) Ferda Plemiča izšla v dunajski založbi, dobila pa naj bi se na razprodaji pri tržaški podružnici. Temu lahko oporekamo vsaj iz dveh razlogov: na naslovnica obeh knjig se navaja založba v Trstu, le tiskar je drug; tudi študije iz zgodovine šolstva (gl. literaturo) tega ne potrjujejo.

¹⁵ Rojen je bil 1818 v Vipavi. Leta 1929 se je vpisal na malo semenišče v Gorici, 1837 končal gimnazijo, v Gorici pa je študiral tudi filozofijo in teologijo. V mašnika je bil posvečen konec 1841, naslednje leto je postal kaplan v Ločniku pri dekanu Jožefu Stibielu (1853 je izdal njegove *Pridige in druge slovstvene spise*). Od 1846 do smrti je bil profesor stare zaveze in semitskih jezikov ter knjižničar na goriškem bogoslovju. Naučil se je skoraj trideset jezikov, med katerimi ga je najbolj pritegnila hebrejščina. Bil je pisec in prirejevalec šolskih učbenikov, kasneje slovaropisec (dvojezični rokopisni slovarji), prevajal je nabožna dela ter zgodovinske in jezikoslovne razprave v slovenskem periodičnem tisku. Umrli je 1883 v Gorici. Podrobneje o njegovem pomenu za Goriško gl. Kolenc (2007: 259–271).

¹⁶ Medtem ko so imele ljudske šole na Primorskem že od 1846 katekizme in abecednike v gajici, šole na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem do 1849 niso imele v novem črkopisu niti abecednika. Gajico so sprejeli tudi nekateri časopisi, knjige, vladni odloki, zato jo je bilo nujno potrebno vpeljati v šole.

¹⁷ Vodnikovi učbeniki so se uveljavili tudi pri drugih šolskih predmetih: pri verouku *KERSHANSKI NAVUK SA ILLIRSKÉ DESHELE vsét is Katehizma sa vse zerkve Franzoskiga Zesarstva* (1811); za poučevanje branja in pisanja *ABEZEDA SA Perve šhole* (1811) in *ABEZEDA ali Asbuka, Das ABC-Buch, L'Abécé* (1812); za poučevanje francoščine in italijanščine kot tujega jezika: *Pozhétki GRAMATIKE to je Pifmenofti Franzoske GOSPODA LHOMONDA* (1811) in rokopisna *Lafhka*

Pismenosti (1811) za učbenik in gradivo za učitelje je kljub vedno večji časovni oddaljenosti imela poleg tradicije največ prednosti. Goriški škof Balant in Valentin Stanič sta namreč zavračala pridobivanje poklicne izobrazbe v nemščini za slovenske otroke, zato se jima v nemščini tiskana Metelkova slovnica (1825) in skrajšana različica (1830) nista zdeli ustrezni. Na jezikovni meji z romanskim svetom je bila slovanska osnova strokovnega izrazja bolj primerna kot italijanska ali nemška. Metelko je bil nesprejemljiv tudi zaradi uvedbe metelčice, ki ji je bil tržaško-koprski škof Matevž Ravnikar kljub priznani potrebi po reformiranju črkopisa povsem nenaklonjen. Zgodilo se je še več: iz knjižnih izdaj šolskih knjig v Trstu se vidi, da se je gajica na Primorskem najhitreje in brez posebnega odpora prišla in uveljavila.

3.2 Kratek splošni opis Kociančičeve priredbe (1847) in ponatisa (1854)

Obseg prirejene Vodnikove slovnice iz leta 1847 in ponatisa 1854 je bistveno zmanjšan (izvirna slovnica ima 190 strani, skrajšana le 61), saj je prilagojen za jezikovni pouk učencev v današnjih nižjih razredih osnovne šole.¹⁸ Razlike so najprej očitne pri izbiri črkopisa: namesto v bohoričici je skrajšana slovnica napisana v gajici, kar je bila za tisti čas pomembna novost (v drugi izdaji iz 1854 je že opuščena opomba o branju črk za sičnike in šumevce v gajici!). Izpuščen je Vodnikov *Predgovor* in njegova oda *Ilirija oživiljena*. Z vsebinskega stališča so najbolj opazne naslednje spremembe: besednih vrst je 8 namesto 9 (deležniki se obravnavajo pri glagolih); izpuščeni sta Vodnikovi poglavji o besedotvorju (*Isobrasenje beséd*) in naglasu (*Glasova mera*); izločene so razlage zahtevnejših vsebin (npr. o glagolski vezljivosti, posebnosti, izjeme); manj je zgledov. Seznam jezikoslovnih izrazov je s 305 skrčen na 86 besed, ki imajo praviloma pripisane nemške in ne le latinske ustreznice, npr. *stavik* enunciatio ein Satz, *strok* periodus eine Periode, *vprega* conjugatio Abwandlung.¹⁹

3.3 Spremembe v glasoslovju in pravopisu

Samoglasniške razlike pri Vodniku so najpogostejše odraz moderne vokalne redukcije, npr. polglasnikov in samoglasnikov *a*, *e*, *i*. Primerjava je pokazala na naslednje tipične odraze (Vodnik 1811 > Kociančič 1847, 1854), npr. *kolkir* (1811) > *kolikeri* (1847, 1854); *I. štiri* al *štir* (s), *T. štir*, *O. s' štirmi* al *štirimi* (za vse spole) (1811) > *I. štiri* (ž in s), *T. štiri*, *O. s štirmi* (za vse spole) (1847, 1854). Med soglasniškimi spremembami izstopajo opustitev protetičnega *v*, kot *vusta* (1811) > *usta* (1854), in poenostavitve soglasniških sklopov znotraj priredb, npr. »so stvari, o *terih* govorimo« (1847) > »so stvari, o *kerih* govorimo« (1854). V pravopisu je opazen zapis palatalnih *l'* in *n'* z dvema črkama (*nelozhlivi* > *neločljivi*, po *stopinah* > po *stopinjah*).

Pifmenost ali Gramatika sa Latin/ke Franzoske jhole v Illirii (1811); tudi učbenik za računstvo *Števfivo* (različni naslovi) in gradivo za poučevanje geografije sta ostala v rokopisu.

¹⁸ Podrobno primerjavo Vodnikove *Pismenosti* (1811) in Kociančičevega ponatisa priredbe (1854) je po poglavjih opravila P. Plavčak (2004). Na tem mestu se iskreno zahvaljujem prof. dr. Ireni Orel s Filozofske fakultete v Ljubljani, ki me je opozorila na diplomske naloge študentov slovenistike o Vodniku.

¹⁹ Samo nemške termine imajo npr. *izobraziti* bilden, *kazaven* anzeigend, *nedoločiven* unbestimmt, samo latinske ustreznice pa npr. *pogolt* elisio, *apostrophus*, *pravilo* regula, *redovin* ordinalis, *vdar* accentus.

3.4 Spremembe v oblikoslovju

Pri Vodniku se samostalniki ženskega in srednjega spola uvrščajo v sklanjatveni vzorec glede na končnico v imenovalniku ednine, pri Kociančiču je pri razdelitvi izhodišče končnica v rodilniku ednine.²⁰ Razlike so izpričane v sklanjatvenih vzorcih samostalnikov, pridevnikov, števnikov, zaimkov in spregatvah glagolov. Variantne končnice so lahko narečnega izvora (Vodnik 1811 > Kociančič 1847, 1854), npr. sam. m D. ed. *rák-u*, M. ed. *per rak-u*, M. dv. *per rak-ih* > D. ed. *raku (i)*, M. ed. *per raku (i)*, M. dv. *per rakih (ama)* (1847); sam. m R. dv. *krajov*, D. dv. *krajama*, M. dv. *per krajih*, O. dv. *s krajama* (1811) > R. dv. *krajov (ev)*, D. dv. *krajama (ema)*, M. dv. *per krajih (ama ema)*, O. dv. *s krajama (ema)* (1847).²¹ V primerjavi z Vodnikom se priredbi razlikujeta po odsotnosti dvojnic in naglasnih znamenj, npr. v sklanjatvenem vzorcu zaimkov: I. *kdo*, R. *kóga*, *kogá*, D. *kómu*, *komú*, T. *kóga*, *kogá*, M. *per kómu*, *kóm*, O. *s 'kom* (1811) > I. *kdo*, R. *koga*, D. *komu*, T. *koga*, M. *per komu* (prim. M. *per kom* (1854)), O. *s kom*.

3.5 Slovníčni termini pri Kociančiču v primerjavi z Vodnikom

Vodnikovo slovensko strokovno izrazje je skoraj povsem ohranjeno. Spremenjeni so redki termini (Vodnik 1811 > Kociančič 1847, 1854), kot *res* > *vejica ali rez*, *dvapizhje* > *dvapičje* (1847) in *dvopičje* (1854), *namestime* > *zaime*,²² *odnujavna beseda* (1811) > *nikavna beseda* 'nikalnica' (1854). V skrajšanih Kociančičevih izdajah se je ohranila tudi neposrečena samostalniška raba pridevnikov, npr. *imen(o)vaven*, *neokončaven* 'nedoločnik', *persekan* 'namenilnik', *terpiven* 'trpnik', *veliven* 'velelnik'. Izjema so novi jezikoslovni izrazi, npr. poimenovanja za tri vrste polglasnikov: *popolnoma brezglasen* 'nenaglašeni' polglasnik, *ostro-brezglasen* 'kratki' polglasnik in *potegno-brezglasen* (ob zlogotvornem *r*).

3.6 Razlike med Kociančičevo starejšo (1847) in mlajšo različico priredbe Vodnikove Pismenosti (1854)

V Kociančičevi drugi izdaji prirejene slovnice so opuščene nekatere gorenjske poteze (Vodnik 1811 > Kociančič 1847, 1854).²³ *pregbe* (1811) > *pregbe* (1847), *pregibe* (1854); *imenvaven* (1811) > *imenvaven* (1847), *imenovaven* (1854). V metabesedilu starejše priredbe se ohranja gorenjska feminizacija pridevnikov in števnikov srednjega spola množine. Razlika v mlajši verziji je posledica uvedbe t. i. novih oblik (1850), npr. *enozložne ženske imena* (1847) > *enozložna ženska imena* (1854); »So pa *petére*: 1. *lične*, 2. *perlattivne*, 3. *kazavne*, 4. *nanašavne*, 5. *prašavne*« (1847) > »So pa *petéra*: 1. *lična*, 2. *perlativna*, 3. *kazavna*, 4. *nanašavna*, 5. *prašavna*« (1854). Na

²⁰ Definiciji sta naslednji: »Shenške imena fe konzahajo al s' a, al s' kakim foglaŋnikam; perve imajo fvoje laŋno ŋklanjanje, druge pak fvoje drugo poŋebej« (1811: 27); »Ženske imena se končajo v edinjm rodivnim na e ali i, in se takóle ŋklanjajo« (1847: 10).

²¹ Kociančič je dodal pravilo o preglaševanju: za *j*, *lj*, *nj*, *č*, *ž*, *š* sledijo končnice *-ev*, *-em*, *-ema* itd.

²² Termin *Zaime* je potrjen pri Metelku (1830), *mestime* pa pri Potočniku (1849).

²³ Izložena je dolenska značilnost iz starejšega obdobja knjižnega jezika: pri Vodniku je pri samostalnikih srednjega spola izpričan u-jevski odraz dolgega padajočega in nenaglašene izglasnega *-o*, pri Kociančiču se nadomešča z *-o*. Vodnik pri pogojnem naklonu normira pogojnik *bi* za vse osebe in števila, upoštevajoč tudi »nótriflko ino primórfko«: ed. *bim*, *bifh*, *bi*, dv. *bivàh bivè*, *biftàsh biftì*, *biftàsh biftì*, mn. *bimò*, *biftè*, *biò* (1811: 72).

tem mestu dejanska raba ne ustreza več normiranemu sklanjatvenemu vzorcu, kjer se navajata obe različici, le vrstni red pogostosti oz. priporočljivosti rabe je zamenjan: sam. s I./T. mn. *lepe (a)* (1847) > *lepa (e)* (1854). Kljub uvedbi novih oblik se pri Kociančiču dosledno ohranjajo končnice *-iga*, *-imu* itd. V mlajši priredbi dajalnik in mestnik ednine pridevnikov srednjega spola niti v osnovniku niti v primerniku več ne sovpadata, nekatere dvojnosti pa še obstajajo: *per lepimu*, *per lepšimu* (m, s) (1847) > *per lepim (imu)*, *per lepšim* (m, s) (1854); v *rodivniimu edinjiimu*, *dvojstniimu*, *množniimu* (1847) > v *rodivnem edinjim*, *dvojstnem*, *množnem* (1854); *per njemu* (1847) > *per njem* (1854). Primerniki in presežniki pridevnikov ženskega spola se v prvi Kociančičevi izdaji (1847) enako kot v *Pismenosti* (1811) ne pregibajo, v drugi pa že, npr. »Presežna stopnja je, kadar perlogov pomen na *nar višji* stopnjo povzdignemo, takó de druge v temu preseže« (1847, 16) > »Presežna stopnja je, kadar perlogov pomen na *nar višjo* stopnjo povzdignemo, takó de druge v tem preseže« (1854, 18).

4 Sklep

Iz Kociančičeve priredbe (1847) in druge izdaje (1854) lahko sklepamo, da se je Vodnikova slovnica rabila na polovici 19. stoletja na Primorskem, in sicer v današnjih nižjih razredih osnovne šole. Zdi se verjetno, da je bila v rabi do reforme osnovnega šolstva 1869. V skrajšani slovnici se je ohranjalo Vodnikovo strokovno izražje, nekateri izrazi so se obdržali do danes. V sklanjatvenih vzorcih so bile med oblikoslovnima/i različicama/i (zapisane na prvem mestu) normirane nekatere t. i. nove oblike (1850), značilne za nastajajoči enotni novoslovenski knjižni jezik. V metabesedilu slovnice druge izdaje (1854) je že potrjena njihova dejanska raba. Da je bila Kociančičeva izdaja iz leta 1854 povsem aktualna in je že imela normativno funkcijo, nas prepriča dejstvo, da so bile prav istega leta nove oblike normirane tudi v 1. izdaji Janežičeve slovenske slovnice za srednješolce (1854). Na ravni primarnega šolstva so s Kociančičevo priredbo Slovenci na Goriškem in Tržaškem sprejeli kompromisno pot, ki je kazala izhod iz rabe pokrajinskih knjižnih jezikov in različic v enotni knjižni jezik.

Viri

Janežič, Anton, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter z malim cirilskim in glagolskim berilom za Slovence*. Celovec: Eduard Liegel Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-8IZLTXUH> (4. januar 2014).

Kociančič, Štefan, 1847: *Vodnikova krajnska pismenost okrajšana za male šole*. Trst: I. Papš.

Kociančič, Štefan, 1854: *Vodnikova krajnska pismenost okrajšana za male šole*. Trst: Vladarska tiskarnica.

Lomonosov, Mihail Vasiljevič, 1755: *Rossijskaja grammatika*. Sankt Peterburg: Imperatorskaja akademija nauk. Dostopno na: books.google.si/books?id=AvIPAAAACAAJ (4. januar 2014).

Majar, Matija, 1850: *Slovnica za Slovence*. Ljubljana: Jožef Blaznik Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-UXDUFVJO> (4. januar 2014).

Malavašič, Fran, 1849: *Slovenska slovnica za perve slovenske šole v mestih in na deželi*. Ljubljana: Jožef Blaznik Dostopno na: <http://www.dlib.si/v2/Details.aspx?URN=URN:NBN:SI:doc-NKROR9JO> (4. januar 2014).

- Metelko, Franc Serafin, 1825: *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana: Leopold Eger. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-4V2HLYMI> (4. januar 2014).
- Metelko, Franc Serafin, 1830: *Slowenische Sprachlehre*. Ljubljana: Joseph Blasnik. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-QDL3GEED> (4. januar 2014).
- Muršec, Jožef, 1847: *Kratka slovenska slovnica za pervence*. Gradec: Lajkamovi nasledniki. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-9NVNXDQK> (4. januar 2014).
- Potočnik, Blaž, 1829: *Grammatik der slowenischen Sprache*. Ljubljana: Joseph Blasnik. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-10XKYA8X> (4. januar 2014).
- Slomšek, Anton Martin, 2006 [1842]: *BLAŽE IN NEŽICA V NEDELJSKEJ ŠOLI*. Slomškovo zbrano delo – Faksimile I. Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba.
- Smotricki, Meletij, 1619: *Grammatiki slavenskija pravilnoe syntagma*. Jevje.
- Vodnik, Valentin, 1811: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana: Leopold Eger.

Literatura

- Andoljšek, Ivan, 1978: *Naš začetni bralni pouk in učbeniki zanj I (1550–1869)*. 2., predelana izdaja. Maribor: Dopolna delavska univerza Univerzum.
- Beltram, Vlasta, 2000: Posebnosti razvoja šolstva v slovenski Istri. *Šolska kronika* (Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje) 9.1. 79–83.
- Ciperle, Jože – Vovko, Andrej, 1987: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- Derganc, Aleksandra, 1986: Prve cerkvenoslovanske in Bohoričeva slovnica. *Slavistična revija* 34.1. 67–76.
- Derganc, Aleksandra, 2007: Nekatere značilnosti ruske jezikoslovne terminologije. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. (Obdobja 24 – Metode in zvrsti.) Ur. Irena Orel. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 415–423.
- Govekar Okoliš, Monika, 2004: Pomen slovenskih šolskih knjig in učbenikov pri oblikovanju nacionalne identitete Slovencev v drugi polovici 19. stoletja. *Šolska kronika* (Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje) 13.2. 226–240.
- Kolenc, Petra, 2007: Delovanje Štefana Kociančiča v Gorici in njegove publicistične objave o Goriški v Zgodnji danici (1851–1862). *Kronika* 55 (Časopis za slovensko krajevno zgodovino), Iz zgodovine Goriške. 259–272.
- Kos, Janko – Toporišič, Jože, 1986: Vodnik Valentin. *Slovenski biografski leksikon* 14. Ur. Jože Munda. Ljubljana: SAZU. 509–528.
- Legan Ravnkar, Andreja, 2011: Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih. *Slavistična revija* 59.3. 293–305.
- Legan Ravnkar, Andreja, 2011a: Characteristics of the technical terminology in Vodnik's German-Slovene dictionary (1804–1806). *Slovenski jezik* 8 – *Slovene linguistic studies* 8. 79–93.
- Okoliš, Stane, 2009: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

- Orožen, Martina, 1979: Jezik učnih knjig v 19. stoletju. *XV. seminar SSJLK: Zbornik predavanj*. Ur. Breda Pogorelec in Ljubica Črnivec. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 121–153.
- Ostaneč, France, 1964: Šolske knjige. *Slovenska Matica 1864–1964: Zbornik razprav in člankov*. Ur. France Bernik. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Ostaneč, France, 1999: Šolski sistemi na Slovenskem v obdobju 1774 do 1963. *Šolska kronika* (Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje) 8.1. 51–72.
- Pacek, Mojca, 2003: Jezikoslovno izrazje 19. stoletja. *Slavistična revija* 51.1. 33–51.
- Plavčak, Petra, 2004: *Primerjava Pismenosti Valentina Vodnika (1811) in okrajšane Vodnikove Krajske pismenosti (1854)*. Filozofska fakulteta v Ljubljani: diplomska naloga.
- Plešič, Ferdo, 1911: Slovensko šolstvo v tržaški okolici v dobi konkordata. *Učiteljski tovariš* 51. 31. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-49HMM7YE> (4. januar 2014).
- Prijatelj, Ivan, 1911: Slovenščina pod Napoleonom. *Veda* I/1–6. 27–42, 125–137, 223–237, 320–336, 417–435, 584–600.
- Ramovš, Fran, 1971: Zgodovina slovenske slovnice. *Zbrano delo* 1. Ur. Tine Logar in Jakob Rigler. 213–250.
- Schmidt, Vlado, 1962: *Slovenščina v naših osnovnih šolah v prvi polovici XIX. stoletja*. Ljubljana.
- Schmidt, Vlado, 1964: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem* II (1805–1848). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 1987: *Valentin Vodnik. Portreti, razgledi, presoje: k zgodovini slovenskega jezikoslovja: ob 400-letnici Trubarjeve smrti*. Maribor: Založba Obzorja. 17–31.

MEDOSEBNI METADISKURZIVNI ELEMENTI V SLOVENSKIH PLEMIŠKIH PISMIH S KONCA 17. STOLETJA¹

MARUŠKA AGREŽ

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

V prispevku sta predstavljena nabor in raba metadiskurzivnih elementov v slovenski plemiški korespondenci matere E. M. Coraduzzi in hčere M. I. Marenzi (ok. 1685–1700). V obravnavanih pismih so prisotni označevalci ilokucije (zahval, zaključnih pozdravov, prošenj, opravičil, želja, voščil, vprašanj), nagovori, označevalci odnosa do vsebine in označevalci veljavnosti. V nagovorih ter označevalcih zaključnih pozdravov in prošenj je izražena moč matere nad hčerjo. Na osnovi stanja v ostalih besedilih (npr. v pridigah Svetokriškega, Linhartovi dramatiki, nekaterih pismih v slovenščini in nemščini med 16. in 19. stoletjem) lahko označevalce zahval, zaključnih pozdravov, opravičil in nagovore umestimo med jezikovne značilnosti plemiške etikete, označevalce zaključnih pozdravov in nagovore pa še med značilnosti pisma kot besedilne vrste na sploh.

Ključne besede: 17. stoletje, pisma, metadiskurzivni elementi

INTERPERSONAL METADISCOURSE ELEMENTS IN SLOVENE NOBLE LETTERS FROM THE END OF 17TH CENTURY

Abstract

This paper presents the inventory and use of interpersonal metadiscourse elements in Slovene noble letters, written by the mother E. M. Coraduzzi and her daughter M. I. Marenzi (around 1685–1700). These letters contain illocution markers (thanks, final greetings, apologies, requests, wishes, congratulations), addressings, attitude and validity markers. The mother's power over her daughter is expressed in addressings and markers of final greetings and requests. According to the situation in other comparable texts (e.g. in Svetokriški's sermons, Linhart's drama, some letters in Slovene and German between 16th and 19th centuries) there are some elements, typical of the language of noble etiquette (markers of thanks, final greetings, excuses and addressings) and a letter as a text type in general (addressings and markers of final greetings) in these letters.

Keywords: 17th century, letters, metadiscourse elements

¹ Prispevek je prirejen po doktorski seminarski nalogi iz besediloslovja in analize diskurza. Mentor: prof. dr. V. Gorjanc.

1 Uvodni del

1.1 Opredelitev pojmov metadiskurz in metadiskurzivni elementi

Skupno opredelitvam metadiskurza oz. metabesedila je, da gre za organizacijo besedila in predstavitev tvorčevega razmerja do povedanega, ki naslovniku pomaga razumeti diskurz, tj. rabo jezika v besedilu (jezikovnem produktu diskurza) pod vplivom zunajbesedilne dejanskosti (razmerja med tvorcem in naslovnikom ter okoliščin sporočanja) in se odzivati nanj (Pisanski Peterlin 2001: 284, po Vande Kopple 1985, Swales 1990, Crismore in Farnsworth 1990, Mauranen 1993, Bäcklund 1998, Hyland 2000).²

Metadiskurzivni oz. metabesedilni elementi oz. diskurzivni označevalci so jezikovna sredstva v službi metadiskurza. Če sledimo Hallidayevi (1973) ideji o 3 makrofunkcijah jezika, pri metadiskurzivnih elementih prevladujeta besedilna v smislu organizacije besedila in medosebna makrofunkcija v smislu izražanja tvorčevega razmerja do povedanega. Torej se metadiskurzivni elementi v grobem delijo na besedilne in medosebne (Pisanski Peterlin 2001, 2011). V nadaljevanju bodo obravnavani medosebni metadiskurzivni elementi. Delitev medosebnih metadiskurzivnih elementov (gl. 3) sem za potrebe prispevka priredila s pomočjo delitev (Vande Kopple 1985, Crismore in Farnsworth 1990, Mauranen 1993, Hyland 2000, 2005), ki jih je v slovenskem jezikoslovnem prostoru teoretično predstavila in uporabila na slovenskem gradivu A. Pisanski Peterlin (2001: 285–288, 2011: 17).

1.2 Obravnavano gradivo in utemeljitev njegove izbire

Raziskave metadiskurzivnih elementov v slovenskem jezikoslovnem prostoru se nanašajo na sodobni slovenski knjižni jezik (npr. Kranjc 1999: 65, Pisanski Peterlin 2001, 2011, Jarnovič 2007, Verdonik 2007) in narečja (Zuljan Kumar 2007: 121–125, Ivančič Kutin 2004). Pričujoči prispevek predstavlja začetek obravnave povsem neraziskanega problema metadiskurzivnih elementov na primeru besedil starejših obdobj zgodovine slovenskega knjižnega jezika in izhodišče za nadaljnje raziskovanje problema. Ker se je razpisano znanstveno srečanje nanašalo predvsem na zahodni slovenski jezikovni oz. narodnostni prostor, sem se odločila za predstavitev nabora in rabe metadiskurzivnih elementov v plemiški korespondenci matere baronice E. M. Coraduzzi in hčere baronice M. I. Marenzi.

Obravnavana korespondenca vključuje 27 materinih in 3 hčerina pisma, ki so nastajala med hčerino poroko z baronom L. A. Marenzijem in njenim prihodom v Trst (ok. 1685) ter materino smrtjo (ok. 1700) (Merkù 1980: 6). Najdena je bila v tržaških antikvariatih (Merkù 1980: 14). Gre za neuradna pisma. Mati in hči sta si dopisovali o problemih vsakdanjega življenja, npr. o (slabem) zdravju in ubožošanosti, in druga drugo prosili za hrano ter ostale materialne dobrine.

Mati Ester Maksimilijana (rojena Prickental) z gradu Suha pri Labotu je po poroki z baronom Coraduzzijem prišla na grad Koča vas pri Ložu, kjer se je priučila slovenščine (Koruza 1976: 108). Prvi jezik hčere Marije Izabele je bila slovenščina, nemščine najbrž ni znala (prav tam). Po prihodu v Trst se je gotovo naučila italijanščine,

² Določeno strokovno literaturo (Vande Kopple 1985, Swales 1990, Crismore in Farnsworth 1990, Mauranen 1993, Bäcklund 1998, Hyland 2000, 2005) zaradi težje dosegljivosti v prispevku posredno citiram oz. večinoma povzemam po A. Pisanski Peterlin (2001, 2011).

ki je bila tuja materi (prav tam). Zato sta si mati in hči najlažje dopisovali v slovenščini (prav tam).

Plemiške korespondence, tudi med plemiškimi ženami, so na slovenskem ozemlju znane od konca srednjega veka (Žvanut 1994: 77). Večinoma so zapisane v nemščini, redkeje v latinščini (Štuhec 2006). Ker je bila številnim plemičem na Kranjskem slovenščina prvi jezik (Koruza 1976: 108, Žvanut 1994: 34), je možno, da so si, predvsem na neuradni ravni, večkrat dopisovali v njej. Toda za to ni zanesljivih dokazov. Obravnavana pisma so namreč edini ohranjeni primer v celoti slovenske plemiške korespondence (Koruza 1976: 108–109), sicer so slovenska pisma 17. stoletja (gl. 3) ohranjena le posamezno. Da se v jeziku teh pisem pojavljajo značilnosti slovenske plemiške etikete konca 17. oz. začetka 18. stoletja (ki ni vezana le na plemiška pisma), je bilo ugotovljeno na osnovi primerjave z drugimi besedili, npr. s Kastelčevo posvetilno poslanico opatinji samostana v Velesovem, z ustreznimi odlomki iz pridig Svetokriškega, Linhartovo dramatiko (Koruza 1976: 108–109, Dular 1989: 268).

2 Metode dela

V pismih bom prepoznala medosebne metadiskurzivne elemente in jih razvrstila v posamezne kategorije. Ustrezna jezikovna sredstva bodo najprej izpisana izolirano (brez stavčnih zgledov). Izoliranim primerom bo v oglatih oklepajih dodano število pojavitev. Nadalje bo predstavljena raba posamezne kategorije metadiskurzivnih elementov. Posamezen metadiskurzivni element se lahko v besedilih pojavi v več izraznih variantah. Ker je obravnavano gradivo prepis težko berljivega in na več mestih uničenega rokopisa, ni nujno, da so vse izrazne variante prepisane pravilno. Zato bo izpis metadiskurzivnih elementov v izoliranih primerih in metajeziku poknjžen.

Reprezentativni zgledi bodo izpisani iz Merkušjevega diplomatičnega prepisa (1980). Diakritična znamenja bodo pri izpisu zanemarjena. Pri označevanju najtežje berljivih mest v rokopisu bom sledila prepisovalcu in okrogle oklepaje uporabila za označevanje lukenj v papirju, oglate pa za madeže. Štiri pike bodo pomenile, da prepisovalec določenih črk ali besed ni znal prebrati.³

3 Predstavitev medosebnih metadiskurzivnih elementov v obravnavanih pismih

Metadiskurzivni elementi bodo najprej razvrščeni v štiri makroskupine, ki se pojavijo v gradivu. Znotraj dane makroskupine bodo razdeljeni v podkategorije glede na funkcijo v besedilu oz. diskurzu.

3.1 Označevalci ilokucije

Tvorec z njimi pokaže naslovniku, katero govorno dejanje opravlja (Pisanski Peterlin 2001: 285, po Vande Kopple 1985). V nadaljevanju bodo v naslovih podana v pismih prisotna govorna dejanja, izražena z označevalci ilokucije.

3.1.1 Zahvala

Lepo/visoko se zahvalim [17], bog (komu) (1000 X) lonaj (za kaj) [10], prosim, naj s kom zašafajo kje [2], prosim, ako ti morem kaj služiti, zašafaj [1], z mano zašafajte, kar

³ Prepisovalec za takšna mesta uporablja poljubno število pik, vedno pa več kot 3.

premorem [1] (*zašafati* = 'ukazati, zapovedati'; Murko 1833), *ne morem česa odvrniti komu* (*odvrniti* = 'povrniti'; SSKJ) [3], *ostanem dolžnica za kaj* [1].

Zgornji označevalci zahvale enako kot v nadaljevanju predstavljeni označevalci zaključnega pozdrava in opravičila ter nagovori sodijo med ustaljene vljudnostne fraze, značilne za plemiško etiketo, kar dokazuje njihovo »pojavljanje iz pisma v pismo« (Koruza 1976: 109). Kot je bilo omenjeno v 1.2, je primerjava z ostalimi besedili pokazala, da se značilnosti plemiške etikete ne pojavljajo samo v pismih, ampak tudi v ostalih besedilnih vrstah.

V korespondenci je zahvala izražena na 35 mestih. Zgornje fraze so lahko rabljene posamezno, (1), ali v različnih kombinacijah, (2).⁴ Kontekst zahvaljevanja je v vseh primerih podoben: tvorec se naslovniku zahvali za poslane dobrine. V primeru (1) se hči materi zahvali za vse, kar ji je poslala, v (2) pa mati hčeri za artičoke.

(1) */I/est sem usse perielea kar kolle so me poslale, sachetro ih lepu saqualimo ieno bug lonai sa usso nih dobruta. Kar nam store, iest uhem de im na bodem necole otuernila, pak ih prosem nai sname sasafaio kier kolle im moremo slusiti//*⁵ (Merkù 1980: 20).

(2) */S/e lepu sahualem sa arditzogi//*(Merkù 1980: 34).

3.1.2 Zaključni pozdrav

(*Ostanem*) *zvesta mati/vaše gnade pokorno dete* [23], *se komu (lepo/pohlevno) priporočim* [20], *koga (1000 X) kušnem/kušnemo njih roke* [15], *bog koga žegnaj in drži zdravega* [9], *koga bogu priporočim* [1].

Z rabo zgornjih fraz posamezno, (3), ali v kombinaciji, (4–6), je zaključni pozdrav izražen v 26 pismih. V zaključnih pozdravih je vidno izražanje moči, tj. enostranske moči, pogojene s starostjo in položajem v družini (Brown in Gilman 1960: 255–256). Mati hčer tika, (3, 4), hči pa uporabi vmesno obliko med vikanjem in onikanjem, (6) (Potočnik 2008: 88). Mati hčer nagovori bolj osebno z zvezo *moja ljuba dete*, (3), hči pa uporabi zvezo *vaša gnada* in pridevnik *pokorno*, (6), (gl. tudi 3.2).

(3) */T/e i000 Crat Cusnem moia luba dete//* (Merkù 1980: 66).

(4) */S/e tuoimo gospudi no tebi tudi tem mallem lepu perporotzim ino ostanem do smarti tuia suesta matti//* (Merkù 1980: 40).

(5) */I/s tem se lepo perporotzim se kupeia no vas i000 crat cusnem posobe moiga lubiga gobrieltza ino ostanem suesta matti do smarti//* (Merkù 1980: 32).

(6) */I/s moiem Gospudam Lubem sem im pochleuno perporozhimo no im kuscnem nih Roke, ostaneozh Vaseg.da Pochorno deite M.a. I.la. Marenzi//* (Merkù 1980: 20).

Skladenjsko in leksikalno podobni zaključni pozdravi se pojavijo v pismih jezuita Ociekega pilštanjanskemu župniku Aparniku (1612), (7), generalnega vikarja ljubljanske

⁴ Bistvenih razlik med rabo kombinacij in posameznih fraz ni bilo zaznati. Zato navajam po 1 primer za vsako. Enako velja za zaključne pozdrave. Samo 1 primer bo naveden tudi za ostala v nadaljevanju predstavljena različna jezikovna sredstva z zelo podobno rabo.

⁵ Vse odebelitve v zgledih so delo avtorice prispevka (M. A.).

škofije Sontnerja škofu Hrenu (1620–1621), (8), prelata Cerviča Jazbiču, neznani vplivni osebi v Poljanski dolini (1688) (Potočnik 2008: 89), (9), ter v Trubarjevih nemških pismih, (10), v slovenskih in nemških Prešernovih pismih, npr. Čelakovskemu, (11), Vrazu, (12), in v vzorčnih primerih pisem v Malavašičevi slovnici, (13).

- (7) *Vashe urednosti noui, ale serzhni inu suesti priatel ter slushabnik. Albertus Ocicky mppa* (Rupel 1958: 123).
- (8) */S/e suelej sa suemi moimi usi pohleuschini priporozim* (Kos 1971: 27).
- (9) */P/ohleuno se iest usei Zestitei mnosizi parporozim inu Sueti Shegan lube Sute Troyze usem uoszim inu obstanem maihinega inu uelizega Boshiga inu Bogatega kokar sdolai podpisan Pokorni Slusabnik Pralat Gregor Ceruizh mpa//* (Rupel 1954: 190).
- (10) *Grüesset von meinetwegen vnd beflecht mich den herren Michael Gretter, Johan Regulum physicum sambt jren hausfrauen. Hiemit alle sambt Christo Jesu dem herren befolgen*⁶ (Rajhman 1986: 156, 158).
- (11) *Zdravi bodite in perporočite me per Čehih perjatlih Slovenskiga jezika, posebno per Gospodu Palackimu* (Kidrič 1936: 292).
- (12) *Indem ich die Herren Miklošič, Kušar und Murko in meinem Namen grüßen bitte, verharre ich Dein aufrichtiger Freund*⁷ (Kidrič 1936: 313).
- (13) *Bog Vas obvari, ljubi starši inu lubite svojiga i. t. d.* (Malavašič 1849: 161).

Takšno stanje kaže, da so v obravnavanih pismih rabljeni označevalci zaključnega pozdrava značilni tudi za pismo kot besedilno vrsto, ki preseže plemiško etiketo in jezik 17. stoletja. Eden izmed tujih jezikov, ki je vplival na njihovo rabo, pa je bila nemščina. Za oblikovanje zanesljivejših ugotovitev bi bilo dobro pregledati še več ostalega primernege gradiva.⁸

3.1.3 Prošnja

(Veliko/lepo) prosim [22], *če vaša gnada ne bode unglercat, jih prosimo* [1], *členek le* [1].

Gre za govorno dejanje pozivanja (Toporišič 2000: 518). Tvorec od naslovnika pričakuje izpolnitev zelenega dejanja. Mati uporablja samo glagol *prosi*, hči pa mu doda prislov *lepo* ali vljudnostni komentar *če vaša gnada ne bode unglercat* ('če vaša milost ne bo nestrpna, neučakana'; Merku 1980: 21). Slednje kaže na omenjeno moč matere nad hčerjo. Kontekst rabe je v vseh primerih podoben: tvorec prosi naslovnika, da mu priskrbi določeno dobrino. V primeru (14) mati prosi hčer za mazilo proti garjam, v (15) pa hči mater za dva konja.

⁶ *Pozdravite z moje strani in priporočite me gospodu Mihaelu Gretterju in gospodu fiziku Johannu Regulu hkrati z njih gospodinjami. S tem bodite vsi skupaj gospodu Kristusu Jezusu priporočeni.* Primera iz Trubarjevih pisem je prevedel J. Rajhman. Primer iz Prešernovega pisma Vrazu je prevedla M. A.

⁷ *S tem prosim, da pozdravite gospode Miklošiča, Kušarja in Murka v mojem imenu, ostajam Tvoj iskren prijatelj.*

⁸ Vse navedeno v tem odstavku velja tudi za nagovore (gl. 3.2).

(14) */P/rosem ena malla shauba sa garie//* (Merkù 1980: 68).

(15) */S/e Vaseg.de na bode unglertzat ih prosimo de be nam poslale se deua kognia//* (Merkù 1980: 20).

V osamljenem primeru izražanja prošnje s členkom *le* sta implicirani edinost in majhnost. Tvorec prosi naslovnika edino, da mu priskrbi določeno snov, kar se mu ne zdi prevelika zahteva. Potem jo bo namreč sam obdelal, da bo služila izboljšanju stanja: mati hčer prosi, da ji pošlje le zelišča.⁹ Sama bo potem poskrbela, da bo iz njih skuhan sirup, s katerim si bo izboljšala zdravje.

(16) */G/a ena 2 ura hodem pa morem lesat./ Serope ot lolshe (?) be ota pit da bi me le tista loshe poslali be ota doma se kuhat//* (Merkù 1980: 74).

3.1.4 Opravičilo

(*Nikar*) *ne zameri(-te)* [15]; (*bi iz pravega srca*) *rada, ali/pa* [4]; *meni je zelo žal* [1], *me je sram* [1].

Na 18 mestih od 22 se tvorec naslovniku opravičuje, ker mu česa ni poslal oz. mu je poslal premalo.¹⁰ V podanem primeru se mati hčeri opravičuje, ker ji ne more poslati nič boljšega kot koline, jagnje in škatlico za najstarejšega vnuka Gabriela Francesca Paola (Merkù 1980: 18), ki je v pismih imenovan Gabrijelec.

(17) */M/oia luba sartze na sameri da nimam nitz tatsiga poslat bugh sna da se nitz na mori dobit poslem eniga jantza no collina gabrieltzo ena spagla dagler bugh gei buliga da//* (Merkù 1980: 48).

3.1.5 Želja

(*O*), (*gospod*) *bog (komu) daj* [6], *bog hotel* [2], *bog in sv. Margareta ti daj* [1], *gospod bog ga žegnaj* [1], *bog in mati božja varuj koga* [1], *členek ko* [1].

Pri izražanju želje tvorec naslovnika ne poziva k dejanju (Toporišič 2000: 520). Zaveda se namreč, da naslovnik na (ne)izpolnitev želje (vsaj v nezaznamovanih okoliščinah) ne more vplivati. Ta je odvisna od nadčloveškega sveta, na kar kaže pogosta raba fraz s sestavino *bog*.

V spodnjem primeru si tvorec zaradi podanih okoliščin želi spremembe stanja: mati si zaradi občutka osovraženosti, povezanega z osamljenostjo in obubožanostjo (Merkù 1980), želi umreti.

(18) */V/idem da se gar na s(eti shiui to me sobrasi o bugh dei mi sgodei smart se gei bom disperat ratalla//* (Merkù 1980: 42).

⁹ Zelišča v podanem primeru označuje prepis *lolshe*, ki Merkùju ni bil jasen. Možina je v svojih popravkih navedel, da gre dejansko za t. i. *zelše* (Merkù 1982: 139), asimilirano varianto besede *zelšče*, ki pomeni 'rastlina' (Stabej 1997: 521).

¹⁰ Ostali konteksti ne prinesejo smiselnih ugotovitev o rabi metadiskurzivnih elementov v gradivu, zato ne bodo navedeni. Če ni posebej opozorjeno, velja enako povsod, kjer nekaj primerov ne ustreza prevladujočemu kontekstu.

3.1.6 Voščilo

Voščim komu kaj [5].

V vseh podanih primerih tvorec naslovniku vošči za določen praznik. Kot je pričakovano glede na čas nastanka pisem (Žvanut 1994: 113–130), so dani prazniki krščanski oz. (katoliški) cerkveni. Najpogosteje so, kot v spodnjem primeru, navedene binkošti, na prvem mestu pa se pojavi božič.

(19) *Mai persartzna luba gospa htsi jest **boszem** sem kupeia ena sdraue beseli binkastni gnada inu dar S duha//* (Merkù 1980: 60).

3.1.7 Vprašanje

Bi hotela rada vedeti [1], *iz pravega srca želim vedeti* [1].

Zaradi majhnega števila pojavitev je težko podati smiselne ugotovitve o izražanju vprašanj. Zato navajam le primer rabe.¹¹ Tvorca zanima, ali že velja določeno stanje: mater zanima, ali pri hčeri že imajo hlapca.

(20) */B/e utla rada vadet agu shia imaste hlobtza//* (Merkù 1980: 76).

3.2 Nagovori

(*Wollgeborne Frejñ*),¹² *moja (presrčna/ljuba/ljubezniva) gospa hči* [23], *moja (ljuba/ljubezniva) srce* [14], *moja ljuba dete* [6], *vaša gnada, presrčna/cartana moja ljuba gospa mati* [2], *ljubezniva/dobrotljiva moja gospa mati* [2].

Opredeljeni so kot jezikovna sredstva za obračanje na naslovnika (Pisanski Peterlin 2001: 287, po Mauranen 1993). Na 28 mestih (v 26 materinih in 2 hčerinih pismih) se pojavijo kot začetni oz. pozdravni nagovori, (21–23), na 21 mestih (v 19 materinih in 2 hčerinih pismih) pa kot nezačetni nagovori, (24–25). Se pravi, da so prisotni v enem delu ali zaključku.

Fraze s sestavinami *Wollgeborne Frejñ* v materinih, (21), *vaša gnada* v hčerinih, (22), in *gospa* v obojih pismih, (21–22, 25), sodijo med značilnosti plemiške etikete. Vsebujejo splošna poimenovanja plemstva (*vaša gnada, gospa, wollgeborne*) oz. plemiški naziv (*Frejñ*) (Koruza 1976: 108–109, Dular 1989: 268).

V nagovorih se kaže tudi moč matere nad hčerjo. Hči vedno uporabi nagovore s poimenovanji plemstva, mati pa na 20 mestih uporabi fraze *moja (ljuba/ljubezniva) srce* oz. *moja ljuba dete*, (23–24).

Kot je bilo omenjeno, so primeri (21–23) z začetka pisma. Po začetnem nagovoru lahko tvorec pred jedrnim delom pisma naslovnika informira, da je prejel njegova pisma, (21), lahko pa tudi direktno preide na jedrni del: v primeru (22) hči materi pove, da so ona in njena družina k sreči zdravi, z izjemo strica, ki je še vedno v postelji zaradi

¹¹ Če ni navedeno drugače, enako velja za ostala jezikovna sredstva z majhnim številom pojavitev.

¹² *Wollgeborne* je naziv, ki so ga po generalu o nazivih in pečatih nadvojvode Ferdinanda (1600) lahko uporabljali vsi grofje, baroni in gospodje (Žvanut 1994: 31). Prevoda izraza *Frejñ* nisem zasledila. Predvidevam, da je sopomenka izrazu *Freifrau* (baronica).

putike. V (23) mati hčeri začne naštevati, katere dobrine bo prejela (meso kozlička, četrto teleta ...). Primera (24) in (25) sta iz jedrnega dela. V (24) se tvorec zahvali naslovniku za prejeto in izrazi razočaranje nad določeno osebo: mati se zahvali hčeri za poslani česen, šparglje in artičoke in izrazi razočaranje nad avanturistom gospodom Rigonijem, ki jo je ogoljufal (Merkù 1980: 16). V (25) tvorec poroča naslovniku o razlogu za dogodek. S sklicevanjem na pomembnejšo osebo mu želi zagotoviti, da je povedano resnično: hči želi mater prepričati, da se je z vinom verjetno zastrupila zaradi prevare (šelmarija = 'prevara'; Cigale 1860) tovarnikov, pri čemer se sklicuje na svojega moža.

- (21) *Wollgborne Frejñ moia parsartzna gospa htsi sam periolla tuoia luba pisma//* (Merkù 1980: 28).
- (22) *Vaseg.da Perserzhena moia Luba Gospa Matti Mi bodega bug qualem smo sdraue, ma nas Gosput strizh ie se sdai u postele iz soiem Putegrom//* (Merkù 1980: 20).
- (23) */M/oia luba sartze, bos periola eniga Coslitz, ena tsetart telazi [...]* (Merkù 1980: 88).
- (24) *Jest se lepu sahualem sa tsesni artitzogi no sporisi bugh ti lonei go pa ti moia luba dete gei per meni bos go te slusit morem sa safei jest sam sa boga moia luba sartze./ [...]* */G/osput rigon je nobu roien se nimamo na gei sa nest//* (Merkù 1980: 36).
- (25) */M/ui Gosput praue, de ni mogoze drugo anphe de so Touorniche chacho selmaria storile./ [...]* *Lubesniua moia gospa Matte oni moreio dobro uedit de be iest na billa tochu naspametna de be im poslala tacho slet vino//* (Merkù 1980: 22).

Skladenjsko in leksikalno podobni pozdravni nagovori kot v dani korespondenci se pojavijo v Sontnerjevem pismu Hrenu, (26), Cervičevem pismu Jazbiču, (27), Trubarjevem pismu v nemščini, (28), in v Malavašičevih vzorcih pisem, (29).

- (26) *Gnadlivi Gospud inu Furst//* (Kos 1971: 27).
- (27) *Postena, Luba, Imenitna inu skuse Iesusa Christusa Segnana Fara Polanska* (Rupel 1954: 190).
- (28) *Wollgeborner freyherr, genediger herr*¹³ (Rajhman 1986: 20).
- (29) *Blagorodni Gospod* (Malavašič 1849: 157).

3.3 Označevalci odnosa do vsebine

Izražajo tvorčev odnos do povedanega (Pisanski Peterlin 2001: 288, po Hyland 2000). V teh pismih izražajo (samo)pomilovanje in zadovoljstvo.

3.3.1 (Samo)pomilovanje

Medmet o [13]; *bog me potroštaj in marija devica* [1], *bog potroštaj vseh razžaljenih* [1], *bogu se smili* [1], *bog se čezme smili* [1], *o bogu bodo priporočena moja križ in trpljenja* [1], *tvojemu gospodu bog greh odpusti* [1], *prav/zelo me boli srce* [3], *meni je srce žal* [1], *o, kako je z mojim srcem* [1], *nesrečna jaz* [3], *jaz se ne morem prečuditi*

¹³ *Blagorodni baron, milostni gospod.*

[2], meni je zelo žal [2], da bi se imel kamen smiliti [1], moj križ [1], o, ti tožim [1], vsi moji trošči na tem svetu [1].

V vseh primerih tvorec izraža (samo)pomilovanje zaradi bolezni, obubožanosti, zapuščenosti, prevaranosti. V podanem primeru mati pove, da z njo ni slabo le telesno, ampak tudi duševno, saj se počuti zapuščeno in osamljeno.

(30) *Jest sam ena taga monternza da bi se imu en kanmen smillit nisama na moiem telosi anpak na moiem sartzem nar bets sapusena ut sega suata//* (Merkù 1980: 84).

3.3.2 Zadovoljstvo

Bodi ga bog (za)hvaljen [3], se razveselim [2].

Vedno je izraženo zadovoljstvo nad trenutnim zdravjem, ki se pojavi za pozdravnim nagovorom. V spodnjem primeru mati po pozdravnem nagovoru izrazi veselje nad zdravjem hčere in njene družine.

(31) *Wollgeborne Frejñ moia persartzna gospa htsi, se lepu sahuallem sa sgatella no se resbesellim da so se sdraue//* (Merkù 1980: 42).

3.4 Označevalci veljavnosti

Z njimi je izraženo ocenjevanje verjetnosti resničnosti povedanega. V gradivu so prisotni poudarjalci, s katerimi tvorec poudari, da v resničnost povedanega verjame, omejevalci, s katerimi tvorec izraža dvom o resničnosti povedanega, in pripisovalci, s katerimi želi tvorec s sklicevanjem na pomembnejšo osebo prepričati naslovnika v resničnost povedanega (Pisanski Peterlin 2001: 285–286, po Vande Kopple 1985, Chrismore in Farnsworth 1990).

3.4.1 Poudarjalci

Razdelila sem jih na poudarjalce gotovosti in poudarjalce zanikanja.

3.4.1.1 Poudarjalci gotovosti

Izražajo pritrditev in protivno-dopustno pritrditev.

3.4.1.1.1 Pritrditev

(O gospod moj) bog ve [13], (da mi) bog je moja priča [2], bog zna [1], gvišno (te seguriram) [2], saj veš, kaj je [1].

Pri izražanju pritrditve tvorec naslovnika prepričuje v resničnost povedanega. Pogoste so fraze s sestavino *bog*, kar pomeni, da tvorec kot sredstvo prepričevanja uporabi sklicevanje na nadčloveško avtoriteto. V spodnjem primeru se mati hčeri opravičuje, ker ji ni ničesar poslala in ji zagotavlja, da je tako zato, ker ni nič na voljo.

(32) */M/ia sram da nimam nitz poslat bugh vo da se nitz na mori dobit//* (Merkù 1980: 28).

3.4.1.1.2 Protivno-dopustna pritrditev

Členka *pač* [7] in *saj* [1].

Pri izražanju protivno-dopustne pritrditve tvorec izraža, da je povedano resnično kljub stanju, na podlagi katerega je pričakovano ravno nasprotno. V spodnjem primeru mati pove, da hči in njena družina gledajo nanjo kot na nepotreben strošek (glede na pritoževanje, da morajo zanjo zapravljati denar v lekarni). Vendar je prepričana, da si takšnega odnosa ne zasluži. Iz celotnega sklopa pisem je razvidno, da meni, da je tako zato, ker je svoji hčeri vse življenje pomagala preko svojih gmotnih zmožnosti (gl. tudi 3.4.1.2).

(33) /G/agor ena suesta matti se nitz na tosem ma patz mene moia sartze bolli da ste doste sa me opatoga ste mogle platzet gagor sta se tosili o maia dete tega **patz** nisam bredna// (Merkù 1980: 50).

3.4.1.2 Poudarjalci zanikanja

Členek *nikar* [1].

Tvorec poudari prepričanost v resničnost neobstoja povedanega. Mati je prepričana (oz. vsaj želi hčer prepričati), da nima več nobenega imetja, razen, kar je dobila od svoje matere. Ostalo je žrtvovala za svoji hčeri, poleg za Marijo Izabelo še za Terezijo oz. klariso s. Maksimilijano, v pisemih imenovano (*naša*) *nuna*. Podani primer učinkuje precej čustveno. Rabi členka *nikar* sledi izražanje samopomilovanja. Mati hčeri potoži, da je kot »nagrado« za svojo požrtvovalnost dobila le trpljenje.

(34) /N/igor ga nimam drugu anpak gar mia moia luba matti pustila ino is moie sporeigne no flisa dobilla sei sam bas postena at partilla bas gagor gatera grafigna gei nutza sa bunder butzem strahi ino bets crat tepena gagor obena dogla// (Merkù 1980: 50).

3.4.2 Omejevalci

Izražajo negotovost in mnenje oz. domnevo.

3.4.2.1 Negotovost

Ne vem [3], *če bog da* [1], *ne zaupam* [1].

Tvorec ni prepričan v resničnost povedanega. V podanem primeru mati ni prepričana, ali lahko hčeri pošlje kopune (mlade skopljene peteline oz. bolj verjetno njihovo meso). Razlog iz besedila ni jasen. Možno je, da gre za dogovor (ni jasno o čem) z nekom, ki mu je ime oz. se piše Šumrada (Merkù 1980: 41), in da je odvisno, kaj bo rekel on, ko se vrne. Za natančnejše razumevanje primera bi bilo potrebnih več podatkov.

(35) /I/mam she ehna copuni sa te pa **na bom** agu ih smem poslat ti prosem sa en par dingi ino bom tsagala da shumrade(?) na sei (?) pridi// (Merkù 1980: 40).

3.4.2.2 Mnenje oz. domneva

Morebiti [2], *zdi se* [1].

Tvorec domneva, da je povedano resnično. V podanem primeru mati domneva, da se s hčerjo ne bosta več srečali v tem življenju (ker bo kmalu umrla) in zato upa, da se bosta videli po smrti.

(36)/*M/ori vit da se na boma nigolli videle dei nam bugh da se nabesoh boma gupi snesli*// (Merkù 1980: 50).

3.4.3 Pripisovalci

Moj gospod pravi [1].

Gl. primer (25).

4 Glavne ugotovitve

V preglednici 1 so povzete štiri makroskupine medosebnih metadiskurzivnih elementov, prisotne v obravnavanem gradivu, s svojimi funkcijami oz. z morebitnimi podkategorijami. V gradivu najpogostejša in najbolj raznolika makroskupina so označevalci ilokucije, z občutno manjšim številom pojavitev jim sledijo nagovori, označevalci odnosa do vsebine in označevalci veljavnosti.

Preglednica 1

Kategorija medosebnih metadiskurzivnih elementov	Št. pojavitev	Podkategorija oz. izražena funkcija v besedilu	Št. pojavitev
Označevalci ilokucije	157	Zahvala	35
		Zaključni pozdrav	26
		Prošnja	24
		Opravičilo	21
		Želja	12
		Voščilo	5
		Vprašanje	2
Nagovori	46	Začetni nagovor	27
		Nezačetni nagovor	19
Označevalci odnosa do vsebine	40	Samopomilovanje	35
		Zadovoljstvo	5
Označevalci veljavnosti	35	Poudarjalci	28
		Omejevalci	8
		Pripisovalci	1

Označevalci zahval, zaključnih pozdravov in opravičil ter nagovori s sestavinami *gospa*, *vaša gnada* ali *wollgeborne Freyn* sodijo med ustaljene fraze, značilne za plemiško etiketo, ki ni značilna le za plemiška pisma, ampak tudi za druge besedilne

vrste (prim. Koruza 1976: 108–109, Dular 1989: 268). Hiter pregled nekaterih pisem 17. stoletja ter starejših in mlajših obdobj nakazuje, da so nagovori in zaključni pozdravi značilni tudi za pismo kot besedilno vrsto, ki preseže plemiško pismo 17. stoletja, na njihovo rabo pa vpliva nemščina.

V nagovorih in označevalcih prošenj je vidno izražanje moči matere nad hčerjo. Hči uporablja izključno nagovore s poimenovanji plemstva (*gospa, vaša gnada*). Mati pa poleg slednjih (*gospa, wollgeborne Frejn*) še bolj osebna nagovora *moja ljuba/ljubezniva srce* in *moja ljuba dete*. Pri izražanju prošenj mati uporablja samo glagol *prositi*, hči pa mu vedno doda še prislov *veliko* oz. *lepo* ali frazo *če vaša gnada ne bode unglercat*. O izražanju moči je premalo podatkov iz ostalih raziskav za formiranje izčrpnějšíh ugotovitev oz. posplošitev. Opis stanja v obravnavanih pismih tako služi bolj kot pomoč pri nadaljnjem raziskovanju problema.

5 Sklep

Prispevek je predstavil nabor in rabo metadiskurzivnih elementov v slovenski plemiški korespondenci matere E. M. Coraduzzi in hčere M. I. Marenzi s konca 17. stoletja. Toda obravnavan je bil le en sklop besedil z enolično vsebino, z dvema tvorkama v sorodstvenem razmerju mati–hči. Že obstoječe ugotovitve, uporabljene kot pomoč pri analizi, so preskope, da bi lahko s njihovo pomočjo in z natančno analizo teh pisem prišli do zanesljivih in izčrpnih ugotovitev, povezanih z rabo metadiskurzivnih elementov v jeziku plemstva v zgodovini slovenskega jezika oz. jezikovnega prostora ter v pismu kot besedilni vrsti na splošno. Za to bo potrebna temeljita primerjava z že navedenimi in ostalimi primernimi viri¹⁴ v slovenščini in tujih jezikih, za kar je pričujoči prispevek solidno izhodišče.

Viri

- Cigale, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Ljubljana: J. Blasnik.
- Hipolit Novomeški, 1715: *Grammatica Latino-Germanico-Slavonica*. Ljubljana: J. G. Mayr.
- Kidrič, France (ur.), 1936: *Prešeren I. Pesnitve in pisma*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Kos, Janez, 1971: *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja*. Ljubljana: Arhiv Slovenije.
- Malavašič, Franc, 1849: *Slovenska slovnica za prve slovenske šole v mestih in na deželah*. Ljubljana: J. Giontini.
- Murko, Anton, 1833: *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch*. Gradec: Franz Ferstl.
- Merkù, Pavle (ur.), 1980: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Rajhman, Jože (ur.), 1986: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: SAZU.
- Stabej, Jože, 1997: *Slovensko-latinski slovar*. Ljubljana: SAZU.

Literatura

- Brown, Roger, Gilman, Albert, 1960: The Pronouns of Power and Solidarity. V: *Style in Language*. Ur. Thomas A. Sebeok. Cambridge, Massachutes: The M.I.T. Press. 253–276.

¹⁴ Nedvomno bi bila zanimiva primerjava z nemškimi oz. latinskimi plemiškimi korespondencami prve polovice 18. stoletja (Štuhec 2006). Vendar je tovrstno gradivo dostopno le v izjemno težko berljivih rokopisih.

- Crismore, Avon, Farnsworth, Rodney, 1990: Metadiscourse in popular and professional science discourse. V: *The Writing Scholar*. Ur. Walter Nash. Newbury Park, CA: Sage. 118–136.
- Dular, Janez, 1989: Slovenska plemiška etiketa. V: *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ur. A Skaza in A. Vidovič Muha. Ljubljana: ZIFF. 267–273.
- Halliday, M. A. K., 1973: *Explorations in the functions of language*. London: Edward Arnold.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2004: Razmerje med vsakdanjim govornim posredovanjem in pripovedovanjem. V: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: ZIFF. 225–261.
- Jarnovič, Urška, 2007: Vpliv metadiskurzivnih elementov na razumevanje besedil. *Jezik in slovstvo* 52.3–4. 145–165.
- Koruza, Jože, 1976: K problematiki slovenskega preporoda. *Jezik in slovstvo* 21.4. 193–200.
- Kranjc, Simona, 1999: *Razvoj govora predšolskih otrok*. Ljubljana: ZIFF.
- Mauranen, Anna, 1993: *Cultural Differences in Academic Rhetoric*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Merkù, Pavle, 1982: Zasebna slovenščina v 17. stoletju. *Slavistična revija* 30.2. 121–150.
- Pisanski Peterlin, Agnes, 2001: Koncept metabesedilnih elementov v uporabnem jezikoslovju. *Vestnik* 35.1–2. 283–291.
- Pisanski Peterlin, Agnes, 2011: *Metabesedilo med dvema kulturama*. Ljubljana: ZIFF.
- Potočnik, Alenka, 2008: *Razvoj zaimkovnega ogovornega sistema v slovenskih pisnih virih do leta 1850. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Rupel, Mirko, 1954: Prispevki k protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 5–7.1. 178–194.
- Rupel, Mirko, 1958: Slovenščina v protireformacijski dobi. *Slavistična revija* 11.1–2. 122–129.
- Swales, John M., 1990: *Genre Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Štuhec, Marko, 2006: Iz Lesc v Ljubljano po francosko. *Zgodovinski časopis* 60.3–4. 327–344.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vande Kopple, William J., 1985: Some Exploratory Discourse on Metadiscourse. *College, Composition and Communication* 36. 82–94.
- Verdonik, Darinka, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru*. Maribor: Filozofska fakulteta. Zbirka Zora 48.
- Zuljan Kumar, Danila, 2007: *Narečni diskurz*. Ljubljana: SAZU.
- Žvanut, Maja, 1994: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: ZIFF.

PRASLOVANSKA STAREJŠA REGRESIVNA (PRVA) PALATALIZACIJA IN JOTACIJA MEHKONEBNIKOV V PRASLOVANŠČINI IN SLOVENŠČINI

MATEJ ŠEKLI

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU

Povzetek

V prispevku sta s sinhronega in diahronega analitičnega vidika prikazani praslovska starejša regresivna (prva) palatalizacija mehkonebnikov in praslovska jotacija mehkonebnikov ter njuna vloga v oblikovnih sistemih praslovanščine in slovenščine. Članek skuša odgovoriti na vprašanje, ali so po omenjenih glasovnih spremembah nastale glasovne premene *k, g, x* : *č, ž, š* sinhrono gledano glasovno ali oblikovno pogojene.

Ključne besede: oblikoglasje, glasovna sprememba, glasovna premena, palatalizacija, jotacija, praslovanščina, slovenščina.

PROTO-SLAVIC FIRST REGRESSIVE PALATALIZATION OF VELARS AND PROTO-SLAVIC SIMPLIFICATION OF CONSONANT CLUSTERS **KJ*, **GJ*, **XJ* IN PROTO-SLAVIC AND SLOVENE

Abstract

The contribution offers a synchronic and diachronic analysis of Proto-Slavic first regressive palatalization of velars (more commonly known as the first palatalization) and Proto-Slavic simplification of consonant clusters **kj*, **gj*, **xj*, focusing on the function of these phonetic changes in the morphological systems of Proto-Slavic and Slovene. The question is asked whether the synchronic phonetic alternations *k, g, x* vs. *č, ž, š*, which arose from the mentioned phonetic changes, are motivated phonetically or morphologically.

Key words: morphonology, phonetic change, phonetic alternation, palatalization, simplification of *j*-clusters, Proto-Slavic, Slovene.

1 Oblikoglasne premene

Oblikoglasne premene (morfonološke alternacije) so predstavljene s sinhronega in diahronega analitičnega vidika.¹

1.1 Sinhroni vidik

Sinhrona morfonologija preučuje tipologijo (vrste), razvrstitev in funkcijo oblikoglasnih premen v oblikovnem sistemu nekega idioma v nekem obdobju.

Oblikoglasna premena (morfonološka alternacija) je s sinhronega analitičnega vidika premenjevanje (alterniranje) istega (korenskega, besedotvornega, pregibalnega) morfema znotraj (pregibalnih/oblikospreminevalnih, oblikotvornih, besedotvornih) oblikovnih vzorcev.² Oblikoglasna premena je: 1) **glasovna**: premenjuje se segmentna ali nadsegmentna glasovna prвина istega morfema: a) fonetična: premenjuje se prвина, ki ne ustvarja fonološkega nasprotja (sln. *peče[n]* : *peč[ɛ]ka*); b) fonološka: premenjuje se prвина, ki ustvarja fonološko nasprotje (sln. *če/s/ati* : *če/š/em*, *re/z/ati* : *re/ž/em*); 2) **oblikovna** (morfološka): premenjuje se celoten morfem (sln. *klobuk{i}* : *zob{j}e*). Praslovanska starejša regresivna (prva) palatalizacija in jotacija povzročata glasovne premene, zato so v nadaljevanju natančneje predstavljene samo slednje.³

1.1.1 Vrste glasovnih premen

Glasovne premene so: 1) **segmentne**: a) **samoglasniška** premena je premena samoglasnika (sln. *mesto* : *polje*); b) **soglasniška** premena je premena soglasnika (sln. ptc. m *rekal*, *strigal* : 1 sg praes. *rečem*, *strižem*); c) **dvoglasniška** premena je premena dvoglasnika s samoglasnikom (SZ sln. *snĕg*, *liep*, *bieлим* : Gsg *snegā*, Nsg n *lepŭo*,

¹ V jezikoslovju se lahko pojavljata vsaj dva dopolnjujoča se (komplementarna) metodološka pristopa, in sicer analitični in sintetični: 1) izhodišče analitičnega pristopa je dana jezikovna pojavnost, predmet preučevanja pa njena analiza, pri čemer analiza izraza (glasovne podobe), oblike (oblikovne zgradbe) in pomena (pomenske zgradbe) lahko poteka sinhrono (istočasno) ali diahrono (raznočasno); 2) izhodišče sintetičnega pristopa je proces, po katerem jezikovna pojavnost nastaja, predmet preučevanja pa njena sinteza, ki je prikazana generativno (tvorbeno) (Šekli 2013: 343–344, 349). Sintetični (generativni) pristop v pričujočem besedilu ni upoštevan.

² Delitev oblikovnih vzorcev je odvisna od delitve oblikoslovja (morfolologije). V evropski jezikoslovni tradiciji se pojavljata dve bolj razširjeni delitvi. Po »nemški« jezikoslovni šoli oblikoslovje (nem. Morphologie, Formenlehre) sestavljata: a) besedotvorje (nem. Stammbildungslehre, Wortbildungslehre), tj. nauk o tvorbi besed (natančneje osnov); b) oblikotvorje (nem. Flexionslehre), tj. nauk o pregibanju (pregiboslovje) (npr. Brugmann 1906). Po »ruski« jezikoslovni šoli pa oblikoslovje (rus. морфология) sestavljajo: a) besedotvorje (rus. словообразование), tj. nauk o tvorbi besed; b) oblikotvorje (rus. формобразование), tj. nauk o tvorbi oblik; c) oblikospreminjanje (rus. словоизменение), tj. nauk o spreminjanju oblik (npr. Ахманова 1966: 423–425, 502). Razmerje med obema delitvama je torej: Wortbildungslehre oz. Stammbildungslehre = словообразование + формобразование; Flexionslehre = словоизменение. Bistvena razlika med delitvama je torej ta, da »ruska« šola znotraj besedotvorja natančneje razlikuje med tvorjenjem besed in tvorjenjem oblik; medtem ko »ruska« šola oblikovne vzorce pregibanja po spolu, stopnjevanja pridevnikov in tvorbe glagolskih oblik uvršča v oblikotvorje, jih »nemška« šola uvršča v besedotvorje.

³ Glasovne oblikoglasne premene so obravnavane v okviru glasoslovja, medtem ko so oblikovne oblikoglasne premene obravnavane v okviru oblikoslovja.

belīti; nūos, būos, zgūodil se je : Gsg *nosû*, Nsg f *bosà*, *zgodila se je*); 2) **nadsegmentne** glasovne premene: a) **naglasnomestna** premena je premena naglasnega mesta (sln. *bôg* : Gsg *bogâ*); b) **kolikostna** premena je premena količnosti zložnika (sln. *mrâz* : Gsg *mrâza*); c) **tonemska** premena je premena tonema zložnika (sln. *cêsta* : Isg *pod cêsto*).

1.1.2 Razvrstitev glasovnih premen

Glasovne premene imajo glede na glasovno okolje dopolnjujočo razvrstitev (komplementarno distribucijo) in so »glasovno« pogojene ali prosto razvrstitev (arbitrarno distribucijo) in so »oblikovno« pogojene. Zgledi: 1) glasovne premene: a) fonetične: dopolnjujoča razvrstitev (sln. *peče[n]-ø* : *peče[ŋ]-k-a* / -/[l, g, x]); b) fonološke: dopolnjujoča razvrstitev (psl. **kup-/o/v-a-ti* 'kupovati' : **voj-/e/v-a-ti* 'bojevati' / -/[*C'*]), prosta razvrstitev (psl. **če/s/-a-ti* 'česati', **rě/z/-a-ti* 'rezati' : 2sg praes. **če/š/-e-ši*, **rě/ž/-e-ši*); 2) oblikovne (morfološke): dopolnjujoča razvrstitev (psl. **star-ějб(š)-* 'starejši', **nov-ějб(š)-* 'novejši' : **xud-jб(š)-* 'hujši' / -/[mobilni naglasni tip] (pravilo Seliščeva in Vaillantata)), prosta razvrstitev (psl. **gor-ěn-e* : **gor-jan-e* 'gorjani'). Oblikoglasne premene torej lahko opazujemo na sintagmatski (načini realizacije premene) in na paradigmatiski (oblike, v katerih se premena pojavlja) ravni.

1.2 Diahroni vidik

Oblikoglasna premena je z diahronega analitičnega vidika nastala zaradi različnih jezikovnih sprememb: 1) glasovna premena z dopolnjujočo razvrstivijo je posledica položajne glasovne spremembe (sln. **n + k, g, x > ŋ*; psl. **C'o > *C'e*); 2) glasovna premena s prosto razvrstivijo je posledica proste glasovne spremembe (psl. **sj, *zj > *š, *ž*); 3) oblikovna premena z dopolnjujočo razvrstivijo je posledica regularnih glasovnih in oblikovnih sprememb (vezanost primerniških morfemov psl. **-ějб(š)-, *-jб(š)-* na naglasno valenco korenskega morfema); 4) oblikovna premena s prosto razvrstivijo je posledica analoških sprememb (izravnava prvotne dopolnjujoče razvrstitve morfemov psl. **-C-ěn-e* : **-C'-an-e*). Oblikoglasna sprememba vključuje nastanek in izgubo oblikoglasne premene ter spremembo njene razvrstitve ali funkcije. Glasovno pogojena glasovna premena na primer postane oblikovno pogojena s spremembo glasovnega okolja, ki določa njeno dopolnjujočo razvrstitev.

V prispevku sta s sinhronega in diahronega analitičnega vidika prikazani praslovanska starejša regresivna (prva) patalizacija mehkonebnikov (psl. **k^E, *g^E, *x^E > *č, *ž, *š*) in praslovanska jotacija mehkonebnikov (psl. **kj, *gj, *xj > *č, *ž, *š*) ter vloga po obeh glasovnih spremembah nastalih glasovnih premen **k, *g, *x* : **č, *ž, *š* v oblikovnih sistemih praslovanščine in slovenščine.

2 Praslovanščina

2.1 Praslovanska starejša regresivna (prva) palatalizacija mehkonebnikov

2.1.1 Diahroni vidik

Praslovanska starejša regresivna (prva) patalizacija mehkonebnikov je bila diahrono gledano **položajna glasovna sprememba**: praslovanski mehkonebniki (velari) **k, *g, *x* so se v položaju pred tedaj v jeziki obstoječimi sprednjimi zložniki **E₁* (= **i₁, *b, *e, *e₁, *ě₁*) palatalizirali v trdnebnike (palatale) **č, *ž, *š*: psl. **k, *g, *x + *i₁, *b, *e, *e₁*,

$*\check{e}_1 > *č, *ž, *š$. Podobno sta se palatalizirala tudi soglasniška sklopa $*sk, *zg$: psl. $*sk, *zg + *i_1, *b, *e, *e, *e_1 > *šč, *žž$.⁴ Po delovanju praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije se je praslovanski $*\check{e}_1$ v položaju za praslovanskimi palatali, nastalimi po praslovanski starejši regresivni (prvi) palatalizaciji (kot tudi v položaju za praslovanskim $*j$ in praslovanskimi palatali, nastalimi po praslovanski jotaciji kot $*č, *ž, *š, *f, *d, *h, *l, *r$), spremenil v $*a$: psl. $*k\check{e}_1, *g\check{e}_1, *x\check{e}_1 > *č\check{e}_1, *ž\check{e}_1, *š\check{e}_1 > *ča, *ža, *ša$.

Praslovanska starejša regresivna (prva) palatalizacija je razvidna **medsistemsko (zunanja evidenca)**: praslovanski $*č, *ž, *š$, nastali po praslovanski starejši regresivni (prvi) palatalizaciji, imajo v drugih indoevropskih jezikih kot glasovne vzporednice odraze praindoevropskih $*k^E/*k^{uE}, *g^E/*g^{hE}/*g^{uE}/*g^{uhE}, [*j^E/*j^{hE}/*j^{uE}/*j^{uhE} + *s + *E]$, kar kaže na to, da so praslovanski $*č, *ž, *š$ drugotni:

a) **pie. $*k/*k^u + *E_1 > \text{psl. } *č$**

- pie. $*k^{u}is$ 'kdo?', $*k^{u}id$ 'kaj?' > het. *kuiš* 'kdo?', stind. *-cit* '-koli', gr. *τίς* 'kdo?', *τί* 'kaj?', lat. *quis* 'kdo?', *quid* 'kaj?', pgerm. $*x^wiz$ 'kdo?' (> got. *hvi-leiks* 'kateri?', stvnem. (h)wer 'kdo?') : psl. **$*čb\text{-}to$** 'kaj?' (> stcsl. *что* 'kaj?');
- pie. $*k^{u}etures$ 'štirje' > stind. *catvārah* 'štirje', jon. gr. *τέσσαρες*, at. gr. *τέταρες* 'štirje', lat. *quattuor* 'štirje', lit. *keturi* 'štirje' : $*k^{u}etūres > \text{psl. } *četyre$ 'štirje' (> stcsl. *четыре* 'štirje');
- pie. $*(s)kert$ 'rezati, sekati' → $*k_rte h_2$ 'zarezano, zasekano' > $*k_r t ā > \text{stind. } k_r t ā$ 'razpoka, zarez', lit. *kirtā* 'udarec' : psl. **$*čb r t a$** 'črta' (> stcsl. *чрѣта* 'črta, tram');
- pie. $*k_r snos$ > nar. lit. *kišnas* : psl. $*čbrxn b > *čbrn b$ 'črn' (> stcsl. *чрънъ* 'črn');

b) **pie. $*g/*g^h/*g^u/*g^{uh} + *E_1 > \text{psl. } *ž$**

- pie. $*g^{u}ih_3 uos > *g^{u}i uos > \text{stind. } jīvā h$ 'živ', gr. *βίος* 'življenje', lat. **gvīvus > vīvus* 'živ', pgerm. $*k^{w}i waz$ 'živ' (> got. *qius*, Nsg f *quiwa*), lit. *gyvas* : psl. **$*živ b$** 'živ' (> stcsl. *живъ* 'živ');
- pie. $*g^{uh}en$ 'tolči, tepsti, ubiti' → het. *kuenzi* 'ubije', stind. *hánti* 'tolče, ubija', gr. $*\xi\acute{\epsilon}v\acute{\omega} > \xi\acute{\epsilon}v\omega$ 'tepem, bijem, tolčem', lat. *dē-fendō* 'branim', lit. *gēna* 'žene (živino)' : psl. **$*ženet b$** 'žene' (> stcsl. *женеть* 'žene');
- pie. $*g^{uh}eiH-$ 'žila, tetiva, kita' → $*g^{uh}iHslom > *g^{uh}islom > \text{lat. } filum$ 'nit', $*g^{uh}iHsleh_2 > *g^{uh}islā > \text{lit. } gýsla$ 'žila' : psl. **$*žila$** 'žila' (> stcsl. *жила* 'žila, kita, mišica, živec');
- pie. $*g^{h}lneh_2 > *g^{h}lnā > \text{lit. } gilnā$: psl. **$*žb l n a$** 'žolna' (> cs. *žalna* 'žolna');
- pie. $*b^{h}eg^{u}-$ 'teči, zbežati, pobegniti' (→ gr. *φέβομαι* 'bežim') → $*b^{h}ēg^{u}eh_1 tēi > *b^{h}ēg^{u}ētēi > \text{lit. } pa-bėgėti$ 'pobegniti' : psl. $*bēžeti > *bēžati$ 'bežati' (> stcsl. *бѣжати* 'bežati');

c) **pie. $*j^E/*j^{hE}/*r/*k + *s + *E_1 > \text{psl. } *š$**

- pie. $*mūs$ 'miš' > stind. *mūh* 'miš', Gsg *múšah*, gr. *μῦς* 'miš', Gsg *μῦς*, lat. *mūs* 'miš', Gsg *mūris*, pgerm. $*mūs$ 'miš' (> stang. *mūs*, stvnem. *mūs*) : Asg $*mūs m$ > pbsl. $*mūšin > \text{psl. } *myš b$ 'miš' (> stcsl. *мышь* 'miš').

⁴ Prvotni rezultat palatalizacije praslovanskega $*g$ je bil najverjetneje $*ž$, ki pa se je do zgodovinske dobe izven soglasniškega sklopa $*žž$ poenostavil v $*ž$ (psl. $*g^{EI} > *ž^{EI} > *ž^{EI}$), medtem ko se je prvotni odraz ohranil prav v soglasniškem sklopu $*žž$ (psl. $*zg^{EI} > *žž^{EI}$).

Indoevropsko primerjalno gradivo	Praslovansko
lat. <i>quid</i>	*čyto
lit. <i>keturi</i>	*četyre
lit. <i>kirtà</i>	*čьrta
lit. <i>kiřsnas</i>	*čьrnъ
lit. <i>gývas</i>	*živъ
lit. <i>gēna</i>	*ženety
lit. <i>gýsla</i>	*žila
lit. <i>gilnà</i>	*žьlna
lit. <i>pabėgėti</i>	*běžati
stind. <i>mūh</i>	*myšъ

Zunanja evidenca praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije mehkonebnikov

2.1.2 Sinhroni vidik

Praslovanska starejša regresivna (prva) patalalizacija mehkonebnikov je bila sinhrono gledano **glasovna premena z dopolnjujočo razvrstitvijo** (komplementarno distribucijo) kot posledica položajne glasovne spremembe: psl. **k*, **g*, **x* : *č, *ž, *š / -/+ [**i*, **b*, **e*, **e*, **ě*].

Razvidna je bila **znotrajsistemsko (notranja evidenca)**: v praslovanskem glasovnem sistemu so se mehkonebniki **k*, **g*, **x* (ki so se pojavljali v položaju pred nesprednjimi zložniki in nezložniki) v istem morfemu premenjevali s trdonebniki *č, *ž, *š (ki so se pojavljali v položaju pred sprednjimi samoglasniki in **ě*₁ > **a*):⁵

a) psl. +[**i*]

- psl. **rōka* 'roka', **noga* 'noga', **muxa* 'muha' : **rōčica* 'ročica', **nožica* 'nožica', **mušica* 'mušica' (> (st)csl. рѣка 'roka', нога 'noga', мѡхѡ 'muha' : рѣчица 'ročica', ножица 'škarje, klešče', мѡшница 'mušica');
- psl. **kortьkъ* 'kratek', **dьlgъ* 'dolg', **tixъ* 'tih' : **kortьčina* 'kračina', **dьlžina* 'dolžina', **tišina* 'tišina' (> stcsl. кратькь 'kratek', дългь 'dolg', тихъ 'tih, miren' : sln. *kračina*, stcsl. дължина 'dolžina', тишина 'mirno morje');
- psl. **mōka* 'muka', **sluga* 'sluga', **voskъ* 'vosek' : **mōčiti* 'mučiti', **služiti* 'služiti', **voščiti* 'voščiti' (> (st)csl. мѡка 'muka, trpljenje', слѡга 'sluga, služabnik', воскъ 'vosek' : мѡжити 'mučiti, trpinčiti', слѡжити 'služiti', sln. *voščiti* 'mazati, premazovati z voskom');
- psl. **suxъ* 'suh', **ploskъ* 'plosk' : **sušiti* 'sušiti', **ploščiti* 'ploščiti' (> (st)csl. сѡхъ 'suh, ne moker', плоскъ 'plosk' : сѡшити 'sušiti', плостити 'ploščiti');

⁵ Praslovanska premena **k*, **g*, **x* : *č, *ž, *š je bila v položaju pred **a* glasovno nepredvidljiva (psl. **bėgati* 'begati' : **bėžati* 'bežati'), toda oblikovno predvidljiva, saj so bile pripone na *-*a*- v položaju za trdonebniki samo morfološke različice v dopolnjujoči razvrstitvi s priponomi na *-*ě*- v položaju za netrdonebniki (psl. **vidъ* 'pogled, vid' : **viděti* **vidiši* 'videti' = **krikъ* 'krik' : **kričati* **kričiši* 'kričati'; **kopati* 'kopati' → **kopěbъ* 'kopel' = psl. **piskati* 'piskati' → **piščalbъ* 'piščal'; **gora* 'gora' → **gorěne* 'prebivalci gore' = **bergъ* 'breg' → **beržane* 'prebivalci brega').

b) psl. +[*b]

- psl. **rěka* 'reka', **sněgъ* 'sneg', **grěxъ* 'greh' : **rěčьnъ* 'rečen', **sněžьnъ* 'snežen', **grěšьnъ* 'grešen' (> (st)csl. рѣка 'reka', снѣгъ 'sneg', грѣхъ 'greh' : рѣчьнъ 'rečen', снѣжьнъ 'snežen', грѣшньнъ 'grešen');
- psl. **xoditi* 'hoditi' : **šьdlъ* 'šal' (> stcsl. ходити 'hoditi' : шьалъ 'šal');

c) psl. +[*e]

- psl. **reklъ* 'rekel', **žeglъ* 'žgal', **vьrxlъ* 'vršil žito' : **rečeši* 'rečeš', **žežeši* 'žgeš', **vьršeši* 'vršiš žito' (> stcsl. реклъ 'rekel', жеглъ 'žgal', врьхлъ 'vršil, mlatil žito' : речеши 'reči', жежеши 'žgeš', врьшеши 'vršiš žito');
- psl. **gъnati* 'gnati', **jьzgъnati* 'izgnati' : **ženeši* 'ženeš', **jьžženeši* 'izženeš' (> stcsl. гънати 'gnati', изгънати 'izgnati' : oztzib 'ženeš', ижденеши 'izženeš');
- psl. **gъrdlo* 'grlo' : **žerti* 'žreti' (> (st)csl. гръло 'grlo' : жрѣти 'žreti');
- psl. **mozgъ* 'mozeg' : **možženi* > 'možgani' (> (st)csl. мозгъ 'mozeg' : мождени 'možgani');

č) psl. +[*e]

- psl. **zakonъ* 'začetek, načelo, počelo, zakon' : **začeti* 'začeti' (> stcsl. законъ 'zakon, postava' : зачати 'začeti');

d) psl. +[*ě₁ > *a]

- psl. **krikъ* 'krik', **bēgъ* 'beg', **sluxъ* 'sluh', **verskъ* 'vrisk, vreščanje' : **kričeti*, **bēžeti*, **slyšeti*, **versčeti* > **kričati* 'kričati', **bēžati* 'bežati', **slyšati* 'slišati', **versčati* 'vreščati' (**stojēti* > **stojati* 'stati') (> (st)csl. крикъ 'krik, kričanje', бѣгъ 'beg', слухъ 'sluh; ušesa; vest, novica', sln. *vrisk* : (st)csl. кричати 'kričati', бѣжати 'bežati', слышати 'slišati', врьштати 'vreščati, kričati', стояти 'stati (stojim)');
- psl. **pekľъ* 'pekel', **piskati* 'piskati' : **pečělъ*, **piščělъ* > **pečalbъ* 'kar peče', **piščalbъ* 'piščal' (> (st)csl. пешти 'peči', пискати 'piskati (na piščalko)' : печаль 'trpljenje, žalost, skrb', пишталь 'piščal');
- psl. **potokъ* 'potok', **bergъ* 'breg' : **potokēne* > **potočane* 'prebivalci ob potoku', **bergēne* > **beržane* 'prebivalci na bregu' (> stcsl. потокъ 'potok', брегъ 'breg' : sln. *Potočani, Brežani*);
- psl. **mozgъ* 'mozeg' : **možžēni* > **možžani* 'možgani' (> (st)csl. мозгъ 'mozeg' : nar. sln. *možžani* 'možgani').

Oblike brez prve palatalizacije	Oblike s prvo palatalizacijo
*rōka, *noga, *mυxa	*rōčica, *nožica, *mušica
*kortъkъ, *dъlgъ, *tixъ	*kortъčina, *dъlžina, *tišina
*mōka, *sluga, *voskъ	*močiti, *služiti, *voščiti
*suxъ, *ploskъ	*sušiti, *ploščiti
*rěka, *sněgъ, *grěxъ	*rěčьnъ, *sněžьnъ, *grěšьnъ
*mυxa	*mušьbъ
*reklъ	*rěčъ
*xoditi	*šьdlъ
*reklъ, *strigľъ, *vьrxľъ	*rečeši, *strižeši, *vьršeši
*gъnati, *jьzgъnati	*ženeši, *jьžženeši
*mozgъ	*možženi

*gъrdlo	*žerti
*zakonъ	*začęti
*krikъ, *bęgъ, *sluxъ, *versкъ	*kričati, *bežati, *slyšati, *versčati
*pekъ, *piskati	*pečalъ, *piščalъ
*potokъ, *bergъ	*potočane, *beržane
*mozgъ	*možžani

Notranja evidenca praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije

2.2 Praslovanska jotacija mehkonebnikov

2.2.1 Diahroni vidik

Praslovanska jotacija je bila diahrono gledano **prosta glasovna sprememba**: praslovanski soglasniški sklop soglasnik + *j se je poenostavili v trdonebnik (palatal): **psl. *Cj > *C**.⁶ Jotacija je torej poseben tip poenostavitve soglasniških sklopov, ki je nastala zaradi težnje po odprtih zlogih, pri kateri je soglasnik vase »vsrkal« trdonebnik *j in postal trdonebnik. Jotirali so se vsi praslovanski soglasniki, pri čemer je povzočitelj jotacije *j izginil iz glasovne podobe: psl. *kj, *gj, *xj > *č, *ž, *š; psl. *skj, *zgj > *šč, *žž; psl. *tj, *dj > *t, *d; psl. *stj, *zdj > *šč, *žž; psl. *nj, *lj, *rj > *n, *l, *r; psl. *sj, *zj > *š, *ž; psl. *pj, *bj, *mj, *vj > *pl, *bl, *ml, *vl; psl. *snj, *znj > *šn, *žn; psl. *slj, *zlj > *šl, *žl.

Razvidna je **medsistemsko (zunanja evidenca)**: praslovanski trdonebniki, nastali po praslovanski jotaciji, imajo v drugih indoevropskih jezikih kot glasovne vzporednice odraze praindоеvropskih soglasniških sklopov z *i:

- pie. *med^hieh₂ 'srednja, nahajajoča se na sredini' > *med^hiā > stind. mādhyā 'srednja', lat. media 'srednja', psl. *meda 'meja' (> stcsl. межа 'meja, cesta').

Tu je v ospredju samo praslovanska jotacija mehkonebnikov.

2.2.2 Sinhroni vidik

Praslovanska jotacija je bila sinhrono gledano **glasovna premena s prosto razvrstitvijo (arbitratno distribucijo)** kot posledica proste glasovne spremembe: **psl. *k, *g, *x : *č, *ž, *š**.

Praslovanska jotacija je razvidna **znotrajsistemsko (notranja evidenca)**: v praslovanskem glasovnem sistemu se mehkonebniki *k, *g, *x v istem morfemu premenjujejo s trdonebniki *č, *ž, *š, pri čemer razvrstitev iz glasovnega okolja ni predvidljiva:

- psl. *sękati 'sekati', *lęgati 'lagati' : *sękja, *lęgja > *sęča 'seča', *lęža 'laž' (> (st)csl. сѣкати 'pikati', лѣгати 'lagati' : сѣка 'ubijanje, pobijanje', лѣжа 'laž');
- psl. *mokrъ 'moker', *suxъ 'suh' : *mokja, *suxja > *moča 'moča', *suša 'suša' (> (st)csl. мокръ 'moker', соухъ 'suh' : моча 'močvirje, blato', соуша 'suša');
- psl. *duxъ 'duh' : *duxja > *duša 'duša' (> (st)csl. духъ 'sapa; duševnost' : духа 'dih, sapa, duša');

⁶ Jotacija je s stališča soglasniškega sklopa, ki se poenostavi, prosta glasovna sprememba, saj se poenostavi vsak soglasniški sklop z *j ne glede na glasovno okolje, v katerem se pojavlja, s stališča soglasnika, ki se zmečha, pa položajna glasovna sprememba, saj se soglasnik zmečha v položaju pred *j.

- psl. **sterglb* 'čakal, prežal, varoval' : **storgjb* > **storžb* 'stražnik' (> stesl. *стражѣ* 'opazoval, stražil' : *стражѣ* 'stražnik, straža');
- psl. **leglb* 'legel' : **logje* > **lože* 'ležišče' (> stesl. *легла* 'legel' : *ложе* 'ležišče, postelja').

2.3 Funkcija oblikoglasnih premen **k*, **g*, **x* : **č*, **ž*, **š* v praslovanskem oblikovnem sistemu

V praslovanskem glasovnem sistemu je s sinhronega vidika odrazi praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije na eni strani in praslovanske jotacije na drugi mogoče razlikovati, zato se zdi razlikovanje med poimenovanji »palatalizacija« in »jotacija« utemeljeno.⁷ Oblikoglasna premena **k*, **g*, **x* : **č*, **ž*, **š*, ki je nastala po praslovanski starejši regresivni (prvi) palatalizaciji, je imela dopolnjujočo razvrstitev (povzročitelji, tj. praslovanski sprednji samoglasniki, so bili sinhrono gledano razvidni) in bila posledično »glasovno« pogojena, saj se je pojavljala pred točno določenimi glasovi, medtem ko je oblikoglasna premena **k*, **g*, **x* : **č*, **ž*, **š*, ki je nastala po praslovanski jotaciji, imela prosto razvrstitev (povzročitelj premene, tj. praslovanski **j*, sinhrono gledano ni bil razviden) in bila posledično »oblikovno« pogojena, saj se je pojavljala v točno določenih oblikovnih vzorcih.

3 Slovenščina

3.1 Diahroni vidik

Praslovanske soglasniške premene **k*, **g*, **x* : **č*, **ž*, **š*, ki so nastale po praslovanski starejši regresivni (prvi) palatalizaciji in jotaciji, so bile v slovenščino podedovane kot slovenske soglasniške premene *k*, *g*, *x* : *č*, *ž*, *š*. Od praslovansčine do slovenščine pa je prišlo do nekaterih glasovnih in analoških sprememb, ki so prvotna razmerja med prvinami soglasniške premene in njihovim okoljem nekoliko spremenila. Gre za naslednje spremembe:

- a) praslovanska polglasnika **b*, **v* sta se v krepkem položaju zlila v slovenski srednji samoglasnik *a*, v šibkem položaju pa onemela: psl. **b*, **v* > sln. *a*, psl. **b*, **v* > sln. *ø* (psl. **rěčьnъ*, **sněžьnъ*, **grěšьnъ* > sln. *rečan*, *snežan*,

⁷ Splošna teorija zgodovinskega jezikoslovja ne razlikuje med palatalizacijo v položaju pred *j* in palatalizacijo v položaju pred sprednjimi samoglasniki (Hock 1991: 73–77). V skladu s tem stališčem je praslovanska jotacija samo podtip praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije. Kljub enakim odrazom praslovanskih palataliziranih mehkonebnikov tako v položaju pred **j* kot v položaju pred sprednjimi samoglasniki (psl. **k^E*, **g^E*, **x^E* > **č^E*, **ž^E*, **š^E* > **k^j*, **g^j*, **x^j* > **č*, **ž*, **š*) pa se zdi smiselno praslovansko starejšo regresivno (prvo) palatalizacijo ločiti od jotacije. V prid temu stališču med drugim govori naslednje: 1) vzrok spremembe: praslovanska jotacija je posledica praslovanske težnje po odprtih zlogih (t. i. zakon odprtega zloga), in sicer poenostavljanja soglasniških sklopov, medtem ko so praslovanske palatalizacije posledica praslovanske težnje po približevanju soglasnika in soglasnika istega zloga v mestu izgovorjave v smislu palatalizacije (t. i. zakon zlogovne harmonije); 2) obseg pojava: praslovanske palatalizacije zajamejo samo mehkonebnike, medtem ko praslovanska jotacija zajame vse soglasnike; 3) sinhrona razvidnost spremembe: praslovanske palatalizacije so zaradi prisotnosti sprednjih samoglasnikov po zaključku glasovne spremembe sinhrono gledano razvidne, medtem ko praslovanska jotacija zaradi neprisotnosti **j* po zaključku spremembe sinhrono gledano ni razvidna.

- grešan*; psl. *šbdlb > sln. šal šla; psl. *kǫsb > sln. kas; psl. *rěčbnŭjb, *sněžbnŭjb, *grěšbnŭjb > sln. rečni, snežni, grešni);
- b) praslovanski srednji *y se je v slovenščini spremenil v slovenski sprednji i: psl. *y > sln. i (psl. *kyta, *gybati, *xytrb > sln. kita, gibati, hitar; psl. Npl *bogyńe, *kǫnegyńe > sln. boginje, kneginje);
- c) praslovanske premene *k, *g, *x : *č, *ž, *š so bile zaradi izravnave odpravljene v nekaterih (pregibalnih/oblikospreminjevalnih, oblikotvornih, besedotvornih) oblikovnih vzorcih (poleg podedovanega psl. *rǫčica, *nožica, *strěšica > sln. ročica, nožica, strěšica se pojavlja tudi sln. rókica, nógica, stréhica);
- č) slovenski analoški procesi znotraj praslovanskih pregibalnih/oblikospreminjevalnih vzorcev (psl. *strěxa, Gsg *strěxy, Lsg *na strěšě → sln. streha, Gsg strehe, Lsg na strehi);
- d) prevzeto besedje (nem. *Kellner* → sln. *kelnar*, nem. *General* → sln. *general*, ang. *helicopter* → sln. *helikopter*).

Posledica vseh naštetih jezikovnih sprememb je dejstvo, da se v sodobni slovenščini tako v položaju pred *a* kot v položaju pred soglasnikom lahko pojavljajo tako *k*, *g*, *x* kot *č*, *ž*, *š* ter da se slovenski *k*, *g*, *x* lahko pojavljajo tudi v položaju pred sprednjimi samoglasniki.

3.2 Sinhroni vidik

Premena *k*, *g*, *x* : *č*, *ž*, *š* se v slovenščini pojavlja v nekaterih oblikotvornih in besedotvornih oblikovnih vzorcih.⁸

- a) sedanjik glagolov s korenem na *k*, *g*, *x* in sedajiško pripono *-e-* (*rekal*, *strigal* → *rečem*, *strižem*; *plakati*, *lagati*, *phati* → *plačem*, *lažem*, *pšem*);
- b) nedoločnik in sedanjik glagolov z nedoločniško pripono *-a-* in sedajiško pripono *-i-* (*krik*, *beg*, *dih*, *blesk* : *kričati* *kričim*, *bežati* *bežim*, *dišati* *dišim*, *bleščati* *bleščim*);
- c) primernik pridevnikov s kororenem na *k*, *g*, *x* in primerniško pripono *-ji* (*jak*, *strog*, *tih* → *jačji*, *strožji*, *tišji*);
- č) glagolske izpeljanke na *-i-ti* *-i-m* (*muka*, *sluga*, *smeh*, *vosak* → *mučiti*, *služiti*, *smešiti*, *voščiti*; *mokar*, *blag*, *suh* → *močiti*, *blažiti*, *sušiti*);
- d) samostalniške izpeljanke s priponami *-ø* (*plakati*, *pihati* → *plač*, *piš*), *-a* (*mokar*, *suh* → *moča*, *suša*), *-ina* (*kratok*, *dolg*, *tih* → *kračina*, *dolžina*, *tišina*), *-ič* (*članek*, *rog* → *člančič*, *rožič*), *-ak* (*sneg* → *snežak*), *-al* (*piskati* → *piščal*), *-an* (*Potok*, *Breg* → *Potočan*, *Brežan*), *-je* (*smreka*, *noga*, *streha* → *smrečje*, *vznožje*, *podstrešje*), neobvezno *-ica* (*roka*, *noga*, *streha*, *daska* → *ročica*/*rokica*, *nožica*/*nogica*, *strešica*/*strehica*, *dščica*/*dškica*), *-ac* (*rak*, *breg*, *debeluh* → *račac*/*račac*, *bregac*/*brežac*, *debeluhac*/*debelušac*), *-ak* (*človek* → *človečak* : *kruh* → *kruhək*);
- e) pridevniške izpeljanke na *-an* (*reka*, *sneg*, *greh* → *rečan*, *snežan*, *grešan*), *-ji* (*rak*, *vrag*, *polh* → *račji*, *vražji*, *polšji*), *-en* (*rog* → *rožen*).

⁸ Samoglasniške in soglasniške premene znotraj pregibalnih, oblikotvornih in besedotvornih vzorcev so natančneje prikazane v Toporišič 2000: 262–266, 150–154.

3.3 Funkcija oblikoglasnih premen *k, g, x* : *č, ž, š* v slovenskem oblikovnem sistemu

V slovenskem glasovnem sistemu je s sinhronega vidika nemogoče razlikovati med rezultati praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije mehkonebnikov in praslovanske jotacije mehkonebnikov, zato se zdi razlikovanje med poimenovanji »palatalizacija« in »jotacija« za sinhroni opis slovenščine neutemeljeno. Ustreznejše bi morda bilo pomenovanje šumniška premena, saj se mehkonebniki premenjujejo s šumniki. Slovenska glasovna premena *k, g, x* : *č, ž, š* ima v slovenščini z glasoslovnega stališča prosto razvrstitev (premena iz glasovnega okolja ni predvidljiva), pojavlja pa se v točno določenih, predvsem oblikotvornih in besedotvornih oblikovnih vzorcih in je posledično »oblikovno« pogojena, tj. pogojuje jo oblikovni vzorec. Premena *k, g, x* : *č, ž, š* se je iz podedovanega besedja znotraj nekega besedotvornega vzorca (*reka, sneg, greh* → *rečān, snežān, grešān*) prenesla tudi na mlajše neprevzeto in prevzeto besedje (*datoteka, zadruga* → *datotečān, zadružān*) v času, ko praslovanska starejša regresivna (prva) palatalizacija in praslovanska jotacija že dolgo nista bili produktivni glasovni spremembi,⁹ kar nedvomno kaže na njuno oblikovno pogojenost.

4 Sklep

Praslovanska starejša regresivna (prva) palatalizacija je bila položajna glasovna sprememba (psl. **k, *g, *x + *i_l, *b, *e, *e_l, *ě_l > *č, *ž, *š*), posledica katere je bila glasovna premena z dopolnjujočo razvrstitvijo (psl. **k, *g, *x* : **č, *ž, *š* / *-/+[_i_l, *b, *e, *e_l, *ě_l]*) (psl. **strěxa* : **strěši_lca, *strěšbnyb*). Praslovanska jotacija je bila prosta glasovna sprememba (psl. **kj, *gj, *xj > *č, *ž, *š*), katere posledica je bila glasovna premena s prosto razvrstitvijo (psl. **k, *g, *x* : **č, *ž, *š*) (psl. **suxa* : **suša*). V praslovanščini je premena **k, *g, *x* : **č, *ž, *š* po starejši regresivni (prvi) palatalizaciji »glasovno«, premena po jotaciji pa »oblikovno« pogojena. Razlikovanje med obema pojavoma se zdi s praslovanskega sinhronega vidika torej utemeljeno.

Premena *k, g, x* : *č, ž, š* je bila iz praslovanščine podedovana v slovenščino. Od praslovanščine do slovenščine pa je prišlo do nekaterih glasovnih sprememb (psl. **b, *b_h > sln. b*; psl. **b, *b_h > sln. ø*; psl. **y > sln. i*), glasovnih izravnjav (sln. *strešica* → *strehica*) in analoških sprememb (psl. Npl **strěxy* → sln. *strehe*) ter prevzemanja besedja (sln. *kelnar, general, helikopter*). Posledica vsega tega je prosta razvrstitev premene *k, g, x* : *č, ž, š* v slovenščini, ki je »oblikovno« pogojena (pojavlja se v nekaterih oblikovnih vzorcih *suh* → *suša, datoteka* → *datotečān*). Razlikovanje med palatalizacijo in jotacijo se s slovenskega sinhronega vidika torej ne zdi utemeljeno. Soglasniška premena *k, g, x* : *č, ž, š* bi se lahko imenovala **šumniška premena**.

Literatura

- Ахманова, Ольга Сергеевна, 1966 (2007): *Словарь лингвистических терминов*. Москва: URRS.
- Babič, Vanda, 2003: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani: Oddelek za slavistiko, Oddelek za slovenistiko.

⁹ Delovanje praslovanske starejše regresivne (prve) palatalizacije se navadno postavlja v obdobje ok. 400–600 po Kr., medtem ko naj bi bila praslovanska jotacija produktivna v obdobju ok. 400–800 po Kr. (Shevelov 1964: 250–252, 215–217).

- Bezljaj, France, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU.
- Бошковић, Радосав, 1990: *Основи упоредне граматике словенских језика: Фонетика и морфологија*. Никшић: НИП »Универзитетска ријеч«.
- Brugmann, Karl, ²1906 (¹1906): *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* II/1: II. *Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch*: 1. *Allgemeines, Zusammensetzung (Komposita), Nominalstämme*. Strassburg: Karl J. Trübner.
- Hock, Hans Henrich, ²1991 (¹1986): *Principles of Historical Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Miklosich, Franz von, 1862–1865: *Lexicon Palaeoslovenisco-Graeco-Latinum*. Wien: Verlagbuchhandlung Wilhelm Braumüller.
- Nahtigal, Rajko, ²1952 (¹1938): *Slovanski jeziki*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ramovš, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika* I. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Shevelov, George Y., 1964: *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Snoj, Marko, ²2003 (¹1997): *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, ²1999 (¹1994). Москва: Издательство «Русский язык».
- Šekli, Matej, 2011: Sinhronija in diahronija v opisnem in zgodovinskem jezikoslovju. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. Obdobja 30. Uredila Simona Krajnc. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za slovenistiko. 455–460.
- Šekli, Matej, 2013: Analoški procesi nastajanja drugotnih vzorcev zlaganja v pozni praslovanščini. *Slavistična revija* 61/2. 343–360.
- Толстая, Светлана М., 1998: *Морфонология в структуре славянских языков*. Москва: Издательство «Индрик».
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, ⁴2000 (¹1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

O NEOBVEZNOSTI VEČKRATNEGA *K*-PREMIKA V SLOVENŠČINI¹

PETRA MIŠMAŠ

Fakulteta za humanistiko, Center za kognitivne znanosti jezika, Univerza v Novi Gorici

Povzetek

V središču prispevka so večkratna *k*-vprašanja v slovenščini. Kot pokaže že Golden (1997), je večkratni *k*-premik v večkratnih *k*-vprašanjih v slovenščini neobvezen, kar pomeni, da se lahko na začetek vprašanja prestavijo vse vprašalnice ali vsaj ena. A hkrati je neobveznost lastnost, ki je v literaturi večkratnim vprašanjem običajno ne pripisujejo, saj je obveljalo stališče, da je večkratni premik v jezikih, v katerih je mogoč, obvezen (npr. Bošković 2002). Prispevek zato slovenščino najprej uvrsti med jezike z večkratnim *k*-premikom, pokaže različne oblike vprašanj, ki jih najdemo v slovenščini, in dokazuje, da te niso rezultat omejitev *k*-premika. Neobveznost večkratnega *k*-premika je prikazana tako za slovenščino kot za druge jezike z večkratnim *k*-premikom, s čimer je pokazano, da je neobveznost lastnost večjega števila jezikov. To pomeni, da je treba teorijo večkratnega *k*-premika dodatno razširiti.

Gljučne besede: večkratni *k*-premik, neobveznost, superiornost, žarišče, semantične omejitve, fonološke omejitve, načelo razlikovanja

ON OPTIONALITY OF MULTIPLE *WH*-FRONTING IN SLOVENIAN

Abstract

This paper examines multiple *wh*-fronting in Slovenian. As already shown by Golden (1997), multiple *wh*-fronting in Slovenian is optional. This means that all or at least one *wh*-phrase moves to the beginning of a question. However, optionality is a property that is typically not assigned to multiple *wh*-fronting, that is, multiple *wh*-fronting is typically described as obligatory (e.g. Bošković 2002). In this article I first show that Slovenian is a language with multiple *wh*-fronting and that *wh*-questions come in different forms in Slovenian. I also show that these forms are not a result of restrictions on movement. I show optionality of *wh*-fronting for Slovenian and for other multiple *wh*-fronting languages. This means that we need to expand out theory of multiple *wh*-fronting.

Key words: multiple *wh*-fronting, Superiority, optionality, focus, semantic restrictions, phonological restriction, Principle of Distinctness

¹ Za koristne komentarje in predloge se zahvaljujem slušateljem simpozija Škrabčevi dnevi 8 ter recenzentoma prispevka. Hvala tudi vsem govorcem, ki so pomagali s svojimi sodbami sprejemljivosti.

1 Ozadje

Kot opozori že Golden (1996), gre pri preučevanju *k*-premikov za raziskovanje ene izmed najpogostejše preučenih struktur v tvorbeni slovnici. Samo vprašanje večkratnih *k*-premikov sta v literaturi prvotno postavila Wachowicz (1974) in Toman (1981), zlasti pa postane preučevanje večkratnih *k*-premikov prisotno po Rudin (1988). O večkratnih premikih v *k*-vprašanjih² v slovenščini je v preteklosti pisala že Golden (1996, 1997), ta prispevek pa lahko razumemo kot nadaljevanje njenih raziskav, pri čemer sta v središču članka dva cilja. Prvi je uvrstiti slovenščino v tipologijo jezikov z večkratnim *k*-premikom in drugi pokazati, da je *k*-premik v slovenščini neobvezen in zato z vidika obstoječe literature o večkratnih *k*-premikih še posebej zanimiv.

Prispevek je napisan v okviru minimalističnega programa tvorbene slovnice (Chomsky 1995), predmet zanimanja ni slovenski knjižni jezik, pač pa pogovorna slovenščina.³ Vendar velja opozoriti, da prispevek ni mišljen kot pregled omenjenega teoretičnega okvira in da privzemam osnovno poznavanje minimalizma. Kljub temu bom ključne pojme v okviru prispevka natančneje opredelila (zlasti zaradi pomanjkanja slovenske terminologije, ki se navezuje na minimalizem).

1.1 O večkratnih premikih v okviru minimalističnega programa tvorbene slovnice

O *k*-premiku lahko govorimo kot o tipičnem primeru skladenjskega premika. Že Chomsky (1973) omenja, da lahko v vprašanjih (pa tudi oziralnih stavkih) pride do skladenjskega premika *k*-zveze na levo, pri čemer se *k*-zveze premaknejo z mesta, kjer so prvotno sestavljene. Vsi jeziki tovrstnega premika sicer ne poznajo, saj obstajajo t. i. jeziki *in situ* ('na mestu'), v katerih se vprašalnice nikdar ne premaknejo. Takšen jezik je na primer japonsčina, (1).

Poseben primer *k*-premikov so večkratni *k*-premiki – gre za vprašanja, v katerih se na začetek vprašalne povedi premakne več kot ena vprašalnica. Tovrstni premiki na primer niso mogoči v angleščini, v kateri se na začetek vprašanja premakne le ena

² Poimenovanje *k*-vprašanje v slovenščini ni novost. Tako na primer Toporišič (2004) ločuje med odločevalnimi vprašanji (kakršno je na primer 'Ali je Tone že doma?') ter dopolnjevalnimi vprašanji, ki se začenjajo z vprašalnimi zaimki ali prislovi (npr. 'Kdo je doma?' ali 'Kje je Tone?'). Tem poimenovanjem Toporišič (2004) doda še drugi poimenovanji, ki temeljita na angleškem načinu. »Po angleškem načinu jih lahko imenujemo tudi *k*-/č-vprašanja in *da*-/ne-vprašanja, prvo po tipičnem glasu zaimenske vprašalnice, drugo po tipičnem odgovoru na vprašanje (v angleščini *wh*-, *yes*-/no-)« (Toporišič 2004: 516). V tem prispevku se bom osredotočila zlasti na dopolnjevalna vprašanja, ki jih bom v nadaljevanju poimenovala *k*-vprašanja (po analogiji z angleščino bom rabila tudi poimenovanja *k*-zveze oz. *k*-besede). Podobno o *k*-stavkih s *k*-premikom piše tud Golden (1996).

³ Sodbe sprejemljivosti so podali govorci različnih slovenskih narečij. Razlik v sprejemljivosti primerov, ki so bili sicer ustvarjeni umetno, z večkratnimi *k*-vprašanji med narečji ni zaznati, zato predmet preučevanja poimenujem preprosto *pogovorna slovenščina*.

Hkrati opozarjam še, da se pri sodbah sprejemljivosti za primere iz tujih jezikov nanašam na sodbe, ki jih posameznemu primeru pripisujejo avtorji, ki jih ob posameznem prevzetem primeru tudi navajam, oz. na sodbe, ki so jih podali govorci teh jezikov (npr. v sekciji 2.1.1). Prav tako se na avtorje nanašam tudi pri poimenovanju jezikov – torej srbohrvaščina, kadar se tuji avtorji nanašajo na srbohrvaščino, oz. srbščina, hrvaščina, bolgarščina itd., kadar se avtorji nanašajo na te jezike.

vprašalnica, medtem ko ostanejo druge na mestu, (2). Lahko pa večkratna *k*-vprašanja najdemo v slovenščini, kot kažeta primera (3a) in (3b). Večkratna vprašanja sicer poznajo tudi bolgarščina, romunščina, češčina, poljščina, ruščina, srbohrvaščina ...

- (1) Taroo-ga *dare-ni nani-o ageta no? japonščina*
 TarooIM kdodaJ kajtož dal Q (Richards 1997: (2))
- »Kdo je dal kaj Tarooju?«
- (2) a. *Who wrote what? angleščina*
 kdo napisal kaj
 »Kdo je napisal kaj?«
- b. * *Who what wrote?*
- (3) a. *Kdo kaj piše? slovenščina*
 b. *Kaj kdo piše?*
 c. *Kdo piše kaj?*

Eden izmed ključnih pojmov v raziskovanju večkratnih *k*-primerov je že od Rudin (1988) pojem *superiornosti*.⁴ Rudin (1988) namreč opazi, da je v določenih jezikih, npr. v bolgarščini, vrstni red premaknjenih vprašalnic strog, medtem ko je v drugih jezikih prost (npr. v srbohrvaščini). Golden (1997) glede na vrstni red vprašalnic slovenščino uvrsti ob bok srbohrvaščini (in po drugih lastnostih ob bok bolgarščini), vendar moramo njene ugotovitve dopolniti.

Diagnostiko na podlagi superiornosti dodatno razvije Bošković (1997a, 1997b, 2002). V tej diagnostiki je superiornost pokazatelj pravega *k*-premika (to je premik, ki ga sproži oznaka [k]),⁵ medtem ko odsotnost superiornosti (torej odsotnost strogega besednega reda) nakazuje, da do pravega *k*-premika ne pride, saj premik *k*-zveze sproži oznaka [žarišče].^{6, 7}

⁴ Izvorno je načelo superiornosti določeno v Chomsky (1973), in sicer kot:

- (i) *Načelo superiornosti*
 a. Nobeno pravilo ne more vsebovati X, Y v strukturi
 ... X ... [... Z ... WYV ...] ...,
 v kateri bi se pravilo apliciralo dvoumno na Z in Y, pri čemer je Z superioren Y.
 b. Kategorija A je 'superiorna' kategoriji B, če je vsaka večja kategorija, ki dominira A, dominira tudi B, vendar pa to ne drži tudi obratno.

(Prevod P. M.)

Poenostavljeno: Kadar sta v skladenjski strukturi (drevesu) dve kategoriji, na kateri se bo apliciralo pravilo, bo imela prednost višja.

⁵ Precej poenostavljeno: Skladenjski premiki se ne morejo dogajati kadar koli, temveč zgolj takrat, ko so nujni. Premiki so tako obvezni le, ko jih sproži določena oznaka, ki jo je treba potrditi. Po minimalističnem programu (Chomsky 1995) je pri *k*-premiku to 'močna' *k*-oznaka v funkcijskem jedru C. V kasnejšem minimalizmu se pojem 'močne' oznake nadomesti z oznako EPP oz. OCC (gl. Chomsky 2001).

⁶ V prispevku bom rabila poimenovanje žarišče, ki je v slovenski generativni literaturi prisotno vsaj od Živanović (2007), čeprav se v preostali jezikoslovni literaturi sicer pojavlja tudi termin *poudarek* (Toporišič 1992). Žarišče lahko (za potrebe tega prispevka) po Jackendoffu (1972) razumemo kot tisto zvezo, ki v povedi nosi novo informacijo. Gre za informacijo, ki ni pomensko predpostavljena oz. si jo sogovorca ne delita. Običajno je ta zveza v izgovoru poudarjena.

⁷ Bošković (2002) ta premik imenuje 'non-*wh*-movement', torej *ne-k*-premik, vendar se bom v tem prispevku držala termina *k*-premika (poimenovanje na podlagi premaknjene prvine, in ne

Bošković namreč opozori, da v bolgarščini superiornost upošteva le prva *k*-zveza, ki se glede na preostale *k*-zveze premakne najvišje, v določilo vezniške zveze (SpecCP), medtem ko je besedni red preostalih premaknjenih *k*-zvez prost. Srbohrvaščina na drugi strani izkazuje prosti besedni red v nekaterih kontekstih, na primer v enostavnih vprašanjih, (4), medtem ko je v drugih vrstni red *k*-zvez strog. Slednje velja za vprašalnice v odvisnih stavkih, pri dolgih premikih *k*-zvez iz odvisnega stavka na začetek nadrednega stavka, (5), in vprašanjih z izraženim C (npr. *li* v srbohrvaščini). Ta skladenjska okolja so po Boškoviću (1997c) hkrati tudi okolja, v katerih so vprašalnice nujno premaknjene v francoščini.

- (4) a. *Ko je koga vidio?* *srbohrvaščina*
 kdo je koga videl
 »Kdo je koga videl?« (Bošković 1997c: (6))
 b. *Koga je ko vidio?*
- (5) a. *Ko si koga tvrdio, da je istukao?*
 kdo is koga trdil da je pretepel
 »Koga si trdil, da je kdo pretepel?« (Bošković 1997c: (8))
 b. **Koga si ko tvrdio, da je istukao?*

Za primere brez superiornosti Bošković (1997c, 2002) svoj predlog oblikuje na podlagi Stjepanović (1995), ki pokaže, da žariščene zveze in *k*-zveze izkazujejo podobno obnašanje, saj *k*-zveze in žariščene zveze zasedajo enake skladenjske položaje. Na podlagi tega opažanja Bošković predlaga, da so *k*-zveze v jezikih, kot je srbohrvaščina, protistavno žariščene,⁸ v numeracijo vstopijo z oznako [žarišče], ki mora biti potrjena. Pri tem je močna oznaka v elementu, ki se premakne,⁹ kar pojasni, zakaj se premaknejo na začetek stavka vse *k*-zveze. Po tej analizi se oznaka [žarišče] potrdi v poziciji Agr.

Bošković tako predlaga, da je v primerih brez učinkov superiornosti vrstni red *k*-zvez prost, ker je fonološko ničto jedro vezniške zveze (C) vstavljeno na logični ravni. V okoljih s superiornostjo je C sestavljen pred izmetom (angl. *Spell-Out*), sestavljen pa je z močno [k]-oznako, ki jo mora potrditi najbližja *k*-zveza. Torej, ko je C sestavljen pred izmetom, sproži »pravi« *k*-premik in učinke superiornosti. Kadar pa je C sestavljen po izmetu, lahko dobimo nepravi *k*-premik, pri katerem ne zaznamo učinkov superiornosti.

Boškovićev predlog privzame tudi Stepanov (1998), ki pokaže, da ruščina nikoli ne izkazuje učinkov superiornosti, kar pomeni, da se premik nikoli ne zgodi zaradi [k]-oznake, temveč vedno zaradi oznake za žarišče. Vendar pa, za razliko od Boškovića, Stepanov ne privzame teorije razdeljene projekcije Infl, temveč predlaga, da se premaknjene *k*-zveze premaknejo v IP (in ne v določilo vezniške zveze, SpecCP).

Sklenemo lahko, da po literaturi obstajata dva vzroka za premik *k*-zveze. Prva

vzroka premika).

⁸ Protistavno žarišče (angl. *contrastive focus*) je v tem primeru razumljeno kot v Kiss (1998). Protistavno žarišče izraža podмноžico kontekstualno ali situacijsko danih elementov, za katero je predikatna zveza potencialno lahko res.

⁹ Gre za operacijo *privlači* (angl. *Attract*). V tej tarči K privlači vse oznake F, če je F najbližja oznaka, ki lahko vstopi v odnos potrjevanja s podoznako tarče K. (Chomsky 1995: 297, prevod P. M.)

je potrjevanje *k*-oznake, ki vodi v učinke superiornosti, druga pa potrjevanje oznake za žarišče, pri kateri do učinkov superiornosti ne pride. Glede na to se jeziki z večkratnim *k*-premikom razdelijo v tri skupine. V prvo naj bi spadali jeziki, ki izkazujejo učinke superiornosti vedno (npr. bolgarščina), v drugo tisti, ki superiornosti ne izkazujejo nikoli (npr. ruščina), v tretji pa so jeziki, ki učinke superiornosti izkazujejo le v določenih okoljih (npr. srbohrvaščina). Vprašanje je, v katero skupino spada slovenščina.

1.2 Slovenščina v tipologiji jezikov z večkratnim *k*-premikom

Kot je že bilo omenjeno, se v slovenščini lahko na začetek povedi premaknejo vse *k*-zveze. Pri večkratnem *k*-premiku najdemo prosti besedni red vprašalnic v enostavnih povedih, (6), in v odvisnih stavkih, (7), medtem ko večkraten premik iz odvisnega stavka ni povsem sprejemljiv (cf. Golden 1997) zato tega, ali je vrstni red vprašalnih *k*-zvez strog ali ne, ne moremo ugotavljati, (8). Prosti besedni red drži tako za preproste *k*-zveze kot za diskurzno-vezane¹⁰ *k*-zveze, (9) in (10).

- (6) a. *Kdo kaj kupuje?*
b. *Kaj kdo kupuje?*
- (7) a. *Janez sprašuje, kdo kaj kupuje.*
b. *Janez sprašuje, kaj kdo kupuje.*
- (8) a. ?? *Kdo koga Miha pravi Tonetu, da je udaril?*
b. ?? *Koga kdo Miha pravi Tonetu, da je udaril?*
- (9) a. *Katera punca katerega fanta pozna že vsaj nekaj let?*
b. *Katerega fanta katera punca pozna že vsaj nekaj let?*
- (10) a. *Janez sprašuje, kateri fant katero knjigo bere za splošno razgledanost.*
b. *Janez sprašuje, katero knjigo kateri fant bere za splošno razgledanost.*

Prosti besedni red *k*-zvez je prisoten tudi v oziralnih stavkih (v teh se *k*-zveza obnaša kot poljubni zaimmek) in v stavkih s topikalizacijo (gre za premik sestavnika, ki predstavlja temo, na prvo mesto v povedi). S pomočjo slednjih lahko, po Stepanovu (1998), preverimo obnašanje vprašalnic z vezniškim jedrom vstavljenim pred izmetom.¹¹

- (11) a. *Če bo kdo koga videl, bo ta tega spoznal.*
b. *Če bo koga kdo videl, bo ta tega spoznal.*
- (12) a. *V tej šoli kdo koga vzgaja?*
b. *V tej šoli koga kdo vzgaja?*

Sklenemo lahko, da lahko slovenščino uvrstimo med jezike z večkratnim

¹⁰ Diskurzno-vezane ali D-vezane *k*-zveze so zveze, ki se nanašajo na diskurz. Gre za *k*-zveze, ki imajo obliko *kateri x*. Poimenovanje povzemamo po Pesetsky (1987), ki tovrstne vprašalne zveze poimenuje *Dicourse linked* (oz. *D-linked*) *wh-phrases*.

¹¹ C je sicer fonološko izražen tudi v vprašanjih *z ali oz. a* ter njunih pogovornih ustreznih (npr. *če, ka ali kej*), vendar gre v tem primeru za odločevalna vprašanja, ki dobijo odgovor *da* ali *ne*. *K*-besede, kot sta *koga* in *kdo* v primerih (i) in (ii), se v teh primerih ne obnašajo kot vprašalni, temveč kot poljubni zaimki, njihov vrstni red pa je prost.

- (i) *A kdo koga tepe?*
- (ii) *A koga kdo tepe?*

k-premikom, saj se na začetek vprašanja lahko premaknejo vse vprašalnice. Hkrati se slovenščina glede na superiornost obnaša kot ruščina, saj je besedni red vprašalnic v obeh jezikih vedno prost, kar nakazuje, da je vzrok za premik v slovenščini (pa tudi v ruščini) oznaka [žarišče]. Vendar pa slovenščina izkazuje posebnosti glede obveznosti *k*-premika. Te bodo v središču naslednjega poglavja.

2 Obveznost *k*-premika v slovenščini

Slovenščina je jezik, v katerem so mogoča tako enkratna kot tudi večkratna *k*-vprašanja. Običajno se v vprašanjih vprašalnica premakne na začetek povedi, kar je bilo v prejšnji sekciji pokazano za večkratna vprašanja, medtem ko primer (13) to pokaže za enkratno vprašanje.¹² Odgovor na to vprašanje je v tem primeru množica posameznikov, za katero je res, da jih ima *Matija* res rad.¹³ *K*-beseda v enkratnih vprašanjih sicer lahko ostane na mestu (*in situ*), vendar je v tem primeru celotni povedi bodisi pripisana posebna intonacija, ki je značilna za odločevalna vprašanja (v tem primeru se *koga* v primeru (14) obnaša kot poljudni zaimsek, odgovor na vprašanje pa je *da* oz. *ne*), ali pa je poudarek na vprašalnici *koga*. V tem primeru gre za t. i. *eho*-vprašanje ('odmevalno vprašanje'), ki ga uporabimo, kadar želimo, da govorec informacijo ponovi oz. smo nad njo presenečeni.¹⁴ Pri enkratnem *k*-vprašanju gre torej za »pravo« vprašanje zgolj v primeru s premikom.

(13) *Koga* ima Matija res rad?

(14) Matija ima res rad *koga/KOGA*?

Pri večkratnih vprašanjih, tj. vprašanjih, v katerih se pojavi več kot ena *k*-zveza, govorniki uporabljajo več različic. Prva različica, v kateri se vse vprašalnice premaknejo na začetek povedi, je bila prikazana v sekciji 1.2., spodaj pa predstavljam druge možnosti (cf. Golden 1997, Mišmaš v *tisku*).

Druga različica večkratnih vprašanj, ki jih lahko najdemo v slovenščini, so vprašanja, v katerih se premakne vsaj ena *k*-zveza, ostale ostanejo na mestu (*in situ*). Vzorec je ponovno sprejemljiv v enostavnih povedih in v odvisnih stavkih (prikazano samo za preproste *k*-zveze, a drži tudi za D-vezane *k*-zveze).

(15) a. *Kaj* je Miha kupil *komu*?

b. *Komu* je Miha kupil *kaj*?

(16) a. Janez sprašuje, *komu* je Ana kupila *kaj*.

b. Janez sprašuje, *kaj* je Ana kupila *komu*.

V tretji skupini se vsaj ena *k*-zveza premakne v levo obrobje stavka, ostale zveze

¹² Po Toporišču (1992) je tako za vprašalnice kot za besedne zveze oz. členke v vprašanjih značilno, da uvajajo vprašalne stavke.

¹³ Privzemam sicer klasično interpretacijo vprašanj po Hamblinu (1973). V tem modelu pomeni poznati pomen vprašanja to, da vemo pogoje, po katerih je na vprašanje odgovorjeno. Vprašanje v tej semantiki označuje množico trditev, ki so mogoči odgovori na vprašanje. Odgovor na vprašanje v (13) je tako {Mišo ima rad Alino, Mišo ima rad Anžeta, Mišo ima rad Erika}, če je res, da ima Mišo rad Alino, Anžeta in Erika.

¹⁴ Delno prekrivno s Toporiščevimi (2004) vprašanji čudenja.

pa se v izgradnji premaknejo le do določene točke v strukturi. Tudi v teh je vrstni red premaknjenih zvez prost. Vzorec je ponovno mogoč tako pri preprostih kot pri D-vezanih zvezah.

- (17) a. *Kaj je Janez komu kupil?*
b. *Komu je Janez kaj kupil?*
- (18) a. *Tone sprašuje, kaj je Janez komu kupil?*
b. *Tone sprašuje, komu je Janez kaj kupil.*

Vprašamo se lahko, ali obstajajo v slovenščini tudi vprašanja, v katerih se ne premakne nobena *k*-zveza. V tem primeru ne gre za »prava« vprašanja, saj je ta množica vprašanj sprejemljiva le, kadar jih govorci razumejo kot *eho*-vprašanja ali z intonacijo, ki je značilna za odločevalna vprašanja (odgovor *da/ne*). Hkrati velja, da v odvisnih stavkih vse *k*-zveze ne morejo ostati na mestu, če odvisnik ne vsebuje fonološko izraženega veznika *a* (*ali, če*), vendar gre v primerih, ko se *k*-zveze pojavijo ob vezniku *a*, ponovno za *da/ne*-vprašanje (torej na vprašanje v (20) ne odgovorimo z množico urejenih parov, pri katerih za prvi element velja, da gre za človeka, ki mu je Miha nekaj kupil, in za drugi element, da je predmet, ki ga je Miha temu posamezniku kupil, temveč na to vprašanje odgovorimo z *da* ali *ne*, *k*-zvezi pa se ne obnašata kot vprašalnici, pač pa kot poljubna zaimka).

- (19) *Miha je kupil komu kaj/KOMU KAJ?*
- (20) *Tone sprašuje, *(a) je Miha kupil komu kaj?*

Zgoraj prikazani podatki kažejo, da je večkratni *k*-premik v slovenščini neobvezen, pri čemer lahko razumemo neobveznost kot situacijo, v kateri lahko izrečemo izjavo na več načinov, ki so med seboj po obliki jasno sorodni, po pomenu pa enaki¹⁵ (Müller 1999). Vprašanje je, če neobveznost *k*-premika velja tudi v drugih jezikih, še posebej v jezikih z večkratnim *k*-premikom.

2.1 Neobveznost *k*-premika v drugih jezikih

Jezikov z neobveznim *k*-premikom je precej. Sabel (2006) v svoji tipologiji našteje naslednje: francoščina, italijanščina, kot se govori v Bellunu, grščina, španščina, brazilska portugalščina, kečuanščina, v atabaških jezikih 'babine-witsuwit'en', navaškem in vzhodnem apaškem jeziku in jeziku 'slavey' ter v avstronezijskih jezikih, kot so malagaški, malajski in tagaloški jezik, pa tudi v bantujskih jezikih, kot so 'duala', 'kikiyu', 'kinyarwanda', 'tuki' in zulujščina, ter v afro-azijskih jezikih, kot so iraška arabščina, hausa in koptščina. Vendar so omenjeni primeri jeziki z enkratnim *k*-premikom oz. jeziki, v katerih vprašalnica običajno ostane na mestu (*in situ*, v tej jezikih neobveznost pomeni, da se lahko *k*-zveza premakne, čeprav tipično do premika ne pride), in ne jeziki z večkratnim *k*-premikom. Predlogov za analizo neobveznosti v navedenih jezikih je več (običajno temeljijo na različnih numeracijah – v to se uvrsti/ne uvrsti element, ki sproži premik).¹⁶

¹⁵ V prispevku privzemam, da imajo v slovenščini vse tri različice večkratnih vprašanj enak pomen. Razpravo o pomenu vprašanj zaradi omejitev s prostorom ta trenutke puščam ob strani.

¹⁶ V minimalističnem programu (Chomsky 1995) je neobveznost povezana s prvino (npr. močno

V literaturi o večkratnem *k*-premiku se o le-tem vedno govori kot o obveznem premiku, tj. vse vprašalnice se obvezno premaknejo na začetek povedi (gl. Bošković 2002). V sledečih primerih navajam zglede, v katerih je prikazana obveznost vprašalnega premika, pri čemer navajam oceno slovničnosti, ki jo primerom pripisujejo avtorji posameznih zgledov.

- (21) a. *Ko šta kupuje?* *srbohrvaščina*
 kdo kaj kupuje
 »Kdo kaj kupuje?« (Bošković 1997: (11a))
 b. **Ko kupuje šta?*
- (22) a. *Co gdzie Jan położył?* *poljščina*
 kaj kam Jan položil
 »Kaj je kam položil Jan?« (Citko 1998: (1))
 b. **Co Jan położył gdzie?*
 c. **Jan położył co gdzie*
- (23) a. *Kto što kupil?* *ruščina*
 kdo kaj kupil
 »Kaj je kdo kupil?« (Bošković 2002: (15))
 b. **Kto kupil što?*

Čeprav Bošković (2002) trdi, da je večkratni *k*-premik obvezen, hkrati opozarja, da v jezikih z večkratnim *k*-premikom do tega ne pride, če bi večkratni premik kršil semantične, skladenjske ali fonološke omejitve (Bošković 2002). Postavi se torej vprašanje, ali te omejitve držijo tudi v slovenščini oz. ali lahko z njimi pojasnimo »neobveznost« večkratnega *k*-premika. V nadaljevanju bo pokazano, da omenjene omejitve v slovenščini ne veljajo, da pa v slovenščini večkratni *k*-premik omejuje načelo razlikovanja, vendar z njim ne moremo pojasniti vseh pojavitev neobveznega premika. Skladenjske omejitve v nadaljevanju puščam ob strani, saj veljajo v jezikih, v katerih lahko pride do *k*-premika iz skladenjskih otokov, kot je npr. romunščina (gl. Comorovski 1996).¹⁷

oznako), ki se v numeraciji bodisi pojavi bodisi je v numeraciji ni. Prva možnost nam da prvi rezultat (premik), druga drugega (premika ni). Pozneje (npr. Chomsky 2001) se neobveznost poveže z oznako EPP oz. OCC. Ključno pri tem je, da prisotnost oznake vodi v zgradbo s premikom, ki ji je pripisana drugačna interpretacija, kot zgradbi, v kateri oznake ni (in posledično ni premika). Neobveznost tako postane ključno povezana s pomeni. Vendar pa obstaja tudi semantično prazna neobveznost (zgradbi s in brez premika prejmeta enako interpretacijo), ki jo Biberauer in Richards (2006) poimenujeta 'prava neobveznost' (angl. *true optionality*).

¹⁷ V slovenščini se *k*-zveze ne morejo premakniti iz skladenjskih otokov, npr. iz *k*-vprašanj, (i), ali kompleksnih samostalniških zvez, (ii). V sekciji 2 je bilo pokazano, da je v slovenščini *k*-premik neobvezen v primerih brez skladenjskih otokov, kar pomeni, da z omejitvami, ki držijo za skladenjske otoke, ne moremo pojasniti podatkov iz slovenščine. Zato in zaradi prostora puščam skladenjske otoke v tem prispevku ob strani.

- (i) a. **Koga je Miha vprašal Majo, kdo ima rad?*
 b. *Miha je vprašal Majo, kdo ima rad koga.*
 (ii) a. **Koga je Miha spoznal fanta, ki ima rad?*
 b. *Miha je spoznal fanta, ki ima rad koga.*

2.1.1 Semantične omejitve

Semantične omejitve se nanašajo zgolj na zveze, ki so D-vezane, torej zveze z obliko *kateri x* (Bošković 2002). Te v srbohrvaščini ostanejo na mestu, (24), kar je povezano z dejstvom, da zaradi svoje danosti v diskurzu niso žariščene (zveze, ki so žariščene, se morajo v srbohrvaščini vedno premakniti (Bošković 2002)).

- (24) a. *Ko je kupio koju knjigu?* srbohrvaščina
kdo je kupil katero knjigo
»Kdo je kupil katero knjigo?« (Bošković 2002: (26a))
b. *?Ko je koju knjigu kupio?*

Moje preverjanje sprejemljivosti sicer pokaže, da se tovrstne trditve morda prestroge, saj obstajajo govorci srbohrvaščine¹⁸, ki jim je povsem sprejemljivo tudi vprašanje (24b). Ti govorci sprejmejo tudi primer (25), v katerem se D-vezana *k*-zveza premakne na začetek povedi.

- (25) *Koju knjigu je ko kupio?*
katero knjigo je kdo kupil
»Katero knjigo je kdo kupil?«

V slovenščini se D-vezane *k*-zveze ali premaknejo ali ostanejo na mestu. Hkrati lahko ostanejo na mestu tudi zveze, ki niso vezane na diskurz.

- (26) a. *Kdo je poljubil katero punco?*
b. *Kdo je katero punco poljubil?*
c. *Katero punco je kdo poljubil?*
(27) a. *Kdo je poljubil koga?*
b. *Kdo je koga poljubil?*

Ti primeri kažejo, da semantične omejitve v slovenščini ne veljajo. To pomeni, da semantične omejitve ne pojasnijo neobveznega *k*-premika v slovenščini. Hkrati smo videli tudi, da omejitve ne držijo pri vseh govorcih srbohrvaščine, ki posledično sprejmejo vse zgoraj navedene različne oblike vprašanj, kar kaže na prisotnost neobveznosti v srbohrvaščini.

2.1.2 Fonološke omejitve

Fonološke omejitve se nanašajo na izogibanje formuliranju zaporedij enakoglasnih *k*-besed (Bošković 2002). Nizi enakoglasnih *k*-zvez so tako prepovedani v srbohrvaščini, bolgarščini in romunščini. Primer tega je neslovnično vprašanje (28a), omejitvi pa se izognemo tako, da ena vprašalnica ostane na mestu, (28b). Kadar je niz prekinjen z dodatnim gradivom, kot je na primer prislov *neprestano* 'nenehno' v primeru (29), se morata obe *k*-zvezi premakniti na začetek vprašanja.

¹⁸ Pri tem (in pri preostalih primerih, ki poročajo o sprejemljivosti srbohrvaških primerov) se nanašam na sodbe, ki so jih podali govorci srbohrvaščine.

- (28) a. **Šta* *šta* uslovljava? *srbohrvaščina*
 kaj kaj pogojuje (Bošković 2001b: 102, fn. 5)
 b. *Šta* uslovljava *šta*?
 kaj pogojuje kaj
 »Kaj pogojuje kaj?« (Bošković 2002: (37))
- (29) a. *Šta* neprestano *šta* uslovljava?
 kaj nenehno kaj pogojuje
 »Kaj nenehno kaj pogojuje?« (Bošković 2002: (38))
 b. ?**Šta* neprestano uslovljava *šta*?

Hkrati pa velja opozoriti, da obstajajo govorniki srbohrvaščine, ki sprejmejo vse primere, ki so navedeni v (28) in (29).

V slovenščini tovrstna fonološka omejitev večkratnega premika ne preprečuje, saj slovenščina dopušča zaporedja enakoglasnih *k*-zvez, kot je v primeru (30a). Vendar pa lahko *k*-zveza ostane na mestu tudi v teh primerih. Prav tako lahko ostane *k*-zveza na mestu v primerih, v katerih *k*-zvezi ločuje prislov, kot na primer v (31).

- (30) a. *Kaj kaj* pogojuje?
 b. *Kaj* pogojuje *kaj*?
- (31) a. *Kaj* vedno *kaj* pogojuje?
 b. *Kaj* vedno pogojuje *kaj*?

Sklenemo lahko torej, da fonološke omejitve *k*-premkov v slovenščini ne omejujejo. To pomeni, da neobveznosti večkratnega *k*-premika v slovenščini ne pojasnijo, saj pride do neobveznosti premika tudi pri fonološko različnih *k*-zvezah.

2.1.3 Načelo razlikovanja kot mogoča omejitev večkratnega premika v slovenščini

Načelo razlikovanja je eden izmed poskusov formalizacije izogibanja ponavljanju, v katerem velja, da zveze istega tipa v stavčni strukturi ne smejo biti blizu skupaj (Richards 2010). Za slovenska večkratna *k*-vprašanja to pomeni, da *k*-zveze s podobnimi oznakami ne smejo biti hkrati premaknjene na začetek povedi (Mišmaš 2013). To pojasni nesprejemljivost (32a) in sprejemljivost (33a) – v (32a) imata obe samostalniški zvezi oznake za ženski spol, ednino in dajalnik, obe zvezi sta hkrati tudi premaknjeni na začetek povedi, kar pojasni nesprejemljivost primera. Medtem pa je vprašanje v (33a) sprejemljivo, saj je zvezama pripisana različna oznaka za sklon, kar pomeni, da sta dovolj različni, da ju lahko premaknemo na začetek vprašanja. V (32b) ostane zveza 'kateri tetki' na mestu (*in situ*), vprašanje pa je sprejemljivo, saj *k*-zvezi nista blizu skupaj (tj. sta v ločenih fazah derivacije).

- (32) a. * [*Kateri punči*]_{DAJ} [*kateri tetki*]_{DAJ} ni zoprno pomagati?
 b. [*Kateri punči*]_{DAJ} ni zoprno pomagati [*kateri tetki*]_{DAJ}?
- (33) a. [*Kateri punčki*]_{DAJ} [*katere starke*]_{ROD} ni zoprno narisati?
 b. [*Kateri punčki*]_{DAJ} ni zoprno narisati [*katere starke*]_{ROD}?

Vendar pa že primer (32b) pokaže, da lahko vprašalnica ostane na mestu tudi v primerih z zvezami, ki imajo različne slovnične oznake. To velja tudi za primere (15)–(18).

Neobveznosti večkratnega *k*-premika v slovenščini torej ne moremo pojasniti z načelom razlikovanja, kljub temu da to v slovenščini sicer velja.

2.2 Ali neobveznost večkratnega *k*-premika drži zgolj v slovenščini?

Če je bila v sekciji 2.1 povzeta Boškovičeva (2002) trditev, da je večkratni *k*-premik vedno obvezen, moje preverjanje sodb govorcev jezikov z večkratnim *k*-premikom kaže drugačno sliko. Na podlagi spodnjih zgledov iz srbohrvaščine, poljščine in ruščine lahko sklenemo, da so trditve o popolni odsotnosti neobveznega *k*-premika (v teh jezikih) prestroge.

Tako srbohrvaški govorniki sprejemajo primere, v katerih se premakne samo ena *k*-zveza. To je razvidno iz spodnjih primerov, pri čemer se v (34) šta 'kaj' ne premakne, medtem ko se v (35) šta 'kaj' premakne na predglagolsko pozicijo (ne pa tudi na začetek stavka).

- (34) Ko je video šta? srbohrvaščina
 kdo je videl kaj?
 »Kdo je videl kaj?«
- (35) Kome je Ivan šta dao?
 komu je Ivan kaj dal
 »Komu je Ivan kaj dal?«

Dodatna potrditev neobveznosti prihaja iz poljščine. V sekciji 2.1 smo videli, da poljščina ne dopušča vprašalnic na mestu, vendar Citko (2010) pokaže, da v poljščini poleg običajnih večkratnih vprašanj obstajajo tudi vprašanja, v katerih se ena vprašalnica premakne na prvo mesto v povedi, pri drugi pa gre le za kratek premik (pri tem je vrstni red vprašalnic prost). Podobno situacijo lahko opazujemo tudi v ruščini. Vprašalnica čto 'kaj' se lahko premakne na začetek vprašanja (kot v primeru (37a)), ali pa se premakne pod osebek (37b). Pod osebkom lahko ostane tudi prislovna vprašalnica *gde* 'kje'. Zdi se torej, da je v teh jezikih premik obvezen, ni pa to nujno premik na začetek povedi. Tako na primer tudi Błaszczak in Fischer (2001) izpostavita, da je eno izmed najpomembnejših dejstev o večkratnem *k*-premiku, da se vse *k*-zveze premaknejo vsaj do predglagolskega položaja, a pri tem ni treba, da se vse premaknejo na začetek povedi.

- (36) a. Co Ewa komu dała? poljščina
 kajtož EVANOM kdoDAJ dala
 »Kaj je Eva komu dala?« (Citko 2010: (12))
 b. Komu Eva co dała?
- (37) a. Kiedy Ewa kogo odwiedziła?
 kdaj Eva kdotož obiskala
 »Kdaj je Eva koga obiskala?« (Citko 2010: (13))
 b. Kogo Ewa kiedy odwiedziła?

- (38) a. *Komu čto Ivan podaril? ruščina*
 kdoDAJ kajTOŽ Ivan podaril
 »Komu je kaj Ivan podaril?«
- b. *Komu Ivan čto podaril?*
 kdoDAJ Ivan kajTOŽ podaril
 »Komu je Ivan kaj podaril?«
- c. *Kogo Ivan gde uvidel?*
 kdoTOŽ Ivan kje videl
 »Koga je Ivan kje videl?« (Grebenyova 2006: 8)

Neobvezen večkratni *k*-premik torej ni pojav, ki je omejen zgolj na slovenščino, pač pa ga lahko zasledimo tudi v drugih jezikih z večkratnim *k*-premikom. To pomeni, da je treba na podlagi na novo pridobljenih oz. zbranih podatkov iz različnih podatni nov predlog analize večkratnega *k*-premika.

3 Sklep

V prispevku je bilo pokazano, da lahko slovenščino uvrstimo med jezike z večkratnim *k*-premikom, pri čemer premik *k*-prvine vedno sproži oznaka [žarišče]. Hkrati je bilo pokazano tudi, da je večkratni *k*-premik v slovenščini neobvezen. To kaže, da je treba ponovno ovrednotiti trditvi, da je večkratni *k*-premik vedno obvezen in da do *k*-premika v jezikih z večkratnim *k*-premikom ne pride zgolj v primerih, ko bi premiki kršili določeno omejitev, ki velja v jeziku. Primerov, v katerih do večkratnega premika v slovenščini ne pride, namreč ne moremo pojasniti niti s semantičnimi niti fonološkimi omejitvami, saj te v slovenščini ne veljajo. Po drugi strani v slovenščini velja načelo razlikovanja, ki omejuje večkratni *k*-premik, vendar še vedno ne pojasni vseh pojavitev neobveznega premika. Hkrati se je pokazalo, da je treba ponovno pregledati in analizirati podatke iz drugih jezikov z večkratnimi *k*-premiki, saj sprejemljivostnih sodb iz literature govorci pogosti ne potrjujejo.

Podatki iz slovenščine, pa tudi drugih jezikov, tako odpirajo več teoretičnih vprašanj. Zlasti je za nas pomembno vprašanje, kako pojasniti neobveznost večkratnega *k*-premika. Hkrati so ti izzivi zanimivi s stališča minimalističnega pristopa k jeziku, saj ob potrditvi obstoja neobveznosti v jeziku hkrati nakazujejo, da je treba nekatere vidike teorije skladenjskih premikov ponovno premisliti.

Literatura

- Biberauer, Theresa in Marc Richards, 2006: True optionality: When the grammar doesn't mind. V: *Minimalist Essays*. Ur. C. Boeckx. Amsterdam: John Benjamins. 35–67.
- Błaszczak, Joanna and Susann Fischer, 2001: *Multiple Wh-Konstruktionen im Slavischen: State of the Art Report*. Linguistik in Potsdam 14, Potsdam: Institut für Linguistik, Universität Potsdam.
- Bošković, Željko, 1997a: Fronting *wh*-phrases in Serbo-Croatian. V *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Indiana Meeting, 1996*. Ur. M. Lindseth in S. Franks. Michigan: Michigan Slavic Publications, Ann Arbor. 86–107.
- Bošković, Željko, 1997b: On certain violations of the Superiority Condition, AgrO, and the Economy of Derivation. *Journal of Linguistics* 33: 227–254.

- Bošković, Željko, 1997c: Superiority Effects with Multiple Wh-Fronting in Serbo-Croatian. *Lingua* 102, 1–20.
- Bošković, Željko, 2002: On multiple *wh*-fronting. *Linguistic Inquiry* 33: 351–383.
- Biberauer, Theresa in Marc Richards, 2006. True optionality: When the grammar doesn't mind. V *Minimalist Essays*. Ur. C. Boeckx. Amsterdam: John Benjamins 35–67.
- Citko, Barbara, 1998: On multiple *wh*-movement in Slavic. V *Formal Approaches to Slavic Linguistics: the Connecticut Meeting*. Ur. Ž. Bošković, S. Franks in W. Snyder. Michigan: Michigan Slavic Publications, Ann Arbor. 97–113.
- Citko, Barbara, 2010: On the (A)Symmetric Nature of Movement. A View from Polish Wh- and Passive Movement. V *Formal Approaches to Slavic Linguistics 18*. Ur. W. Browne idr. Michigan: Michigan Slavic Publications, Ann Arbor. 38–58.
- Chomsky, Noam, 1973: Conditions on transformations. V *A festschrift for Morris Halle*. Ur. S.R. Anderson, P. Kiparsky. New York: Holt, Reinhart, and Winston. 232–286.
- Chomsky, Noam, 1995: *The Minimalist Program*. MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam, 2001: Beyond Explanatory Adequacy. *MIT Occasional Papers in Linguistics* 20. Cambridge, MA: MITWPL.
- Golden, Marija, 1996: K-premik in skladenjski otoki v slovenski skladnji. V *Razprave XV, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede*. 237–253.
- Golden, Marija, 1997: Multiple *wh*-questions in Slovene. V *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Cornell Meeting, 1995*. Ur. W. Browne idr. Michigan: Michigan Slavic Publications, Ann Arbor. 240–266.
- Hamblin, Charles L., 1973: Questions in Montague English. *Foundations of Language* 10: 41–53.
- Jackendoff, Ray. 1972: *Semantic interpretation in generative grammar*. MA: MIT Press.
- Mišmaš, Petra, 2013: The influence of grammatical features on linearization: Evidence from Slovenian. V: *Formal Approaches to Slavic Linguistics 21*. Ur. Steven Franks idr. Michigan: Michigan Slavic Publications, Ann Arbor.
- Mišmaš, Petra, v tisku: Multiple *wh*-fronting in Slovenian. *Wiener Linguistische Gazette*.
- Muller, Gereon. 1999: Optionality in Optimality-Theoretic Syntax. State-of-the-Article. *GLOT International*, Volume 4, Issue 5. 3–8.
- Richards, Norvin, 1997: *What moves Where When in Which language?* Doktorska disertacija: MIT.
- Richards, Norvin, 2010. *Uttering Trees*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Rudin, Catherine. 1988. On multiple questions and multiple fronting. *Natural Language and Linguistic Theory* 6: 445–501.
- Sabel, Joachim, 2006: Typologie des W-Fragesatzes. *Linguistische Berichte* 206: 147–194.
- Stepanov, Arthur, 1998: On *Wh*-fronting in Russian. V *NELS* 28. Ur. P. N. Tamanji in K. Kusumoto. Massachusetts, Amherst: University of Massachusetts, GLSA. 453–467.
- Stjepanović, Sandra, 1995: Movement if *wh*-phrases in Serbo-Croatian matrix clauses. Neobjavljen prispevek: University of Connecticut.
- Toporišič, Jože, 1992. *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Toporišič, Jože, 2004. *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VEZNI NAKLON V REZIJANŠČINI

JANOŠ JEŽOVNIK

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Povzetek

V rezijanskih narečnih besedilih najdemo posebno obliko odvisnika z veznikom *da*, ki uvaja glagol v velelniški obliki, in sicer s pomeni hipotetičnosti, namernosti, želelnosti itd. Konstrukcija je tvorjena z obliko velelnika 2. os. ed. za vse osebe ed. (npr. *da ja kapij* 'da razumem'; *da to se ni ruvinej* 'da se ne pokvari'), oblika vel. 2. os. mn. in dv. pa je rabljena tudi za 3. os. mn. in dv. (npr. *da oče spet ni ledajte nu boče spet ni pravite* 'da oči spet gledajo in usta spet govorijo'). Rezijansko narečje velja za najbolj romanizirano slovensko narečje; pod vplivom stičnih romanskih idiomov je namreč prišlo do intenzivnega prevzemanja, ki je najbolj opazno predvsem na ravni besedja in skladnje. Prispevek poskuša preko analize primerov, izpisanih iz dela *Christjanske Uzhilo*, in terenske vprašalnice pokazati, da gre pri opisani konstrukciji za kalk romanskega veznega naklona oz. konjunktiva.

Ključne besede: rezijansko narečje, vezni naklon, konjunktiv, *Christjanske Uzhilo*

SUBJUNCTIVE MOOD IN THE RESIAN DIALECT

Abstract

In Resian dialect texts one can find a special type of subordinate clause with the conjunction *da* and the verb in the imperative mood, conveying a hypothetical, final, optative, etc. meaning. This construction is formed with the imperative 2nd pers. sg. for all persons of sg. (e.g. *da ja kapij* 'that I understand'; *da to se ni ruvinej* 'so that it will not go bad'), while the 2nd pers. pl. and du. are used in 3rd pers. pl. and du. (e.g. *da oče spet ni ledajte nu boče spet ni pravite* 'that eyes see again and lips speak again'). Resian dialect is considered to be the most romanized of all Slovene dialects; among others, an intensive loaning process has taken place, being the most evident in lexical and syntactical loans. The present article tries to show via an analysis of examples taken from *Christjanske Uzhilo* and information acquired using a questionnaire that the described construction is a syntactical loan of the Romance subjunctive/conjunctive mood.

Keywords: Resian dialect, subjunctive mood, conjunctive, *Christjanske Uzhilo*

1 Uvod¹

Rezijansko narečje slovenskega jezika se govori v gorski dolini Rezijske v Videmski pokrajini avtonomne zvezne dežele Furlanije - Julijske krajine v Italiji. Zaradi relativne izoliranosti je narečje v primerjavi z osrednjeslovenskimi narečji ohranilo nekatere arhaizme, po drugi strani pa razvilo nekatere edinstvene inovacije (prim. Ramovš 1935: 30–41). Zaradi intenzivnega stika s sosednjimi romanskimi idiomi, zgodovinsko zlasti s furlanščino, od priključitve območja Kraljevini Italiji leta 1866 pa tudi s knjižno italijanščino – ta je bila tudi formalno zapovedana kot edini sprejemljivi kod v javni rabi in je do 20. let 20. stoletja v tej funkciji povsem nadomestila avtohtono govorico (Kos et al. 1974: 25) –, je rezijanščina prevzela mnoge romanske prvine, zlasti na ravni besedja in (obliko)skladnje (za natančen pregled prim. Skubic 1997).

Najzgodnejši izpričani primerki pismenosti v rezijanskem narečju segajo v 18. in 19. stoletje, za njihovo širšo objavo pa so kasneje poskrbeli v glavnem jezikoslovci nedomačini (Jan Baudouin de Courtenay, Pavle Merku itd.). Od leta 1928, ko je začelo izhajati župnijsko glasilo župnije v Reziji *All'ombra del Canin* (občasno naslovljeno tudi z naslovom v rezijanščini, poimenovanje in zapis variirata), so se v njem občasno pojavljali tudi narečni prispevki. Do porasta in kontinuitete izdaj narečno pisanih publikacij je prišlo šele po ustanovitvi kulturnega društva Rozajanski dum leta 1983. Posebej velja izpostaviti narečno pesniško udejstvovanje dveh domačinov, Silvine Paletti in Renata Quaglie; slednji je za zbirko *Baside* leta 1986 prejel nagrado Prešernovega sklada.²

2 Velelniški odvisnik

Že ob površnem pregledu rezijanskih besedil naletimo na skladenjsko strukturo, ki je za ostala slovenska narečja nenavadna. Gre za strukturo odvisnika z veznikom *da*, ki namesto pričakovane glagolske oblike v povednem ali pogojnem naklonu uvaja velelniško obliko. V nadaljevanju je navedenih nekaj zgledov, ki jih je moč najti v pesmih Renata Quaglie (Quaglia 1985, Quaglia 1987) in Silvine Paletti (Paletti 2003) – omenjena skladenjska konstrukcija se sicer v navedenih pesniških publikacijah skupaj pojavi 16-krat.³

(1) rez.:

mo **da** vi **pejta** / to će Onjule

ma **da** vi **pojta** (IMP 2PL) / to će (PRES 3SG) *angele*

‘da pa bi peli, bi bilo treba angelov’

it.:

¹ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss. Če ni posebej navedeno drugače, so rezijanski zgledi zapisani bodisi v standardnem zapisu v skladu s Steenwijk 1994 ali (če gre za ponatančen zapis narečnih zgledov) v t. i. novi nacionalni fonološki transkripciji (prim. Kenda-Jež 1996: VIII–XV).

² Za pregled in analizo najstarejših rezijanskih besedil prim. Steenwijk 2003, za pregled rezijanske bibliografije do leta 1995 pa Dapit 1995.

³ Medtem ko Renato Quaglia uporablja lasten način zapisa, se Silvana Paletti drži načel standardnega zapisa po Steenwijk 1994 – zapis v pričujočem prispevku zvesto sledi izvirnikom. Prvi zavestno piše v nekakšni rezijanski *koine*, temelječi na lastnem solbaškem govoru, druga pa dosledno v krajevnem govoru zaselka Lipovec, sicer prehodnem govoru med govoroma Bile in Njive. V slovenski knjižni jezik je pesmi Renata Quaglie prevedel Marko Kravos, pesmi Silvine Paletti pa Marija Pirjevec. Za prevod v knjižno italijanščino sta poskrbela avtorja sama.

ma perché **cantiate** / ci vuole il Fuoco
ma zato da **pojete** (CONJ 2PL) / nam [je] treba ognja
'da pa bi peli, bi bilo treba ognja'

knj. sln.:

da pa zapojete / naj Ognjenec⁴ pride

(2) **rez.:**

Wura je došla / **da se odkrijte** rodave / **da** oče spet ni **ledajte** / nu boće spet ni **pravite**

Ura je došla / **da se odkrijte** (IMP 2PL) grobovi / **da** oči spet one (PRON 3PLM) **glejte** (IMP 2PL) / in boće spet one (PRON 3PLM) **pravite** (IMP 2PL)

it.:

È giunto il tempo / **Risorgano** i morti / si **riaprano** gli occhi / in visioni di fuoco / la bocca si liberi / **torni** a parlare

Je prišel čas / **Vstajajo** (CONJ 3PL) mrtvi / se **odpirajo** (CONJ 3PL) oči / v vizijah ognja / usta se svobodno / **vračajo** (CONJ 3PL) h govorjenju

knj. sln.:

Ura je napočila / odkrijte zdaj grobovi se / in spet oči spregledajte / in usta naj spregovore

(3) **rez.:**

Ma mati, za šenk, na mi dala / **da** ja se **znej** po světö / da ja si maköj Rozajän.

Moja mati za šenk ona mi dala / **da** jaz se **znaj** (IMP 2SG) po svetu / da jaz si (PRES 1SG) samo Rezijan

it.:

Mia madre, come regalo mi fece / che nel mondo riconoscermi **possa** / soltanto come resiano.

Moja mati kot darilo mi naredila / da po svetu spoznati [se] me **more** (CONJ 3SG) / samo kot rezijansko.

knj. sln.:

Od matere sem ga dobila v dar, / da bi me svet spoznal/ samo kot Rezijanko.

(4) **rez.:**

Wsaka rič ma wdijano swo pot, / ma **da** to se **děj** w pot, / to će pöwodenj.

Vsaka reč ima vdelano svojo pot, / ma **da** to se **daj** (IMP 2SG) v pot, / to će povodenj **it.:**

Ogni cosa ha la sua strada spianata, / ma perché si **metta** in cammino, / ci vuole un'alluvione.

Vsaka stvar ima svojo pot zravnano, / ma zato da se **dá** (CONJ 3SG) v pot, / nam [je] treba povodnji.

knj. sln.:

Vsaka reč ima svojo utečeno pot, / da krene se nanjo, / je treba povodnji.

V vseh zgoraj navedenih zgledih imamo opravka z neresničnimi, hipotetičnimi situacijami. V zgledih (1) in (4) nastopa kalkirano *to će* za *it. ci vuole* 'treba je' (Skubic 1997: 100), odvisni stavek pa v obeh primerih izraža namernost. To potrjuje tudi raba glagolske oblike konjunktiva v italijanskem prevodu, ki kaže na isti pomen – raba

⁴ O problematiki prevajanja pojma *Onjul* z *Ognjenec* prim. Matičetov 1988 (539–540) in Ježovnik 2012 (31–33).

indikativa v tem položaju bi v it. namreč označevala vzročnost (Renzi et. al 2001: 427). Velelniška oblika pri zgledih (2) in (4) odvisnikoma dodaja pomen želelnosti oz. ukazovalnosti.

Konstrukcijo na več mestih navaja in bežno obravnava tudi Steenwijk (1992: 176–177, 185–186). Kadar se pojavlja v glavnem stavku, ima po njegovih ugotovitvah želelni pomen (»optative meaning«; zgledi 5–7), v odvisnem pa namernega (»final meaning«; zgleda 8 in 9) (Steenwijk 1992: 185):⁵

- (5) **da** ni **pojťé** se srát
da oni pojđita (IMP 2PL) se srat
‘naj se gredo srat’
- (6) ma **da** jtů ni se **arandějta**
ma da tu oni se arandžejta (IMP 2PL)
‘naj se znajdejo’
- (7) **da** ni **bódita** kopác jtulǫku, ki ni čéjo, ni ni durijaváwajo měj víc
da oni bodita (IMP 2PL) kapac toliko, kot oni čéjo, oni ne durijavavajo maj več
‘naj so še toliko sposobni, nikoli več ne bodo uspeli’
- (8) **da** to se ni **ruviněj**, to ma bit đánu nu málu ta-na dóm
da to se ne ruvinaj (IMP 2SG), to ma biti dano no malo na dim
‘da se ne bi pokvarilo, mora biti dano malo na dim’
- (9) ni strijajo z kanóni, **da** to se **paráj**, da to gré, **da** to **pujďó** na dalěč
oni streljajo s kanoni, da to se prihajaj (IMP 2SG), da to gre, da to pojdi (IMP 2SG)
na daleč
‘streljajo s kanoni, da bi prišlo, da bi šlo, da bi letelo daleč’

Steenwijk še zapiše, da se zdi konstrukcija odvisnika z velelniško glagolsko obliko obvezna za nekaterimi glagoli in prislovi, zaradi česar nastopa v funkciji konjunktiva (Steenwijk 1992: 186):

- (10) ví vi ba **těl** per **esempio**, **da** vi **mějte** wsě prów
vi vi bi hotel per esempio, da vi imejte (IMP 2PL) vse prav
‘vi bi hoteli, na primer, imeti vse pravilno’
- (11) **bášta**, **da** an **délaj** prów ta-na světu
bašta, da on delaj (IMP 2SG) prav na svetu
‘zadošča, da dela dobro na svetu’
- (12) to **bújše**, **da** **pujďímō** wkrěj
to boljše, da pojdimo (IMP 1PL) vkraj
‘bolje, da gremo proč’

Na podlagi navedenih značilnosti (stalna stava z veznikom *da*, obvezno nastopanje za nekaterimi glagoli in prislovi, izražanje pomena namernosti ali želelnosti) lahko upravičeno sklepamo, da je oblika po svoji funkciji analogna veznemu naklonu oz. konjunktivu v romanskih jezikih. To bomo poskušali pokazati v nadaljevanju.

⁵ Zgledi so navedeni v obliki zapisa kot v Steenwijk 1992, vključno s podčrtavami in oznakami, in opremljeni z dobesednim prevodom ter prevodom po smislu.

3 Vezni naklon v italijanščini⁶

Renzi (et al.) konjunktiv v italijanščini glede na pomen delijo v tri skupine, vsem pa je skupno, da ne nastopajo v stavkih, ki izražajo (s stališča govorca oz. osebk) objektivno resničnost (Renzi et al. 2001: 415–481):

- **volutativni konjunktiv** (»congiuntivo volitivo«): stavki s konjunktivom tega tipa izražajo voljo osebk do uresničitve izraženega v odvisnem stavku, tj. njegovo voljo, željo, namero itd., da se izraženo uresniči ali ne uresniči. V to kategorijo se uvrščajo tudi deagentni stavki (npr. *Occorre / È necessario che tu parta subito*. 'Treba je, da se odpraviš takoj.') in stavki, kjer element volutativnosti ni nujno vsebovan v povedku glavnega stavka, temveč ga uvajajo vezniki (npr. *Aveva nascosto i giocattoli dietro l'armadio affinché sua sorella non li trovasse*. 'Skril/ skrila je igrače za omaro, da jih njegova/njena sestra ne bi našla.').
- **epistemični konjunktiv** ali **konjunktiv dvoma** (»congiuntivo dubitativo (epistémico)«): stavki s konjunktivom tega tipa izražajo stopnjo (ne)gotovosti osebk v resničnost izraženega in se pomensko raztezajo od gotovosti o neobstoju do negotovosti o obstoju (Renzi et al. 2001: 418).
- **vrednotenjski konjunktiv** (»congiuntivo tematico, o fattivo, di valutazione«): konjunktiv se lahko rabi tudi v stavkih, kjer je resničnost izjavljenega gotova, izraža pa v tem primeru vrednotenjski oz. čustveni odnos osebk (npr. *Gli dispiace che Martina sia già partita*. 'Žal mu je/obžaluje, da je Martina že odšla.').

V nadaljevanju bomo preverili, v kolikšni meri opisani velelniški odvisniki v rezijanščini ustrezajo pomenom konjunktivnih stavkov v italijanščini in kakšna rezijanska skladijska oblika ustreza italijanskim stavkom s konjunktivom. V prvem delu bomo tako analizirali izpise primerov odvisnikov omenjenega tipa iz dela *Christjanske Uzhilo* (1984), v drugem pa odgovore informatorjev, rojenih govorcev rezijanščine, na vprašalnico, pripravljeno za ta namen.

4 *Christianske Uzhilo – Dottrina Cristiana*

4.1 O delu

Delo na 95 straneh sestavlja 24 pridig v rezijanskem narečju na temo krščanskih zakramentov, datiranih od maja do septembra 1845 (prvih 13) ter od maja 1846 naprej (19.–23. pridiga). Zadnja pridiga je označena le z letnico 1850, gre pa za predelavo 3. pridige, ki govori o zakramentu krsta. Izvorni rokopis je bil podarjen Janu Baudouinu de Courtenayju med enim od njegovih obiskov Rezije, trenutno pa velja za izgubljenega. Baudouin de Courtenay je transkript rokopisa objavil v Sankt Petersburgu leta 1913 pod naslovom *Materialen zur südslavischen Dialektologie und Ethnographide 3: Resianisches Sprachdenkmal »Christjanske uzhilo«*, leta 1984 pa je župnija Marije Vnebovzete v Reziji poskrbela za izdajo faksimila z dodanim prevodom v italijanščino – iz te publikacije črpa primere tudi pričujoči prispevek. Jezik besedil temelji na krajevnem govoru vasi Njiva, po mnenju Hana Steenwijka (2003: 317–319)

⁶ Zgodovinsko je na rezijansko narečje bolj kot italijanščina vplivala furlanščina, ki tudi pozna konjunktiv s podobnimi pomeni, npr. furl. *ti regali il libri par che tu lu leis* (Zof 2008: 143) = it. *ti regalo il libro perché tu lo legga*. Zaradi bolj izčrpnega prikaza pomenov konjunktivov v italijanskih slovnica je v prispevku prikazan konjunktiv v italijanščini.

pa si je avtor z odpravljanjem nekaterih izrazitih lokalnih značilnosti prizadeval za neke vrste nadkrajevni jezik. Avtor sicer ni znan, vendar Steenwijk (tam) na podlagi (redkih) nedoslednosti in interferenc v besedilu domneva, da gre za duhovnika, rojenega v Nadiških dolinah, ki pa se je odlično priučil lokalnega narečja.

Besedilo 1.–18. ter 20. pridige je opremljeno z naglasnimi znamenji (krativci in ostrivci), ki označujejo le naglasno mesto, v 19. in 21.–24. pridigi pa se naglasna znamenja pojavljajo le zelo redko na posamičnih besedah. Vrstice so oštevilčene (pri zgledih v nadaljevanju je številka vrstice navedena v poševnem oklepaju (/ /)).

4.2 Analiza izpisanih primerov

Vseh primerov odvisnika z velelniško glagolsko obliko je v delu *Christjanske Uzhilo* med 103 in 106 – v nekaterih primerih manjka naglasno znamenje, tako da ni mogoče z gotovostjo trditi, ali gre pri glagolski obliki za velelni ali povedni naklon:

- (13) /249/ Ti ki skuòse dan tàki dolór se pentijo zhes sue hrihe, telíku Bohu pleshájo, **da** Buh jin **odpustj** gnih hrihe ushè prit annikói pridejo ta na te svéti Tribunál od Spúveda [...];
Ti ki skozi eden tak dolor se pentijo čez svoje grehe, toliko bogu plažajo, da bog jim odpusti njih grehe že pred ko pridejo na ta sveti tribunal od spovedi [...]
 'Tisti, ki se v bolečini kesajo svojih grehov, so bogu tako všečni, da jim odpusti grehe, še preden pridejo k svetemu obredu spovedi.'
- (14) /195/ Itedéi ki Iéru séhna pópul prósita Bóha, **da** un uas **ubrani** ité din [...]
Tedaj ko jero žegna pepel prosite Boga, da on vas ubrani ta dan [...]
 'Ko duhovnik blagoslavlja pepel, tedaj prosite boga, da vas tega dne obvaruje pred grehom.'

Vse primere velelniške oblike v odvisnem stavku brez izjeme uvaja veznik *da*, navadno samostojno, redko pa kot del zloženih veznikov *za da* /*sa da*/ (6-krat), *par da* (5-krat), *itaku da* (5-krat), *za wojo da* /*sa uojo da*/ (4-krat). V odvisnem stavku v velelnem naklonu daleč najpogosteje nastopata modalna glagola *morèt* 'moči' (27-krat) in *mēt* 'morati' (19-krat). Konstrukcija je rabljena skoraj izključno za izražanje namernega pomena:

- (15) /2/ Buh nas je creál, sa uójo **da** mi ha **snáimo**, **amáimo**, **serviáimo** na ifsén svítu, anù **da** ha **ushíuaimo** sa nemér tu Paravíshe.
Bog nas je kreal, za voljo da mi ga znajmo (IMP 1PL), amajmo (IMP 1PL), serviajmo (IMP 1PL) na tem svetu, in da ga uživajmo (IMP 1PL) za vedno v paradizu
 'Bog nas je ustvaril, da bi ga poznali, ljubili, mu na tem svetu služili in da bi ga za vedno uživali v raju.'
- (16) /91/ [...] Sacramént od svéteha Bírmagna, tákoi si uan rékal, se dáje Christjánan, **da** skuòse gnehà mózh-nost ni **moréita** brúmno premáhat tentaiúni [...]
 [...] Zakrament od svetega birmanja, kot si (PRES 1SG) vam rekel, se daje kristjanom, **da** skozi njega močnost oni **morejta** (IMP 2PL) brumno premagat tentacijone [...]
 'Zakrament svete birme, kot sem vam rekel, se daje kristjanom, da bi lahko z njegovo močjo pobožno premagovali skušnjave.'

- (17) /396/ **Da** to ne **deventái** itàku, je potríba hóstu zhas se spovedúat, hóstu zhas. **Da** to ne **deventaj** (IMP 2SG) tako je potreba gosto čas se spovedovati gosto čas 'Da ne pride do tega, se je treba pogosto spovedovati.'
- (18) /539/ Matramunih je dna rizh sveta, sa uojo ki od Boga istituen **par da** mush anu shena **meita** si pomahat dan druhimu sa shivit na issen svetu [...]
Matramoni je ena reč sveta, za voljo ker od boga instituen zato da mož in žena imejta (IMP 2PL) *si pomagati eden drugemu za živeti na tem svetu [...]*
 'Zakon je sveta stvar, saj je postavljen od boga, zato da bi mož in žena pomagala eden drugemu pri življenju na tem svetu.'
- Zdi se, da na pojavljanje oblike do neke mere vplivajo glagoli, ki nastopajo v glavnem stavku; tako je npr. oblika obvezna za glagolom *pruset* 'prositi, moliti' (vključno z navedenimi je v besedilu 14 tovrstnih primerov):
- (19) /100/ [...] matà vèdet, da un prósi Bóha itadéi, **da prídí** dòlu na ušsè svèti Duh [...]
 [...] *imate vedeti, da on prosi boga tedaj, da pridi* (IMP 2SG) *dol na vse sveti duh [...]*
 'Vedeti morate, da on tedaj prosi boga, da bi se nad vse spustil sveti duh.'
- (20) /194/ [...] anù itadéi prositaha, **da** un uas **sdéllei** urídne di ha ushíuat, anù **da** un se **degněj** di prit ta uásho dushízo shuóse gneha svéto grázhió.
 [...] *in tedaj prosite ga, da on vas izdelaj* (IMP 2SG) *vredne di ga uživati, in da on se degnaj* (IMP 2SG) *di priti v vašo dušico skozi njega sveto milost*
 'In tedaj ga prosite, da bi vas napravil vredne uživati ga in da bi prišel v vašo dušo s svojo sveto milostjo.'
- (21) /554/ Ma proset s. Duha, **da** un skuse gneha svete darje **santífichei** to uniun [...] *Ima prositi s[vetega] duha, da on skozi njega svete darove sanktifikaj* (IMP 2SG) *to union [...]*
 'Mora prositi svetega duha, da bi skozi svoje svete darove posvetil to zvezo.'
- Po drugi strani npr. glagoloma *vědět* 'vedeti' in *spomanot* '(s)pomniti, zavedati se' nikoli ne sledi velelniški odvisnik:
- (22) /135/ Koi vi víta, alibói vi zhújeta, **da** se **nessè** Bóha tin bólnin, zhe vi móreta, compegnáiteha, [...] anù spomanítase, **da** vi itadéi **matà** to nei búisho companíjo, anù **da** vi **shlúshita** indulgínzio.
Ko vi veste, ali vi slišite, da se nese (PRES 3SG) *boga tem bolnim, če vi morete, kompenjajte ga, [...] in spomnite se, da vi tedaj imata* (PRES 2PL) *to najboljšo kompanijo, in da služite indulgencijo.*
 'Ko veste ali slišite, da se nese bolnim boga, ga, če morete, spremite in zavedajte se, da imate tedaj najboljšo družbo in da si služite odpustek.'
- (23) /536/ Vi víta, **da** matramunih je dna rizh important [...] *Vi veste, da zakon je* (PRES 3SG) *ena reč important [...]*
 'Vi veste, da je zakon pomembna reč.'
- (24) /147/ [...] anù spomanítase, **da** vi itadéi **hréta** ushíuat ver shuot anù ver krj itohá istés Bóha [...]
 [...] *in zavedajte se, da vi tedaj gresta* (PRES 2PL) *uživat ver život in ver kri tega istes boga [...]*
 'In vedite, da greste takrat uživati resnično telo in resnično kri pravega boga.'

Vendar sta to edina sklepa, ki ju lahko v zvezi s tem izvedemo na podlagi izpisanega gradiva, saj je pojavitev ostalih glagolov in oblik (npr. *to će, da ...; jě potriba, da ...*), ki vpeljujejo odvisnik z velelniško obliko, premalo ali pa obstajajo protiprimeri:

- (25) /151/ Góspud Buh Iésus Christus, ja ni si urídan, **da** vi **ulésite** nítar u mo dushízo [...]
Gospod bog Jezusu Kristus, jaz nisi (PRES 1SG) vreden, da vi vlezite (IMP 2PL) noter v mojo dušico [...]
 'Gospod bog Jezus Kristus, jaz nisem vreden, da bi vstopili v mojo dušo.'
- (26) /155/ Góspud Buh Iésus Christus, ja desiderán, **da** vi **ulísete** nítar u mo dushízo [...]
Gospod bog Jezus Kristus, jaz dezideram, da vi vlezete (PRES 2PL) noter v mojo dušico [...]
 'Gospod bog Jezus Kristus, jaz želim, da bi vstopili v mojo dušo.'

Čeprav je pri primeru iz vrstice 151 v glavnem stavku izraženo (percipirano) dejstvo, je v odvisnem stavku rabljena velelniška oblika. Nasprotno pa je ni pri primeru iz vrstice 155, kjer glagol v glavnem stavku izraža hotenje. Zdi se torej, da okolje ne vpliva bistveno na obvezno rabo oblike.

V izpisanih primerih nastopa obravnavana oblika tudi v glavnem stavku, kjer ima želeni oz. velelni pomen:

- (27) /115/ **Da** to **ne stui** uan parjät zhùdno ifsò, ki kroh anù víno se smudà tu ver shuot, tu ver kri, tu ver dúlho anù divinitát od Iéfusa Chríftusa [...]
Da to ne stoj (IMP 2SG) vam prihajati čudno to, ko kruh in vino se zmuda v ver život, v ver kri, v ver dušo in divinitad od Jezusa Kristusa [...]
 'Naj se vam ne zdi čudno, da se kruh in vino spremenita v resnično telo, resnično kri, resnično dušo in svetost Jezusa Kristusa.'
- (28) /136/ Ti ki na móre ha compegnát, **da** un **rezj** ufáy oraziún itó ki un je [...]
Ti, ki ne more ga kompanjati, da on reci (IMP 2SG) vsaj oracion tam, kjer on je [...]
 'Tisti, ki ga ne more spremiti, naj vsaj zmoli molitev tam, kjer je.'
- (29) /138/ Iti ki ne mórejo ha compegnát tu prusiſsiúni, **da** ni usái **pekléknita** (sic) itadéi, ki blísu gneh preide te svéti Sacramént.
Ti ki ne morejo ga kompanjati v procesjunu, da oni vsaj pokleknila (IMP 2PL) tedaj, ko blizu njih preide ta sveti sakrament.
 'Tisti, ki ga ne morejo spremiti v procesiji, naj vsaj pokleknejo, ko gre sveti zakrament mimo njih.'

5 Odražanje italijanskega veznega naklona v rezijanščini

5.1 Metoda

Način izražanja stavkov z italijanskim konjunktivom smo preverili z vprašalnico na terenu. Sodelovali so trije informatorji, vsi rojeni govorniki narečja. **Si** je rojena leta 1947 na Ravanci, več let je delala kot medicinska sestra v Vidmu, zdaj pa je upokojena in živi v domačem zaselku Lipovec (rez. Lîpavac) blizu Ravance. Dejavnost je na kulturnem področju, govori pa varianto krajevnega govora Bile, ki se uporablja v omenjenem zaselku. **Lu** in **Sa** sta oba dejavna kulturna in turistična delavca v stalnem

stiku z govorci slovenskega knjižnega jezika. Prva je rojena leta 1965, drugi pa leta 1978. Oba govorita solbaško krajevno različico rezijanskega narečja.

Vprašalnica je obsegala 30 povedi v italijanščini, ki so vključevale stavke s konjunktivom; ena poved je bila med izpraševanjem izločena, saj naj bi bila po mnenju informatorjev zaradi pomanjkanja ustrezne leksike v rezijanskem narečju težko prevedljiva. V skladu z delitvijo po Renzi et al. (2001) so bile povedi razporejene v tri kategorije. Najprej je vsak od informatorjev poskusil po smislu prevesti italijansko poved v rezijanščino. Po prvem izpraševanju so jim bile pri tistih primerih, kjer se niso bili odločili za prevod z velelniškim odvisnikom, ponujene hipotetične povedi z omenjeno konstrukcijo, da bi se preverilo, ali morebiti ne sprejemajo tudi takšne oblike. Če je vsaj eden od informatorjev v odgovoru navedel velelniški odvisnik, je bil ostalima v presojo ustreznosti ponujen njegov prevod povedi – v tem primeru oblika ni posebej navedena ponovno, temveč je označena s puščico (→) pred oznako informatorja; če oblike ni navedel nobeden od informatorjev, jim je bila v presojo ponujena predpostavljena oblika – takšna oblika je navedena pod odgovori in označena z zvezdico (*) ter ležečim tiskom. Sprejemanje oblike je v obeh primerih navedeno v oklepaju za obliko z znaki + (informator obliko sprejema), – (informator oblike ne sprejema) ali / (presoja ni relevantna – prim. XV spodaj) ob oznaki informatorja, po potrebi je na dnu vsakega razdelka dodan komentar.

5.2 Rezultati terenskega dela z vprašalnico

V nadaljevanju so predstavljeni odgovori na zgoraj opisano vprašalnico. Obravnavani bodo v treh sklopih, v skladu z delitvijo, uporabljeno v vprašalnici na podlagi pomenske delitve konjunktiva v Renzi et al. (2001). Za vsako povedjo so navedeni odgovori informatorjev; če informator na vprašanje ni ponudil odgovora, je to označeno s pomišljajem (–).

5.2.1 Volutativni konjunktiv

- (I) Che faccia attenzione! / Che sia attento!
'Naj bo pazljiv'
Si: Da 'marej!
Lu: Da s'tuj a'tent!
Sa: Da an s'tuj a'tent!
- (II) Cerca di entrare di modo che nessuno ti senta.
'Poskusi vstopiti tako, da te nihče ne sliši.'
Si: U'ležə, da niš'ci te ni 'čujj.
Lu: U'ležə po'časo, da na s'tujta te 'čot.
Sa: 'Vidə u'lešt ano 'ledej, da niš'ci te na 'čujj.
- (III) Parla lentamente, di modo che tutti possano capirti.
'Govori počasi, da te bodo lahko vsi razumeli.'
Si: Romo'nə po'časə, da u'sə te ka'pɨjta / da u'sə mo'rejta te ka'pət.
Lu: Romo'nə po'časə, da u'sə mo'rejte te ka'pət.
Sa: Romo'nə po'časə, i'tako da u'sə ni mo'rejte te ka'pət.
- (IV) Mio padre non vuole che esca tutte le sere.
'Moj oče noče, da hodim vsako noč ven.'
Si: 'Moj o'čə a ni 'cé, da vi'lažej u'sako 'nuć.

- Lu:** 'Moj o'ća a na 'će, da ja **vi'leżə** u'sako 'nuć.
Sa: 'Moj o'ća a na 'će, da **vi'lažej** u'sako 'nuć.
- (V) Mi auguro, che tutto vada bene.
 'Želim si, da bo šlo vse po načrtih.'
Si: M'leŋ, da mi **poj'də** u'se p'rou.
Lu: Špi'ron, da to **ta'cə** u'se 'rauno, u'se 'lopo.
Sa: Špi'ron, da to **ta'cə** u'se p'rou.
- (VI) Aspettiamo che arrivi il dottore Rota.
 'Čakamo, da pride dr. Rota.'
Si: 'Čakamo, da **p'rīdi** pa **Lu**.
Lu: 'Čakamo, da **p'rīdi** 'midə 'Rota.
Sa: 'Čakajmo, da **poj'də** pa **Lu**.
- (VII) Preferiamo che tu non parta da solo.
 'Raje vidimo, da ne odhajaš sam/sama.'
Si: To 'bujše, da 'tī ni **poj'də** 'sam.
Lu: 'Zo nes to je 'bujše, da 'tī na **s'tuj** 'tət 'som.
Sa: Be 'teli, da 'tī na se **špər'tej/špər'tī** 'som.
- (VIII) Spero che non succeda niente.
 'Upam, da se ne bo nič zgodilo.'
Si: Si 'mišlin, da na 'bə se 'šegnalə ni'kar.
Lu: Špi'ron, da na 'bə se na'rədilo ni'kar / da se na nare'dī ni'kar.
 → **Sa:** Špi'ron, da se na **na'rədi** ni'kar. (Si +, Lu +)
- (IX) Michele vuole andare benché abbia la febbre.
 'Michele bi rad šel, čeprav ima vročino.'
Si: Mi'kele a ma 'uəjo i'tət, pa ci ma f'jero.
Lu: Mi'kele mo 'tət, pa ci ma t'rəšiko.
Sa: Mi'kele an ma 'uəjo 'tət, pa ci ma 'febre.
 **Mikele an ma wojo tet pa da an mēj fjero.* (Si –, Lu –, Sa –)
- (X) Ti aiuto benché abbia poco tempo.
 'Pomagal/pomagala ti bom, čeprav imam le malo časa.'
Si: 'Čon ti po'magat, pa ci 'mən 'malə 'tīmpa.
Lu: 'Čon ti po'moet, pa ci 'mən 'mojo 'časa.
Sa: Ti po'moen, pa cə 'mən 'mojo 'tīmpa.
 **Čon ti pomoet, pa da ja mēj moja tīmpa.* (Si –, Lu –, Sa –)

V prvem navedenem primeru se oblika nahaja v glavnem stavku in izkazuje pomen želelnosti (prim. Steenwijk 2001: 185). Primera (IX) in (X) kažeta na prevajanje veznika *benché* v pomenu dopustnosti s sestavljenim veznikom *pa ci*, ki očitno ne uvaja velelniškega odvisnika (oblike za sprejemljivo namreč ni označil nihče od informatorjev).

Pri primeru (X) so na vprašanje, kako bi se morda glasila primerljiva sprejemljiva oblika, odgovorili z naslednjimi primeri:

- (Xa) **Si:** –
Lu: Pa da ja **'mej** 'karje tīmpa, ti na po'moen. / Da ja **'mej** 'čes, 'leško čon ti po'moet.
Sa: Pa da ja **'mej** 'karje 'tīmpa, na 'bən pər'sel.

Primer (Xa) se od (X) razlikuje po večji stopnji izražene hipotetičnosti, saj je

pri slednjem v odvisnem stavku izraženo relativno gotovo dejstvo. Na tem mestu velja navesti izrek očeta Sa, ki se ga je informator spomnil ob komentiranju vprašanja (XII): »Da ni **'mējta** pa ra'žun, pər 'nes pa bo 'eko!«, tj. »Četudi bi oni imeli prav, pri nas bo pa tako!«

5.2.2 Epistemični konjunktiv

- (XI) Penso che **sia** meglio partire subito.
 'Mislim, da bi se bilo boljše takoj odpraviti.'
Si: To 'bujšə, da g'rəmo in'jan. / da **puj'dimo** in'jan.
Lu: 'Mislən, da to je 'bujšə 'tət in'jen.
Sa: 'Mislən, da to be 'bilo 'jošt se špər'tət 'zuda.
**Mislin, da to bodi bujšə tet injən.* (Si –, Lu +, Sa +)
- (XII) Trovo che i tuoi genitori **abbiano** ragione.
 'Mislim, da imajo tvoji starši prav.'
Si: 'Mislən, da t'ua 'matə an t'uoj ʋo'čə 'majo ra'žun.
Lu: 'Mislən, da tʋo'jə ženi'torjə 'majo ra'žun.
Sa: 'Mislən, da tʋo'jə ženi'torjə ma'ta ra'žun.
**Mislin, da twuje genitörji ni mējta ražun.* (Si +, Lu +, Sa +)
- (XIII) Dubito che Enzo **sappia** bene il tedesco.
 'Dvomim, da zna Enzo dobro nemško.'
Si: 'Mislən, da 'Enco ne 'vi 'lɔpo po 'niškən.
Lu: 'Mislən, da 'Enco na romo'nɪ / na z'no 'lɔpo po 'niškə.
Sa: 'Ja 'mislən, da 'Enco a na romo'nɪ 'lɔpo po 'niškə.
**Mislin, da Enco na znej löpo po niškin.* (Si +, Lu +, Sa +)
- (XIV) Immagino che l'opera non vi **piaccia** tanto.
 'Mislim, da vam delo ni všeč.'
Si: 'Mislən, da to 'dɛlo ʋan ni pla'za.
Lu: 'Mislən, da i'sa 'rič, i'to 'dɛlo to ʋen na pla'za.
Sa: 'Mislən, da i'ta 'rič na na ʋen pla'za.
**Mislin, da ita rič na wen na plažej.* (Si –, Lu –, Sa –)
- (XV) Mi sembra che Stefano non **stia** bene.
 'Zdi se mi, da Stefano ni dobro.'
Si: 'Vɪdən, da Š'tifan an se ni 'čujə.
Lu: 'Mislən, da Š'tifen se na 'wupa.
Sa: To mi pri'ja, da Š'təfano a se na w'upa.
**Mislin, da Štifan an se ni čüj.* (Si –, Lu /, Sa /)
- (XVI) Non sono sicuro che il film **piaccia** a tutti.
 'Nisem prepričan, da je film vsem všeč.'
Si: –
Lu: 'Nɪsi si'ʋɪr, čɪ 'film pla'za ʋ'sɛn.
Sa: 'Nɪsi si'ʋɪr, čɪ 'film an pla'za ʋ'sɛn.
**Nisi sigür, da film an plažej wsən.* (Si –, Lu –, Sa –)
- (XVII) Non so se mio marito **possa** venire.
 'Ne vem, če bi moj mož lahko prišel.'
Si: Ni 'vin, čɪ 'moj ju'nak 'mɔrɛ p'rɪt.
Lu: Na 'vin, čɪ 'moj 'muž 'mɔrɛ p'rɪt.

Sa: Na 'vin, ċi 'mo ža'na na 'mōrɛ p'rit.

*Ni vin, ċi mōj muž an na **morěj** prīt. (Si –, Lu –, Sa –)

Pri primeru (XI) je obliko z velelniškim odvisnikom v enem od dveh odgovorov navedla le Si, predpostavljeno obliko pa sta sprejela Lu in Sa, Si pa ne – pri tem je šlo najverjetneje za nesporazum glede tega, kateri glagol prevesti. Pri primeru (XIV) so informatorji predpostavljeno obliko označili za nesprejemljivo, vendar so ponudili zamenjavo glagola v glavnem stavku z glagolom *špirāt/špiret* 'upati, nadejati se', pri čemer pride do premika od epistemičnega k volutativnemu pomenu:

(XIVa) Si: Špi'ron, da i'se 'rečə ni ɥan **pla'žejta**.

Lu: Špi'ron, da ɥen **pla'žejmo**.

Sa: Špi'ron, da ita 'rič na ɥen **pla'žej**.

Pri primeru (XV) gre pri Lu in Sa za ustaljeno besedno zvezo, Si pa predpostavljene oblike ne sprejema.

5.2.3 Vrednotenjski konjunktiv

(XVIII) Cerco qualcuno che mi **aiuti** nei lavori di casa.

'Iščem nekoga, da bi mi pomagal pri hišnih opravilih.'

Si: 'Jiščɛn ko'ɣə, da mi **po'mayej** 'dɛlat to 'xišnɛ 'dɛlo.

Lu: 'Jiščɛn 'kiraa, da mi **po'moej** 'dɛlet to 'išnɛ 'dɛlo.

Sa: 'Jiščɛn 'kiraa, k an mi **po'moej** 'dɛlet te 'išnɛ 'dila / 'dila tu-ɥ 'išə.

(XIX) Non sopporto che nel soggiorno ci **sia** disordine.

'Ne prenesem, da je v dnevni sobi nered.'

Si: To mi ni g're, da tu-ɥ (???) to **'bɔdə** ɥ'sɛ (???)⁷

Lu: To mi na pla'ža, da tu-ɥ sa'loto to **'bɔdə** ɥ'sɛ rist'rontano.

Sa: Na šopor'ton, da tu-ɥ 'jišpə to **'bɔdə** w'sɛ nɛ na 'mɛsto.

(XX) Non è giusto che **faccia** tu i compiti di tuo fratello.

'Ni prav, da opravljaš bratove naloge.'

Si: To 'ni 'jɥšt, da 'tɪ **na'rɛdə** 'kompite od t'viga b'ratra.

Lu: To 'ni 'jošt, da 'tɪ **na'rɛdə** 'kompite t'via b'ratra.

Sa: To 'ni 'jošt, da 'tɪ **na'rɛdə** 'kompite t'via b'ratra.

(XXI) Basta che mi **scriva** stasera.

'Zadošča, če mi pišeš drevi.'

Si: To 'rat, da mi **'pišə** na'co.

Lu: To jɛ 'rat, da 'tɪ mi **'pišə** d'rivə.

Sa: To jɛ 'rat, da 'tɪ mi **'pišə** d'rivə.

(XXII) È meglio che il cane **rimanga** a casa.

'Bolje bi bilo, da bi pes ostal doma.'

Si: –

Lu: To 'rejšɛ, da 'pes **os'tonə** ta-par 'išə.

Sa: To jɛ 'bujšɛ, da 'pes **os'tonə** ta 'duma.

(XXIII) Peccato che Maria non **possa** venire!

⁷ Zaradi premeščanja informatorke del odgovora ni dobro slišen.

- ‘Škoda, da Maria ne more priti!’
Si: Š'kōda, da Ma'rīja na ni 'mōrə p'rīt.
Lu: Š'kōda, ke Ma'rīja na na 'mōrə p'rīt.
 → **Sa:** Š'kōda, da Ma'rīja na na **mo'rej** p'rīt. (Si +, Lu +)
- (XXIV) Ci dispiace che non **possiate** rimanere.
 ‘Žal nam je, da ne morete ostati.’
Si: To nan dišpla'ža, da ni 'mōrata se ʊs'tavət.
Lu: To nən dišpla'ža, da na 'mōrata se ʊs'tavət.
 → **Sa:** To nən dišpla'ža, da 'vī na **mo'rejta** os'tet. (Si +, Lu +)
- (XXV) Ho paura che mia madre **venga** a sapere tutto.
 ‘Bojim se, da bi moja mati lahko izvedela vse.’
Si: Se bu'jin, da ma 'matə bə zdo'vədala ʊ'se.
Lu: Se bo'jin, da ma 'motə će zdo'vədət ʊ'se.
Sa: Se bo'jin, da ma 'motə na će zdo'vədət ʊ'se.
 **Se bujin, da ma mati na zdovědi wsě.* (Si –, Lu –, Sa –)
- (XXVI) Sono contento che tu non **abbia** la febbre.
 ‘Vesel sem, da nimaš vročine.’
Si: Si kon'tent, da ti 'nīmaš f'jere.
Lu: –
Sa: Si 'vəšəl / si kon'tent, da 'tī 'nīmeš 'febre.
 **Si kontent, da ti na měj fjere.* (Si –, Lu –, Sa –)
- (XXVII) Non m'importa che Rita non **venga**.
 ‘Vseeno mi je, če Rita ne pride.’
 → **Si:** To mi ni impor'ta, pa či na ni **p'rīdə**. (Lu –, Sa –)
Lu: To mi je ʊsə 'par, či 'Rita p'rīdē ali'boj nē.
Sa: Na 'bōn se d'ražəl, či 'Rita na na bə pərš'la.
 **To mi na importa, da Rita na ni prīdi.* (Si –, Lu –, Sa –)
- (XXVIII) Temo che **arrivino** in ritardo.
 ‘Bojim se, da bi zamudili.’
Si: Se bu'jin, da ni 'bojo 'pōznə / da ni 'bojo se za'pōznilə.
Lu: Se bo'jin, da ćejo pra'pōznət.
Sa: –
 **Se bojin, da ni bodita pōzni.* (Si –, Lu –, Sa –)
- (XXIX) Peccato che non **abbiate** tempo di venire a trovarci.
 ‘Škoda, da nas nimate časa priti iskat.’
Si: Š'kōda, da 'vī ni 'mōrata p'rīt nəs na'l'ēst.
Lu: –
Sa: Š'kōda, da 'nīmata 'časa p'rīt nes na'l'ēst.
 **Škōda, da vī na morějta prīt nas nalēst.* (Si –, Lu –, Sa –)

Pri primeru (XXIII) je Sa komentiral, da je njegovi starši ne bi sprejeli, češ da tako govorijo mlajši. Pri primeru (XXVII) so vsi informatorji navedli obliko z veznikom *či*, Lu in Sa z glagolom v povednem naklonu, Si pa z glagolom v velelnem naklonu. Takšno obliko sta Lu in Sa zavrnila – glede na to, da v gradivu ni niti ene izpričane oblike velelniškega odvisnika s katerim koli veznikom razen z *da* (prim. 4.2), bi lahko šlo za napako pod vplivom izpraševanja. Vsi informatorji so pri tem primeru sicer zavrnilo predpostavljeno obliko z veznikom *da*.

5.2.4 Ugotovitve

Glede na pridobljeno gradivo lahko sklepamo, da se z obliko velelniškega odvisnika z veznikom *da* najpogosteje nadomešča it. volutativni konjunktiv (do nadomeščanja z *da* ne pride le v primeru veznika *benché* 'čeprav'), zatem vrednotenjski konjunktiv, najmanj pa epistemični konjunktiv. Izid v primeru zadnjega bi lahko morebiti pripisali nezanesljivi vprašalnici, saj v rezijanščini ni ustreznih glagolov za prevod nekaterih it. glagolov, vsebovanih v vprašalnici (npr. *dubitare* 'dvomiti'). V podrednih povedih prevladuje namerni pomen, v glavnih stavkih (prim. zgled 1) pa dobi konstrukcija želeni oz. velelni pomen.

6 Zaključek

Kot smo pokazali, je prevladujoči pomen v primerih, izpisanih iz dela *Christjanske Uzhilo*, volutativni, točneje namerni in želeni oz. velelni – konstrukcija se v drugih pomenih praktično ne pojavlja. Možno je, da je to posledica značilnosti besedilne vrste in da bi ob izbiri drugačne lahko prišli do drugačnih zaključkov. Podobno kot za primere iz dela *Christjanske Uzhilo* velja tudi za primere, pridobljene s terensko vprašalnico, saj se tudi tam zdi konstrukcija najbolj pogosto rabljena kot volutativni konjunktiv. Za razliko od starejših zgledov iz omenjene zbirke pridig pa zgledi iz vprašalnice kažejo tudi na rabo konstrukcije v funkciji vrednotenjskega konjunktiva, medtem ko se zdi, da za epistemični konjunktiv to ne drži. Možno je tudi, da je takšnemu rezultatu botrovala nerodna izbira italijanskih primerov, saj rezijanščina sama ne premore ustreznih glagolov. Volutativni konjunktiv je sicer tudi prevladujoča oblika konjunktiva v italijanščini (Renzi et al. 2001: 417).

Poleg delnega pomenskega prekrivanja je razvidna tudi oblikovna podobnost med opisano rezijansko konstrukcijo in italijanskim konjunktivom, saj odvisnik z glagolom v velelnem naklonu uvaja izključno veznik *da* ali njegove sestavljene različice (*za da*, *itako da*, *par da*, *za wojo da* ...). To je do neke mere vzporedno s stanjem v italijanščini, kjer prevladuje veznik *che* (*perché*, *affinché*, *purché* ...). Vendar pa ima v italijanščini pomensko okolje veliko večji vpliv na obvezno rabo konjunktiva.

Na podlagi zapisanega lahko sklepamo, da je do nastanka konstrukcije, ki v rezijanščini v omejenem obsegu funkcioniira kot oblika veznega naklona oz. konjunktiva, prišlo zaradi pomenskega ujemanja slovanskega velelnika in romanskega konjunktiva v izražanju velelnosti oz. želelnosti, pomen pa se je razširil tudi na izražanje namernosti in se tam utrdil. Zdi se, da se širi tudi na druga pomenska področja romanskega konjunktiva (vrednotenjski konjunktiv), pomensko pa obe obliki kljub vsemu nista povsem prekrivni.

Iz dosegljivega gradiva lahko na naslednji način prikažemo oblike rezijanskega veznega naklona, sopostavljene ob oblike sedanjika in velelnika:⁸

⁸ Zaradi poenotenja so prikazane oblike istega glagola. Tiste oblike, ki se v gradivu ne pojavljajo, so suponirane na podlagi oblik drugih glagolov iz gradiva.

	sedanjik (pres)	velelnik (imp)	konjunktiv (conj)
1. os. ed.	'mɔrɛn		da mo'rej
2. os. ed.	'mɔrɛš	mo'rej	da mo'rej
3. os. ed.	'mɔrɛ		da mo'rej
1. os. mn.	'mɔramɔ	mo'rejmɔ	da mo'rejmɔ
2. os. mn.	'mɔrata	mo'rejta/-tɛ	da mo'rejta/-tɛ
3. os. mn.	'mɔrajo		da mo'rejta
1. os. dv.	'mɔrawa	mo'rejwa	da mo'rejwa
2. os. dv.	'mɔrata	mo'rejta	da mo'rejta
3. os. dv.	'mɔrata		da mo'rejta

Preglednica 1: Oblike sedanjika, velelnika in konjunktiva glagola *mo'ret*.⁹

Viri in literatura

- Christjanske Uzhilo – Dottrina Christiana: i sacramenti in 24 prediche, Pieve di Resia 1845–1846–1850.* Udine: Pieve di S. Maria Assunta, Resia, 1984.
- Dapit, Roberto, 1995: *La Slavia Friulana: lingue e culture: Resia, Torre, Natisone: bibliografia ragionata / Beneška Slovenija: jezik in kultura: Rezija, Ter, Nadiža: kritična bibliografija.* Čedad, Špeter: Kulturno društvo Ivan Trinko, Zadruga Lipa.
- Ježovnik, Janoš, 2012: *Narečna poezija Renata Quaglie v prevodih Marka Kravosa. Diplomsko delo.* Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Kenda-Jež, Karmen, 1996: Uvodna pojasnila. V: Logar, Tine: *Dialektološke in jezikovno-zgodovinske razprave.* Ur. K. Kenda-Jež. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. VI–XVIII.
- Kos, Milko et al., 1974: *Slovenci v Italiji včeraj in danes.* Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Matičev, Milko, 1988: Divji nagelj, „Ognjenec“ in še kaj : Na rob literarnim prevodom iz rezijanščine. *Sodobnost* 36.5. 536-542.
- Paletti, Silvana, 2003: *Rozajanski serčni romonenj/La lingua resiana del cuore/ Rezijanska srčna govorica.* Ljubljana: Založba ZRC.
- Quaglia, Renato, 1985: *Baside.* Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Quaglia, Renato, 1987: Stara piščal. *Jadranski koledar 1987.* 131–133.
- Ramovš, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII: Dialekti.* Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Renzi, Lorenzo, Salvi, Giampaolo, Cardinaletti, Anna (ur.), 2001: *Grande grammatica italiana di consultazione. II. I sintagmi verbale, aggettivale, avverbale. La subordinazione.* Bologna: Mulino.
- Skubic, Mitja, 1997: *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

⁹ Ustreznost oblik veznega naklona je naknadno še enkrat potrdil informator Sa. Oblika s končnico -tɛ za 2. os. mn. se uporablja le pri vikanju.

- Steenwijk, Han, 1992: *The Slovene dialect of Resia: San Giorgio*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Steenwijk, Han, 1994: *Ortografia resiana. Tö jošt rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP.
- Steenwijk, Han, 1999: *Grammatica pratica resiana – il sostantivo*. Padova: CLEUP.
- Steenwijk, Han, 2003: The roots of written Resian. V *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje*. Ur. Ada Vidovč Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Obdobja 20. 313–322.
- Steenwijk, Han, 2005: *Piccolo dizionario ortografico resiano. Mali bisidnik za tö jošt rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP.
- Zof, Fausto, 2008: *Gramatiche de lenghe furlane*. Udine: Editrice Leonardo.

POIMENOVANJA ZA *ORODJE* V SLOVENSKOGORIŠKEM NAREČJU¹

MIHAELA KOLETNIK

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

Povzetek

V prispevku je v obsegu, določenim z vprašalnico za slovenski lingvistični atlas (SLA), predstavljeno besedje, ki v slovenskogoriškem narečju panonske narečne skupine poimenuje orodja. V vprašalnici za SLA je to besedje razpršeno v šestih poglavjih in v gramatičnem delu vprašalnice. Iz gradiva, zbranega v šestih krajevnih govorih, vključenih v mrežo raziskovalnih točk za SLA, je razvidno, da se za pomene, po katerih se sprašuje, v slovenskogoriškem narečju uporablja 164 različnih leksemov. Z vidika izvirnosti je besedje raznoliko, dve tretjini leksemov sta izvornoslovanski, slaba tretjina pa jih v različnih časovnih obdobjih prevzeta iz sosednjega germanskega (84 %) ali romanskega (16 %) jezika. Narečno slovenskogoriško besedje, predstavljeno v tem prispevku, pri srednji in mlajši generaciji govorcev hitro tone v pozabo, zato njegova predstavitev predstavlja droben, a pomemben prispevek k ohranjanju slovenske jezikovne kulturne dediščine.

Ključne besede: kmečka materialna in kulturna dediščina, panonska narečna skupina, slovenskogoriško narečje, slovenski lingvistični atlas, kmečka orodja

NAMES FOR TOOLS IN THE SLOVENSKE GORICE DIALECT

Abstract

In the article the author analyzes lexical items defined by a questionnaire of the Slovene linguistic atlas (SLA) and used for farm tools in the Slovenske gorice dialect, which belongs to the Pannonian dialectal group. In the SLA's questionnaire the above mentioned lexical items are gathered in no less than six sections, including the questionnaire's grammar part. The data collected from six local dialects included into the research points' network for SLA show that lexemes are used in the Slovenske gorice dialect for items analyzed in the article. In terms of origin, two thirds of the lexemes are originally Slavonic and hardly one third was overtaken from neighboring German (84 %) and Roman (16 %) languages in different periods. Dialectal vocabulary of Slovenske gorice dialect analyzed in the article is almost forgotten by the middle-aged and younger generations, therefore, the research is a tiny but important contribution to the

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0156 »Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine«.

preservation of the Slovene linguistic cultural heritage.

Key words: peasantry material and cultural heritage, Pannonian dialect group, Slovenske gorice dialect, Slovene linguistic atlas, farm tools

1 Uvod

V prispevku je predstavljeno besedje iz pomenskega polja »orodje« v slovenskogoriškem narečju. To besedje je v vprašalnici za SLA uvrščeno v poglavja II. Obleka (8 vprašanj), III. Hiša (3 vprašanja), VI. Orodje (73 vprašanj), VIII. Rastline (3 vprašanja), IX. Planina (5 vprašanj), XII. Pokrajina (1 vprašanje), deloma pa je razpršeno tudi v gramatičnem delu vprašalnice (3 vprašanja). V Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani so tako razpršena vprašanja prerazvrstili v smiselni sklop »orodje«, obsegajoč 96 vprašanj.²

Narečno gradivo je zbrano v šestih krajevnih govorih, zajetih v mrežo krajev za SLA: v Šentilju v Slovenskih goricah (T363), na Zgornji Velki (T364), na Kremberku (T365), v Spodnji Voličini (T366), pri Negovi (T367) in v Črešnjevcih (T368).³ Ti krajevni govori se uvrščajo v slovenskogoriško narečje panonske narečne skupine. Več o tem narečju glej pri Koletnik (1996: 165–178; 1999: 68–87; 2001; 2002: 139–149; 2003: 81–92).

2 Razširjenost, pomen in izvor leksemov iz pomenskega polja »orodje« v slovenskogoriškem narečju

1. SLA V266 'voz'

T363: 'vo:ʋs; T364: 'vo:ʋs; T365: 'vo:ʋs; T366: 'vo:ʋs; T367: 'vo:ʋs; T368: 'ko:ʋla
Za pomen 'vozilo z navadno štirimi kolesi za prevoz ljudi in tovora, ki ga vleče vprežna žival', knj. *vóz* (ȍ), je najpogostejši in najbolj razširjen leksem *voz*, pslovan. **vōzъ* (SES: 831), manj pogosto, kot enkratnica izpričano samo v T368, pa je poimenovanje *kola*, množinska oblika splošnoslovenskega leksema *kolo*, pslovan. **kōlo* (SES: 293).

2. SLA V267 'oje'

T363: š'ta:nga; T364: 'o:ʋje; T365: 'o:ʋje; T366: 'o:ʋje, o'jē; T367: o'jē; T368: o'jē
Za pomen 'drog na sprednjem delu voza, pluga, ob katerega se vprega žival', knj. *ojé* (ē), se najpogosteje uporablja leksem *oje*, pslovan. **ōje* (SES: 467), izpričan v dveh naglasnih različicah: *óje* in *ojé*. Kot enkratnica je v T363 zapisan leksem *štanga*, prevzet iz srvnem. *stange* 'drog' (DLS: 227).

3. SLA V268 'kolo'

T363: 'ko:ʋla; T364: 'ko:ʋla; T365: 'ko:ʋla; T366: 'ko:ʋla; T367: po'ta:č; T368: po'ta:č
Za pomen 'ploščata priprava okrogle oblike, ki omogoča premikanje vozila', knj. *koló*

² Za tako poslano vprašalnico se zahvaljujem vodji Dialektološke sekcije pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU izred. prof. dr. Jožici Škofic.

³ Gradivo je bilo zbrano med leti 1993–2004 ter po potrebi dopolnjeno in ponovno preverjeno na terenu poleti in jeseni leta 2012. Avtorica zapisa v T363 je Tadeja Janiš, v T364–T368 pa Mihaela Koletnik.

(*ô*), se v zahodnem slovenskogoriškem podnarečju uporablja leksem *kolo*, pslovan. **kôlo* (SES: 293), v vzhodnem pa leksem *potač*, kar je domnevno star tkalski termin s prvotnim pomenom 'mnogo niti, ki jih lahko nasučemo na vreteno', tudi 'vreteno, tuljava' (ESSJ II: 95).

4. SLA V269 'pesto'

T363: 'pe:ĩata; T364: 'pe:ĩat; T365: 'pe:ĩast; T366: 'pe:ĩast; T367: 'pe:ĩasto; T368: 'pe:ĩasto
Za pomen 'osrednji del kolesa, skozi katerega gre os', knj. *pěsto* (*ê*), se uporablja enotno, v več oblikovnih različicah zapisano poimenovanje *pesto*, pslovan. **pěštā*, **pěštō* s prvotnim pomenom *'vdolbina v kladi, ki je služila kot možnar' (SES: 509).

5. SLA V270 'lojtrnik'

T363: 'lɔ:jtrnik; 'lɔ:jtrnati 'vo:ʊs; T364: 'lɛ:jtrnati 'vo:ʊs; T365: 'lɛ:jtrnati 'vo:ʊs; T366: 'lɛ:jtrnati 'vo:ʊs; T367: 'lɛ:jtrnati 'vo:ʊs; T368: 'ko:ʊla z 'lɛ:stvicami
Za pomen 'voz z lestvi podobno pripravo na straneh', knj. *lójtrnik* (*ô*), se najpogosteje uporablja besedna zveza *lojtrnati voz*, katere določilo, izpričano v več fonetičnih uresničitvah, je izpeljano iz podstave *lojtra*, prevzete iz bav. srvnem. *lqiter* 'lestev' (DLS: 170); v T363 ima sopomenko *lojtrnik*. Kot enkratno poimenovanje je v T368 zabeležena besedna zveza *kola z lestvicami*, katere neujemalni predložni prilastek je izpeljan iz leksema *lestev*, pslovan. **lěstva* < **lěsti* (SES: 353).

6. SLA V271(s) 'ročni voziček'

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –

Za splošno vprašanje 'ročni voziček' gradivo ne izkazuje zapisov. Vprašanje namreč predvideva dva odgovora, in sicer (a) za ročni voziček z dvema kolesoma in (b) za ročni voziček s štirimi kolesi. Dalje glej V271(a) in V271(b).

7. SLA V271(a) '(ročni voziček) z dvema kolesoma'

T363: 'ga:re; T364: 'ga:re; T365: 'ga:re, 'ka:nkule; T366: 'ga:re; T367: 'ga:re, 'ka:nkule; T368: li'sɛ:na 'pu:ra

Za pomen 'ročni voziček na dveh kolesih', knj. *gáre* (*á*), je najpogostejši leksem *gare*, prevzet iz srvnem. *garre*, *karre* < lat. *carrus* 'voz' (DLS: 127), ki ima v T365 in T367 izpričano dvojnico *kankule*, množinsko obliko etimološko nepojasnjenega leksema *kânkola* 'vrsta voza' (ESSJ I: 16). Kot enkratnica je v T368 zapisana besedna zveza *lesena pura*, katere določilo je domače (prim. pslovan. **lěs* 'gozd, hosta' /SES: 252/), jedro pa v nam dostopnih etimoloških slovarjih v pomenu, izpričanem v narečju, ni pojasnjeno.

8. SLA V271(b) '(ročni voziček) s štirimi kolesi'

T363: 'vo:ʊzek, 'ma:li 'vo:ʊzek; T364: 'vo:ʊzek; T365: 'vo:ʊzek, vo'zi:ĩček; T366: 'vu:ʊzek, vo'zi:ĩček; T367: 'vo:ʊs; T368: 'kɔlca

Za pomen 'ročni voziček na štirih kolesih' prevladujeta izpeljanka z domačo besedotvorno podstavo *voz-*: *vózek*, ki ima v T363 sopomenko *mali vozek*, katere določilo je iz pslovan. **malŷ* (določna oblika **málŷb*) (SES: 375), in voziček. Kot enkratnica je v T368 zabeležen leksem *kolica*, izpeljanka iz *kola*, množinske oblike leksema *kolo*.

9. SLA V272 ‘ročica’

T363: ro'či:ca; T364: ro'či:ca; T365: ro'či:ca; T366: ro'či:ca; T367: ro'čica; T368: ro'čica
Za pomen ‘vsak od štirih količev, ki se vtaknejo v opleni, za oporo ob straneh voza’, knj. *ročica* (i), se uporablja enotno, v dveh fonetičnih uresničitvah izpričano poimenovanje *ročica*, izpeljanka iz pslovan. **rǫkǫ* (SES: 628).

10. SLA V273(s) ‘deska na vozu’

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –

Za splošno vprašanje ‘deska’ gradivo ne izkazuje zapisov. Vprašanje namreč predvideva dva odgovora, in sicer (a) spodnja deska na vozu in (b) stranska deska na vozu. Dalje glej V273(a) in V273(b).

11. SLA V273(a) ‘(deska na vozu) spodnja’

T363: t'rǫ:k'šir; T364: 'pu:ǫt; T365: 'pu:ǫt, b'lǎ:ja; T366: 'pu:ǫt, b'lǎ:ja; T367: 'pǫt; T368: 'pǫt

Za pomen ‘spodnja deska na vozu’ je najpogostejše v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *pod*, pslovan. **podъ* (SES: 531), ki ima v T365 in T366 dvojnico *blanja*, kar je prevzet preko istr. rom. ali furl. iz dalm. rom. **plana* (ESSJ I: 24). Kot enkratno poimenovanje se v T363 pojavlja v okrnjeni obliki sklopljen leksem *trokšir*, kar je morda sklopljeno iz nem. *tragen* ‘nositi’ in sloven. škir ‘orodje, naprava’ z domnevno izhodiščno obliko **skîrъ* (m) in **skîrъ* (ž), kar je izposojeno iz stvnem. *giskirr* ‘posoda, naprava’ (ESSJ IV: 54).

12. SLA V273(b) ‘(deska na vozu) stranska’

T363: stra'ni:ca; T364: b'lǎ:ja; T365: b'lǎ:ja; T366: b'lǎ:ja; T367: 'kǫlske b'lǎje; T368: kol'nice

Za pomen ‘stranska deska na vozu’ je najpogostejše v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *blanja*, v T367 zapisano v množinski obliki z domačim določilom, izpeljanim iz mn. oblike leksema *kolo*. Kot enkratnica je v T368 zabeležen leksem *kolnica*, tvorjen iz podstave *kolo*, v T363 pa leksem *stranica*, izpeljanka iz leksema *stran*, pslovan. **stǫrнь* in **stornǎ* s prvotnim pomenom *‘nekaj ploskega, prostranega, širokega’ (SES: 702).

13. SLA V274(s) ‘vaga’

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –

Za splošno vprašanje ‘vaga’ gradivo ne izkazuje zapisov. Vprašanje namreč predvideva dva odgovora, in sicer (a) vaga na ojesu in (b) vprežna vaga. Dalje glej V274(a) in V274(b).

14. SLA V274(a) ‘(vaga) velika na ojesu’

T363: 'vǫ:lki d'ri:tǫ; T364: 'va:ga; T365: 'va:ga; T366: 'va:ga; T367: 'va:ga; T368: 'va:ga
Za pomen ‘velika vaga na ojesu’ je najpogostejši in najbolj razširjen leksem *vaga*, prevzet iz stvnem. *wāga* ‘tehtnica’, srvnem. *wāge* (DLS: 243). Kot enkratno poimenovanje je v T363 zabeležena besedna zveza *veliki dritel*, katere določilo je domače (prim. pslovan.

**velikb* s prvotnim pomenom ‘močan, mogočen’ /SES: 812/), jedro pa je v okrnjeni obliki prevzeto iz nem. *Wagendrittel* ‘branovlek’.

15. SLA V274(b) ‘(vaga) vprežna’

T363: 'ma:li d'ri:tɫ; T364: d'ri:tɫ; T365: d'ri:tɫ; T366: d'ri:tli; T367: 'va:ga; T368: b'rānovlek

Za pomen ‘vprežna vaga’ se najpogosteje uporablja prevzeti leksem *dritel* < nem. *Wagendrittel*, v T363 zapisan z domačim določilom *mali*. Kot enkratnici sta zapisana leksema *vaga* (T367) in *branovlek* (T368), zložen iz leksemov *brana*, pslovan. **bornā* (SES: 54), in *vleči*, pslovan. **vlt'ī* (SES: 827).

16. SLA V275(s) ‘os’

T363: 'o:ʊs; T364: 'o:ʊs; T365: 'o:ʊs; T366: 'o:ʊs; T367: 'o:ʊs; T368: 'o:ʊs

Za pomen ‘drog, na katerem je kolo’, knj. *ós* (ô), se uporablja enotno poimenovanje *os*, pslovan. **osb* s prvotnim pomenom *‘kar se vrti, premika’ (SES: 478).

Splošno vprašanje za *os* predvideva še dva odgovora, in sicer za (a) leseno os in (b) železno os. Dalje glej V275(a) in V275(b).

17. SLA V275(a) ‘os (lesena)’

T363: 'o:ʊs; T364: 'o:ʊs; T365: 'o:ʊs, le'si:ɛna 'o:ʊs; T366: lesen'ja:k; T367: 'o:ʊs; T368: 'o:ʊs

Za pomen ‘lesena os’ je najpogostejše poimenovanje *os*, ki ima v T365 dvojnico *lesena os*. Kot enkratnica je v T366 zapisan leksem *lesenjak*, tvorjen iz podstave *les-*, pslovan. **lēsb* ‘gozd, hosta’ (SES: 352).

18. SLA V275b ‘os (železna)’

T363: 'a:k̥sa; T364: 'o:ʊs; T365: 'o:ʊs, že'li:ɛzna 'o:ʊs; T366: 'o:ʊs; T367: 'o:ʊs; T368: 'o:ʊs

Za pomen ‘železna os’ je najpogostejše poimenovanje *os*, ki ima v T365 zabeleženo dvojnico železna os, katere določilo je izpeljano iz leksema *železo*, pslovan. **želēzo* (SES: 866). Kot enkratno poimenovanje je v T363 zapisan leksem *aksa*, prevzet iz nem. *Achse*.

19. SLA V276A ‘oplen’

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –

Beseda v slovenskogoriškem narečju ni znana.

20. SLA V276A(p)

Glej V276A.

21. SLA V276B(a) ‘prednji del voza’

T363: p're:ɪdni kš'te:l; T364: p're:ɪdni 'ta:l; T365: p're:ɪdni kš'te:l; T366: p're:ɪdni 'ta:l; T367: p're:ɪdnj 'ta:l; T368: p're:ɪdnj 'ta:l

Za pomen 'sprednji del voza' se najpogosteje uporablja besedna zveza *prednji tal*, katere določilo je domače (prim. pslovan. **špérda* /SES: 688/), jedro pa prevzeto iz nem. *Teil* 'del'. Manj pogosta je besedna zveza *prednji kštel*, katere jedro je prevzeto iz nem. *Gestell* 'ogrodje, okvir'.

22. SLA V276B(b) 'zadnji del voza'

T363: 'za:dni kš'te:l; T364: 'za:dni 'ta:l; T365: 'za:dni kš'te:l; T366: 'za:dni/'za:dn̩ 'ta:l; T367: 'za:dn̩ 'ta:l; T368: 'za:dn̩ 'ta:l

Za pomen 'zadnji del voza' se najpogosteje uporablja besedna zveza *zadnji tal*, katere določilo, zabeleženo v več fonetičnih uresničitvah, je domače (prim. pslovan. **zādъ* /SES: 842/), tej pa sledi besedna zveza *zadnji kštel* z domačim določilom in prevzetim jedrom.

23. SLA V277 'sora'

T363: s'fo:ura; T364: s'fo:ura; T365: s'fo:ura; T366: s'fo:ura; T367: s'fo:ura; T368: s'fo:ura

Za pomen 'močnejši drog, ki povezuje sprednji in zadnji del voza', knj. *svóra* in *sóra* (ô), se uporablja enotno poimenovanje *svora*, pslovan. **sŭvora* (ali *sŭvorā*) 'kar spenja, veže' (SES: 683).

24. SLA V278 'zavora'

T363: ž'le:jf, 'za:urenk; T364: ž'la:jf; T365: ž'la:jf; T366: ž'la:jf; T367: ž'la:jf; T368: ž'la:jf

Za pomen 'priprava, mehanizem za zaviranje česa', knj. *zavóra* (ô), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *žlajf*, prevzeto iz srvnem. *sleife*, *sleipfe* (DLS: 252); v T363 ima dvojnico *zavrenk*, izpeljanko iz leksema *zavreti*, tvorjenega iz podstave *vreti*-, pslovan. **verti* 'zatikati, vtikati, zapirati' (SES: 835).

25. SLA V279s 'zavreti'

T363: za'žle:jfat; T364: zaž'la:jfat; T365: zaž'la:jfat/zaž'la:jfat̩; T366: zaž'la:jfat̩; T367: zaž'la:jfat̩; T368: zaž'la:jfat̩

Za pomen 'z zavoro povzročiti, da se vozilo, kolo premika počasneje ali da se ustavi', knj. *zavrėti*, se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *zažlajfati*, izpeljano iz leksema *žlajfati*, prevzetega iz srvnem. *sleifen*, *sleipfen* (DLS: 252). Splošno vprašanje za *zavreti* predvideva še dva odgovora, in sicer za (a) *zavreti* z verigo in (b) *zavreti* z zavoro. Dalje glej V279(a) in V279(b).

26. SLA V279(a) '(zavreti) z verigo'

T363: zaž'le:jfat z 'za:urenkon; T364: zaž'la:jfat s 'ki:etno; T365: 'za:vri 'ko:ulo s 'ki:etno, za'vie:remo s 'ki:etno; T366: za've:ri; T367: s 'kətno zaž'la:jfat̩; T368: s 'kətno zaž'la:jfat̩

Za pomen 'zavreti z verigo' se najpogosteje uporablja glagolska predložna besedna zveza *zažlajfati s ketno*, katere določilo je prevzeto iz stvnem. *keṭīna*, *chetīna* < lat. *catēna* (SES: 269). Kot enkratna poimenovanja so izpričani besedni zvezi *zažlajfati z zavrenkom* (T363) in *zavreti s ketno* (v T365 v vel. in sed. obliki) ter leksem *zavreti* (T366), zapisan v velelniški obliki.

27. SLA V279(b) ‘(zavreti) z zavoro’

T363: zaž'le:jfat; T364: zaž'la:jfat z ž'la:jfon; T365: zaž'la:jfat, zaž'la:jfamo z ž'la:jfon; T366: z ž'la:jfon se zaž'la:jfa; T367: z ž'la:jfon zaž'la:jfatj; T368: zaž'la:jfatj
Za pomen ‘zavreti z zavoro’ se enako pogosto uporabljata iz prevzetega leksema *žlajfati* izpeljan leksem *zažlajfati* in glagolska besedna zveza *zažlajfati z žlajfom*, katere določilo je prevzeto iz srvnem. *sleife*, *sleipfe* (DLS: 252).

28. SLA V280 ‘cokla’

T363: x'la:pec, pod'la:ga; T364: 'ka:jla; T365: 'pu:ɔdlaga, c'vi:ke; T366: 'cu:ɔkla; T367: 'ka:jla, 'dɾva; T368: 'kâmen
Za pomen ‘zavora, ki je obešena na verigo in se vtakne pod kolo’, knj. *cókla* (ô), se enako pogosto uporabljata leksema *kajla*, izposojenka iz nem. *Keil* ‘klin, zagozda’ (SES: 248), in *podlaga*, izpeljanka iz *podlâgati*, ponavljalnega glagola od *podložiti* (SES: 532). Kot enkratnice se pojavljajo leksemi *hlapec*, pslovan. **cholpъ* ‘hlapec, delavec’ (ESSJ I: 195, 196), *cvika*, kar je izpeljano iz nem. *zwicken* ‘ščipati, pripeti’, v T365 zabeleženo v mn. obliki, *cokla*, izposojenka iz it. *zoccolo* ‘vrsta obutve’ (ESSJ I: 67), *drva*, pslovan. **drъvǎ* mn. s prvotnim pomenom *‘les, več kosov lesa’ (SES: 127), in *kamen*, pslovan. **kâmy* s prvotnim pomenom *‘kar je ostro’ (SES: 252).

29. SLA V281(s) ‘sani’

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –
Za splošno vprašanje ‘sani’ gradivo ne izkazuje zapisov. Vprašanje namreč predvideva dva odgovora, in sicer (a) vprežne sani in (b) otroške sani. Dalje glej V281(a) in V281(b).

30. SLA V281(a) ‘(sani) vprežne’

T363: 'sa:ne; T364: 'sa:ni; T365: 'sa:ni; T366: 'sa:ni; T367: 'sa:ni; T368: 'sa:ni
Za pomen ‘vozilo navadno z dvema ozkima drsnima ploskvama za premikanje, prevažanje po snegu, v katerega se vprega žival’, knj. *vpréžne saní* (ê; î), se uporablja v dveh naglasnih in oblikovnih različicah izpričan leksem *sani*, pslovan. **sâni* (SES: 640).

31. SLA V281(b) ‘(sani) otroške’

T363: 'sa:nke; T364: 'sa:ni; T365: 'sa:nke; T366: 'sa:nke; T367: 'sa:ni; T368: 'sa:ni
Za pomen ‘vozilo navadno z dvema ozkima drsnima ploskvama za premikanje, prevažanje otrok po snegu’, knj. *saní* in *sánke* (î; â), se enko pogosto uporabljata leksem *sani*, zapisan v dveh naglasnih različicah, in iz njega izpeljan leksem *sanke*.

32. SLA V282 ‘smučí’

T363: s'ki:je; T364: s'ki:je; T365: s'ki:je, s'mu:čke, smu'či; T366: s'ki:je, s'mu:čke; T367: s'mu:čj; T368: s'ki:je
Za pomen ‘dolga, ozka, tanka, spredaj zakrivljena priprava za drsenje, skakanje po snegu, ki se pritrdi na čevlje’, knj. *smúčka* (û), je najpogostejše, navadno v množinski obliki izpričano poimenovanje *skije*, izpeljano iz prevzete podstave *ski-* < nem. *Ski* ‘smučka’. V T365 ima dvojnico *smučke*, izpeljanko iz leksema *smučí*, v dveh naglasnih oblikah zabeleženega v T365 in T367 in tvorjenega iz leksema *smučati*, pslovan. **smučǎti* ‘(hitro) drseti, hitro se premikati’ (SES: 676).

33. SLA V283(s) ‘jarem’

T363: 'ja:rn̩; T364: 'jã:rn̩; T365: 'ja:rn̩; T366: 'ja:rn̩; T367: 'jãren; T368: 'jãrn̩

Za pomen ‘lesena vprežna priprava, ki se da živali na vrat’, knj. *járem* (á), se povsod uporablja v več fonetičnih uresničitvah izpričan leksem *jarem*, pslovan. *ar̩m̩b̩ in ar̩m̩d̩ (SES: 235). Splošno vprašanje za *jarem* predvideva še dva odgovora, in sicer (a) jarem za enega vola in (b) jarem za dva vola. Dalje glej V283(a) in V283(b).

34. SLA V283(a) ‘(jarem) za enega vola’

T363: 'xɔ:lp'jɔ:x; T364: 'xɔ:lp'ca:jk; T365: 'xɔ:lp'ja:rn̩; T366: 'a:jn̩s'pa:nigar, 'ja:uxar; T367: 'xɔ:lp'jãren; T368: 'xɔ:lp'jãrn̩

Za pomen ‘jarem za enega vola’ je najpogostejša v več glasoslovnih različicah izpričana medponska zloženka *holpjarem*, katere prvi del je iz nem. *halb* ‘polovičen’. Kot enkratnica je v T363 zapisan prevzeti leksem *holpjoh* < nem. *Halbjoch*, v T364 prevzeti leksem *holpcajk* < nem. *Halbzeug*, v T366 pa iz nem. glagola *einspannen* ‘vpreči’ tvorjeni leksem *ajnšpanigar* s sopomenko *javhar*, izpeljano iz prevzete podstave *joh-* < nem. *Joch* ‘jarem’.

35. SLA V283(b) ‘(jarem) za dva vola’

T363: 'ja:rn̩; T364: 'ce:ĩli 'jã:rn̩; T365: 'ja:rn̩, 'ce:ĩli 'ja:rn̩; T366: 'ja:rn̩, c'va:jš'pa:nigar; T367: 'jãren; T368: 'ce:ĩli 'jãrn̩

Za pomen ‘jarem za dva vola’ je najpogostejši v več glasoslovnih različicah izpričan leksem *jarem*, ki mu po pogostnosti pojavljanja sledi samostalniška besedna zveza *celi jarem* z domačim določilom (prim. pslovan. *cēľb̩ /SES: 69/) in domačim jedrom, ki je v T365 zabeležena tudi kot sopomenka leksemu *jarem*. Le-ta ima v T366 zapisano sopomenko *cvajšpanigar*, tvorjeno iz nem. *zwei* ‘dva’ in nem. *einspannen* ‘vpreči’.

36. SLA V284 ‘igo’

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –

Beseda v slovenskogoriškem narečju ni znana.

37. SLA V284(p)

Glej V284.

38. SLA V285(s) ‘kljuka’

T363: k'lü:ka; T364: k'lü:ka; T365: k'lü:ka; T366: k'lü:ĩpca; T367: k'lüka; T368: k'lüka

Za pomen ‘gibliva priprava na vratih, oknih za odpiranje, zapiranje’, knj. *kljúka* (ú), je najpogostejši in najbolj razširjen leksem *kljuka*, pslovan. *kl'ŭka, manj pogosto, kot enkratnica izpričano samo v T366, pa je poimenovanje *klupica*. Ta leksem, v istem pomenu kot v slovenskogoriškem narečju zabeležen tudi v Pleteršnikovem slovarju, je izpeljan iz leksema *klupa*, v slovenščino prevzetega iz srvnem. *kluppe* ‘klešče, močan les, razklan, razcepljen kos’ (DLS: 152).

39. SLA V285(a) ‘pri verigi’

T363: 'xa:k|; T364: 'xa:k|; T365: 'xa:k|; T366: 'xa:k|; T367: 'xâkel; T368: 'xâkel
Vprašanje za *kljuko* (285) predvideva še dva odgovora, in sicer (a) za kljuko pri verigi in (b) za kljuko pri vratih. Za pomen ‘kljuka pri verigi’ se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano iz nemščine prevzeto poimenovanju *hakel* < nem. *Haken* ‘kavelj, kljuka’.

40. SLA V285(b) ‘pri vratih’

T363: k'lü:ka; T364: k'lü:ka; T365: k'lü:ka; T366: k'lü:pca; T367: k'lüka; T368: k'lüka
Za pomen ‘kljuka pri vratih’ je najpogostejši in najbolj razširjen leksem *kljuka*, manj pogost je leksem *klupica*. Dalje glej V285(s).

41. SLA V286(s) ‘plug’

T363: p'lu:uk; T364: p'lü:ik; T365: p'lü:ik; T366: p'lü:ik; T367: p'lü:k; T368: p'lü:k
Za pomen ‘orodje, priprava za oranje’, knj. *plûg* (*û*) in *plûg* (*ü*), se uporablja enotno, v več glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *plug*, pslovan. **plûgb*, kar je izvirno slovansko ali izposojeno iz pgerm. **plōga*- ‘plug’ (SES: 529).
Splošno vprašanje za *plug* predvideva še dva odgovora, in sicer za (a) enojni plug in (b) dvojni plug. Dalje glej V286(a) in V286(b).

42. SLA V286(a) ‘(plug) enojni’

T363: 'a:jnfosp'lü:ik; 'a:jn'fõ:xni p'lu:uk; T364: 'a:jn'fõ:xni p'lü:ik; T365: p'lü:ik; 'a:jn'fõ:xni p'lü:ik; T366: 'a:jn'fõ:xn p'lü:ik; T367: p'lü:k; T368: p'lü:k
Za pomen ‘enojni plug’ se v zahodnem slovenskogoriškem podnarečju uporablja besedna zveza *ajnfohni plug*, katere določilo je izpeljano iz nem. leksema *einfach* ‘enostaven, preprost’; v T363 ima izpričano dvojnico *'a:jnfosp'lü:ik*, v T365 pa *plug*. Leksem *plug*, v gradivu zabeležen v več glasoslovnih različicah, je sicer edino poimenovanje v vzhodnem slovenskogoriškem podnarečju.

43. SLA V286(b) ‘(plug) dvojni’

T363: p'lu:uk; T364: 'to:uplšni p'lü:ik; T365: 'to:uplšni p'lü:ik; T366: 'to:uplšn p'lü:ik; T367: –; T368: 'to:uplšni p'lü:k
Za pomen ‘dvojni plug’ se najpogosteje uporablja v dveh glasoslovnih različicah izpričana besedna zveza *toplšni plug*, katere določilo je izpeljano iz prevzete podstave *doppl* ‘dvojni’. Kot enkratnica je v T363 zabeležen leksem *plug*. T367 ne izkazuje zapisa. Iz dodatnih pojasnil h gradivu izhaja, da se je delo nekoč opravljalo z navadnim (enojnim) plugom, saj dvojnih plugov ni bilo.

44. SLA V286 a ‘ralo (preprosta naprava za oranje s simetričnim lemežem)’

T363: 'ra:lo; T364: le'se:ni p'lü:ik; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –
Za pomen ‘orodje, priprava za oranje, ki zemlje ne obrača’, knj. *rálo* (*á*), pslovan. **órdlo* ‘ralo’ (SES: 601), gradivo izkazuje samo dva zapisa (T363, T364). Iz pojasnila k rabi leksema *ralo* izhaja, da se to orodje ni uporabljalo, saj se je krompir običajno izkopaval z motiko.

45. SLA V286 b (p) ‘ali se ralo uporablja za kopanje krompirja?’

Da (T363). Dalje glej V286 a.

46. SLA V287 ‘lemež’

T363: 'le:imeš; T364: p'lü:žno že'li:ezo; T365: p'lü:žno že'li:ezo; T366: p'lü:žno že'li:ezo, 'li:emeš; T367: že'lězo; T368: že'lězna b'lāja, p'lü:žna b'lāja
Za pomen ‘del pluga v obliki železnega rezila, ki zemljo izpodrezuje’, knj. *lémež* in *lěmež* (ê; é), se najpogosteje uporablja besedna zveza *plužno železo*. Po pogostnosti pojavljanja ji sledi v dveh fonetičnih uresničitvah zabeležen leksem *lemež*, pslovan. **lemežb*, **lemešb* s prvotnim pomenom *‘kar lomi, drobi (zemljo) (SES: 351), v T366 izpričan kot dvojnica besedni zvezi *plužno železo*. Kot enkratnici sta v T368 izpričani besedni zvezi *železna blanja* in *plužna blanja*, katerih jedro je prevzeto, določilo pa je domače.

47. SLA V288 ‘črtalo (nož pri plugu)’

T363: 'čərtalo; T364: 'čərtalo; T365: 'čərtalo; T366: 'čərtalo; T367: 'črtalo; T368: 'črtalo
Za pomen ‘del pluga, ki navpično reže brazde’, knj. *črtálo* (á), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *črtalo*, izpeljano iz pslovan. **čersti*, **čərtq* ‘rezati’ (ESSJ I: 89).

48. SLA V289A ‘držalo (ročice) pri plugu’

T363: g'ri:fi; T364: ro'či:ce; T365: p'ri:žlčj; T366: p'ri:moš; T367: p'ri:žlčj; T368: g'ri:fi
Za pomen ‘vsak od dveh podolgovatih delov pluga za držanje, prijemanje’, knj. *ročica* (i), se enako pogosto, zapisana v množinski obliki, uporabljata leksema *grif* < nem. *Griff* ‘ročaj, držalo’ in *priželjc*, katerega pomena, izpričanega v narečju, etimološki slovarji ne navajajo. Kot enkratni poimenovanji sta zabeležena leksema *primož*, pslovan. **prijəmežb* < **pri-je-ti* ‘prijeti’ (ESSJ II: 122), in *ročica*, izpeljanka iz leksema *roka*, pslovan. **roka* (SES: 628).

49. SLA V289B ‘držalo pri cepu’

T363: š'ti:l; T364: š'ti:u; T365: š'ti:ja, dər'žaj; T366: š'ti:l; T367: š'tija; T368: š'tija
Za pomen ‘držaj pri cepcu’, knj. *ročnik* (i), se povsod uporablja v več fonetičnih uresničitvah zabeleženo poimenovanje *stil*, prevzeto iz srvnem. *stil* < lat. *stilus* ‘pisalo, držaj, steblo’ (SES: 741); v T365 ima dvojnico *držaj*, izpeljano iz lesema *držati*, pslovan. **dbržāti* (SES: 127).

50. SLA V290 ‘cep’

T363: 'ce:ipeč; T364: ce'pə; T365: ce'pə; T366: ce'pə; T367: ce'pə; T368: ce'pə
Za pomen ‘preprosto orodje za ročno mlačev’, knj. *cép* (ê), je najpogostejši leksem *cepe*, množinska oblika leksema *cep*, pslovan. **cěpъ* s prvotnim pomenom *‘orodje, s katerim se cepi, tolče, ločuje zrnje od slame’ (SES: 71). Kot enkratnica je v T363 zabeleženo poimenovanje *cepec*, pslovan. **cěpъcъ* (prav tam), izpeljano iz leksema *cep*.

51. SLA V291 'gožva (usnjen obroček pri cepu)'

T363: 'go:š; T364: 'go:uš; T365: 'go:uš; T366: 'go:uš; T367: 'go:uš; T368: 'lɛderna 'go:uš
Za pomen 'vez, ki veže oba dela cepca', knj. *góž* (ô), je najpogostejše v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *gož*, pslovan. **qže* 'vrv' s protetičnim *g-* (ESSJ I: 167). Kot enkratnica je v T368 zabeležena besedna zveza *ledrna gož*, katere določilo je tvorjeno iz prevzete podstave *leder* < nem. *Leder* 'usnje'.

52. SLA V296 'velnica'

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –, toda 'vejalnik'
T363: 'bi:ntm'li:ɲ; T364: 'bi:nt; T365: 'bi:nt; T366: 'bi:ntm'li:ɲ; T367: 'bint; T368: 'bint
Za pomen 'lesena, lopati podobna priprava za vejanje', knj. *vělnica* (ê), gradivo ne daje podatkov, saj se je v Slovenskih goricah vejalo z vejalnikom. Za pomen 'naprava za odstranjevanje plev in primesi pri žitu', knj. *vejálnik* (â), se najpogosteje uporablja leksem *bint* < nem. *Wind* 'veter', ki mu po pogostnosti pojavljanja sledi kalkirana hibridna zloženka *bintmlin*.

53. SLA V299 'kozolec'

T363: 'xe:jš'tɔ:dɭ; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –
Za pomen 'lesena, od strani odprta stavba za sušenje žita, krme', knj. *kozólec* (ô), gradivo izkazuje samo zapis *hejštodel* (T363) < nem. *Heustadel* 'kozolec za seno'. Iz pojasnila k rabi leksema *kozolec* izhaja, da v Slovenskih goricah sena niso sušili v kozolcih, zato besede ne poznajo.

54. SLA V300 'stebri kozolca'

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –
Beseda v slovenskogoriškem narečju ni znana. Glej V299.

55. SLA V301 'late kozolca'

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –
Beseda v slovenskogoriškem narečju ni znana. Glej V299.

56. SLA V302 'stol v kozolcu'

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –
Beseda v slovenskogoriškem narečju ni znana. Glej V299.

57. SLA V304 a 'ostrv, ostrnica'

T363: –; T364: os'tərɤ; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –
Za pomen 'tanjša deblo ali vrh debela s prisekanimi vejami, ki se uporablja za sušenje krme', knj. *ostírv* (ř), pslovan. **ostrý* s prvotnim pomenom *'tista, ki je ostrá' (SES: 481), gradivo izkazuje samo en zapis (T364) s pripisom »za sušenje turske⁴ slame«. Iz dodatnih pojasnil h gradivu izhaja, da se v Slovenskih goricah seno ni sušilo na ostrveh, zato besede ne poznajo.

⁴ Tj. koruzne.

58. SLA V308 ‘kosa’

T363: 'ku:ɔsa; T364: 'ku:ɔsa; T365: 'ku:ɔsa; T366: 'ku:ɔsa; T367: 'kɔsa; T368: 'kɔsa
Za pomen ‘orodje z dolgim rezilom in dolgim ročajem za košenje trave’, knj. *kôsa* (ó), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *kosa*, pslovan. **kosā* (SES: 311).

59. SLA V309 ‘osla’ (brusilni kamen za koso)’

T363: 'ka:men za b'ru:ɹsit; T364: b'rü:ɹsni 'kå:men; T365: 'ka:men, b'rü:ɹsni 'ka:men; T366: b'rü:ɹs, 'ka:men; T367: 'kåmen; T368: 'kåmen za b'rü:stj
Za pomen ‘podolgovat kos kamna za brušenje zlasti kose’, knj. *ôsla* (ó), se enako pogosto uporabljajo leksem *kamen*, pslovan. **kāmy* (SES: 252), ki ima v T366 dvojnico *brus*, izpeljano iz leksema *brusiti*, pslovan. **brusīti* (SES: 61), in besedni zvezi *brusni kamen*, katere določilo in jedro sta domača, ter *kamen za brusiti* (v dveh fonetičnih uresničitvah) z neujemalnim predložnim prilastkom.

60. SLA V310 ‘oselnik (vodir)’

T363: vo'der; T364: vo'der; T365: vo'dier; T366: vo'der/vo'dier; T367: vo'der; T368: vo'der

Za pomen ‘posoda za shranjevanje osle pri košnji’, knj. *ôselnik* (ó), se uporablja enotno, v več glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *voder*, pslovan. **vodýr*, kar je domnevno tvorjeno iz pslovan. **vodā* ‘voda’ (ESSJ IV: 335).

61. SLA V315(s) ‘sekira’

T363: se'ki:ra; T364: se'ki:ra; T365: se'ki:ra; T366: se'ki:ra; T367: se'kira; T368: se'kira
Za pomen ‘orodje za sekanje iz držaja in na njem nasajenega rezila’, knj. *sekira* (i), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *sekira*, pslovan. **sekýra* (sekundarno *sěkýra*) (SES: 645).

62. SLA V315(a) ‘navadna (sekira)’

T363: 'dərvanca; T364: se'ki:ra; T365: se'ki:ra; T366: se'ki:ra; T367: te'pāča; T368: te'pāča

Vprašanje za *sekiro* (V315) predvideva odgovore za (a) navadno sekiro in (b) tesarsko sekiro. Za pomen ‘navadna sekira’ je v zahodnem slovenskogoriškem podnarečju najpogostejši leksem *sekira*, kot enkratnica je v T363 izpričan tudi leksem *drvanica*, v vzhodnem slovenskogoriškem podnarečju pa leksem *tepača*. Leksem *tepača* je izpeljan iz leksema *tepsti*, pslovan. **te(p)tī* ‘tepsti, tolči’ (ESSJ IV: 170), leksem *drvanica* pa iz leksema *drva*, pslovan. **drvā* (SES: 127).

63. SLA V315(b) ‘tesarska (sekira)’

T363: cime'rɔ:ča; T364: cime'rā:ča; T365: cime'ra:ča; T366: cime'ra:ča; T367: cime'rāča, 'ci:mermanska se'kira; T368: cime'rāča

Za pomen ‘tesarska sekira’ se uporablja v različnih fonetičnih uresničitvah izpričan iz nemščine prevzeti leksem *cimerača* < nem. *Zimmerhacke*. V T367 se *cimerača* pojavlja kot dvojnica večbesednemu leksemu *cimermanska sekira*, katerega določilo je izpeljano iz prevzete podstave (prim. nem. *Zimmerman* ‘tesar’).

64. SLA V316 ‘toporišče (pri sekiri)’

T363: š'ti:l; T364: š'ti:u; T365: š'ti:ja; T366: š'ti:l; T367: š'tija; T368: š'tija

Za pomen ‘daljši držaj pri orodju’, knj. *toporišče* (i), se uporablja enotno poimenovanje *štil*, prevzeto iz srvnem. *stil* < lat. *stilus* ‘pisalo, držaj, steblo’ (SES: 741), izpričano v več izgovornih različicah.

65. SLA V318 ‘sveder’

T363: s'vi:eder; T364: s'vi:eder; T365: s'vi:eder; T366: s'vi:eder; T367: s'veder; T368: s'veder

Za pomen ‘orodje z navoji za delanje lukenj, vrtin’, knj. *svéder* (é), se uporablja enotno poimenovanje *sveder*, pslovan. **svědrъ* (SES: 714), izpričano v dveh glasoslovnih različicah.

66. SLA V319 ‘koš’

T363: 'ku:qš; T364: 'ku:qš; T365: 'ku:qš; T366: 'ku:qš; T367: 'kqš; T368: 'kqš

Za pomen ‘manjša, navadno pletena posoda, zlasti za odpadni papir’, knj. *kôš* (ö), se uporablja enotno poimenovanje *koš*, pslovan. **kosъ* (SES: 312), izpričano v dveh glasoslovnih različicah.

67. SLA V320 ‘jerbas (nizka, široka košara)’

T363: 'ku:orp; T364: 'ku:orp; T365: 'ku:orp; T366: 'ku:orp; T367: 'korp; T368: 'ku:orp, 'kôrba

Za pomen ‘okrogla košara z ravnim dnem in navadno z majhnima ročajema’, knj. *jérbas* (é), je najpogostejši in najbolj razširjen iz nemškega jezika prevzeti leksem *corp* < nem. *Korb* ‘koš, košara’, ki je v T368 dvojnica leksemu *korba*. Leksem *korba* je prevzet iz srvnem. *korbe* oz. *corp*, danšnje nemško *Korb* ‘koš, košara’ (DLS: 155).

68. SLA V321A ‘dera’

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –

Beseda v slovenskogoriškem narečju ni znana.

69. SLA V321A(p) Če poznajo besedo, določiti pomen.

Glej V321A.

70. SLA V321B ‘lesa (za sušenje sadja)’

T363: 'li:ęsa; T364: 'li:ęsa; T365: –; T366: 'li:ęsa; T367: –; T368: –

Za pomen ‘priprava za sušenje sadja, zrnja, navadno pletena’, knj. *lésa* (é), je v T363, T364 in T366 zapisan leksem *lesa*, pslovan. **lēsa*, kar je označevalo iz šibja spleten izdelek (SES: 352). V preostalih točkah gradivo ne izkazuje zapisa. Iz dodatnih pojasnil h gradivu izhaja, da leksema ne poznajo.

71. SLA V322 ‘kolovrat’

T363: ko'lo:uvret; T364: ko'lq:vrat; T365: ko'lo:uvret; T366: ko'lo:uvret; T367: ko'lo:uvret; T368: ko'lo:uvrat

Za pomen 'lesena priprava za ročno predenje', knj. *kolóvrat* (*ô*), se uporablja enotno poimenovanje *kolovrat*, pslovan. **kôlovortъ*, zloženka iz pslovan. **kôlo* 'kolo' in **vôrtъ* 'vrtenje' (SES: 295), izpričano v več glasoslovnih različicah.

72. SLA V323 'predivo'

T363: pre'di:ivo; T364: pre'di:ivo; T365: pre'di:ivo; T366: pre'di:ivo; T367: pre'di:vo; T368: pre'di:vo

Za pomen 'vlakna naravnega ali umetnega izvora za predenje', knj. *predivo* (*i*), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *predivo*, izpeljano iz leksema *presti*, pslovan. **pręsti* (SES: 569).

73. SLA V325 'statve'

T363: –; T364: –; T365: 'tər|ce; T366: –; T367: –; T368: –

Za pomen 'stroj ali priprava za tkanje', knj. *státve* (*á*), gradivo izkazuje samo en zapis (T365), a ne v pomenu, po katerem se sprašuje.⁵ Iz dodatnih pojasnil h gradivu izhaja, da v Slovenskih goricah statve niso bile v rabi.

74. SLA V154 'kladivo'

T363: 'xɑ:mer; T364: 'xɑ:mer; T365: 'xɑ:mer; T366: 'xɑ:mər; T367: 'xāmer; T368: 'xāmer

Za pomen 'orodje za tolčenje iz držaja in na njem nasajenega navadno železnega kosa', knj. *kládivo* tudi *kladivo* (*á*, *i*), se povsod uporablja prevzeti leksem *hamer* < nem. *Hammer* 'kladivo', izpričan v več fonetičnih uresničitvah.

75. SLA V155 'klešče'

T363: k'le:iše; T364: k'le:iše; T365: k'le:iše; T366: k'le:iše; T367: k'le:iši; T368: k'le:iši

Za pomen 'orodje za prijemanje iz dveh železnih, navzkrižnih ročic', knj. *klěšče* (*é*), se uporablja enotno, v dveh oblikovnih različicah izpričano poimenovanje *klešče*, pslovan. **klěščī* 'lesen primež' (SES: 279).

76. SLA V120 'igla (šivanka)'

T363: 'i:gla; T364: 'i:gla; T365: 'i:gla; T366: 'i:gla; T367: 'igla; T368: 'igla

Za pomen 'podolgovat, tanjši, na enem koncu ošiljen predmet za šivanje', knj. *ígla* (*i*), se povsod uporablja leksem *igla*, pslovan. **ǰǫǵlā* s prvotnim pomenom *'orodje za zbadanje' (SES: 216).

77. SLA V121 'šilo'

T363: 'ši:la; T364: 'ši:lo; T365: 'ši:la; T366: 'ši:la; T367: 'šilo; T368: 'šilo

Za pomen 'orodje iz dolge, tanke konice in ročaja za delanje lukenj pri šivanju česa tršega, debelejšega', knj. *šilo* (*i*), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih in oblikovnih različicah zapisano poimenovanje šilo, pslovan. **sʹdlo* 'šilo, igla' (SES: 726).

⁵ Trlica je tudi v T365 lesena priprava za trenje lanu in konoplje.

78. SLA V122 ‘dreta’

T363: d'ri:ęta; T364: d'ri:ęta; T365: d'ri:ęta; T366: d'ri:ęta; T367: d'ręta; T368: d'ręta
Za pomen ‘močna nit za šivanje usnja’, knj. *dręta* (ę), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *dreta*, prevzeto iz stvnem. *dręte*, množinske oblike od stvnem., srvnem. *drāt* ‘vrv, žica’ (SES: 123, ESSJ I: 113).

79. SLA V123 ‘usnje’

T363: 'li:ęder; T364: 'li:ęder; T365: 'li:ęder; T366: 'li:ęder; T367: 'lęder; T368: 'lęder
Za pomen ‘živalska koža, strojena brez dlake’, knj. *ųsnje* (ų), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah zapisano poimenovanje *leder*, prevzeto iz srvnem. *lęder* ‘usnje’ (DLS: 167).

80. SLA V126 a ‘žebelj – splošno’

T363: ž'ri:ębļ, c've:k; T364: c've:k; T365: c'vie:k; T366: c'vie:k; T367: c'vek; T368: c'vek

Za pomen ‘tanek, navadno valjast predmet za pritrdjevanje, ki je na enem koncu glavičasto razširjen’, knj. *žebēļ* in *žēbelj* (ē; ę), se povsod uporablja v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *cvek*, prevzeto iz srvnem. *zwęck* ‘lesen ali železen žebelj’ (DLS: 105). V T363 ima dvojnico žebelj, pslovan. *žerbъ, *žerbųjъ z domnevnim prvotnim pomenom *‘trska, cvek, odrezan košček lesa’ (ESSJ IV: 440).

81. SLA V126 b ‘žebelj – vrste’

T363: š'pie:rniki; T364: š'pie:rniki; T365: š'pie:rniki, š'pie:rofci; T366: š'pier:jaki; T367: rože'ni:čękj; T368: rože'ni:čari

Za žebelje, s katerimi se zabijajo tramovi ostrešja, se v zahodnem slovenskogoriškem podnarečju uporabljata v gradivu v množinski obliki zapisana leksema *špernik* in *šperovec*, izpeljana iz nar. leksema *špęra* ‘šperovec, špirovec’, prevzetega iz neke nem. predloge, sorodne s srvnem. *gesperre* ‘tramovje’, *sparre*, nem. *Sparren* ‘špirovec, škarnik’, srvnem. *sperrēn*, *spirren* ‘postaviti tramovje v ostrešje’ (SES: 738, DLS: 224). V vzhodnem slovenskogoriškem podnarečju se uporabljajo izpeljanke iz leksema *roženica*, tvorjenega iz pslovan. *rožānъ, *rožęnъ in *rožbnъ k *pslovan. rōgъ z ohranjeno pomensko motivacijo o (pokončnem) štrlečem predmetu (ESSJ II: 202).

82. SLA V127(s) ‘podkev’

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: pot'ko:ųva; T368: –

Za splošno vprašanje ‘podkev’ gradivo izkazuje samo en zapis (T367). Vprašanje namreč predvideva odgovor za (a) podkev pri konju. Dalje glej V127(a).

83. SLA V127(a) ‘(podkev) pri konju’

T363: pot'ko:ųva; T364: pot'kųva; T365: pot'ko:ųva; T366: pot'ko:ųva; T367: pot'ko:ųva; T368: pot'ko:ųva

Za pomen ‘polkrožno ukrivljen kovinski predmet, ki se pribije na kopito’, knj. *pōdkev* (ó), zastar. tudi *podkóva* (ô), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano splošnoslovansko poimenovanje *podkova*, pslovan. *podъkōvъ, *podъkōva in

**podьkòvъ* s prvotnim pomenom *‘kar se podkuje, spodaj kuje’ (ESSJ II: 69, SES: 532).

84. SLA V208 ‘meh’

T363: 'me:ix; T364: 'me:ix; T365: 'me:ix; T366: 'me:ix; T367: 'me:ix; T368: 'me:ix
Za pomen ‘priprava, ki ob stiskanju in raztegovanju dovaja za gorenje potrebni zrak’, knj. *méh* (é), se uporablja enotno poimenovanje *meh*, pslovan. **měxъ*, stcslovan. *měxъ* ‘odrta koža, žakelj’ (SES: 389).

85. SLA V783 ‘sedlo’

T363: 'sie:dlo; T364: 'sie:dlo; T365: 'sie:dlo; T366: 'sie:dlo; T367: 'sedlo; T368: 'sedlo
Za pomen ‘priprava za sedenje, prenašanje, ki se namesti živali na hrbet’, knj. *sédlo* (é), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *sedlo*, pslovan. **sedьlō*, kar je izpeljano iz ide. podstave s pomenom ‘sedeti’ (SES: 644).

86. SLA V785 ‘dleto’

T363: g'le:itva; T364: š'te:'ma:jzɤ; T365: g'le:itva; T366: d'li:ɛta; T367: g'le:itva; T368: g'le:itva
Za pomen ‘orodje za dolbenje s kratkim prečnim rezilom’, knj. *dléto* (é), je najpogostejši in najbolj razširjen leksem *dleto*, pslovan. **deltō*, **doltō* (SES: 114), izpričan v različnih fonetičnih uresničitvah. V T364 je kot enkratnica zabeležen iz nemščine prevzeti leksem *stemajzen* < nem. *Stemmeisen* ‘dleto’.

87. SLA V464 ‘naprave za sir’

T363: –; T364: –; T365: –; T366: –; T367: –; T368: –
Za V464 gradivo ne izkazuje zapisa. Iz dodatnih pojasnil h gradivu izhaja, da na obravnavanem območju naprav za sir ne poznajo.

88. SLA V465 ‘naprave za surovo maslo’

T363: 'pi:ja; T364: mo'ti:lɤca; T365: mo'ti:lɤca; T366: mo'ti:lɤca; T367: mo'ti:lnica; T368: mo'ti:lnica
Za pomen ‘priprava za izdelovanje manjše količine masla’, knj. *pinja* (i), je najpogostejši leksem *motilnica*, z enkratno pojavitvijo v T363 pa je izpričan še iz romanskih jezikov prevzeti leksem *pinja* < furl. *pigne* ‘pinja’ ali star. it. *pigna* ‘lonec’ (ESSJ II: 37). Leksem *motilnica* je izpeljan iz leksema *motiti*, ki se je razvil iz pslovan. **mōtiti* s prvotnim pomenom ‘delati maslo’ (ESSJ I: 197).

89. SLA V470 ‘palica’

T363: 'pa:lca; T364: 'pa:lca; T365: 'pa:lca; T366: 'pa:lca; T367: 'pālca; T368: 'pālca
Za pomen ‘dolg, tanjši, v prerezu navadno okrogel lesen predmet’, knj. *pálica* (á), se uporablja enotno poimenovanje *palica*, pslovan. **pālca* ‘palica’ (SES: 488), izpričano v dveh glasoslovnih različicah.

90. SLA V471 ‘oprtni koš’

T363: na'xəɾptni 'ku:ɔš; T364: –; T365: 'ku:ɔš; T366: –; T367: –; T368: –

Za pomen ‘visoka, spodaj zožena pletena posoda za prenašanje (česa) na hrbtu’, knj. *kōš* (ð), je v T365 zapisan leksem *koš*, ki ima v T363 izpričano besedno zvez *nahrbtni koš*. V preostalih točkah poimenovanje za pomen ‘oprtni koš’ ni zabeleženo. Iz pojasnil h gradivu izhaja, da se oprtni koši na tem področju niso uporabljali. Krma in listje sta se običajno prenašala s krpljami.

91. SLA V472 ‘brenta’

T363: 'pū:ta; T364: 'pū:ta; T365: 'pū:ta; T366: 'pū:ta; T367: 'pūta; T368: 'pūta

Za pomen ‘visoka lesena posoda, navadno za grozdje, ki se nosi na hrbtu’, knj. *brénta* (ē), se uporablja enotno poimenovanje *puta*, izpričano v dveh glasoslovnih različicah. Leksem *puta* je prevzet iz bav. srvnem. *put(t)e* ‘posoda, brenta’, srvnem. *būt(t)e*, stvnem. *butin(n)a* (DLS: 205).

92. SLA V436a ‘deska – splošno’

T363: 'die:ska; T364: b'lā:ja; T365: b'lā:ja; T366: b'la:ja; T367: b'lāja; T368: b'lāja

Za pomen ‘ploščat kos lesa iz podolžno razžaganega debla’, knj. *deskà* in *dèska* (ā; ē), je najpogostejši in najbolj razširjen leksem *blanja*. Manj pogosto je poimenovanje *deska*, pslovan. **dъskā* je prevzeto iz germ. **diska-* (SES: 104), kot enkratnica zapisano samo v T363. Leksem *blanja* je prevzet preko istr. rom. ali furl. iz dalm. rom. **plana* (ESSJ I: 24).

93. SLA V436b ‘tanka deska’

T363: b'la:ja; T364: b'lā:ja; T365: b'lā:ja; T366: b'la:ja; T367: b'lāja, t̥e:nka b'lāja; T368: b'lāja

Za pomen ‘tanka deska’ se uporablja iz romanskega jezika prevzeti leksem *blanja*, izpričan v več fonetičnih uresničitvah. V T367 ima večbesedno dvojnico *tanka blanja*, katere določilo je domačega izvora (prim. pslovan. **tънькъ* ‘tanek’ /SES: 750/).

94. SLA V436c ‘debela deska’

T363: 'fo:ʊsn̥; T364: 'fo:ʊsn̥; T365: 'fo:ʊsn̥; T366: š'tü:k; T367: 'fo:ʊsn̥, de'b̥e:la b'lāja; T368: 'fo:ʊsn̥

Za pomen ‘debela deska’ je najpogostejši in najbolj razširjen leksem *fosen*, ki ima v T367 večbesedno dvojnico *debela blanja*, katere jedro je prevzeto, določilo pa je domačega izvora (prim. pslovan. **debelŭ* ‘debel’ /SES: 97/). Kot enkratno poimenovanje je v T366 zabeležen leksem *štuk*. Leksem *fosen* je prevzet iz nem. *Pfosten* ‘podboj, kol’, leksem *štuk* pa iz nem. *Stock* ‘palica’, kar se je razvilo iz germ. **stukka-* ‘palica, stor, deblo, bruno’ (ESSJ IV: 124).

95. SLA V568 ‘čoln’

T363: šer'na:kl̥; T364: ši'na:kl̥; T365: 'ču:n; T366: 'ču:n; T367: 'ču:n; T368: 'ču:n

Za pomen ‘korito, v katerem se opari prašič⁶’ je najpogostejše poimenovanje *čoln*,

⁶ SSKJ pod geslom čoln tega pomena ne beleži.

pslovan. *čělnb 'čoln, drevak' (SES: 89). Kot enkratnici sta zabeležena leksema *šernakel*, *šinakel*, prevzeta iz štaj. nem. *Tschinackel*, *Schinackel* 'kanu, nečke, tkalski čolnicek' (ESSJ I: 86).

96. SLA V765a 'žrd'

T363: 'žərt, d'rɔ:k; T364: 'žərt; T365: 'žərt; T366: 'žərt; T367: 'žr:t; T368: 'žr:t

Za pomen 'dolg, debelejši lesen drog, ki se vzdolžno položi na vrh s senom, snopi naloženega voza in na obeh koncih priveže, da je tovor trdneje nameščen', knj. *žrd* (ř), se uporablja enotno, v dveh glasoslovnih različicah izpričano poimenovanje *žrd*, pslovan. *žěrdь s prvotnim pomenom *'drog v plotu' (SES: 874).

Zaključek

Iz predstavljenega gradiva za SLA za sklop »orodje« je razvidno, da se za pomene, po katerih se sprašuje, uporablja 133 enobesednih in 31 večbesednih leksemov. Z vidika izvornosti je slovanskega izvora 68 % enobesednih leksemov, 29 % jih je v različnih časovnih obdobjih prevzetih iz sosednjega germanskega (84 %) ali romanskega (16 %) jezika, izvor šestih leksemov je nejasen. Najstarejše germanske izposojenke, še danes žive v slovenskogoriškem narečju, so izpričane že v praslovanščini (npr. *deska*) in alpskoslovanskem obdobju (npr. *ketna*, *dreto*). Med večbesednimi poimenovanji je največ takih, ki imajo glede na prevzetost oz. neprevzetost jedra in/ali določila domače jedro in domače določilo oz. so slovanskega izvora (42 %),⁷ sledijo tista s prevzetim jedrom in domačim določilom (35 %).

Predstavljeno narečno gradivo smo primerjali z enakovrstnim v sosednjih narečjih in govorih, in sicer v prleškem drsteljskem in cerkvenjaškem govoru (zgornje- in srednjeprleški govor) ter v prekmurskem goričkem (SLA 397, SLA 398) in ravanskem (SLA 387) podnarečju.

Izsledki raziskave kažejo, da je vsem trem narečjem skupnih štirintrideset leksemov: *kola* 'voz', *pesto* 'pesto', *ročica* 'ročica', *blanja* 'spodnja deska na vozu'; stranska deska na vozu', *os* 'os', *svora* 'sora', *zažlajfati* 'zavreti', *jarem* 'jarem', *kljuka* 'kljuka; kljuka pri vratih', *hakel* 'kljuka pri verigi', *plug* 'plug', *črtalo* 'črtalo (nož pri plugu)', *kosa* 'kosa', *voder* 'oselnik', *sekira* 'sekira', *štil* 'toporišče pri sekiri', *sveder* 'sveder', *koš* 'koš', *kolovrat* 'kolovrat', *predivo* 'predivo', *hamer* 'kladivo', *klešče* 'klešče', *igla* 'šivanka', *šilo* 'šilo', *dreta* 'dreta', *leder* 'usnje', *cvek* 'žebelj', *podkova* 'podkev; podkev pri konju', *meh* 'meh', *sedlo* 'sedlo', *motilnica* 'naprava za surovo maslo', *puta* 'brenta', *žrd* 'žrd' in *blanja* 'deska; tanka deska'. Vsa tri narečja poznajo še nadaljnjih enaindvajset leksemov, le da imajo ti v posameznih narečjih izpričane še dvojnične oblike. Tako imata leksema *sani* 'otroške sani' in *smuči* 'smuči' v vseh obravnavanih narečjih mlajši dvojnici *sanke* oz. *skije*. V slovenskogoriškem narečju poimenovanja *mali vozek*, *voziček* in *kolica* sobivajo z leksemom *vozek* 'ročni voziček s štirimi kolesi', leksem *cimerača* sobiva z večbesednim poimenovanjem *cimermanska sekira* 'tesarska sekira', večbesedno poimenovanje *veliki dritel* z leksemom *vaga* 'velika vaga na ojesu', poimenovanja *vaga*, *dritel* in *mali dritel* pa z leksemom *branovlek* 'vprežna vaga'. Enkratnica *zavrenk* sobiva z leksemom *žlajf* 'zavora', enkratnici *držaj* in *cepec*

⁷ Slovenskih tvorjenk iz prevzetih besed ali njihovih delov nimamo za prevzete (Toporišič 1992: 218). Isto velja za več kot enobesedna poimenovanja oz. besedne zveze (npr. *vinska klet*).

z leksemom *štil* 'držalo pri cepu' in *cepe* 'cep', večbesedno poimenovanje *zažlajfati z žlajfom* pa z leksemom *zažlajfati* 'zavreti z zavoro'. Sopomenki *štuk* in *debela blanja* ima tudi leksem *fosen* 'debela deska'. V slovenskogoriškem in prekmurskem narečju ima leksem *os* 'lesena os' dvojnico *lesena os*. Slovenskogoriška poimenovanja *podlaga*, *hlapec*, *cvika*, *cokla*, *drva* in *kamen* ter prekmurska leksema *prekal* in *zagozda* sobivajo z leksemom *kajla* 'cokla'. Večbesedno poimenovanje *prednji tal* 'prednji del voza' ima v prekmurščini dvojnico *prednji kštel*, *zadnji tal* 'zadnji del voza' pa dvojnico *zadnji kštel*. Dvojnico *štanga* leksemu *oje* 'oje' izpričujeta obe narečji; v v prekmurščini je zabeležena še sopomenka *rud*. Leksem *potač* 'kolo' ima v slovenskogoriškem in prleškem narečju novejšo dvojnico *kolo*, leksem *plug* 'enojni plug' sobiva ob poimenovanju *ajnfohni plug*, leksem *dleto* 'dleto' pa ob leksemu *štemajzen* v slovenskogoriškem in *štemajzelj* v prleškem narečju. Leksem *gož* 'gožva' ima dvojnico *lederna gož* v slovenskogoriškem narečju, *remen* v prleščini in *goževka* v prekmurščini, leksem *sekira* 'navadna sekira' pa dvojnico *drvanica* in *tepača* v slovenskogoriškem narečju ter *flosarka* v prleščini.

Na sklenjenem območju slovenskogoriškega in prleškega narečja se za pomen 'kljuka; kljuka pri vratih' govori leksem *klupica*, za pomen 'palica' poimenovanje *palica*, za pomen 'železna os' pa leksema *aksa* in *os*; navedeni leksemi v prekmurščini niso izpričani. Na omenjenem območju leksem *žebelj* 'žebelj' sobiva ob leksemu *cvek*, leksem *deska* 'deska' ob leksemu *blanja*, leksem *voz* 'kola' ob leksemu *kola*, slovenskogoriško in prleško narečje pa poznata še lekseme *lemež* 'lemež' (ta v prleščini sobiva ob leksemu *železo*, v slovenskogoriškem narečju pa ob poimenovanjih *plužna blanja* in *železna blanja*), *toplšni plug* 'dvojni plug' (z dvojnico *plug* v slovenskogoriškem narečju in *dvobrazdni plug* v prleščini), *kamen* in *brus* za 'osla'; omenjeni leksemi v prekmurščini niso izpričani. Leksemov *korp* in *korba* 'jerbas' prekmurščina ne pozna, pač pa se za pomen 'jerbas' pojavljata poimenovanji *korbelj* in *korbljača*.

Na sklenjenem območju slovenskogoriškega in prekmurskega narečja se za pomen 'lemež' pojavlja poimenovanje *plužno železo*, za pomen 'železna os' poimenovanje *železna os*, za pomen 'osla' pa se rabita poimenovanji *brusni kamen* in *kamen* za *brusiti*. V slovenskogoriškem narečju leksem *gare* 'ročni voziček z dvema kolesoma' sobiva ob poimenovanjih *kankule* in *lesena pura*, leksem *pod* 'spodnja deska na vozu' ob enkratnici *trokšir*, leksem *stranica* 'stranska deska na vozu' pa ob poimenovanjih *kolska blanja* in *kolnica*; v prleščini leksemi *gare*, *pod* in *stranica* sobivajo ob poimenovanjih *kolica*, *blanja* in *treplen*.

Na sklenjenem območju prekmurskega in prleškega narečja poznajo poimenovanji *oplen* 'oplen' ter *jarem* 'jarem za enega vola'; ta v prleščini sobiva ob leksemu *homot*.

V obravnavanih narečjih najdemo naslednje sorodne izpeljanke: leksemi s korenem *roženic-* so prevladujoča poimenovanja za pomen 'žebelj za pribijanje ostrešnih tramov'— *roženiček* in *roženičar* v slovenskogoriškem narečju, *roženičnjak* v prleščini in *roženičar* v prekmurščini, leksemi s korenem *blanj-* pa so prevladujoča poimenovanja za pomen '(manjša) tanka deska'— *blanjica* in *blanjčika* v prleščini ter *blanjščica* v prekmurščini. V gradivu opazna so raznolika poimenovanja za pojme *lojtrnik*, *zavreti z verigo*, *držalo (ročice) pri plugu*, in sicer: *lojtrnati voz*, *lojtrnik* in *kola* z *lestvicami* v slovenskogoriškem narečju, *lojtrni voz* v prleščini in *kola* z *garicami* v prekmurščini; *zažlajfati s ketno*, *zažlajfati z zavrenkom*, *zavreti s ketno* v slovenskogoriškem narečju, *zažlajfati* v prleščini in *zažlajfati z lancem* v prekmurščini; *grif*, *priželjč*, *primož* in *ročica* v slovenskogoriškem narečju, *čren* in *priroč* v prleščini ter *priroč* v prekmurščini. V slovenskogoriškem narečju je za pojem *jarem za enega vola* pet različnih leksemov

(*holpjarem, holpjoh, holpcajk, ajnšpanigar, javhar*), za pojem *jarem* za dva vola pa se pojavljajo tri različna poimenovanja: *jarem, celi jarem* in *cvajšpanigar*.

Za splošna vprašanja '*ročni voziček*', '*deska na vozu*', '*vaga*' in '*sani*' gradivo v obravnavanih narečjih ne izkazuje zapisa, saj ta vprašanja predvidevajo natančnejše odgovore, in sicer za ročni voziček z dvema kolesoma in ročni voziček s štirimi kolesi, za spodnjo in stransko desko na vozu, za veliko vago na ojesu in vprežno vago ter za vprežne in otroške sani. Za *stebre kozolca, late kozolca, stol v kozolcu* in *ostrv* prav tako ni zabeleženih poimenovanj, saj se v panonskem prostoru seno ne suši v kozolcih (v slovenskogoriškem narečju v eni točki zabeležen leksem *ostrv* ne izkazuje pomena, po katerem se sprašuje). Enako velja za pojme *statve, igo, dera* in *velnica* (v panonskem prostoru se je npr. vejalo z vejalnikom, za katerega se uporablja poimenovanje *bint* z izpričanima tvorjenkama *bintmlin* v slovenskogoriškem narečju in *bintelj* v prekmurščini), prav tako ni zapisov za 'naprave za sir', saj sirarstvo na obravnavanem območju ni razvito. Na neuporabo posameznih orodij in pripomočkov kaže tudi po en sam zapis za '*lesa*', '*kozolec*', '*ralo*' in '*oprtni koš*' (v panonskem prostoru so se za prenašanje krme in listja uporabljale krpļe in locne).

Panonska leksika se je na podlagi obravnavanega gradiva izkazala za dokaj pestro, pestrost zapisanih poimenovanj v gradivu pa povečujeta še njihova izgovorna raznolikost ter tu in tam oblikovna neenotnost (npr. *pesto, pesta* in *pest* '*pesto*'), a mestoma dovolj enotno za možnost izrisa posameznih arealov, ki jih tvorijo leksemi.

Narečno slovenskogoriško besedje, predstavljeno v tem prispevku, pri srednji in mlajši generaciji govorcev hitro tone v pozabo, zato njegova predstavitev predstavlja droben, a pomemben prispevek k ohranjanju slovenske jezikovne kulturne dediščine.

Krajšave in kratice virov

bav. – bavarsko; dalm. – dalmatinsko; furl. – furlansko; germ. – germansko; istr. – istrsko; it. – italijansko; knj. – knjižno; lat. – latinsko; mn. – množina; nem. – nemško; pgerm. – pragermansko; pslovan. – praslovansko; rom. – romansko; sloven. – slovensko; srvnem. – srednjevisokonemško; star. – starejše; stvnem. – starovisokonemško; štaj. – štajersko; drugo: DLS – Deutsche Lehnwörter im Slovenischen Striedter-Tempsove, ESSJ – Bezlajev Etimološki slovar slovenskega jezika, SES – Snojev Slovenski etimološki slovar

Literatura

- Bajec, Anton idr., ur., 1995: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.
Bezlaj, France, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: SAZU.
Furlan, Metka, ur., 2006: Maks Pleteršnik: *Slovensko-nemški slovar (1894–1895): transliterirana izdaja*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
Horvat, Mojca, 2011: Leksika s pomenskega polja »bolezni« v primorski narečni skupini (po gradivu za SLA). V: *Narečna prepletanja*. Ur. Goran Filipi. Koper: Univerzitetna založba Annales. 209–227.
Janiš, Tadeja, 2004: *Govor Šentilja v Slovenskih goricah: diplomsko delo*. Maribor: Pedagoška fakulteta.
Koletnik, Mihaela, 1996: Kremberški govor. *Slavistična revija* 44.2. 165–178.

- Koletnik, Mihaela, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. Zbirka Zora 12.
- Koletnik, Mihaela, 2002: Fonološki opis govora na Zgornji Velki (SLA 364). *Jezikoslovni zapiski* 8.1. 139–149.
- Koletnik, Mihaela, 2003: Fonološki opis govora pri Negovi (SLA 367). *Jezikoslovni zapiski* 9. 2. 81–92.
- Koletnik, Mihaela, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Bielsko-Biala idr.: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru. Zbirka Zora 60.
- Smole, Vera, Petek, Urška, 2007: Komentiranje leksično-besedotvornih kart v 1. zvezku Slovenskega lingvističnega atlasa »Človek« (na primeru V617 *teta* in V618 *ujna*). *Jezikoslovni zapiski* 13.1–2. 351–359.
- Snoj, Marko, 2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Striedter Temps, Hildegard 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin: Osteuropa-Institut Berlin, Berlin-Dahlem.
- Škofic, Jožica, ur., 2011: *Slovenski lingvistični atlas 1.1, Človek (telo, bolezni, družina), Atlas*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Škofic, Jožica, 2011a: *Slovenski lingvistični atlas 1.2, Človek (telo, bolezni, družina), Komentarji*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

SLOVENSKA (STROKOVNA) NAREČNA LEKSIKOGRAFIJA, NJENI DOSEŽKI IN PRIKAZ MOŽNOSTI ZA NADALJNJE DELO¹

ANJA BENKO

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru

Povzetek

V prispevku sta opredeljena pojma *strokovna leksikografija* in *strokovna narečna leksikografija*. Analizirana je vključenost strokovne narečne leksike v tri slovenske splošne narečne slovarje (Tominec 1964, Košir 1997, Weiss 1998). Predstavljena sta mikrostrukturalna opisa slovarskih člankov v slovenskih strokovnih narečnih slovarjih (Kenda-Jež 2007, Koletnik 2008). Shematsko so prikazane nove smernice za izdelavo strokovnih narečnih slovarjev na Slovenskem, ki so realizirane na primeru tematsko zamejene koroške podjunske narečne leksike s področja kmetijstva.

Glavne besede: dialektologija, strokovna leksikografija, narečna leksikografija, strokovni narečni slovar, koroško podjunsko narečje.

SLOVENE (TECHNICAL) DIALECTAL LEXICOGRAPHY, ITS ACHIEVEMENTS AND A PRESENTATION OF POSSIBILITIES OF FUTURE WORK IN THIS FIELD

Abstract

The article defines the terms *technical lexicography* and *technical dialectal lexicography*. The incorporation of technical dialectal lexis in three Slovenian general dialectal dictionaries (Tominec 1964, Košir 1997, Weiss 1998) is analyzed, while microstructural descriptions of the dictionary entries in Slovenian technical dialectal dictionaries (Kenda-Jež 2007, Koletnik 2008) are presented and discussed. The new guidelines for compiling technical dialectal dictionaries in Slovenia are schematically put forward. These are realized in the thematically limited lexical field of agriculture in the Carinthian Podjuna dialect.

Key words: dialectology, technical lexicography, dialectal lexicography, technical dialectal dictionary, the Carinthian Podjuna dialect.

¹ Del prispevka je predelava vsebine avtoričine doktorske disertacije (Benko 2013).

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

0 Uvod

Za slovenščino obstaja na področju strokovne narečne leksikografije raziskovalna praznina (imamo leksikografska priročnika z neenotnim metodološkim okvirom in z različno makro- ter mikrozasnovo). Slednjo bi lahko zapolnili z uresničitvijo zastavljenih ciljev: (1) monografsko in slovaropisno bi morali obdelati strokovno izrazje za posamezne dejavnosti, ki so značilne le za posamezne govorne skupnosti (pri tem bi bila narečna leksika omejena na posamezno govorno skupnost), in (2) v slovarski obliki bi morali prikazati/popisati leksiko za dejavnosti ali predmetnosti, ki so razširjene po celotnem slovenskem narečnem prostoru, torej v različnih narečjih (o tem tudi Škofic 2002: 262).²

Kakor velja za splošni enojezični slovar, tako tudi za strokovni narečni jezik oziroma strokovno narečno izrazje drži, da ga poznajo le posamezniki oziroma skupine ljudi, ki se s posameznimi strokami (poklicno ali ljubiteljsko) ukvarjajo, zato lahko narečni leksikograf strokovni narečni slovar sestavi samo v sodelovanju z informatorji, s katerimi se sreča na terenu, saj so le oni aktivni uporabniki živega sredstva sporazumevanja – jezika. Poleg tega mora biti glede besedišča strokovno toliko usposobljen, da besedo v sobesedilu ustrezno inventarizira (Orožen 1994: 80). To je na področju narečne leksikografije težko izvedljivo, zato je potrebno pretehtati, kaj kot leksikografi sploh zmoremo,³ kako in za kakšno inventarizacijo besedišča smo pripravljeni in se bomo odločili, kako bomo izdelali vprašalnico, kakšen namen želimo z zajetjem besedišča v govorih doseči (Orožen 1994: 80).

Zaradi možnosti omenjenih problemov in slovenske raziskovalne praznine na tem strokovnem področju (do leta 2013 /Benko 2013/ za slovenski jezikovni prostor nismo imeli izdelane niti ene teoretične slovarske sheme za izdelavo strokovnih narečnih slovarjev) v prispevku predstavljamo nekaj ugotovitev nemške leksikografske teorije (H. E. Wiegand /2000a, 2000c/) za termin *strokovna leksikografija*, saj lahko na tej podlagi opredelimo *strokovno narečno leksikografijo*. V prispevku nato navajamo slovenske »dosežke« na področju slednje in prikazujemo model slovarskega članka, ki omogoča izdelavo slovenskih strokovnih narečnih slovarjev, realiziran pa je bil že na primeru koroške podjunske leksike. S slednjim uresničujemo enega od predhodno zastavljenih ciljev: prikaz leksike za posamezne dejavnosti v slovarski obliki, ki bo v prihodnosti nudil oziroma omogočal primerljivost in iskanje razširjenosti določenih narečnih leksemov po celotnem slovenskem narečnem prostoru in med različnimi narečji ali govori.

² Osnutek primerjalnega (na izbranih govorih koroške in panonske narečne skupine) strokovnega slovarja za izbrani tematski področji (/a/ poljedelstvo, /b/ vrt in sadovnjak) je bil že izdelan in objavljen (Benko, Koletnik 2011, 2013; Koletnik, Benko 2011, 2011a).

³ Če narečno leksikografsko delo nastaja dlje časa, se lahko v obdobju izdelave marsikaj spremeni: življenjsko okolje govorcev, vnos novih poimenovanj predmetnosti, razvoj znanosti, ki jih prej ni bilo, smrt generacije govorcev narečja/govora in podobno. Tudi zaradi naštetega je pomembno, da so narečna leksikografska dela izpeljana v čim krajšem časovnem razponu, to pa je možno storiti le z veliko ekipo (v slovenskem narečnem okolju iluzija – premalo finančnih sredstev in narečnih leksikografov) ali pa z omejitvijo/zamejitvijo izbora leksike, ki jo vključimo v nastajajoči strokovni narečni slovar. Slednje se zdi najboljša rešitev, saj nas lahko posledično pripelje do izdajanja tematskih (vse)narečnih slovarjev ali vsaj primerjalnih strokovnih narečnih slovarjev.

1 Strokovna leksikografija

Strokovna leksikografija po svetu in na Slovenskem ni temeljito raziskana, čeprav ima vsaka stroka danes že svoje priročnike, ki se razlikujejo tako po makro- in mikrostrukturi kot po področjih in uporabnikih, ki jih obravnavajo in so jim namenjeni. Temu dejstvu pritrjuje H. E. Wiegand, ki ugotavlja, da je večina raziskovalcev to področje le preletela in da imamo malo dobrih ter temeljitih raziskav (večina jih obravnava specifične probleme, na podlagi posebnih projektov in na bolj ali manj načelnih temeljnih vprašanjih) (Wiegand 2000a: 831–833). V nadaljevanju povzemamo in strnjeno prikazujemo Wiegandov raziskovalni pogled na strokovno leksikografijo, ki na področju slovenske (narečne) leksikografije še ni bil predstavljen (Wiegand 2000a, 2000c).

Po Wiegandu in Storigu (1986) moramo za odgovor na vprašanje, kaj je strokovna leksikografija, najprej zamejiti odnos med predmetno usmerjeno leksikografijo (rezultat: leksika, enciklopedija; poudarek na opisu, razlagi, definiranju predmetov ali predmetnih področij, ki jih besede označujejo) in jezikovno usmerjeno leksikografijo (rezultat: slovar; poudarek na razlagi besed kot besed), pri tem pa se moramo zavedati, da je končni proizvod leksikografskih dejavnosti priročnik (Wiegand 2000a: 834, 838).

Strokovno leksikografijo Wiegand opredeljuje kot tisti del leksikografije, v kateri je leksikografska dejavnost usmerjena v to, da nastanejo strokovni slovarji. Skozi to kulturno prakso ga je uporabniku omogočeno uporabiti kot priročnik (Wiegand 2000a: 874). Naloga takšnih slovarjev je dajanje informacije o strokovnem vedenju, ki ga Wiegand definira kot količino vseh njemu poznanih strokovnih vsebin, katerih pripadajoče izjave očitno niso napačne (Wiegand 2000c: 1109). Pot k temu vedenju in k pridobivanju lastnega vedenja vodi preko strokovnega jezika, ki ga najdemo predvsem v jasnih in v ustnih strokovnih besedilih (Wiegand 2000c: 1110).

Wiegand leksikografijo razdeli (2000a: 860–861, 874; 2000c: 1106, 1110) glede na prvotne cilje v tri skupine, in sicer na:

- 1) **strokovno jezikovno leksikografijo** (cilj: izdelava *strokovnih jezikovnih slovarjev* /izključno strokovni jezik ene ali več strok/ – to so strokovni slovarji, katerih pravi namen je v tem, da lahko potencialni uporabnik iz leksikografskih podatkov pridobi informacije o strokovnih predmetih in na podlagi strokovnih leksikografskih podatkov v besedilnih delih z zunanjo dostopno strukturo /predvsem v n seznamih besed z $n \geq 1$ / razčleni informacije o lastnostih tistih strokovnih izrazov ali o njihovih delih, ki spadajo k določenemu slovarskemu predmetu /Wiegand 2000a: 861; 2000c: 1110/);
- 2) **strokovno predmetno leksikografijo** (cilj: izdelava *strokovnih predmetnih slovarjev* /izključno strokovni predmeti/ – to so strokovni slovarji, katerih pravi namen je v tem, da lahko potencialni uporabnik iz leksikografskih podatkov jemlje informacije o nejezikovnih predmetih slovarja /o predmetih v stroki/, v njih pa prevladujejo predvsem /v skladu z njihovimi pravi nameni/ enciklopedični podatki, znotraj katerih Wiegand ločuje med funkcionalnimi in nefunkcionalnimi jezikovnimi segmenti; uporabniki lahko iz strokovnih predmetnih slovarjev črpajo strokovno enciklopedično predmetno znanje/ vedenje /Wiegand 2000a: 875/) in
- 3) **strokovno leksikografijo univerzalnega slovarja/univerzalnih knjig** (cilj: izdelava *strokovnih univerzalnih slovarjev* – to so strokovni slovarji, v

katerih se razčlenjujejo informacije o lastnostih tistih strokovnih izrazov, ki spadajo na določeno področje slovarskega predmeta, kot informacije o tistih strokovnih predmetih, ki so v besedilnih delih opisani z nosilcem vodilnega elementa /Wiegand 2000c: 1112/).

2 Strokovna narečna leksikografija

S pomočjo Wiegandovih spoznanj o strokovni leksikografiji, zapisanih v prejšnjem poglavju, *strokovno narečno leksikografijo* opredeljujemo kot strokovno jezikovno leksikografijo, ki ima za cilj izdelavo strokovnih narečnih jezikovnih slovarjev, iz katerih lahko potencialni uporabnik jemlje informacije o jezikovnih predmetih slovarja. Pod besedno zvezo *strokovna narečna leksika* pa razumemo sestavni del narečnega besedja, ki je funkcijsko določeno za rabo v različnih strokovnih dejavnostih na območju, kjer se govori (izbrano, obravnavano) narečje ali (izbrani, obravnavani) krajevni govor.⁴

3 Slovenska strokovna narečna leksikografija

S področja slovenske strokovne narečne leksikografije ne smemo prezreti slovaropisnih razprav, ki vsebujejo strokovno narečno gradivo in so objavljene v različnih publikacijah.⁵ Zaradi raznovrstnosti pokrivanja tematskih področij teh na tem mestu posebej ne predstavljamo, saj bi s tem (za)šli v preveliko širino, se pa poleg predstavitve knjižnih izdaj strokovnih narečnih slovarjev osredotočamo še na delež strokovne narečne leksike v treh tiskanih slovenskih (splošnih) narečnih slovarjih.

3.1 Strokovna narečna leksika v treh slovenskih narečnih slovarjih

Nekateri slovenski narečni leksikografi (med drugim Tominec, Košir, Weiss) so v izbor narečne leksike, predstavljene v slovarski obliki, delno in v različnem obsegu, vključili narečno izrazje različnih strok oziroma dejavnosti. Narečni slovar strokovne terminologije ali zajema (lahko so predstavljeni na različne načine) ali ne zajema.

Tominec v Črnovrškem dialektu (1964) strokovno izrazje loči od splošnega, in sicer ga navaja v posebnem poglavju na koncu slovarja – v poglavju *Opis črnovrškega narečja* oziroma v podpoglavju *Iz slovarskega gradiva*. »Predstavlja izpisane termine za nekatere dejavnosti, razširjene na ozemlju črnovrškega narečja. Tako za sodarsko obrt navaja izrazje za orodje, izdelke, delo (tj. postopke) in dele posode, poleg tega pa še izbor strokovnih izrazov za oglarstvo, oranje, košnjo in žetev,«⁶ v dodatnem narečnem

⁴ Več o strokovnem narečnem izrazju glej pri Humar (2004: 26–27; 2008).

⁵ Več o zbirkah narečnega strokovnega izrazja glej pri Škofic (2002: 259–261; 2004: 61–77) in Humar (2004: 17–31).

⁶ **Orodje:** »bābā ali pīntārsk stōl; bāt, bātā; cīārklēm sē ūmīār dnū« idr. (Tominec 1964: 59). **Izdelki:** »bānā (zā kūāpāine); brētāč, brētāčē; čēbār; kādā, velika kad za zelje, repo« idr. (Tominec 1964: 59). **Delo:** »pēntārt'; sīākāt, pāsīākāt līās, jelōū, būku, smrīāku, jēsīānu, čīāšnu, māčēsnu, jāwāru, līpu« idr. (Tominec 1964: 59). **Deli posode:** »ābrūāč; dnū, dnīāsā; smālikā, čē īmā līās smālikē, sē zābījējē, dē pāsūādā nā pūšē« idr. (Tominec 1964: 60). **Izbor oglarskih izrazov:** »brāškā, zdrobljeno oglje, ki se mora za prevoz naložiti v žaklje; kapišē; kūxāt; lāpātā« idr. (Tominec 1964: 60). **Oranje:** »drōū, drēwīāsā; sāmē, tūāplēčē; kōzuc, na njem sta pritrjena lēmeš in dāškā; lēmeš spādrēzūjē; dāškā ābrāčē; klūkā; plūžnē, klīāše« idr. (Tominec 1964: 60). **Košnja:** »kōsā; kūāsējē; klūkā, držalo na gornji tretjini kosišča; rūclj, držalo na koncu kosišča; kusīār, z njim je kosa pritrjena na kosje; špīcā je na prednjem koncu kose; rūāp, rūābā; rīāp je

besedilu pa je zapisanih še nekaj strokovnih izrazov v zvezi s pridelovanjem lanu« (Škofic 2002: 260). Avtor strokovnih izrazov ni slovarsko obdelal, jih ni abecedno razvrstil, temveč služijo le kot opozorilo oziroma kot iz slovarja izpisane besede, ki se nanašajo oziroma povezujejo z določeno dejavnostjo ali s stroko.

Košir (prav tako kot Tominec) v *Besednjaku rutarške in srenjske govorice* (1997) strokovno besedje ločuje od splošnega in ga predstavlja na koncu knjige v posebnem razdelku *Ta drugo – Ostalo*, ki ga deli na sedemnajst delov.⁷ Kot Škofičeva (2002: 260) ugotavljamo, da besedje ni ustrezno slovarsko urejeno in nima nobenih izrazijskih/terminoloških označevalnikov. Narečni (splošni in strokovni) leksemi so nesistematično in nekonsistentno razmetani po celem slovarju, to pa uporabnikom onemogoča preglednost in zmanjšuje uporabnost. Avtorju pri tej tematski delitvi očitamo: (1) poklice (gostilničar, klepar, mizar, policaj, tesar, trgovec, zidar, župnik itd.), športnike (smučar, kolesar, plavalec itd.) in smučarsko opremo (Košir 1997: 127–128) uvršča pod poglavje *Živali, živalice, ptice in mrčes*; (2) pod poglavje *Mere, uteži in lesena posoda* sta uvrščeni področji obleke in obutve (Košir 1997: 130–131); (3) pod poglavjem *Rože* (Košir 1997: 123–124) so sicer zapisana narečna poimenovanja za rože, kot so nageljni, mačehe, vrtnice, planike itd., vendar najdemo tudi druga narečna poimenovanja, ki sem ne spadajo;⁸ (4) pri poglavju *Človek* (Košir 1997: 131–132) je avtor dodal določena pomenska razmerja do narečne ustreznice (na primer »zaničljiv izraz; ločijo se po barvi, velikosti; staro ime, ki se še delno rabi; stari izraz /se ne uporablja/; še v rabi; še v rabi edini domači izraz; udomačen in ne vulgaren izraz; se delno še uporablja«), čeprav pri tem uporabnikom ni jasno, kdaj se določena narečna beseda uporablja »tako in drugače« oziroma v kakšnih okoliščinah se na primer »delno še uporablja« in v kakšnih ne; prav tako niso zamejena merila, ki jih je avtor pri tej klasifikaciji upošteval.

pritrjena na kosje« idr. (Tominec 1964: 61). Žetev: »žīetu; žēnīcā; žēt; snōp; pās; wīezāt snōpē; rītñā, na eni strani snopa je klāsje, na drugi rītñā« idr. (Tominec 1964: 62).

⁷ Delitev na poklice (*P'ruḥē*); gradbene objekte (*G'pājē*); notranjo opremo v hiši, kamri, veži, črni kuhinji, hlevu (*Kakú j' bū znotra ū t'h g'pāj'h ...*); material, ki se rabi za streho (*Kagá s' nūcalē za streha*), in sicer za ogrodje, dele strehe in drugi material; opremo, nekda v hiši, kamrah, črni kuhinji in novih kuhinjah (*Ajnrišt'nga nekda u hišē, u kāmrah, u ta črnē kūhnjē, u ta nov'h kūhnjah*); posodo v črnih in novih kuhinjah (*Pósvāda u ta čr'n'h kūhnjak in u ta nov'h kūhnjah*); razno – nekda in danes, na primer v kleti in včasih v shrambi (*Vsē sōrtē nekda 'n paznešē*); tisto, kar se še vedno rabi (*Š' zmeram s' nuca*); hrano (*Košta*); kmečko orodje in pripomočke (*Kmēč'č bērkcajg pa pamagavō*); orodje ročnih delavcev: žage, sekire, kladiva, klešče (*Bērkcajg, k' s ga nūcalē hōndvērkarjē: žajē, sčērē, kvādlē, klešē*); na ostalo (*Vs' ta drūgo*); drevesa (*Pāmē*); pridelke na polju, v zelenjavnem vrtu, v sadovnjaku, v gozdu (*Prdevčē na póljo, u grēdē, na vrtō, u gmājnē*); živali, živalice, ptice in mrčes: domače živali, živali v naravi, ptice, glodavci, plazilci, mrčes (*Žvali, žvalcē, tiče, mrčes: damácē žvālē, žvali u narāvē, tičē, glóдавцē, pvazivcē, mrčēs*); mere, uteži in leseno posodo (*Mere, utēžē, pōsvadā*); človeka (*Čvov'k*) (Košir 1997: 107–132).

⁸ Čok 'nerazsekan večji kos debela; panj'; *drva* 'razžagan in navadno naklan les za kurjavo'; *lata* 1. 'prečni tramič, drog, zlasti v kozolcu'; 2. 'grobo obdelana deska, zlasti za plot'; *opornik* 'podolgovat gradbeni element, ki kaj podpira'; *poleno* 'razžagan neobdelan kos lesa za kurjavo'; *premog* 'trda gorljiva snov, nastala s pooglenitvijo navadno rastlin, rastlinskih ostankov'; *skodla* 'kalana deščica za pokrivanje streh'; *treska* 'odsekan, odlomljen tanek, podolgovat kos lesa; trska'; *žagovina* 'drobni delci lesa, ki se odrezujejo pri žaganju' ipd., ki prav tako ne sodijo pod tematsko zamejitev *rože*. (Pomeni so povzeti po SSKJ in ne po Koširjevem slovarju.)

Weiss (1998) v svojem slovarju Zadrebke doline zajema splošno obče besedje kot tudi strokovno izrazje različnih strok, ki ga uvršča v t. i. razdelek z večbesednimi strokovnimi izrazi, uvaža ga znak ♦, med večbesednimi izrazi pa stoji znak ◆. V njem navaja večbesedne izraze iz posameznih strok (termine); pred razlago izraza in pred kazalčnim večbesednim izrazom le-te označuje z izrazijskimi označevalniki, ki uvrščajo večbesedni izraz v določeno stroko (Weiss 1998: 14). Škofičeva navaja, da avtor pri strokovnem izrazju uporablja tri načine: (1) zapisana beseda nima nobenega terminološkega označevalnika in je pojmovana kot del splošnosporazumevalnega besedja; (2) beseda (iztočnica gesla) je označena kot termin; (3) beseda (iztočnica) ima v geslu lahko razdelek z večbesednimi strokovnimi izrazi iz posameznih strok (Škofic 2002: 260). V njem so navedeni le večbesedni termini, enobesedni so uvrščeni v siceršnji razlagalno-ponazarjalni razdelek (prav tam).

3.2 Slovenska strokovna narečna slovarja

Za slovenščino sta do leta 2013⁹ obstajala strokovna narečna slovarja v knjižni obliki: (1) *Shranili smo jih v bančah, Slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini* avtorice Karmen Kenda-Jež (2007) in (2) *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave* avtorice Mihaele Koletnik (2008).¹⁰ Orisno predstavljamo vsakega posebej, osredotočamo se na opisni prikaz mikrostrukture slovarskega članka.

3.2.1 *Shranili smo jih v bančah, Slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini*

Gre za prvi obsežnejši prispevek, ki se navezuje na poznavanje in poimenovanje oblačilne kulture v Kanalski dolini. Slovarko zbrana narečna leksika seznanja uporabnike z večjezičnim oblačilnim izrazjem s tega območja. Seznam besed, ki je nastal na osnovi 1400 zvočnih izsečkov oziroma iz 16 ur posnetkov z informatorji, je (pretežno) imenski, opremljen s slikovnim in z zvočnim gradivom, ki uporabnikom trenutno še ni na voljo in ni dodano k slovarju. Slovar obsega 568 iztočnic, je izrazijski, trijezičen (slovenski, italijanski in nemški), konkordančnega tipa (zabeležene so besedne oblike, ki se pojavljajo v gradivu) in odraža neposredno povezavo med popisanim besedjem ter ohranjeno predmetnostjo, kar potrjuje dejstvo, da je nabor izrazja za ženska oblačila in njihove dele veliko bogatejši kot za moška (Kenda-Jež 1997: 17–18).

Slovarko članek sestavljajo geselska glava (obsega iztočnico z neprvimi osnovnimi slovarskimi oblikami in slovničnimi podatki; iztočnica je knjižna in narečna; vsa gesla nimajo narečnih iztočnic – besednovrstni podatki so pripisani poknjiženi iztočnici),

⁹ Leta 2013 pa smo Slovenci na tem področju dobili še en strokovni narečni slovar, tako imenovano *Narečno bero* – interaktivni spletni slovar koroškega podjunskega narečja, ki ga je izdelala avtorica sama (op. Anja Benko) in je brezplačno dostopen na medmrežju (<http://www.narecna-bera.si>). S tem je kot prva v slovenskem prostoru izkoristila nove tehnične možnosti in podatkovno zbirko nadgradila s slikovnim, avdio- in videogradivom. (Slovar je predstavljen v nadaljevanju prispevka pod točko 4.)

¹⁰ V tem poglavju podajamo pregled le tistih slovenskih strokovnih narečnih slovarjev, ki so bili izdani v knjižni obliki in obravnavajo slovenska narečja ali govore. Pri tem izpuščamo vsa diplomaska, magistrska in doktorska dela, ki pa so kljub vsemu dragocen vir za (nadaljnje) raziskovanje narečne leksike.

oblikovni razdelek (zapisan med širokokotnimi oklepaji; zbrane vse, v posnetem gradivu izpričane pregibne oblike besede in njihove glasovne različice), razlagalno-ponazarjalni razdelek (narečna beseda razložena s knjižno ustreznico ali s polno pomensko razlago, kadar v knjižnem jeziku take ustreznice ni; ponazarjalno gradivo je zapisano v slovenski nacionalni transkripciji in opremljeno z virom), dokumentarni razdelek (uvaja znak **□**; prikazuje izpričanost geselskih besed v različnih slovarjih), komentar (uveden z znakom **□**; uporabnike opozarja na zanimiva enciklopedična pojasnila) in vodilke (za znakoma **I** in **⇒**; vsebujejo sopomenke, glasovne in besedotvorne različice obravnavane besede). Dodani so označevalniki. Meje med sestavnimi deli sestavka so grafično označene. (Odstavek povzet po Kenda-Jež 2007: 18–20)

Slovar predstavlja odličen in sistematičen prikaz zbrane tematske narečne leksike, ki danes že tone v pozabo, in ohranja bogato kulturno oblačilno večjezično izrazje z območja Kanalske doline.

3.2.2 Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke študije¹¹

Monografija prinaša izsledke raziskav, ki so omejene na tematsko zamejeno narečno besedišče, prikazana je lastnoimenskost (toponimi in mikrotoponimi) in vloga narečij v procesu globalizacije (v medijih). V obliki abecednih tematsko-slikovnih slovarčkov je predstavljeno prekmursko (1) strokovno lončarsko (okoli 450 gesel) in (2) kmetijsko izrazje (razdeljeno na dva dela: /a/ kmečko orodje, pridelki, delo na polju in v hlevu – 389 gesel; /b/ vrt in sadovnjak – 235 gesel) (Koletnik 2008: 7).

Poknjiženi iztočnici za dvema navpičnicama sledi fonetično zapisana narečna ustreznica v prvi (osnovni) in drugi slovarski obliki ter nato pomenska razlaga (knjižna ustreznica narečnega izraza, če ta obstaja, ali natančnejše terminološko pojasnilo, če v knjižnem jeziku ni mogoče najti ustreznega enobesednega termina; če je iztočnica enaka knjižni besedi, je pomenska razlaga povzeta po SSKJ). Več pomenov je znotraj leksema označenih z zaporednimi številkami. Dvopičju sledi ponazarjalno gradivo (izsek iz posnetega in zapisanega narečnega besedila, v katerem je rabljen narečni izraz). Znak → pri pridevniških iztočnicah kaže k samostalniški iztočnici (ob njej nastopa pridevnik kot levi prilastek). Nekatera gesla imajo kazalko, ki usmerja k sopomenkam ali k besedam s sorodnim pomenom. Termini, ki so prevzeti iz tujega jezikovnega sistema, imajo v oglatem oklepaju z znakom ← označeno smer izposoje, ki jo je avtorica ugotavljala s pomočjo različnih slovarjev in priročnikov. (Odstavek povzet po Koletnik 2008: 20)

V pristopu k raziskovanju slovenskih narečij gre za novost, saj takšnih slikovno-tematskih abecednih narečnih slovarjev, ki ohranjajo slovensko kulturno dediščino, poimenovanja za narečno izrazje in nudijo slikovno predstavo o izdelkih, orodjih, kulturnih rastlinah in pripomočkih, pri nas do te izdaje še nismo imeli.

4 Smernice za izdelavo strokovnih narečnih slovarjev

Vsak slovar, tudi narečni, bi moral biti teoretsko zasnovan. To pomeni, da bi moral predhodno imeti izdelane smernice za izdelavo makro- in mikrostrukture.

Wiegand je ugotovil, da so doslej na področju leksikografske teorije teoretična dela skoraj čisto zaostala in da je le popolnoma nezadostno število leksikografskih terminov prišlo v jezikovne slovarje (Wiegand 2000: 458). Ker na Slovenskem

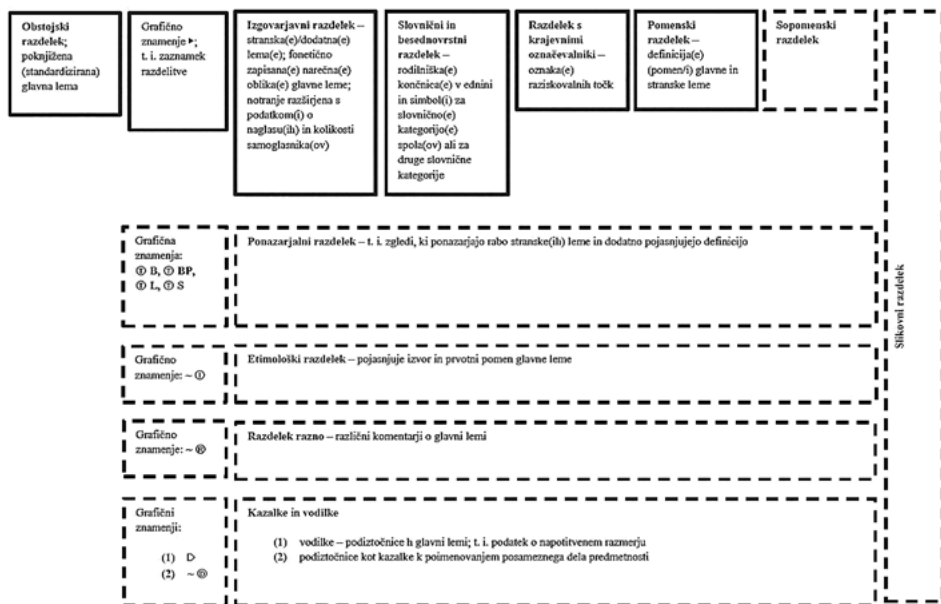
¹¹ Ocena knjige je bila v celoti objavljena v reviji *Jezik in slovstvo* (Benko 2009: 89–91).

strokovnih narečnih slovarjev (skorajda) ni (razen prikazani izjemi), makro- in mikrostruktura pa se od slovarja do slovarja razlikuje, se je kazala potreba po izdelavi nove teoretske podlage, ki lahko služi za izdelavo katerega koli strokovnega narečnega slovarja v katerem koli slovenskem narečju ali govoru.

Zaradi navedenega smo izdelali (Benko 2013) nove teoretične smernice, ki smo jih zasnovali na priporočilih tujih in slovenskih leksikografov. Želeli smo združiti teorijo kot prakso in doseči najvišji osnovni namen slovarja – takšno uporabo, da bodo lahko uporabniki »(...) s pomočjo dostopno urejenih leksikografskih podatkov, ki jih vsebujejo posamezna slovarska besedila, razbrali leksikografske podatke o lastnostih jezikovnih izrazov, vsebovanih v slovarju« (Wiegand, Jesenšek 2006: 372). Teoretično zastavitev smo implicirali na prvi strokovni narečni slovar za primer koroškega podjunskega narečja, s tematsko usmeritvijo vprašalnice na pomensko polje kmetijstva. Pri praksi smo izhajali iz obstoječega stanja na področju slovenske narečne leksikografije, ki smo jo nadgradili v smislu večjega povezovanja med različnimi narečnimi skupinami ali govori.

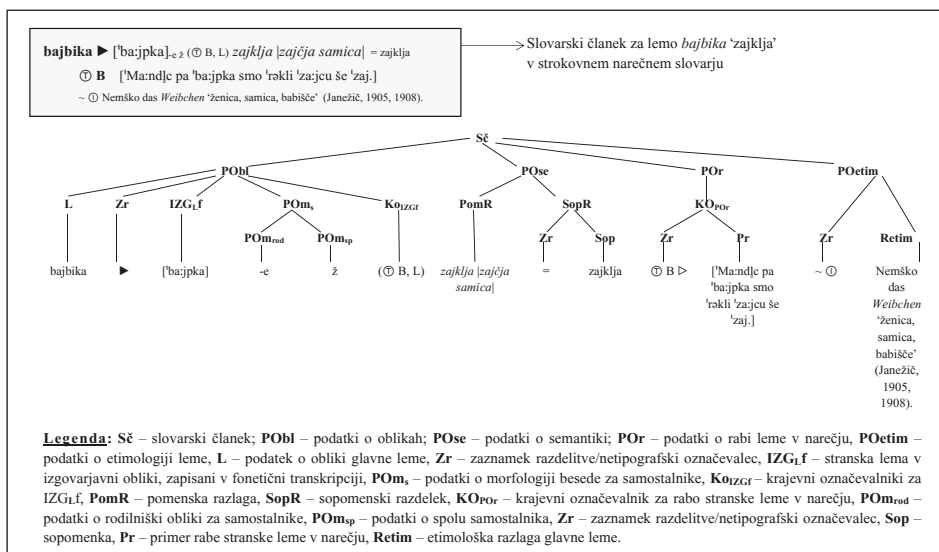
Ker mora leksikograf zbrane in pripravljene podatke urediti v slovarsko obliko, je bilo potrebno predhodno določiti vrstni red besed in vrstni red gradnikov besed. Sestaviti smo morali hierarhično zasnovo slovarja, saj smo šele potem lahko razporedili podatke po izbranem, zasnovanem in zastavljenem sistemu.

V nadaljevanju shematsko prikazujemo celotno in posamično mikrostrukturno zgradbo slovarskega članka v že izdelanem strokovnem narečnem slovarju za koroško podjunsko narečje (Benko 2013).

Slika 1: Shematska zgradba celotnega slovarskega članka v strokovnem narečnem slovarju.¹²

¹² Posamezni slovarski članek je v slovarju sestavljen iz enajstih slovarskih razdelkov, od tega je (a) pet obveznih (obstojski, izgovorjavni, slovnični in besednovrstni razdelek, razdelek

Slika 2: Shematska zgradba izbranega slovarskega članka za lemo *bajbika* 'zajklja' v strokovnem narečnem slovarju.¹³

s krajevnimi označevalniki, pomenski razdelek) in (b) šestih neobveznih (sopomenski, ponazarjalni, etimološki razdelek, razdelek razno, vodilke in kazalke, slikovni razdelek). Razdelki, ki so označeni s polno črto, so pri polnih slovarskih člankih obvezni; razdelki, ki so označeni s črtkano črto, so neobvezni in jih ne vsebujejo vsi slovarski članki.

¹³ Shematska zgradba je zasnovana na podlagi teorije H. E. Wieganda (2000b) in teoretske zasnove slovarskega članka iz avtoričine doktorske disertacije (Benko 2013).

5 Slovarki članki iz strokovnega narečnega slovarja koroškega podjunskega narečja za tematsko polje *hlevske živinoreje*¹⁴

bacek ⇒ bic; bicek; bici

bic ► ['bi:c] _{medn.} (⊕ L) navadno pri klicanju *ovca*, *bacek* = na

~ ① »Izvedeno iz vabnega klica za ovce *bic*, *bic* (Savinjska dolina). Verjetno spada sem tudi *bickiniti se* 'ljubkovati' (Vrhnika)« (Bezljaj 1976: 20).

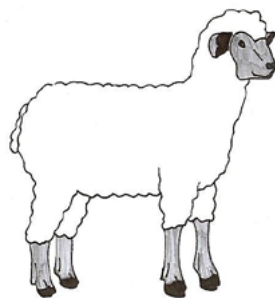
bicek ► ['bi:cek] _{-a m} (⊕ L) *bicek* |*mlad ovčji samec*; *bacek*| = bici; jagnje

~ ① ⇒ bic

bici ► ['bi:ci] _{-ja m} (⊕ BP, L, S) *bicek* |*mlad ovčji samec*;
bacek| = bicek; jagnje

⊕ L ▷ ['Bi:ci je 'ma:wa 'o:učka.]

~ ① ⇒ bic

Slika 3: Jagnje.
Risba: Urša Kogelnik.

binca ► ['bi:nca] _{-e ž} (⊕ B, S) *brca* |*sunek*, *udarec z ного*| = brca

⊕ S ▷ [K'ra:wa 'bər̩sa, 'bi:nca.]

~ ① *Binec* 'odraslo dvoletno jagnje, samopašen fant'. Izposojeno iz furlansko *bime* 'dvoletno jagnje', latinsko *bimus* 'dvoleten'. Po Skoku je prišlo do križanja s slovensko *bīncati* 'brcati', *bincelj* 'spodnji del goveje, konjske noge', kar je verjetno onomatopeja (Bezljaj 1976: 21).

bincniti ► ['bɛncɲt] _{'bi:ncnem nedov.} (⊕ B, L, S) ['bi:ncɲt] _{'bi:ncnem nedov.} (⊕ S) *brcniti* |*suniti*,
udariti z ного| = brcniti

⊕ L ▷ [K'ra:wa 'bər̩cne, 'bɛncne.]

⊕ S ▷ [K'ra:wa 'bi:ncne.]

~ ① ⇒ binca

brca ► ['bər̩ca] _{-e ž} (⊕ B, S) *brca* |*sunek*, *udarec z ного*| = binca

⊕ S ▷ [K'ra:wa 'bər̩ca, 'bi:nca.]

~ ① Indoevropsko **breuq* 'skočiti, brcniti' (Bezljaj 1976: 39).

¹⁴ V prispevku zaradi omejitve prostora prikazujemo le deset slovarskih člankov za tematsko polje *hlevske živinoreje*.

brcniti ► ['bærɕntʃ] ^{'bærɕnem nedov.} (⊕ BP) *brcniti* |*suniti, udariti z nogo*| = bincniti

⊕ BP ► [K¹ra:wa 'bærɕne.]

~ ⊕ ⇒ brca

jagnje ► ['ja:gne] _{-ta s} (⊕ B) ['jɔo:gne] _{-ta s} (⊕ BP, L) *jagnje* |*ovčji mladič*| = bicek; bici

~ ⊕ »Praslovansko **agnę* je tvorba na osnovi indoevropsko **agʰ(h)no*- 'jagnje' (...). Prvotni pomen besede ni znan« (Snoj 1997: 194).

na ► ['na:] _{medn.} (⊕ B) navadno pri klicanju *ovca, bacek* = bic

⊕ B ► ['Bi:cka 'na: 'na: 'na:.]

~ ⊕ Medmet, ki vzpodbuja sogovornika, naj vzame (18. stoletje). Praslovansko **nā* je neka oblika indoevropske zaimenske osnove **eno-*, **ono-*, **no-* 'tisti, ôni' (Snoj 2009: 427).

6 Sklepne misli

V prispevku sta s pomočjo nemške oziroma Wiegandove leksikografske teorije opredeljena termina *strokovna leksikografija* in *strokovna narečna leksikografija*. Slednjega definiramo kot področje strokovne jezikovne leksikografije, ki ima za svoj prvotni cilj izdelavo strokovnih narečnih jezikovnih slovarjev, iz katerih lahko potencialni uporabnik jemlje informacije o jezikovnih predmetih slovarja.

Orisno in skozi mikrostrukturno zgradbo slovarskega članka sta predstavljena v knjižni obliki izdana slovenska strokovna narečna slovarja (Kenda-Jež 2007; Koletnik 2008) in delež strokovne narečne leksike v treh splošnih narečnih slovarjih (Tominec 1964, Košir 1997 in Weiss 1998).

V drugem delu prispevka so prikazane smernice za izdelavo strokovnega narečnega slovarja, ki so že realizirane na primeru izdelave takšnega slovarja za koroško podjunsko narečje in za narečno leksiko s področja kmetijstva, in sicer v tako imenovani *Narečni beri*. S tem slovarjem je slovenski jezikovni prostor dobil prvi model za strokovni narečni slovar, ki bi lahko služil tako kot (a) vzorec izdelave drugih podobnih regionalnih slovarjev kot (b) model za izdelavo vseslovenskega narečnega slovarja določenega strokovnega področja. S takšnimi raziskavami pa bi lahko dosegli primerljivost narečne leksike in določili areale posameznih leksemov ter njihov pomenski obseg.

Literatura

- Bajec, Anton idr., 1995: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Benko, Anja, 2009: Mihaela Koletnik, Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovenske jezike in književnosti (Zora 60), 2008, 258 str. *Jezik in slovstvo* 54/6. 89–91.
- Benko, Anja, 2013–: *Narečna bera*. www.narecna-bera.si (dostop dne 21. 1. 2014).
- Benko, Anja, 2013: *Teoretični model za izdelavo strokovnega narečnega slikovnega*

- slovarja (na primeru koroškega podjunskega narečja)*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Benko, Anja, Koletnik, Mihaela, 2011: Primerjalni terminološki narečni slovar (za izbrano besedje s področja poljedelstva). *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta (Mednarodna knjižna zbirka Zora 75). 253–277.
- Benko, Anja, Koletnik, Mihaela, 2013: Strokovni narečni jezikovni slovar na primeru koroške in panonske leksike s tematskega polja »vrt in sadovnjak«. *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*. Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. (Mednarodna knjižna zbirka Zora 93). 129–196.
- Bezljaj, France, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika (A–J)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Mladinska knjiga.
- Humar, Marjeta, 2004: Stanje in vloga slovenske terminologije in terminografije. *Terminologija v času globalizacije: zbornik povzetkov s simpozija Terminologija v času globalizacije, Ljubljana, 5.–6. junij 2003*. Ur. Marjeta Humar. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC. 17–31.
- Humar, Marjeta, 2008: Slovaropisno izrazje v slovenskih terminoloških slovarjih. *Jezikoslovni zapiski* 14/1. 103–122.
- Kenda-Jež, Karmen, 2007: *Shranili smo jih v bančah. Slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini. Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Koletnik, Mihaela, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora 60).
- Koletnik, Mihaela, Benko, Anja, 2011: Primerjalni narečni strokovni (slikovni) slovar za besedje s tematskega področja vrt in sadovnjak v izbranih govorih panonske in koroške narečne skupine. *Jezikoslovni zapiski* 17/1. 103–125.
- Koletnik, Mihaela, Benko, Anja, 2011a: Slovensko primerjalno strokovno narečno slovaropisje (na primeru koroške in panonske narečne skupine). *Slavistika v regijah – Maribor (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 22)*. Ur. Boža Krakar-Vogel. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 69–75.
- Košir, Stanko, 1997: *B's'dnjak rutarščê 'n šrenščê šprašê (Slovar rutarške in šrenške govornice)*. Rute: samozaložba S. Košir.
- Orožen, Martina, 1994: Odvisnost narečnega besedišča in načina upovedovanja (izražanja) od spreminjajočega se načina življenja. *Traditiones* 23. 79–86.
- Škofic, Jožica, 2002: Narečni terminološki slovarji. *Zbornik slavističnega društva Slovenije 12*. Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 258–263.
- Škofic, Jožica, 2004: Raziskovanje narečne terminologije v času globalizacije. *Terminologija v času globalizacije*. Ur. Marjeta Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 61–75.
- Snoj, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Snoj, Marko, 2009: *Slovenski etimološki slovar*. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Modrijan.

- Tominec, Ivan, 1964: *Črnovrški dialekt. Kratka monografija in slovar*. Ljubljana: SAZU.
- Weiss, Peter, 1998: *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek (A–H)*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Wiegand, Herbert Ernst, 2000: Was ist eigentlich ein Lemma? Ein Beitrag zur Theorie der lexikographischen Sprachbeschreibung [1983]. *Kleine Schriften. Eine Auswahl aus den Jahren 1970 bis 1999 in zwei Bänden*. Band I: 1970–1988. Ur. Matthias Kammerer in Werner Wolski. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 458–511.
- Wiegand, Herbert Ernst, 2000a: Was eigentlich ist Fachlexikographie? Mit Hinweisen zum Verhältnis von sprachlichem und enzyklopädischem Wissen. *Kleine Schriften. Eine Auswahl aus den Jahren 1970 bis 1999 in zwei Bänden*. Band I: 1970–1988. Ur. Matthias Kammerer in Werner Wolski. Berlin, New York: de Gruyter. 830–876.
- Wiegand, Herbert Ernst, 2000b: Printed Dictionaries and Their Parts as Texts. An Overview of More Recent Research as an Introduction. *Kleine Schriften. Eine Auswahl aus den Jahren 1970 bis 1999 in zwei Bänden*. Band II: 1988–1999. Ur. Matthias Kammerer in Werner Wolski. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 951–1063.
- Wiegand, Herbert Ernst, 2000c: Zur Unterscheidung von semantischen und enzyklopädischen Daten in Fachwörterbüchern [1994]. *Kleine Schriften. Eine Auswahl aus den Jahren 1970 bis 1999 in zwei Bänden*. Band I: 1988–1999. Ur. Matthias Kammerer in Werner Wolski. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 1106–1127.
- Wiegand, Herbert Ernst, Jesenšek, Vida, 2006: O družbeni odgovornosti znanstvene leksikografije. *Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek in Zinka Zorko. Maribor: Slavistično društvo (Zora 44); Ljubljana: SAZU. 361–379.

KAJ JE TERMIN?

NATAŠA LOGAR

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

DAMJAN POPIČ

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

V prispevku razmišljamo o zadregah, ki se pojavijo, ko termine opazujemo v besedilu. Te zadrege se nanašajo predvsem na prepoznavo terminov v sobesedilu in določanje njihovih meja v primerih, ko gre za večbesedne termine. Z anketno raziskavo med študenti potrjujemo, da gre za pojav, ki ga kljub enournim definicijam uporabniki razumejo zelo različno, obenem pa poskušamo s primerjavo določanja terminov v istem besedilu med dvema področnima strokovnjakoma pokazati, da so lahko tudi med strokovnjaki na določenem področju izrazita razhajanja pri določanju terminov. Razpravo zaključujemo z navedbo pristopov, ki vodijo k preseganju subjektivnih ocen o tem, ali je leksem termin ali ne, iz koliko besed je sestavljen in na katero področje (primarno) sodi.

Ključne besede: terminologija, termin v besedilu, anketa, terminološke zadrege

WHAT IS A TERM?

Abstract

The paper deals with dilemmas that come about when analyzing terms in context. It confirms – by means of a survey conducted between two groups of students of studies varying in nature – that different users can understand the notion of a term very differently, although the definition of what a term is may be unequivocal. As part of the analysis, two experts in the same field were given identical texts and asked to identify terms. Results show that even among experts there are significant distinctions in the way they perceive terms. The paper concludes with an overview of approaches aiming to overcome subjectivity in assessing whether a particular lexeme is a term or not, of how many words it consists of and to which domain it (primarily) belongs.

Keywords: terminology, terms in context, survey, terminological dilemmas

1 Uvod

Termin kot poimenovanje pojma določene stroke je veliko težje določljiv pojav, kot se zdi na podlagi opisa in utemeljitve splošne teorije o terminologiji (Wüster 1931, Felber 1984) – vsaj če termine opazujemo ter prepoznavamo v besedilu (pa sicer še z drugih vidikov, prim. npr. Cabré Castelví 2003). Težavna mesta pri opazovanju terminov v besedilu so predvsem naslednja: (a) kje je meja med terminološko in splošno leksiko (ob hkratnem upoštevanju pojava terminologizacije in determinologizacije), (b) kje je meja večbesednega termina in (c) na katero področje (primarno) termin sploh sodi.

Vsako terminografsko delo se sreča z vprašanjem, »do kod v splošni jezik seči z ugotavljanjem besedilne vpetosti jezikovnih elementov, značilnih za strokovno komunikacijo« (Meyer, Mackintosh 1996: 268–269, nav. po Gorjanc 2002: 76). Leder Mancini (1971) je pred več kot tridesetimi leti na primeru vključevanja terminov v *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ; 1970–1991) predstavila zahtevnost razsojanja med tem, ali je neka jezikovna enota poimenovalno specializirana, in tem, ali je (tudi že) del splošnega jezika, z naslednjim:

- vključeni so bili termini, ki so del slovarja srednješolsko izobraženega uporabnika, torej del širše rabe, kar je bilo ugotovljivo z izpisi iz umetniških, poljudnoznanstvenih in publicističnih besedil ter z anketiranjem;
- vključeni so bili tudi termini, ki jih v izpisih ni bilo, terminološki svetovalci pa so zanje utemeljeno menili, da bi morali biti upoštevani;
- za primerjavo so se poiskali tudi podatki o vključenosti terminov v specializirane slovenske slovarje in tuje slovarje SSKJ-jevega tipa.

Avtorica poudarja, da je bila odločitev o vključitvi termina v SSKJ kljub obstoju izpisov, pregledom več drugih slovarskih virov in posvetovanju s področnim strokovnjakom večkrat težka, zlasti pri večbesednih terminih (Leder Mancini, prav tam). Ključni razlog, da so take odločitve težke, je proces, ki briše ločnico med terminologijo in splošno leksiko, torej proces prehajanja terminov iz znanstvenih besedil v besedila, namenjena širši javnosti, ki posledično nato predstavljajo velik del novejšje splošne leksike – gre za determinologizacijo (Žagar 2007).

Druga naloga proučevalcev terminov, zlasti v terminografiji in prevodoslovju, je določitev meje večbesednega termina oz. sploh določitev termina kot jezikovne enote (predvsem razmerij enobesedni termin, večbesedni termin; terminološka kolokacija). Pri nastajanju leksikalnih in besedilnih podatkovnih zbirk je treba najprej opredeliti, katera leksika bo deležna samostojne in celovite terminografske in/ali prevodne obdelave.

Enota geslovnika terminološkega slovarja je seveda termin – to je definicijska lastnost te vrste slovarjev – pri pregledu več slovenskih terminoloških slovarjev (gl. Logar 2013: 26–39) pa se je pokazalo, da so uresničitve geslovnikov lahko različne: v nekaterih slovarjih je vsaka poimenovalna enota (termin) samostojna iztočnica, obstajajo pa tudi slovarji, v katerih so samostojne iztočnice tudi le deli poimenovalnih enot ali celo le besede, ki niti niso del poimenovanj, temveč le del tipičnega besedilnega okolja terminov. Kako (zelo) dolge so lahko posamezne prevodne »iztočnice«, si je npr. mogoče ogledati v terminološki podatkovni zbirki *Evroterm* (<http://www.evroterm.gov.si/>; september 2013; Željko 2003; Željko 2004), ki nastaja ob prevajanju evropske in slovenske zakonodaje. Tu kot iztočnice nastopajo glagoli v terminoloških besednih zvezah, tj. predvsem glagolske besedne zveze z glagolom v nedoločniku (npr. *ovirati preiskavo, dokazati pristojnemu organu*), in glagoli v obrazcih (npr. *nemudoma podati*

svoje mnenje, zavarovati civilno odgovornost za kaj), kot jih je razčlenila Jemec Tomazin (2010: 207–210), zato so take iztočnice dolge tudi več kot deset besed oz. lahko obsegajo celo cele povedi.

Tretje vprašanje, do katerega se mora opredeliti vsak terminografski projekt, pa je povezano s (primarnim) strokovnim področjem terminov. Prim. npr.:

»Ker je turizem definiran kot izrazito sestavljena dejavnost, se terminologija oblikuje ne le v okviru turistične stroke v ožjem pomenu, tj. turistične industrije in infrastrukture, temveč tudi na številnih drugih družbenih področjih, kot so npr. zgodovina, geografija, umetnostna zgodovina, umetnost, arhitektura, transport ...« (Mikolič, Beguš 2011: 313).

»Poseben problem so [v pravni terminologiji] termini drugih strok (npr. prostovoljna gasilska enota, odpadne vode, raport, pilot, opuščena struga), ki ne označujejo specifično pravnih pojmov in jih zato ne moremo šteti za del pravne terminologije v ožjem smislu« (Jemec Tomazin, Žagar Karer 2011: 223).

»Pri skoraj 700 terminih smo se morali odločiti, ali jih uvrstimo (tudi) na področje odnosov z javnostmi, kljub temu da je njihovo primarno strokovno področje drugje, npr. [...] marketing [...], organizacijske vede, menedžment in ekonomija [...], novinarstvo in mediji [...]« (Logar 2013: 111, 112).

Dosledno primarnost strokovnega področja je pri terminologiji težko ugotoviti (oz. je to lahko izredno dolgotrajna naloga), predvsem pa se tako ugotavljanje ne zdi smiselno z dveh vidikov: z vidika zelo verjetne vsebinske neprekrivnosti termina na dveh ali več področjih in z vidika sodobne uporabnosti terminološkega vira, ki ga pripravljamo. Boljše izhodišče je naslednje: vse besede in besedne zveze, ki imajo specializirano referenco, je treba ne glede na strokovno področje, ki so mu pripadale kot prvotnemu, takrat ko postanejo del slovarja drugega področja, razumeti tudi kot del terminologije tega drugega strokovnega področja (Pearson 1998: 13, 87). Nujno pa je seveda kolikor se da objektivno izmeriti, kdaj je »gostujoči« termin že tudi del slovarja drugega področja.

2 Opredelitve terminov

Za izhodišče anketni raziskavi, ki bo predstavljena v naslednjem poglavju, bomo navedli tri opredelitve terminov. Naš namen ni polemiziranje z njimi ali njihova ovržba – podajamo jih zato, da bi pokazali, kako je terminologija, kljub temu da je teoretično natančno prepoznana in opisana, kot besedilni pojav vendarle težko ulovljiva v črno-belo dihotomijo »X je termin – X ni termin«.

Felber je v svojem znamenitem delu *Terminology Manual* zapisal (1984: 107):

»Termin je jezikovni znak, ki je pripisan enemu ali včasih več pojmom. Pojem je pomen termina. Termin je lahko beseda ali besedna zveza, črka ali grafični simbol, okrajšava, kratica, simbol itd. Pojem je od obstoja termina neodvisen.«

Standard ISO 1087 termin opredeljuje z naslednjim (nav. po: <http://lojze.lugosi.si/stp/smernice.html>; september 2013):

»Termin je jezikovno poimenovanje določenega pojma na specializiranem ali strokovnem področju. Termin je lahko eno- ali večbesedna enota, lahko je tudi kratica, vsebuje lahko simbole, formule ali druge nejezikovne elemente, v širšem smislu pa med termine štejemo tudi nekatera imena in nazive.«

Eno novejših in temeljitejših opredelitev terminološke enote je mogoče najti v Cabré Castelví (2003). V deloma povzeti obliki se glasi:

Terminološke enote od drugih enot loči troje:

a) njihova kognitivna komponenta, ki mora izpolnjevati naslednje pogoje:

- vezanost na tematski kontekst
- določeno mesto v pojmovni strukturi
- specifičen pomen, ki je določen z mestom v pojmovni strukturi
- natančna določenost pomena
- določenost, prepoznanost in diseminacija s strani strokovne skupnosti

b) njihova jezikovna komponenta, ki mora izpolnjevati naslednje pogoje:

- leksikaliziranost
- nastajanje z besedotvornimi in drugimi načini tvorbe novih jezikovnih enot
- možnost izrazne prekrivnosti z enotami splošnega jezika
- samostalniška, glagolska, pridevniška ali prislovna besednovrstnost
- pripadnost eni izmed širokih semantičnih kategorij (entitete, dogodki, lastnosti ali odnosi), ki se medsebojno nujno ne izključujejo
- pomenska diskretnost na specialnem področju
- ekstrahiranje pomena na podlagi informacij o leksikalni enoti
- skladenjsko povezovanje v skladu s pravili jezika

c) njihova komunikacijska komponenta, ki mora izpolnjevati naslednje pogoje:

- pojavljanje v specializiranem diskurzu
- prilagajanje podvrstam tega diskurza
- deljenje specializiranega diskurza z enotami, ki pripadajo drugim sistemom ikon in simbolov
- priučenost v izobraževalnem procesu in uporaba s strani področnih strokovnjakov
- denotativnost (ki pa ne izključuje konotativnosti)

3 Prepoznavanje terminov v besedilu: raziskava

Več študij kaže, da je merilo, kje se termin začne in ali gre za edini ustaljeni ter sprejemljivi način opisa določenega strokovnega dejstva, zelo odvisno od opazovalca oz. uporabnika terminologije. Estopà Bagot (1999) je v doktorski raziskavi ugotovila, da je bil skupni presek terminov, ki so jih v istem besedilu s področja medicine kot strokovna poimenovanja prepoznali medicinski strokovnjaki, prevajalci, dokumentalisti in terminologi, le 10-odstotni (nav. po Vintar 2008: 47–49; prim. tudi Vintar 2003: 74, in Erjavec, Vintar 2004: 104).

Podobno raziskavo – najprej preliminarno v minimalnem obsegu (dva podčrtovalca terminov), nato pa še v dveh skupinah študentov – smo izvedli tudi pri projektu TERMIS (<http://www.termis.fdv.uni-lj.si/>; februar 2014).

V prvi fazi smo izbrali znanstveni članek s področja odnosov z javnostmi (slika 1) in prosili dva področna strokovnjaka, naj v njem označita vse terminološko relevantne izraze. Zanimalo nas je, v kolikšni meri se bosta mnenji strokovnjakov ujemali (preglednica 1).

Strateško načrtovanje odnosov z javnostmi

Povzetek: Članek se najprej osredotoča na iskanje odgovora na vprašanje, zakaj so odnosi z javnostmi del strateškega managementa, saj, v nasprotnem ne bi bili potrebni niti modeli za njegovo načrtovanje. Nato primerja najbolj znane modele strateškega načrtovanja odnosov z javnostmi ter nazadnje predlaga uporabo odzivnega razvojnega modela strateškega načrtovanja tudi za načrtovanje odnosov z javnostmi in organizacijskega komuniciranja. Poleg teoretične utemeljitve modela avtor ob koncu doda tudi praktični prikaz uporabe "cluster" analize pri snovanju strategij.

Ključne besede: strateško načrtovanje, strateško komuniciranje, odnosi z javnostmi, odzivni razvojni model strateškega načrtovanja, cluster analiza

V posebni številki Teorije in prakse o organizacijskem komuniciranju (1998, letnik 35, številka 1) smo predstavili povezavo med organizacijskim strateškim managementom (upravljanjem in vodenjem), strateškim načrtovanjem kot delom in ne sinonimom za strateški management ter komunikacijskim managementom, to je vodenjem in upravljanjem komuniciranja med organizacijo in njenimi javnostmi, kar Grunig in Hunt (1981, 6) opredeljujeta kot "pragmatična raven odnosov z javnostmi". Nakazan in shematsko je bil predstavljen tudi odzivni razvojni model strateškega načrtovanja organizacijskega komuniciranja (Ašanin Gole 1998, 597–612).

Slika 1: Začetni del besedila, v katerem sta strokovnjaka označevala termine (Pedja Ašanin Gole, 1999: Strateško načrtovanje odnosov z javnostmi, *Teorija in praksa* XXXVI/4. 544–557).

prvi strokovnjak	184
drugi strokovnjak	261
preseki	109
unija	415
ujemanje med strokovnjakoma	0,26

Preglednica 1: Število podčrtanih terminov in ujemanje pri oceni terminološkosti med obema strokovnjakoma.

Kot vidimo, sta strokovnjaka v istem besedilu označila zelo različno število terminov. Če njuna izbora združimo, dobimo unijo v velikosti 415 terminov, preseki med njima pa je bil 109 terminov. Njuno prepoznanje terminološkosti se je torej ujemale le pri vsakem četrtem poimenovanju.

Ocenili smo, da je tolikšno neujemanje pričakovano in bi bilo skoraj gotovo še večje, če bi bilo podčrtovalcev še več, zato smo v drugi fazi število podčrtovalcev povečali ter v vzorec zajeli 174 študentov.

3.1 Anketa

Anketo smo izvedli med študenti Fakultete za družbene vede (FDV) in Filozofske fakultete v Ljubljani (FF), in sicer je šlo za študente tržnega komuniciranja in odnosov z javnostmi (1. in 2. letnik dodiplomskega študija; 75 študentov) ter študente medjezikovnega posredovanja (1., 2. in 3. letnik dodiplomskega študija, 99 študentov).

Navodilo ankete se je glasilo:

»Pri raziskovalnem projektu [...] bi radi preverili tudi to, kako različni uporabniki slovarjev razumemo, kaj je strokovni izraz; podatki namreč kažejo, da je pri tem razumevanju precej razlik.

Zato vas prosimo [...], da v spodnjem besedilu podčrtate vse izraze, ki jih vi osebno prepoznate kot strokovne (kot termine).«

Besedilo, ki so ga podčrtovali študenti, smo omejili na dolžino ene strani, šlo pa je za četrti odstavek iz začetnega dela istega znanstvenega članka, kot sta ga terminološko označevala že strokovnjaka (slika 2).

Organizacija, ki uspešno rešuje svoje probleme z okoljem, dobi iz odnosa z delničarji, porabniki, zaposlenimi, vlado ter lokalno skupnostjo prednosti, saj ji le-ti lahko dajo podporo ali pa jo onemogočijo. Vsaka organizacija, ki dobro odgovori na pritiske svojih »konstituentov«, ima večjo verjetnost, da dobi njihovo podporo, saj nenehno tekmuje za omejeno javno podporo (Verčič, Grunig 1995, 36). Odnosi z javnostmi lahko pomagajo organizacijam s tem, da prepoznajo najbolj pomembne komponente organizacijskega okolja ter da z uporabo strateško vodenih komunikacij »zgladijo« organizacijske odnose z okoljem. Po Higinu je namreč uspešen strateški management tisti, ki »spremlja dosežke organizacijskega poslanstva, ki se 'slučajno' pokrivajo z upravljanjem in vodenjem odnosa organizacije s svojim okoljem«. Odnosi z javnostmi pomagajo strateškemu managementu tako, da gradijo javnosti, na katere lahko vplivajo ali sprejemajo vpliv od njih, ter tiste javnosti, ki podpirajo poslanstvo organizacije ali pa jo lahko odvrnejo od uresničevanja takega poslanstva. Organizacije lahko strateško načrtujejo programe odnosov z javnostmi takrat, ko identificirajo javnosti, ki jim lahko omejijo ali celo zaustavijo sposobnosti, da izpolnijo svoje poslanstvo. Strateško vodeni odnosi z javnostmi pomagajo organizacijam, da upravljajo svojo medsebojno odvisnost s strateškimi javnostmi (Verčič, Grunig 1998, 581). Celo več: samo takrat, ko so javnosti, s katerimi praktiki odnosov z javnostmi komunicirajo, identificirani znotraj okvirjev organizacijskega strateškega managementa in ko so komunikacijske aktivnosti praktikov upravljane in vodene na ravni organizacijskega strateškega managementa, so odnosi z javnostmi lahko uspešni.

(Vir: Pedja Ašanin Gole: Strateško načrtovanje odnosov z javnostmi, Teorija in praksa XXXVI/4, 544–557.)

Slika 2: Besedilo, v katerem so študenti podčrtovali termine.

3.2 Rezultati ankete

Pri analizi rezultatov nas je zanimala predvsem prekrivnost določanja terminov med obema skupinama študentov ter povezave med študijsko smerjo in dojemanjem terminov – slednje ob predpostavki, da študenti FDV temo, ki jo obravnava besedilo, in termine s področja odnosov z javnostmi poznajo bolje od študentov FF.

Besedilo sestavlja 228 besed, od tega 223 občnih. Študentje medjezikovnega posredovanja so v njem našli 62, študentje FDV pa 55 terminov, kar je – če upoštevamo število anketiranih – 0,62 termina na enega študenta FF in 0,73 termina na enega

študenta FDV. Število podčrtanj besed in besednih zvez po vrsti, kot se pojavljajo v besedilu, prikazuje preglednica 2 (vanjo smo za primerjavo dodali tudi terminološke odločitve obeh strokovnjakov, vezane na isti odstavek).

	Strokovnjaka	Študenti FF (vseh študentov: 99)	Študenti FDV (vseh študentov: 75)	SKUPAJ
1. organizacija	2	27	13	40
2. problem	2	2	1	3
3. okolje	2	3	1	4
4. odnos z delničarjem	2	0	1	1
5. delničar	0	43	20	63
6. porabnik	2	20	6	26
7. zaposleni	2	11	4	15
8. vlada	2	10	4	14
9. lokalna skupnost	2	14	3	17
10. prednost	2	2	0	2
11. podpora	1	0	0	0
12. pritisk	1	1	0	1
13. lokalni	0	0	1	1
14. konstituent	1	91	66	157
15. javna podpora	2	10	13	23
16. omejena javna podpora	0	5	0	5
17. odnosi z javnostmi	2	22	18	40
18. komponenta organizacijskega okolja	1	16	6	22
19. podpora	0	1	0	1
20. komponenta	0	28	21	49
21. organizacijsko okolje	1	7	9	16
22. strateško vodena komunikacija	1	28	11	39
23. strateško	0	8	11	19
24. komunikacija	0	10	3	13
25. organizacijski odnosi	2	10	5	15
26. organizacijski odnosi z okoljem	0	3	2	5
27. odnos	1			
28. strateški management	2	80	61	141
29. vpliv	1			

30. vplivati	1			
31. graditi javnost	1			
32. management	0	14	11	25
33. organizacijsko poslanstvo	1	18	9	27
34. organizacijski	0	1	0	1
35. upravljanje	2	1	3	4
36. upravljanje in vodenje odnosov	1	2	0	2
37. vodenje	2	1	3	4
38. poslanstvo organizacije	1	3	7	10
39. javnost	2	9	13	22
40. poslanstvo	1	8	7	15
41. strateško načrtovati	0	3	5	8
42. strateško	0	6	6	12
43. program odnosov z javnostmi	1	4	2	6
44. program	1	1	1	2
45. identificirati	2	19	16	35
46. identificirati javnost	0	5	6	11
47. strateško vodeni	0	1	2	3
48. strateško vodeni odnosi	0	6	3	9
49. strateško vodeni odnosi z javnostmi	0	7	7	14
50. medsebojno odvisnost	1	6	1	7
51. strateška javnost	0	43	27	70
52. strateški	1	2	2	4
53. odvisnost s strateškimi javnostmi	0	1	0	1
54. praktik	2	51	21	72
55. praktik odnosov z javnostmi	0	8	3	11
56. praktik odnosov	0	6	1	7
57. praktik odnosov z javnostmi komunicira	0	0	2	2
58. komunicirati	1	1	3	4
59. identificiran	1	14	9	23
60. organizacijski strateški menedžmenta	1	30	24	54

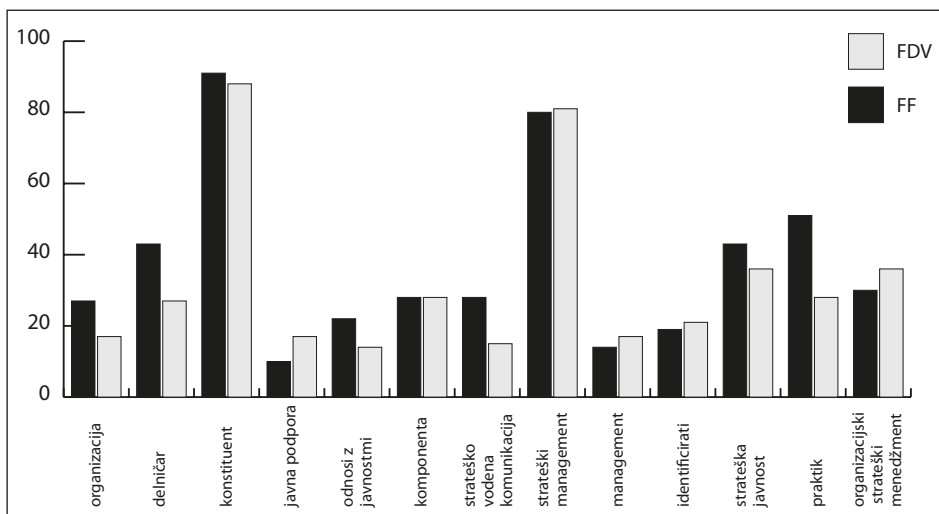
61. organizacijski management	0	1	1	2
62. okvir	0	1	0	1
63. komunikacijski	0	4	2	6
64. okvir organizacijskega strateškega managementa	0	2	0	2
65. komunikacijska aktivnost	0	10	7	17
66. komunikacijska aktivnost praktika	0	14	3	17
67. aktivnost praktika	0	2	3	5
68. raven organizacijskega strateškega managementa	0	2	0	2
69. upravljan	0	1	3	4
70. voden	0	1	1	2
SKUPAJ	57	761	494	

Preglednica 2: Besede oz. besedne zveze, ki sta jih kot strokovne označila strokovnjaka in ki so jih podčrtali študenti (pri zadnjih glede na študijsko smer).

Kot lahko vidimo, je bilo med študenti kar nekaj razhajanj. Študenti FF so podčrtali tretjino več izrazov kot študenti FDV, izrazito pa so se med seboj ujemali le pri dveh poimenovanjih: *konstituent* in *strateški management*. Oba je podčrtalo okrog 90 % študentov obeh smeri. Sledijo *delničar*, *strateška javnost*, *praktik* in *organizacijski strateški menedžment*, ki jih je podčrtalo približno 30–40 % vseh študentov. Če gledamo ločeno po smereh, je znotraj tega deleža v treh primerih več podčrtanj s strani študentov FF (preglednica 3), skoraj izenačeno pa je razmerje med študijskima smerema pri *organizacijskem strateškem menedžmentu*. Ostale besede in besedne zveze so bile podčrtane precej bolj razpršeno. Besed in besednih zvez, ki jih je podčrtalo vsaj 10 študentov na vsaki od smeri, je bilo skupno 13 (slika 3).

	Študenti FF (v %)	Študenti FDV (v %)
konstituent	91	88
strateški management	80	81
delničar	43	26
strateška javnost	43	36
praktik	51	28
organizacijski strateški menedžment	30	32

Preglednica 3: Delež podčrtanj najpogosteje izbranih besed oz. besednih zvez glede na študijsko smer.

Slika 3: Delež (v %) podčrtanj besed oz. besednih zvez, ki jih je naredilo vsaj 10 študentov obeh študijskih smeri.

Rezultati kažejo, da je bila soglasnost pri prepoznavanju besed in besednih zvez kot terminoloških pri vseh študentih povezana predvsem z nerazumljivostjo izrazov (*konstituent*, *strateški management*), hkrati pa so študenti precej podobno (prim. sliko 3) prepoznavali termine ne glede na to, kaj študirajo. Mogoče je še potrditi, da so imeli študenti težave pri odločanju, kje se termin začne in konča, saj so terminološke meje pri večbesednih poimenovanjih precej različne, npr.: *omejena javna podpora* proti *javna podpora*; *strateško vodena komunikacija* proti *vodena komunikacija* proti *strateško*; *organizacijski odnosi z okoljem* proti *odnosi z okoljem* proti *okolje*.

Oba strokovnjaka sta v odstavku, ki so ga podčrtovali vsi, torej tako onadva kot študenti, izbrala 18 besed oz. besednih zvez (*organizacija*, *problem*, *okolje*, *odnos z delničarjem*, *porabnik*, *zaposleni*, *vlada*, *lokalna skupnost*, *prednost*, *javna podpora*, *odnosi z javnostmi*, *strateški management*, *upravljanje*, *vođenje*, *javnost*, *identificirati* in *praktik*), v 21 primerih sta bila neenotna, v 31 primerih, ki so jih podčrtali študenti (tj. vsaj eden od njih), pa terminološkosti nista prepoznala oz. sta postavila drugačno terminološko mejo. Izmed 13 besed in besednih zvez, ki jih je podčrtalo vsaj 10 študentov na vsaki od smeri (slika 3 zgoraj), sta jih oba strokovnjaka izbrala le pet: *organizacija*, *javna podpora*, *odnosi z javnostmi*, *identificirati* in *praktik* – pri teh je torej ujemanje med vsemi podčrtovalci največje.

Analizo rezultatov ankete zaključujemo s prikazom dveh primerov precej različnih podčrtovanj (slika 4):

Organizacija, ki uspešno rešuje svoje probleme z okoljem, dobi iz odnosa z <u>deležniki</u>, <u>porabniki</u>, <u>zaposlenimi</u>, <u>vlado</u> ter <u>lokalno skupnostjo</u> prednosti, saj ji le-ti lahko dajo podporo ali pa jo anemogajo. Vsaka organizacija, ki dobro odgovori na pritiske svojih »konstituentov«, ima večjo verjetnost, da dobi njihovo podporo, saj nenehno tekmuje za omejeno javno podporo (Verčič, Grunig 1995, 36). Odnosi z javnostmi lahko pomagajo organizacijam s tem, da prepoznajo najbolj pomembne komponente organizacijskega okolja ter da z uporabo strateško vodenih komunikacij »zgodijo« organizacijske odnose z okoljem. Po Higinu je namreč uspešen strateški management tisti, ki »spremlja dosežke organizacijskega poslanstva, ki se 'slučajno' pokrivajo z upravljanjem in vodenjem odnosa organizacije s svojim okoljem«. Odnosi z javnostmi pomagajo strateškemu managementu tako, da gradijo javnosti, na katere lahko vplivajo ali sprejemajo vpliv od njih, ter tiste javnosti, ki podpirajo poslanstvo organizacije ali pa jo lahko odvrnejo od uresničevanja takega poslanstva. Organizacije lahko strateško načrtujejo programe odnosov z javnostmi takrat, ko identificirajo javnosti, ki jim lahko omejijo ali celo zaustavijo sposobnosti, da izpolnijo svoje poslanstvo. Strateško vodeni odnosi z javnostmi pomagajo organizacijam, da upravljuje svojo medsebojno odvisnost s strateškimi javnostmi (Verčič, Grunig 1998, 581). Celó več: samo takrat, ko so javnosti, s katerimi <u>praktiki</u> odnosov z javnostmi komunicirajo, identificirani znotraj okvirjev organizacijskega strateškega managementa in ko so komunikacijske aktivnosti praktikov upravljane in vodene na ravni organizacijskega strateškega managementa, so odnosi z javnostmi lahko uspešni.	Organizacija, ki uspešno rešuje svoje probleme z okoljem, dobi iz odnosa z <u>deležniki</u>, <u>porabniki</u>, <u>zaposlenimi</u>, <u>vlado</u> ter <u>lokalno skupnostjo</u> prednosti, saj ji le-ti lahko dajo podporo ali pa jo anemogajo. Vsaka organizacija, ki dobro odgovori na pritiske svojih »konstituentov«, ima večjo verjetnost, da dobi njihovo podporo, saj nenehno tekmuje za omejeno javno podporo (Verčič, Grunig 1995, 36). Odnosi z javnostmi lahko pomagajo organizacijam s tem, da prepoznajo najbolj pomembne komponente organizacijskega okolja ter da z uporabo strateško vodenih komunikacij »zgodijo« organizacijske odnose z okoljem. Po Higinu je namreč uspešen <u>strateški management</u> tisti, ki »spremlja dosežke <u>organizacijskega poslanstva</u>, ki se 'slučajno' pokrivajo z upravljanjem in vodenjem odnosa organizacije s svojim okoljem«. Odnosi z javnostmi pomagajo strateškemu managementu tako, da gradijo javnosti, na katere lahko vplivajo ali sprejemajo vpliv od njih, ter tiste javnosti, ki podpirajo poslanstvo organizacije ali pa jo lahko odvrnejo od uresničevanja takega poslanstva. Organizacije lahko strateško načrtujejo <u>programe odnosov z javnostmi</u> takrat, ko identificirajo javnosti, ki jim lahko omejijo ali celo zaustavijo sposobnosti, da izpolnijo svoje poslanstvo. <u>Strateško vodeni odnosi z javnostmi</u> pomagajo organizacijam, da upravljuje svojo medsebojno odvisnost s <u>strateškimi javnostmi</u> (Verčič, Grunig 1998, 581). Celó več: samo takrat, ko so javnosti, s katerimi <u>praktiki</u> odnosov z javnostmi komunicirajo, identificirani znotraj okvirjev organizacijskega strateškega managementa in ko so komunikacijske aktivnosti praktikov upravljane in vodene na ravni organizacijskega <u>strateškega managementa</u>, so odnosi z javnostmi lahko uspešni.
---	---

Slika 4: Dva primera študentskega podčrtovanja terminov.

4 Razprava

Strokovnjaka za odnose z javnostmi, ki sta dobila nalogo v znanstvenem članku podčrtati vse termine z imenovanega področja, sta se kmalu po začetku dela oglasila z naslednjim sporočilom:

- A: Spoštovani,
- imam vprašanje oz. dilemo: naloga je podčrtati vse termine odnosov z javnostmi. Torej, ali samo termine, ki so v izključni rabi odnosov z javnostmi, ali tudi termine, ki se povezujejo s tem področjem?
- B: Pozdravljeni,
- takoj ko sem se lotila dela, sem naletela na dileme in neke na polovici prenehala podčrtovati. Imam naslednji dve vprašanji:
- Del stavka se glasi: *Nato primerja najbolj znane modele strateškega načrtovanja odnosov z javnostmi ter nazadnje predlaga uporabo odzivnega razvojnega modela strateškega načrtovanja tudi za načrtovanje odnosov z javnostmi in organizacijskega komuniciranja.* – V tem primeru sem podčrtala vse besede, ki se nanašajo na odnose z javnostmi oziroma jih uporabljamo pri našem delu, in ugotovila, da je skoraj cel stavek podčrtan. Najbrž ne bi smela podčrtati besed *tudi* in *za*, kajne?
 - V besedilu je precej izrazov, ki izvirno ne sodijo samo v odnose z javnostmi – kot na primer: *strateško načrtovanje, organizacijsko okolje, javno, upravljanje* itd. Skratka, gre za besede, ki se uporabljajo pri drugih dejavnostih, pa seveda tudi v odnosih z javnostmi – ali te podčrtujemo ali ne?

Strokovnjaka sta torej hitro naletela na zadregi, ki smo ju izpostavili že v uvodu: zadrego pri določitvi terminoloških mej in zadrego pri določitvi področja oz. področij, na katerem oz. katerih se termin (tudi) uporablja. Ob prvi (morda pa tudi drugi) se je pri anketiranih študentih pojavila še težava ločevanja med termini in splošno leksiko.

Kljub temu da so v semestru pred anketiranjem študenti spoznali osnove terminološke teorije, je zelo verjetno, da so terminološkost ocenjevali predvsem po poznavanju oz. (ne)razumevanju besed in besednih zvez, ki so jih srečali v besedilu. Njihovo ravnanje je torej mogoče pojasniti z ugotovitvijo Pearson (1998: 26–28), da obstaja soodvisnost med številom ljudi, ki poznajo leksiko določenega specializiranega področja, in percepcijo te leksike kot specializirane: manj, kot je takih ljudi, bolj je verjetno, da bo taka leksika (in področje) dojeta kot specializirana. Kar je torej študente po občutku (in zdi se, da le v manjši meri po pridobljenem znanju o terminologiji) usmerjalo v odgovor na vprašanje, ali je neka beseda ali zveza besed termin ali ne, je njena oz. njihova relativna redkost v splošnem jeziku (in torej nerazumljivost) in/ali sporazumevalno okolje, v katerem so bile rabljene (prim. o tem tudi celotno uvodno poglavje v Pearson 1998: 7–40).

Rezultate ankete med nekaj manj kot 180 študenti je sicer težko posploševati, vendarle pa niso nepričakovani. Eden od načinov preseganja subjektivnega prepoznavanja terminološkosti leksike v besedilih – ki sicer pri področno specializiranih podčrtovalcih in terminologih (ki bi skupaj npr. pripravljali terminološki slovar) verjetno ne bi bila tako skrajna, kot se je to izkazalo pri študentih – je računalniško podprto luščenje terminoloških kandidatov iz korpusov strokovnih besedil. Ta postopek je bil za slovenščino preizkušen že večkrat (Vintar, Erjavec 2008; Vintar 2009; Vintar 2010; Logar, Vintar 2008; Logar Berginc, Vintar, Arhar Holdt 2012; Logar Berginc, Vintar, Arhar Holdt 2012), in to z uporabnimi rezultati. Kot je prikazano v navedeni literaturi, so sezname terminoloških kandidatov, ki jih dobimo na podlagi statističnih izračunov, vnaprej danega nabora jezikoslovnih vzorcev (*pridevnik + samostalnik*, *pridevnik + pridevnik + samostalnik* itd.) ter s primerjavo relativnih pogostosti besed v specializiranem in splošnem korpusu, objektivnejše izhodišče za pripravo terminološkega geslovnika. Dokončna presoja, katere enote s seznamov bodo nato deležne samostojne terminografske in/ali prevodoslovne obdelave – če je naš namen zbiranja terminov seveda tak – je še vedno prepuščena področnim strokovnjakom in terminologom, a kot smo že večkrat zapisali: »tak pristop kakovostno vendarle močno presega zgolj individualne in večkrat hipne odločitve posameznikov, ki se iskanja terminov lotijo ročno« (Logar Berginc, Vintar, Arhar Holdt 2013: 131).

Sklenemo lahko, da opredelitve terminov, ki smo jih navedli v drugem poglavju, sicer držijo (in v tem smislu nam odgovora na naslovno vprašanje prispevka ni treba dati), za enoumno prepoznavanje terminov v besedilih ter posledično pripravo sodobnih terminoloških slovarjev in podatkovnih zbirk pa te opredelitve niso zadostne. V terminografski praksi digitalne dobe je terminološki teoriji pri »lovljenju« jedrnih pojmov strok (seveda prek njihovih jezikovnih označevalcev) treba pridružiti statistične metode in orodja, ki objektivizirajo odločitve podčrtovalcev ter omogočajo prikaz terminov z več podatki (zlasti s tipičnim besedilnim okoljem) in na klik dostopnimi povezavami v sorodne podatkovne zbirke (prim. npr. TERMIS na <http://www.termania.net>; februar 2014). Na ta način bo merilo, kje se začne in ali gre za edini ustaljeni ter sprejemljivi način opisa določenega strokovnega dejstva, na vhodni strani *manj* odvisno od pripravljavca terminografskega vira (ne bo pa popolnoma neodvisno), hkrati pa bo verjetnost, da bo uporabnik dobil informacijo, ki je po njegovem subjektivnem občutku terminološka, *večja*. V tem smislu pa odgovor na naslovno vprašanje prispevka ostaja odprt.

Literatura

- Cabré Castellví, Maria Teresa, 2003: Theories of terminology: Their description, prescription and explanation. *Terminology* 9.2. 163–199.
- Estopà Bagot, Rosa, 1999: *Extracció de la terminologia: elements per a la construcció d'un SEACUS: Tesis Doctoral*. Barcelona: IULA.
- Erjavec, Tomaž in Vintar, Špela, 2004: Korpus kot podpora slovarju informacijskega izrazja slovenskega jezika. *Uporabna informatika* 12.2. 97–106.
- Felber, Helmut, 1984: *Terminology manual*. Paris: Infoterm.
- Gorjanc, Vojko, 2002: *Jezikoslovna načela gradnje računalniških besedilnih zbirk strokovnih jezikov: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Jemec Tomazin, Mateja, 2010: *Slovenska pravna terminologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Jemec Tomazin, Mateja in Žagar, Mojca, 2011: Prav(n)a terminologija. V *Meddisciplinarnost v slovenistiki* (Obdobja 30). Ur. S. Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 219–225.
- Leder Mancini, Zvonka, 1971: Sprejemanje terminov. V *Referati za strokovni sestanek terminologov in terminoloških svetovalcev z uredniki Slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU (tipkopis). 22–30.
- Logar, Nataša in Vintar, Špela, 2008: Korpusni pristop k izdelavi terminoloških slovarjev: od besednih seznamov in konkordanc do samodejnega luščenja izrazja. *Jezik in slovstvo* LIII(5). 3–17.
- Logar, Nataša, 2013: *Korpusna terminografija: primer odnosov z javnostmi*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko; Fakulteta za družbene vede.
- Logar Berginc, Nataša, Vintar, Špela in Arhar Holdt, Špela, 2012: Luščenje terminoloških kandidatov za slovar odnosov z javnostmi. V *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ur. T. Erjavec in J. Žganec Gros. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 135–140.
- Logar Berginc, Nataša, Vintar, Špela in Arhar Holdt, Špela, 2013: Terminologija odnosov z javnostmi: korpus – luščenje – terminološka podatkovna zbirka. V *Jezikovne tehnologije (Slovenščina 2.0 – tematska številka)*. Ur. T. Erjavec in J. Žganec Gros. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 113–138.
- Meyer, Ingrid in Mackintosh, Kristen, 1996: The corpus from a terminographer's viewpoint. *International journal of corpus linguistics* 1.2. 257–285.
- Mikolič, Vesna in Beguš, Ana, 2011: Meddisciplinarne pomenotvorne zmožnosti v procesih (de)terminologizacije turistične terminologije. V *Meddisciplinarnost v slovenistiki* (Obdobja 30). Ur. S. Kranjc. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 313–319.
- Pearson, Jennifer, 1998: *Terms in context*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991). Ljubljana: DZS.
- Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vintar, Špela, 2003: *Uporaba vzporednih korpusov za računalniško podprto ustvarjanje dvojezičnih terminoloških virov: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Vintar, Špela, 2008: *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za prevajalstvo.

- Vintar, Špela, 2009: Samodejno luščenje terminologije – izkušnje in perspektive. V *Terminologija in sodobna terminografija*. Ur. N. Ledinek, M. Žagar Karer in M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 345–356.
- Vintar, Špela, 2010: Bilingual term recognition revisited: The bag-of-equivalents term alignment approach and its evaluation. *Terminology* 16.1. 141–158.
- Vintar, Špela in Erjavec, Tomaž, 2008: iKorpus in luščenje izrazja za Islovar. V *Jezikovne tehnologije*. Ur. T. Erjavec in J. Žganec Gros. Ljubljana: Institut Jožef Stefan. 65–69.
- Wüster, Eugen, 1931: *Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*. Berlin: VDJ 1931.
- Žagar, Mojca, 2007: Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih. V *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* (Obdobja 24) Ur. I. Orel. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 599–609.
- Željko, Miran, 2003: Evroterm in Evrokorpus – terminološka baza in korpus prevodov. *Mostovi* 37.1. 62–72.
- Željko, Miran, 2004: Evroterm in Evrokorpus – terminološki slovar in korpus prevodov. V *Terminologija v času globalizacije*. Ur. M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 139–149.

SOPOMENSKOST IN NORMATIVNOST V TURISTIČNEM TERMINOLOŠKEM SLOVARJU TURS

VESNA MIKOLIČ

Znanstveno-raziskovalno središče, Fakulteta za humanistične študije,
Univerza na Primorskem

Povzetek

V prispevku se ukvarjamo s sopomenskostjo turističnih terminov in s tem povezano normativnostjo v okviru turistične terminografije. Različna poimenovanja za isti pojem so, podobno kot večpomenskost posameznega termina, pogosto posledica hitrega razvoja in transdisciplinarne narave turistične stroke in mlade turistične vede. Vse to upošteva tudi Turistični terminološki slovar TURS, kar mu omogočata povezava s korpusom področno in zvrstno raznolikih ter avtentičnih turističnih besedil TURK in spletna postavitev na portalu Termania. Iz istih razlogov TURS temelji na opisovalnem pristopu. Normativnost do neke mere dosegamo z normativno oznako glede pogostosti rabe ali pa s kazalko 'sopomenka' (=), ki usmeri uporabnika k ustrežnejšemu sopomenskemu izrazu oziroma ustrežnejšemu poimenovanju. Pri tem sta nam glavna kriterija pogostost rabe in slovenski izvor termina.

Ključne besede: turizem, terminologija, sopomenskost, normativnost, transdisciplinarnost

SYNONYMITY AND NORMATIVENESS IN THE DICTIONARY OF TOURISM TERMINOLOGY TURS

Abstract

In the contribution we deal with synonymity of tourism terms and the related normativeness within the framework of tourism terminology. Different denominations for the same concept are, similarly as the ambiguity of an individual term, often the consequence of rapid development and transdisciplinary nature of tourism and new tourism studies. All this is considered also in the Dictionary of Tourism Terminology TURS, which is linked to the corpus of various regional and by genre different authentic tourism texts TURK and website Termania. For the same reasons TURS is based on descriptive approach. Normativeness is to a certain point achieved with a normative label according to the frequency of use or with an index 'synonym' (=), which directs the user to a more appropriate expression or denomination. The main criteria are the frequency of use and Slovenian origin of the term.

Key words: tourism, terminology, synonymity, normativeness, transdisciplinarity

1 Lastnosti turistične terminologije in terminografije kot posledica specifične narave turizma in turističnih študij

Ena od pomembnejših specifik turistične leksike je sovplivanje splošne leksike in terminologije različnih strok v okviru turističnega govora. Namen prispevka je predstaviti posledice tega sovplivanja, povezane s sopomenskostjo¹ turistične terminologije in normativnostjo turističnega terminološkega slovarja. Z njimi se srečujemo ob oblikovanju slovenskega turističnega razlagalnega terminološkega slovarja z ustreznici v angleškem jeziku TURS. Gre za rastočo slovarsko zbirko slovenske turistične terminologije, ki je zasnovana na sodobnem konceptu turizma kot transdisciplinarne dejavnosti. Takšno zasnovo mu omogočata povezava s korpusom avtentičnih, področno in zvrstno raznolikih turističnih besedil korpusa TURK in spletna postavitev na portalu Termania. S temi orodji je mogoče razvijati turistično terminologijo tako, da se omogoča koordinacija med različnimi področji in vedami, ki se vključujejo v turistično stroko in nastajajočo turistično znanost. To je namreč mogoče samo z nenehnim preverjanjem rabe terminov in razmerij med njimi v konkretnih besedilih korpusa TURK in z vključitvijo najširšega kroga strokovnjakov, izvajalcev in uporabnikov turističnih storitev v proces nadaljnjega razvijanja turistične terminologije prek spletnega portala Termania.² S tem ko se upošteva celoten turistični diskurz, tj. govor celotne turistične govorne skupnosti, v okviru katerega se prepletajo splošni jezik in različni strokovni jeziki, se lahko razvija tudi turizem kot mlada znanstvena disciplina.

Hkrati pa je na ta način slovarska zbirka tudi odraz slovenskega turizma in kot taka predstavlja tudi pomembno informacijsko bazo za nadaljnje raziskave turizma in razvoj slovenske turistične terminografije. Tako se trenutno v slovarju termini razvrščajo v kar 43 vrst turizma³ in prihajajo z 81 področij, od tega 6 turističnih v ožjem pomenu

¹ Vintar pojasnjuje, da je pri pojmovnem načelu, ki je osnovno izhodišče terminologije, bolje govoriti o več poimenovanjih za isti pojem kot pa o sopomenskosti oz. sinonimiji. V prispevku tudi pri terminih ohranjamo tradicionalni izraz sopomenskost/sinonimija, pri čemer se zavedamo, da gre za vzporednost izrazov, ne pa miselnih konceptov (Vintar 2008: 27).

² Osnovni nabor terminov TURS je bil oblikovan v okviru aplikativnega raziskovalnega projekta Turistični terminološki slovar pri Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem (financer: ARRS, projektni partner: STO, nosilka: dr. Vesna Mikolič, 2008–2011). Do sedaj ima TURS pribl. 1000 gesel in je prosto dostopen na spletnem portalu Termania <http://www.termania.net/slovarji/78/turistici-terminoloski-slovar> in <http://www.amebis.si/asplus>. Specializirani jezikovni korpus s področja turizma TURK je bil oblikovan v okviru temeljnega raziskovalnega projekta »Večjezični korpus turističnih besedil – informacijski vir in analitična baza slovenske naravne in kulturne dediščine« istega izvajalca, financerja in iste nosilke v letih 2006–2008. Gre za zbirko turističnih besedil v slovenskem, italijanskem in angleškem jeziku s 30.000.000 besedami, prosto dostopen na <http://turk.upr.si/>.

³ 43 vrst turizma: adrenalinski turizem, avtodomni turizem, ekoturizem, festivalski turizem, gorski turizem, igralniški turizem, izletni turizem, izobraževalni turizem, jamski turizem, kulinarčni turizem, kulturni turizem, lovski turizem, luksuzni turizem, mladinski turizem, morski turizem, naravni turizem, navtični turizem, obmorski turizem, planinski/gorniški turizem, počitniški turizem, podeželski turizem, podzemni turizem, poslovni turizem, potovalni turizem, prireditveni turizem, pustolovski turizem, rečni turizem, rekreacijski turizem, religiozni turizem, romarski turizem, sejemski turizem, seksualni turizem, socialni turizem, športni turizem, turizem dobrega počutja/velneški turizem, turizem na kmetiji, turizem za osebe s posebnimi potrebami, urbani turizem, vinski turizem, zabavišni turizem, zdraviliški turizem, zdravstveni turizem, zimski turizem (TURS).

besede (ekonomija, gostinstvo, nastanitvena dejavnost, promet, turistično posredništvo, turistično trženje).⁴ Po korpusnem pristopu so se pokazali kot najpogostejši termini s področja kulinarike, športa, gostinstva, ekonomije, medicine, umetnosti in prometa, kar pomeni, da imajo ta področja v okviru slovenskega turizma nedvomno velik pomen; tako npr. medicina v okviru zdraviliškega in zdravstvenega turizma, kar lahko razberemo tudi iz analize razvoja slovenskega turizma po slovenski osamosvojitvi, v kateri avtorji ugotavljajo, da se je v tem obdobju z razvojem zdraviliške infrastrukture zdraviliški turizem močno učvrstil v turistični ponudbi Slovenije (Brezovec idr. 2011: 37–38). Široka in mobilna turistična diskurzivna skupnost ter večpodročnost in transdisciplinarnost turistične stroke oziroma turističnih študij kot nastajajoče turistične vede tako zaznamujejo tudi turistično terminologijo.

Namreč, tako kot se hitro razvija sam turizem in se na osnovi turistične stroke oblikuje turistična znanost, tako se hitro oblikujejo novi znanstveni koncepti in pojmi in tako hitro nastaja in se spreminja tudi izrazje s področja turizma. Prav tako se vzporedno z zavedanjem o večpodročnosti turizma samega in s povečevanjem interesa različnih znanstvenih ved za obravnavo turizma v »turistični jezik« vse bolj vključuje strokovno izrazje vseh teh strokovnih področij in znanstvenih disciplin oziroma raste zavest, da so termini teh strok in ved tudi termini turistične stroke in vede. Zaradi tega je tudi boljše govoriti o jeziku turizma kot pa o turističnem jeziku, saj je tako izpostavljeno, da gre za področni jezik oz. jezik določenega področja, ki vključuje, povezuje, združuje več (pod)področnih jezikov in njihovih znanstvenih, strokovnih in tudi nestrokovnih jezikovnih zvrsti (Mikolič 2013a: 259–260).

Zaradi tako dinamičnih jezikovnih procesov sta v okviru turistične terminologije pogosta pojava sopomenskosti in večpomenskosti, pri čemer se v pričujočem prispevku posvečamo predvsem prvi.⁵

⁴ 81 področij turizma:

- nad 40 terminov: kulinarika (75), šport (74), gostinstvo (70), ekonomija (60), medicina (50), umetnost (43), promet (44),
- med 20 in 40 termini: geografija (28), nastanitvena dejavnost (33), posredništvo in turistično posredništvo (24), trženje in turistično trženje (31), umetnostna zgodovina (26), psihologija (39), sociologija (32), arhitektura (27), enologija (32), etnologija (35), kmetijstvo (20), poslovanje (20), prostočasne dejavnosti (31), umetnostna zgodovina (26), vinarstvo (34), zabava/razvedrilo (21), zgodovina (20),
- od 5 do 20 terminov: botanika (7), filmska umetnost (6), gastronomija (7), glasba (7), gospodarstvo (7), igralništvo (8), izletništvo (5), jamarstvo (8), kemija (5), književnost (5), komunikacija (5), kongresna dejavnost (5), konjereja (5), kultura (13), planinstvo/gornišstvo (16), pomorstvo (5), pravo (15), prireditvena dejavnost (13), pustolovstvo (8), promocija (6), sejemska dejavnost (7), trgovina (5), urejanje prostora (12), velneška dejavnost (10),
- ostala področja pod 5 terminov.

Pri tem se pogosto dogaja, da se termini hkrati uvrščajo na več področij, ki so vsa relevantna za področje turizma, npr. aranžma, ki se kot termin pojavlja na naslednjih področjih: turistično posredništvo, cvetličarstvo, oblikovanje, umetnost, glasba (TURS).

⁵ Širše smo jezikovne procese na področju turistične terminologije opisali v elaboratu Turistični terminološki slovar – predstavitev izhodišč in učinkov projekta ter opis slovarja TURS kot glavnega rezultata projekta (Mikolič 2013), od koder sedaj povzemamo ugotovitve, povezane s pojavom sopomenskosti.

1.1 Sopomenskost v okviru turistične terminologije

Glede sopomenskosti – kakor tudi večpomenskosti – sodobna terminologija nekoliko odstopa od tradicionalnega koncepta ‘en pojem – eno poimenovanje’. Vintar (2008: 20) sicer opozarja, da je zaželeno, da so termini enoznačni oziroma enopomenski vsaj v okviru ene stroke, saj mora biti strokovni jezik čim bolj jasen in nedvoumen. Tudi Bowker in Hawkins (2000 v Košir 2010: 9–10) enoznačnost uvrščata med najpogostejša načela klasične terminologije, vendar pa obenem govorita o problematičnosti teh načel kljub njihovi neposrednosti in logičnosti; sprašujeta se, ali nista včasih sinonimija ter pomenska in oblikovna variantnost koristen vidik specializirane komunikacije. Podobno tudi Temmerman (2000 v Košir 2010: 9–10) zavrača tradicionalno terminološko načelo ‘en koncept – en termin’ tudi zato, ker izpostavlja, da termini niso dokončni, pač pa se njihov pomen spreminja, hkrati pa se razvija tudi razumevanje posameznih terminov. Kerremans in Temmerman (2004 v Košir 2010: 9–10) razloge za premik v razmišljanju o terminologiji pripisujeta predvsem prodoru elektronskih korpusov, ki so spremenili delo terminologov, in hkrati prodoru programskih orodij za strojno luščenje terminov. Vse to je povzročilo premik od terminoloških baz podatkov k terminološkim bazam znanja; sprememba pristopa je prinesla spremembo raziskovanja terminov, ki se po novem raziskujejo v besedilih, na podlagi katerih se odkrivajo semantične povezave med termini. Kerremans in Temmerman ta premik imenujeta ontološki.

Podobno kot Košir (2010: 10) ugotavlja za filmsko stroko, sinonimija izstopa tudi na področju turistične terminologije, saj je turistična stroka, kot že omenjeno, tesno povezana s številnimi drugimi strokovnimi področji, vanj se vključuje širok krog uporabnikov, sama stroka in znanost pa se zelo hitro spreminjata. Zaradi tega so tudi številni termini manj ustaljeni kot v drugih strokah, ki so manj vezane na hitro spreminjajočo se in priljubljeno turistično dejavnost. Poleg tega je značilnost slovenske turistične terminologije, ki veliko prispeva k sopomenskosti terminov, tudi ta, da termini pogosto nastajajo pod vplivom angleških terminov. Brez tega pa različni strokovnjaki in publicisti uveljavljajo različne termine, hkrati pa različni avtorji isti izraz včasih uporabljajo v različnih pomenih. Podobni procesi so značilni tudi za turistično terminologijo v mednarodnem kontekstu, posebej še, ker turistična dejavnost že po svoji naravi teži k specifičnosti na nacionalni ravni in zato še teže prihaja do (popolnega) poenotenja nekaterih konceptov na mednarodni ravni. Tako je s sopomenskostjo turistične terminologije povezano tudi vprašanje opisovalnega ali predpisovalnega pristopa pri oblikovanju terminološkega slovarja.

1.2 Opisovalni ali predpisovalni pristop – zgolj navidezna dilema?

Allan Beaver, dolgoletni preučevalec angleške turistične terminologije, v uvodu v svojo 2. izdajo angleškega turističnega terminološkega slovarja *A Dictionary of Travel and Tourism Terminology* (2005) pojasnjuje: »Nekateri termini imajo zgolj opisno funkcijo, drugi pa predstavljajo dogovorjeni standard. Na ravni EU je težko dosegati terminološke standarde, ker se turistična dejavnost na nacionalni ravni zelo razlikuje.« Tudi v TURS smo se v izhodišču odločili predvsem za opisovalni pristop, saj se je, kot ugotavlja Wright (1997 v Žagar Karer 2011: 51), potrebno zavedati škodljivosti prehitre ali neustrezne standardizacije, posebej na področjih, ki se zelo hitro spreminjajo, prav takšno pa je seveda tudi področje turizma. Žagar Karer pa poudarja, da mora tudi standardizacija terminologije kot predpisovalni pristop vedno temeljiti na opisu.

Prav tako velja, da je za družboslovne in humanistične vede na splošno primernejši opisovalni pristop (Žagar Karer 2011: 51). Nasploh se danes cilji terminologije in terminografije od preskriptivnosti in standardizacije preusmerjajo k deskriptivnosti, s čimer se bistveno spreminjajo tudi terminološke in terminografske metode. Korpusni pristop, ki je v leksikografiji že nujen in povsem običajen, postaja imperativ tudi za terminografijo (gl. Alcina 2011; Temmerman 2000; Wright, Budin 2001).

Glavni cilj sodobne terminologije ni več standardizacija, pač pa analiza rabe terminov v njihovem naravnem kontekstu, saj na tak način lahko spoznamo delovanje določenega strokovnega področja (Wright v Alcina 2011: 18). Za opisovalni pristop je torej poleg konsenza med strokovnjaki pomemben predvsem opis dejanske rabe terminov. Čeprav načeloma terminografija izhaja iz pojmovnega sistema stroke, v katerem so pojmi medsebojno povezani, zaradi česar naj bi bil njihov pomen manj odvisen od sobesedila (Žagar Karer 2011: 46), pa je danes, predvsem pri hitro razvijajočih se strokah, pri oblikovanju kriterijev terminološkosti merodajna predvsem ustrezna opredelitev sporazumevalnega okolja, v katerem se termin lahko pojavi (Pearson v Logar, Vintar 2008: 9–10). To pa je najlažje razvidno iz področnih ali specializiranih korpusov. Pri tem se je treba zavedati, da so »korpusi strokovnih besedil razrahljali več mej: mejo med terminološko in neterminološko leksiko, mejo, do katere še govorimo o večbesedni poimenovalni enoti in čez katero je že prostor kolokacij, ter mejo, ki določa, ali gre za termin področja, ki ga obravnavamo, ali ne« (Logar, Vintar 2008: 14).

Pogosto se slovarji, izdelani po korpusnem pristopu, pojavljajo kot prosto dostopni spletni priročniki; taki so tudi nekateri od turističnih jezikovnih priročnikov na mednarodnem spletnem portalu Lexicool Tourism Dictionaries (Lexicool.com), kjer je zbranih 30 terminoloških zbirk, in to od preprostejših enojezičnih in dvojezičnih glosarjev (s 50 do 200, 300 termini) do nekoliko obsežnejših enojezičnih in večjezičnih slovarjev (z 800 do 3000 termini) in korpusov s področja turizma. Čeprav večina teh slovarjev nima namena predpisovati, temveč predvsem opisovati rabo turističnega izrazja, pa so zaradi široke dostopnosti lahko koristni v procesih poenotenja terminologije. Tako je po Vintarjevi že izdaja slovarja ali objava na spletu standardizacijski akt, ki lahko pripomore k poenotenju terminologije določenega področja (Vintar 2008: 75–77). Poleg tega pa se tudi v slovarjih z opisovalnim pristopom normativnost lahko dosega z usmerjanjem s pomočjo kazalk na rabo ustrežnejših ali pogostejše rabljenih terminov (Žagar Karer 2011: 51).

2 Kako do pomensko jasne turistične terminologije in normativno ustrezne turistične terminografije

Tako kot večina slovenskih terminoloških slovarjev tudi TURS temelji na opisovalnem pristopu, saj je za potrebe slovenske turistične stroke pomembno, da najprej ugotovimo, kateri termini in njihovi pomeni so sploh relevantni za področje turizma v Sloveniji. Tako v glavnem ne moremo govoriti o standardizirani turistični terminologiji. Ker pa v slovarju želimo vendarle odgovarjati tudi na občuteno potrebo turistične stroke po pomensko jasni terminologiji, ki vsebuje tudi normativna določila, normativnost v TURS do neke mere dosegaмо z:

- a) izborom iztočnic,
- b) kazalko 'sopomenka' (=), ki usmeri uporabnika k ustrežnejšemu sopomenskemu izrazu oziroma ustrežnejšemu poimenovanju za isti pojem,

- c) normativnim kvalifikatorjem oz. normativno oznako glede pogostosti rabe ('redko', 'raba peša').

2.1 Iztočnica in sopomenskost

Kot iztočnice se v TURS pojavljajo izrazi, prepoznani kot termini v procesu avtomatskega luščenja in ročnega pregledovanja terminoloških kandidatov iz korpusa TURK, s pomočjo analiz besednih skic, ki jo nudi programska oprema SketchEngine, in v sodelovanju jezikoslovcev s strokovnjaki z različnih turističnih (pod)področij. Kot samostojne iztočnice so navedeni vsi sopomenski izrazi, pri čemer je pri prednostnih sopomenkah prisoten celoten slovarski sestavek, pri neprednostnih sopomenkah pa je ob slovničnem kvalifikatorju zgolj kazalka 'sopomenka' (=), ki usmerja uporabnika na ustrežnejši sopomenski izraz. Pri tem so nam glavni kriteriji pogostost rabe, slovenski izvor termina in konsenz (kjer le-ta obstaja).

Pisna dvojica ni uvrščena med iztočnice, pač pa je zapisana v okroglem oklepaju takoj ob iztočnici, pri čemer je kot iztočnica naveden bolj uveljavljen izraz; npr. *poskuševallec, poskuševalka (poizkuševalec, poizkuševalka)*. To pa ne velja za pisne dvojice prevzetih besed. Ko se dovolj pogosto pojavljata oba izraza, pisno podomačeni in citatni izraz, sta tudi kot iztočnici navedeni obe, pri čemer v primerih, ko za udomačeni izraz velja konsenz ali je izraz dovolj uveljavljen, potem celoten slovarski sestavek zapišemo samo pri njem; npr. *dobro počutje* in *velnes*, ne pa *wellness* (slika 1). Če v rabi prevladuje prevzeti izraz z angleškim črkopisom, se celoten sestavek oblikuje zanj in za izraz s podomačenim zapisom (in izgovorom); npr. *catering* in *katering*.

dobro počutje samostalniška besedna zveza

turizem dobrega počutja/velneški turizem, zdraviliški turizem / dejavnost dobrega počutja/velneška dejavnost

Zdrav celostni življenjski slog, ki zajema dobro počutje in ugodje ter vse dejavnosti za doseganje le-tega; trži se kot turistični proizvod.

○ *ponudba za dobro počutje*

○ *Največ užitkov si lahko obetate v Deželi dobrega počutja: v savnah, plavalnem bazenu, masažnih bazenih ali ob pestrem izboru masaž.*

= velnes, wellness

Angleški prevod: **wellness**

velnes samostalnik

turizem dobrega počutja/velneški turizem, zdraviliški turizem / dejavnost dobrega počutja/velneška dejavnost

Zdrav celostni življenjski slog, ki zajema dobro počutje in ugodje ter vse dejavnosti za doseganje le-tega; trži se kot turistični proizvod.

○ *zdraviliški velnes*

○ *V Sloveniji se pomena velnesa zaveda čedalje več posameznikov in ponudnikov teh storitev in postaja ena glavnih panog na področju turizma ter zdravstvenih storitev.*

= dobro počutje, wellness

Angleški prevod: **wellness**

wellness samostalnik, pridevnik

= dobro počutje, velnes, velneški

Slika 1: Primer slovarskega sestavka za *dobro počutje*, *velnes* in *wellness* (TURS).

2.2 Kazalka 'sopomenka' (=)

Čeprav sodobna terminološka veda ugotavlja, da je sopomenskost možna in dragocena tudi v terminologiji, smo torej v primeru sinonimije s kazalko 'sopomenka' (=) uporabnika večinoma usmerili na izraz, ki najbolj ustreza vsem zgoraj omenjenim kriterijem.

Če sopomenki enakovredno izpolnjujeta vse ali vsaj dva kriterija ali pa je npr. en termin bolj rabljen, drugi pa slovenskega izvora, potem navajamo slovarski sestavek v celoti pri obeh iztočnicah in s tem dopuščamo enakovreden status obeh terminov oziroma možnost, da se z dogovorom ali v nadaljnji rabi pride do odločitve o ustreznijšem terminu.

Tudi v primerih sopomenskosti se držimo temeljnega načela korpusnega pristopa, in sicer da kot sopomenke navajamo samo različice, katerih raba je izpričana v TURK-u. Tako tudi v primerih prevzetih besed navajamo poslovenjeno različico v glavnem le takrat, ko je ta že v rabi; le izjemoma, tedaj ko se pomenske sestavine poslovenjene ustreznice zelo ujemajo s pomenskimi sestavinami prevzete besede in je zato predstavnost moč poslovenjenega izraza zelo močna, predlagamo tudi poslovenjeni izraz, čeprav ta ni izpričan v TURK-u. Tak nov, prevedeni izraz se prepozna po tem, da se ne pojavi kot iztočnica, pač pa samo kot sopomenka. Tako je npr. pri terminu *receptivna agencija* – njegov sinonim *servisna agencija* je iztočnica, saj je izpričan v rabi (čeprav zaradi manjše pogostosti brez oblikovanega celotnega slovarskega sestavka), poslovenjeni sinonim *sprejemna agencija* pa ni iztočnica, ker ni izpričan v rabi (slika 2). Prav tako pa v TURS-u nista navedeni zelo redko rabljeni in prevzeti poimenovanji za isti pojem: *ground operator* in *incoming agencija*.

receptivna agencija samostalniška besedna zveza
turistično posredništvo

Vrsta turistične/potovalne agencije, ki se nahaja na destinaciji in skrbi za izvedbo programa na destinaciji ter servisiranje gostov, ko ti prispejo na destinacijo; pogosto je predstavnik organizatorja potovanj na destinaciji in zato tam uveljavlja njegove želje in interese. Običajne storitve receptivne agencije so: informiranje o stanju in razvoju ponudbe na destinaciji, pomoč pri sklepanju pogodb z izbranimi dobavitelji, pomoč pri organiziranju servisne in predstavniske službe, organizacija transferjev, izletov in obiska raznih prireditev ter svetovanje.

- *aktivna receptivna agencija*

- *mreže receptivnih agencij*

- *Nekatere agencije pa so lahko hkrati receptivne in potovalne agencije, saj lahko opravljajo vse storitve potovalne agencije in se zaradi svoje lokacije v nekem turističnem kraju ukvarjajo tudi z receptivnimi posli.*

- *Zaradi majhnosti prostora je pri večini slovenskih potovalnih agencij težko ločiti med touroperatorji, turističnimi agencijami ali receptivnimi agencijami.*

= servisna agencija, sprejemna agencija

GL. emitivna agencija, organizator potovanj, potovalna agencija, turistična agencija

Angleški prevod: *inbound travel agency, receptive travel agency*

servisna agencija samostalniška besedna zveza

= receptivna agencija, sprejemna agencija

Slika 2: Primer slovarskega sestavka za *receptivna agencija* in *servisna agencija* (TURS).

Sploh so pri večbesednih terminih pogoste številne različice, zaradi česar je odločitev o ustreznijšem terminu zahtevnejša, po drugi strani pa ravno zaradi te variantnosti oblike termina stroka občuti še večjo potrebo po poenotenju. Tako smo npr. med različicami *celotni/celoviti/integralni turistični izdelek/proizvod/produkt* (v korpusu je mogoče najti vse možne kombinacije, razen **celotni/celoviti turistični izdelek*) celoten slovarski sestavek oblikovali le za termin *celoviti turistični proizvod*, za druge različice pa obstaja samo iztočnica, s katere uporabnika usmerimo na sopomenske izraze. Izvorno slovenski izraz *izdelek* je namreč v tem pomenu najmanjkrat izpričan (v primeru turističnega proizvoda gre večinoma za storitve, ne pa za fizične izdelke), ravno tako se redkeje uporablja pridevnik *celotni*, samostalnik *produkt* in pridevnik *integralni* se sicer uporabljata približno enako pogosto kot *celoviti* in *proizvod*, a sta prevzeti besedi, zato se kot najbolj ustrezen kaže termin *celoviti turistični proizvod*. Pri ostalih sopomenskih izrazih, npr. pri terminu *integralni turistični produkt*, takoj za iztočnico in slovnično oznako kot prvo možnost navedemo najbolj ustrezni izraz, ki ima torej oblikovan celoten slovarski sestavek, nato pa po abecednem redu zapišemo tudi sopomenke, ki le-tega nimajo oblikovanega (slika 3).

celoviti turistični proizvod samostalniška besedna zveza

turistično trženje

Vsebinsko zaokrožen splet več delnih turističnih proizvodov, npr. potovanje, ki zajema nastanitev, gostinske storitve, prevoz in ogled znamenitosti; je element primarne in sekundarne turistične ponudbe.

○ *Tako bomo mi poskušali formirati ponudbo kot celoviti turistični proizvod z elementi podeželske in krajeвне identitete oziroma izoblikovati in zagotavljati kvalitetne gostinske, dodatne in pomožne storitve.*

= celotni turistični produkt, celotni turistični proizvod, celoviti turistični produkt, integralni turistični izdelek, integralni turistični proizvod, integralni turistični produkt

GL. delni turistični proizvod

Angleški prevod: **integral tourist product**

integralni turistični produkt samostalniška besedna zveza

= celoviti turistični proizvod, celotni turistični produkt, celotni turistični proizvod, celoviti turistični produkt, integralni turistični izdelek, integralni turistični proizvod

Slika 3: Primer slovarskega sestavka za *celoviti turistični proizvod* in *integralni turistični produkt* (TURS).

2.3 Normativni kvalifikator glede pogostosti rabe

V TURS se uporabljata oznaki glede pogostosti rabe 'redko' in 'raba peša', vendar sta redki, ker so v slovar zajeti (zaenkrat) le najpogostejši termini posameznih področij turizma. Kljub temu navajamo manj pogosto rabljen termin z oznako o manj pogosti rabi v primerih, ko:

- gre za izvorno slovenski termin, npr. kljub temu, da je pogosteje rabljen izraz *avanturizem* in da raba sopomenke *pustolovstvo* peša, navajamo s polnim sestavkom tudi slednjega (slika 4),
- starinski izraz predstavlja del slovenske kulturne dediščine in s tem sooblikuje tudi turistično ponudbo, npr. starinski izraz za *sejem*, tj. *semenj*,

- gre za slovensko novotvorjenko (*dobrojedec* kot sopomenka za *gastronoma*, *gurmana*, *gurmaja*, *sladokusca*).

pustolovstvo samostalnik, raba peša

pustolovski turizem, adrenalinski turizem / psihologija

1. Dejavnost, ki temelji na pustolovščinah in posamezniku ponuja izpolnitev motiva iskanja pustolovščin; lahko predstavlja pomemben del turistične ponudbe.

2. Nagnjenje k pustolovščinam.

- *Poletne počitnice: od delavnic do pustolovstva (1)*

- *Pustolovstvo in ekstremizem sta pri nas kar stil življenja – takšni pač smo, to je v nas in iz tega ne delamo dodatnega šova, saj dosežki govorijo sami zase. (2)*

= avanturizem

GL. avantura, avanturist, avanturistični, pustolovec, pustolovski, pustolovščina

Angleški prevod: **adventurousness**

avanturizem samostalnik

pustolovski turizem, adrenalinski turizem / psihologija

1. Dejavnost, ki temelji na pustolovščinah in posamezniku ponuja izpolnitev motiva iskanja pustolovščin; lahko predstavlja pomemben del turistične ponudbe.

2. Nagnjenje k avanturam/pustolovščinam.

- *Prepričan sem, da slovenski trg že pozna te »nove« turistične ponudbe (kmečki turizem, avanturizem, rekreacija ...) in da se bo zanje čedalje pogosteje odločal. (1)*

- *Nov trend v turizmu je usmeritev v alternativni turizem, ki je povezan z nemasovnim turizmom, ekoturizmom (neonesnaženost in naravna ohranjenost tretjega sveta), ekstremnim športom, avanturizmom in s privlačnostmi določene destinacije. (1)*

- *Pri moških so bolj izražene lastnosti, ki tvorijo globalno dimenzijo psihotizma, to pa so poleg maskulnosti še fizična agresivnost, dominantnost, avanturizem, visoke aspiracije, težnja po lastni neodvisnosti, težnja po manipuliranju z drugimi, dogmatičnost, drznost, netolerantnost, grobost ... ipd. (2)*

= pustolovstvo

GL. avantura, avanturist, avanturistični, pustolovec, pustolovski, pustolovščina

Angleški prevod: **adventurousness**

Slika 4: Primer slovarskega sestavka za *pustolovstvo* in *avanturizem* (TURS).

3 Sklep

Z upoštevanjem celotnega turističnega diskurza, tj. govora celotne turistične govorne skupnosti, v okviru katerega se prepletajo splošni jezik in različni strokovni jeziki, se lahko razvijajo tudi turistični študiji kot mlada znanstvena disciplina. Če želita turistična stroka in še posebej turistična znanost, tudi v Sloveniji, podobno kot drugod po svetu, priti do trdnjega dogovora o svojih temeljnih pojmovnih (pod)sistemih, potrebujeta najprej pregled relevantnih področij za slovenski turizem in analizo dejanskih jezikovnih procesov na področju terminologije.

Posledično tudi TURS temelji na opisovalnem pristopu, saj menimo, da bi prehitra predpisovalnost bila lahko škodljiva. Normativnost do neke mere dosegamo z normativno oznako glede pogostosti rabe ali pa z usmerjanjem uporabnika k ustreznijemu sopomenskemu izrazu oziroma ustreznijemu poimenovanju predvsem z vidika pogostosti rabe in slovenskega izvora termina.

Gre za »mehki pristop« uveljavljanja terminologije, na osnovi katerega bodo lahko skupine strokovnjakov po posameznih področjih lažje prihajale do konsenza in vsaj v delu terminologije do dogovorjenega standarda.

Literatura

- Alcina, Amparo (ur.), 2011: *Teaching and learning terminology: new strategies and methods*. Amsterdam, Philadelphia: J. Benjamin Publishing Company.
- Beaver, Allan, 2005: *A dictionary of travel and tourism terminology*. Oxon: CABI Publishing.
- Beaver, Allan, 2012: *Oxford Dictionary of Travel and Tourism*. Oxford University Press. Current Online Version.
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780191733987.001.0001/acref-9780191733987> (Dostopno: 10. 2. 2014).
- Bogataj, Janez idr., 2005: *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Brezovec, Tomi idr., 2011: *20 let turizma samostojne Slovenije: analiza slovenskega turizma od leta 1991 do 2010*. Portorož: Fakulteta za turistične študije Turistica. Dostopno na: http://issuu.com/slovenia/docs/20_let_turizma_final (17. 5. 2013).
- Čavlek, Nevenka, Vukonić, Boris (ur.), 2001: *Rječnik turizma*. Zagreb: Masmedia.
- Echtner, Charlotte M., Jamal, Tazim B., 1997: The Disciplinary Dilemma of Tourism Studies. *Annals of Tourism Research* 24. 4. 868–883.
- Goeldner, Charles R., Richie, J. R. Brent, 2003: *Tourism. Principles, Practices, Philosophies*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Gorjanc, Vojko, 2010: Terminološko načrtovanje in upravljanje terminologije. *Slavistična revija* 58. 1. 95–104.
- Gorjanc, Vojko, Logar, Nataša, 2007: Od splošnih do specializiranih korpusov – načela gradnje glede na njihov namen. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja* 24. Ur. I. Orel. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 637–650.
- Humar, Marjeta (ur.), 2004: *Terminologija v času globalizacije: zbornik prispevkov s simpozija Terminologija v času globalizacije*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC.
- Humar, Marjeta, 2009: Položaj in prihodnost slovenske terminologije in terminografije. V *Terminologija in sodobna terminografija*. Ur. N. Ledinek, M. Žagar Karer, M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 41–46.
- Jafari, Jafar (ur.), 2013: *Encyclopedia of Tourism*. Routledge.
- Jafari, Jafar, Aaser, D., 1988: Tourism as the subject of doctoral dissertations. *Annals of Tourism Research* 15. 407–429.
- Jafari, Jafar, Ritchie, J. R. Brent, 1981: Towards a framework of tourism education: Problems and prospects. *Annals of Tourism Research* 8. 13–34.
- Konečnik Ruzzier, Maja, 2010. *Trženje v turizmu*. Ljubljana: Meritum.
- Košir, Mateja, 2010: *Slovenska filmska terminologija v korpusu filmskih kritik*. Magistrsko delo. Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko.
<http://www.ung.si/~library/magisterij/slovenisti/2Kosir.pdf> (Dostopno: 20. 4. 2013).
- Kotler, Philip R., Bowen, John T., Makens, James, 2009: *Marketing for Hospitality and Tourism*. Pearson.
- Ledinek, Nina, Žagar Karer, Mojca, Humar, Marjeta (ur.), 2009: *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Lexicool.com – *Lexicool.com Tourism Dictionaries*.
<http://www.lexicool.com/online-dictionary.asp?FKW=tourism> (Dostopno: 10. 2. 2014).

- Logar Berginc, Nataša, Vintar, Špela, 2008: Korpusni pristop k izdelavi terminoloških slovarjev: od besednih seznamov in konkordanc do samodejnega luščenja izrazja. *Jezik in slovnstvo* 53. 5. 3–17.
- Logar, Nataša, 2009: Korpusi v terminografiji: umik potrebe po introspektivni presoji. V *Terminologija in sodobna terminografija*. Ur. N. Ledinek, M. Žagar Karer, M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 319–328.
- Mihalič, Tanja, 1998: *Vodnik po ekonomiki turizma*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Mikolič, Vesna, 2007: Tipologija turističnih besedil s poudarkom na turističnooglaševalskih besedilih. *Jezik in slovnstvo* 52. 3–4. 107–116.
- Mikolič, Vesna, 2009: Specializirani jezikovni korpusi in funkcijska zvrstnost. *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 257–263.
- Mikolič, Vesna (ur.), 2009: *Jezikovni korpusi v medkulturni komunikaciji*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Mikolič, Vesna, 2013: *Turistični terminološki slovar – predstavitev izhodišč in učinkov projekta ter opis slovarja TURS kot glavnega rezultata projekta. Elaborat*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.
- Mikolič Vesna, 2013a: Področni govor in terminologija na primeru jezika turizma. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Obdobja 32. Ur. I. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 255–261.
- Planina, Janez, Mihalič, Tanja, 2002: *Ekonomika turizma*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Sonja Sibila Lebe idr., 2012: *Leksikon turizma*. Maribor: Multidisciplinarni raziskovalni institut.
- Taillon, Justin, 2009: *Understanding Tourism as an Academic Community, Study, and/or Discipline*. PhD. Texas A&M University.
- Temmerman, Rita, 2000: *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- TURK – Mikolič, Vesna, Beguš, Ana, Volk, Jana, Dukič, Davorin, Koderman, Miha 2009: Turistični korpus: večjezični korpus turističnih besedil. Koper: Univerza na Primorskem. Dostopno na: <http://jt.upr.si/turisticknikorpus> (10. 2. 2014).
- TURS – Mikolič, Vesna, Smotlak, Maja, Šumenjak, Klara, Volk, Jana, Kompara, Mojca, Rodela, Martina, Šverko, Elena, Vičič, Jernej 2011: *Turistični terminološki slovar*. Kamnik: Amebis. Dostopno na: <http://www.termania.net/slovarji/78/turistickni-terminoloski-slovar> (10. 2. 2014).
- Vintar, Špela, 2008: *Terminologija: terminološka veda in računalniško podprta terminografija*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Oddelek za prevajalstvo.
- Wright, Sue Ellen, Budin, Gerhard (ur.), 2001: *Handbook of Terminology Management: 2 Volumes*. Amsterdam, Philadelphia: J. Benjamin Publishing Company.
- WTO 2001 – *Težaver turizma in prostočasnih dejavnosti Svetovne turistične organizacije. Thesaurus on Tourism and Leisure Activities*. World Tourism Organization (WTO), Secretariat of State for Tourism of France.
- Žagar Karer, Mojca, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Žele, Andreja, 2009: Enojezični slovarji – sledenje pomenskosti besed oz. kaj in kako pravi raba. *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 457–461.

POLITIČNA KOREKTNOST V SLOVAROPISJU

BORIS KERN

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

Slovarji so dokumenti časa, v katerem so nastali, in tako odslikavajo določene kolektivne družbene norme in poglede na svet. Posledično posredujejo predsodke in stereotipne predstave širše skupnosti in tudi avtorjev slovarjev. To se lahko najbolj izrazito vidi pri obravnavi leksemov s področja spolnih in seksualnih identitet, spolnosti nasploh, leksemov, ki poimenujejo pripadnike narodnosti, verskih skupnosti in gibanj itd. V prispevku je obravnavan prikaz tistih leksemov v slovarjih, pri katerih bi se morali slovaropisci še posebej zavedati potrebe po družbeno odgovornem ravnanju in upoštevanju politične korektnosti. Posebna pozornost pa je namenjena premikom na tem področju v zadnjih letih, in sicer v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (2012) in prenovljeni različici *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2014).

Ključne besede: politična korektnost, slovaropisje, leksikografija, družbena občutljivost, homoseksualnost

POLITICAL CORRECTNESS IN LEXICOGRAPHY

Abstract

Dictionaries are documents of their time and reflect certain collective social norms and views of the world in which they were constructed. Consequently, they transmit prejudices and stereotypical ideas of the community at large, including those of its lexicographers. This can be clearly perceived in the treatment of lexemes denoting gender and sexual identity, sexuality in general, and lexemes which designate members of ethnic origin, religious communities, movements etc. In this paper I look at dictionary lexemes, which require especial awareness of socially responsible behaviour and political correctness from lexicographers. Particular attention is dedicated to the shifts in this area occurring in recent years in the dictionary of new Slovene vocabulary, *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (2012), and the revised version of the *Slovene Literary Language Dictionary* (2014).

Key words: political correctness, lexicography, social sensitivity, homosexuality.

1 Uvod

Politično korektnost bi lahko opredelili kot skupek prizadevanj, ki posebno pozornost namenja pojavom v jeziku z mislijo na različne družbene skupine, ki imajo v družbi status manjšine oz. imajo iz kakršnih koli razlogov podrejen položaj. Politična korektnost je termin, ki naj bi se prvič pojavil leta 1984 v *Washington Postu* (Reese

1993: 8), sicer pa označuje zavzemanje za načela, ki so se uveljavila v 60. in 70. letih v ZDA in ki izhajajo iz zavedanja, da je zahodni svet zdominiran skozi lik belopoltega heteroseksualnega moškega.

V zadnjih letih je termin pridobil celo zelo negativno konotacijo, vzroke pa gre verjetno iskati predvsem pri veliki odmevnosti pogosto (za naše okolje) absurdnih situacij, znanih predvsem iz ameriškega okolja.¹

Politično korektnost nekateri vidijo kot odklanjanje stvarnosti, odklanjanje, da bi rekli bobu bob (prim. Kimball 2010: 298), kot akademski proizvod, ki je metastaziral tudi v vse druge sfere življenja, kot modno muho, predvsem pa kot namenjanje »pretirane pozornosti občutljivosti tistih, ki se kakor koli razlikujejo od norme (ženske, lezbijke, geji, gibalno ovirani, temnopolti)«. Vendar se tako prepričanje pogosto sklicuje na rabo izrazov, ki so si jih pod krinko politične korektnosti izmislili mediji (npr. »vertically challenged« namesto »short«), ki jih nobena od skupin, ki se zavzema za enakopravne pravice, ni zagovarjala. To se pogosto meša s prizadevanji za uveljavitev določenih izrazov, ki pa so našli podporo ali so celo ideja določene take skupine, npr. v angleščini raba *Ms* namesto *Miss* ali *Mrs* (Mills 2008: 100).

Tako tudi v slovenski literaturi večkrat naletimo na izrazito odklonilen odnos do politične korektnosti. N. Šabec v svojem prispevku z naslovom *Relevantnost politične korektnosti za poučevanje angleškega jezika* pravi:

»[Politična korektnost] želi iz jezika odstraniti vse izraze, ki so potencialno žaljivi in ki vsebujejo kakršnekoli negativne, s predsodki povezane konotacije [...], način govora pa naj bi bil tak, da z njim ne bi prizadeli pripadnikov skupin, ki se čutijo zapostavljene v družbi. Ta občutek lahko izhaja [...] tudi le iz drugačnega načina življenja posameznikov in je posledica preobčutljivosti in nesposobnosti spreminjanja objektivnih danosti kot pa dejanske diskriminacija s strani drugih« (Šabec 1994: 120).

Ta trditev je zelo sporna v več vidikih: avtorica sicer politične korektnosti ne opredeli, pove le, kaj naj bi ta želela narediti. V kontekstu slovaropisja prav gotovo ne drži, da si politična korektnost želi iz jezika kar koli odstraniti.² Slovaropisci morajo le poskrbeti za to, da je določen izraz ustrezno označen, na način, da uporabnik nedvoumno razbere, da gre za žaljiv oz. slabšalen izraz ali pa da je kot tak razumljen v določenih okoliščinah. Seveda pa je najbolj sporna vrednostna ocena, da občutek zapostavljenosti v družbi lahko izhaja iz drugačnega načina življenja (kaj točno naj bi to pomenilo?) in je »posledica preobčutljivosti in nesposobnosti spreminjanja objektivnih danosti«.³

Izključevanje izrazov iz slovarskih priročnikov je bilo značilno predvsem za ameriško okolje, in sicer v šestdesetih in sedemdesetih letih – izključevali so slabšalne izraze za pripadnike etničnih in religioznih manjšin, različnih ras itd. (Gorjanc 2005: 201),⁴ vendar se razne omejitve dogajajo tudi v slovaropisju danes. Podjetja v svetu,

¹ Npr. britanska raperka M.I.A. bo morala po obsodbi sodišča plačati kazen v približni vrednosti 16 milijonov evrov, ker je med nastopom na Super Bowlu pokazala sredinec. Liga NFL jo je namreč tožila, ker je s tem dejanjem kršila pogodbo in »načela ugled organizacije«.

² Osebnostno se nikakor ne strinjam, da določene besede zaradi svoje čustvenostne (slabšalne, vulgarne) obarvanosti a priori ne bi imele vstopa v slovaropisne priročnike. T. i. cenzuriranje jezika je vsekakor nepotrebno.

³ Kljub zavedanju, da je bil prispevek N. Šabec napisan pred dvajsetimi leti, so v njem izražena stališča vseeno skrb zbujajoča.

⁴ Tako načelo (izločitev velikega števila iztočnic, povezanih s spolnostjo, starostjo in rasno

ki pripravljajo slovarje za različne naročnike, včasih dobijo od naročnikov seznime posameznih besed, za katere ne želijo, da se pojavijo v zgledih. L. Walter⁵ je na enem od svojih predavanj v okviru leksikografske delavnice Lexicom 2012 omenjala naslednje »prepovedane« besede oz. skupine besed v nekaterih angleških slovarjih (predvsem z vidika slovarskih zgledov rabe): droge, oblike nasilja, terorizem, vsakršne omembe Iraka, Irana, Tibeta, Tajvana, Kašmirja in Kitajske, tudi svinjina, slanina in govedina, mačke in psi kot domače živali.

Če je jezik zrcalo družbe (C. Lalumière), je tudi slovar zrcalo družbe, morda natančneje: slovar odseva družbo skozi sito, ki mu rečemo slovaropisec. Slovarji so tako dokumenti časa, v katerem so nastali, saj odslikavajo določene kolektivne družbene norme in poglede na svet. Posledično posredujejo predsodke in stereotipne predstave širše skupnosti in tudi avtorjev slovarjev. To se lahko najbolj izrazito vidi pri obravnavi leksemov s področja spolnih in seksualnih identitet, spolnosti nasploh, leksemov, ki poimenujejo pripadnike narodnosti, verskih skupnosti in gibanj itd. In sicer na ravni umestitve oz. neumestitve iztočnice v slovar, kvalifikatorjev, pojasnil, razlage, še posebej pa v zgledih rabe. Ob tem pa se je treba zavedati, da so predsodki in stereotipne predstave lahko razberljive tudi iz korpusa ilustrativnega gradiva v celotnem slovarju, in ne le pri najbolj občutljivih iztočnicah.⁶

Kot pri vsaki pojavnosti lahko ekstremna oblika le-te vodi v popolno oddaljitev od prvotno dobre ideje in celo do absurdnih situacij – tako je tudi s politično korektnostjo. Namen članka je prikazati, da je zavedanje o politični korektnosti pri slovaropisnem delu nujen segment in to ne le pri obravnavi leksemov s področja spolnih in seksualnih identitet, spolnosti nasploh, leksemov, ki poimenujejo pripadnike narodnosti, verskih skupnosti in gibanj, ampak tudi vseh drugih. Zavedanje o politični korektnosti pri slovaropisnem delu vsekakor priredi eno od dimenzij realnosti, ki jo izkazuje gradivo⁷ in ki je v družbi lahko celo prevladujoča, vendar pa ignoriranje politične korektnosti lahko pripelje do precej radikalnih situacij. Ena od njih bo opisana v nadaljevanju.

2 O politični korektnosti v slovarjih slovenskega jezika

V okviru jezikoslovja je v zadnjih dveh desetletjih nastalo več razprav, ki se ukvarjajo s politično korektnostjo, o politični korektnosti v okviru slovaropisja pa so pisali le trije avtorji: V. Gorjanc v člankih *Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha?* (2004), *Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika* (2005) in *Homoseksualnost, ekshibicionizem*

pripadnostjo) so sprejeli tudi pri slovarju *Encarta World English Dictionary* iz leta 1999. Slovar je ekstremen tudi z vidika označevanja nekaterih iztočnic – v slovarju je namreč s kvalifikatorjem *offensive* (žaljivo) označeno nenavadno veliko število v slovar vključenega besedja s področja duševnih bolezni, telesnih hib, spolnosti, starosti in rasne pripadnosti (Allan, Burridge 2006: 35).

⁵ Liz Walter je več let delala kot urednica pri Cambridge University Press Lexicographer pri založniški hiši Longman, vključena pa je bila v delo pri več slovarskih projektih.

⁶ Primer je npr. navedba homoseksualcev pri iztočnici *ekshibicionist* v SSKJ-ju (zgled: *homoseksualci in ekshibicionisti*; in sicer znotraj pomena s kvalifikatorjem med. 'človek z bolezenskim nagnjenjem do razgaljanja in razkazovanja spolovil').

⁷ Ob tem velja poudariti, da moramo imeti kritično distanco tudi do gradiva v korpusih, na podlagi katerih danes nastajajo slovarji. Korpus namreč izkazuje tisto, kar vanj vključimo.

in druge perversnosti (2015) ter M. Trojar in M. Žagar Karer v članku *Družbena občutljivost v terminoloških slovarjih* (2013).

V. Gorjanc se je prvi lotil z vidika politične korektnosti izredno problematičnih slovarskih obravnav v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), *Slovenskem pravopisu* 2001 (SP) ter deloma tudi v *Slovarju tujk* F. Verbinca (1967) in *Velikem slovarju tujk* (2002). Avtor je slovarje analiziral na nivoju nabora iztočnic, slovarskih razlag in zgledov rabe. V predstavitvi njegove raziskave sta pomembna dva poudarka: prvi opozarja na nevzdržnost argumentacije, ki zagovarja, da »leksikograf le opisuje stanje jezika in da je potrebno najprej spremeniti družbena razmerja«, drugi pa na dejstvo, da »[s]odobne demokratične družbe že dolgo poznajo tudi na ravni leksikografske prakse princip pozitivne diskriminacije pri preferencah na ravni izbora zgledov rabe« (Gorjanc 2004: 159). Avtor v sklepu ugotovi, da se slovarji slovenskega jezika družbene občutljivosti pri slovarskih predstavitvah ne zavedajo. »Deloma je to posledica dejstva, da je osrednji slovarski priročnik, tj. SSKJ, nastajal v času, ko tudi tujejezična leksikografska praksa na te elemente slovarja ni bila posebej pozorna, tako da je slovar pač treba razumeti kot odsev časa, v katerem je nastajal,« SP pa se svoje »družbene vloge ne zaveda v celoti, saj prinaša rešitve, ki lahko spodbujajo negativne družbene pojave, kot so seksizem, rasizem, homofobija« (Gorjanc 2004: 160).

V. Gorjanc v svojih prispevkih ugotavlja, da so »slovarski opisi slovenščine daleč od družbene občutljivosti« in da »v svoj diskurz [...] vključujejo neposredno in posredno žaljiv govor« (Gorjanc 2005: 197). Na ravni razlag je SSKJ »popolnoma korekten«, drugače pa je pri zgledih rabe (Gorjanc 2005: 206), kjer lahko (najlažje) do izraza pridejo osebne preference slovaropisca oz. kolektiva slovaropiscev (prim. Gorjanc 2005: 198).

M. Trojar in M. Žagar Karer v svojem prispevku raziskujeta predvsem navajanje poimenovanj za ženske delujoče osebe in rabo kvalifikatorja⁹ *slabšalno* v 35 sodobnih slovenskih terminoloških slovarjih. Avtorja ugotavljata, da so ženske oblike terminov navedene v sedmih slovarjih, od tega v treh sistematično, v štirih pa se ženske oblike pojavljajo nesistematično/nedosledno. Razlogi za nenavajanje niso posebej pojasnjeni, zato je mogoče sklepati, da so posledica nepozornosti avtorjev. Razlage pri teh iztočnicah so treh tipov: (1) s poimenovanjem za moško oz. žensko delujočo osebo kot uvrščevalno pomensko sestavino: 'zdravnik specialist za srčne bolezni' : 'zdravnica specialistka za srčne bolezni' (iztočnica *kardiolog*); (2) oseba, ki/kdor : ženska, ki; pri čemer je moška oblika rabljena nevtravno/»generično«; ter (3) moški, ki : ženska, ki. Ti trije tipi razlag, ki se pojavljajo, niso poenoteni niti znotraj samih slovarjev. Štirje slovarji poimenovanja za ženske oblike prikazujejo kot (1) samostojne iztočnice, dva slovarja kot (2) del iztočnice, ki je naveden takoj za prvo iztočnico, in (3) v zaglavju. Kvalifikator *slabšalno* se pojavi v le dveh slovarjih. Za problematično pa se po mnenju avtorjev izkaže predvsem nejasna definicija omenjenega kvalifikatorja.

V zadnji Gorjančevi razpravi beremo, da bo v njegovem prispevku prikazano »trenutno stanje v slovarskem opisu slovenščine«, pri čemer pa opisuje le stanje v SSKJ-ju (sicer z utemeljitvijo, da je SSKJ »edini referenčni enojezični slovar slovenskega jezika«) (Gorjanc 2014: 12). V vmesnem času pa je bil vendarle izdan

⁸ »Pri definiranju so slovarski delavci veliko bolj strogo zamejeni z definicijskim jezikom, zato je prostora za ideologijo manj« (Gorjanc 2014: 14).

⁹ Avtorja v prispevku namesto *kvalifikator* uporabljata termin *označevalnik*.

tudi *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB) (2012), ki je pri slovarskih obravnavah ravnal zelo družbeno občutljivo in odgovorno, zato preseneti popoln spregled omenjenega slovarja. V nadaljevanju želim s posameznimi konkretnimi primeri prikazati, da je slovenska leksikografija tozadevno vendarle naredila velik korak naprej, in sicer (predvsem) s SNB-jem in tudi z »drugo, dopolnjeno in deloma prenovljeno izdajo« SSKJ-ja (t. i. SSKJ 2).¹⁰

3 Družbena odgovornost pri nastajanju SNB-ja in SSKJ-ja 2

3.1 Poimenovanja za ženske osebe

V SSKJ-ju so poimenovanja za ženske osebe navadno (v 784 primerih) razložena s sklicevalno razlago 'ženska oblika od', in sicer tudi, če gre za tvorjenke iz vzporedne podstave, npr. *igralec* – *igralka*. Na to je opozorila že A. Vidovič Muha v članku iz leta 1997. Ob tem pa so razlage maskulinativov v SSKJ-ju (kolikor so sploh aktualni) samostojne, neodvisne od podstave iz samostalniškega poimenovanja za ženske: *gospodinjec* 'moški, ki opravlja ali vodi domača, hišna dela'.

SNB v tem pogledu naredi korak naprej, saj se pri vseh 177 poimenovanjih za ženske osebe ne pojavljajo razlage 'ženska oblika od', ampak so razlage samostojne, nesklicevalne: *golfistka* 'igralka golfa'; *dekanja* 'predstojnica fakultete'; *homeopatinja* 'ženska, ki zdravi s homeopatijo'; *ministrantka* 'dekle, ki streže duhovniku pri obredu'; *varuhinja človekovih pravic* 'predstavnica ljudstva, ki varuje človekove pravice, zlasti pred državnimi organi'.

Enako je tudi v SSKJ-ju 2; razlage 'ženska oblika od' so torej ustrezno popravljene, npr.: *abonentka* 'ženska oblika od abonent' → 'ženska, ki se vnaprej naroči na kaj'; *inženirka* 'ženska oblika od inženir' → 'strokovnjakinja za tehniko z visoko izobrazbo'; *profesionalka* 'ženska oblika od profesionallec' → 'ženska, ki se poklicno ukvarja s čim'.

V zvezi z ženskimi poimenovanji velja omeniti še izkušnjo iz Velike Britanije,¹¹ kjer je bilo spolno stereotipiziranje v slovarskih zgledih v 90. letih ena od osrednjih leksikografskih tem. Iz tega obdobja izhaja nekaj slovarjev, ki so v želji po nestereotipizaciji pripeljali politično korektnost do precejšnjih skrajnosti – v zgledih je namreč skoraj vsak predsednik ali astronom ženskega spola. Korpusni pristop, ki se je izrazito uveljavil v 90. letih, pa je na drugi strani med drugim pokazal, da se angl. glagol *to nag* ('sitnariti') nanaša predvsem na ženske osebe. Pred slovaropiscem je torej dilema, kako ravnati v tem primeru. Drugačen zgled bi namreč nasprotoval realnemu gradivu/potrditvam v korpusu.

3.2 Slabšalni izrazi za pripadnike določenih narodnosti oz. skupnosti

V SNB-ju najdemo naslednje slabšalne izraze za pripadnike narodnosti oz. skupnosti, ki se nanašajo na prebivalce nekdanje Jugoslavije: *čefur*, *čapec*, *jugovič*. Že v SSKJ-ju je med iztočnicami *južnjak* (brez kvalifikatorja), vendar z razlago 'kdor živi v južnih, toplih deželah ali je doma iz njih'. Na tem mestu bi bilo treba dodati drugi pomen: 'pripadnik katerega koli naroda razen Slovencev', in sicer s kvalifikatorjem *slabšalno*,

¹⁰ Pri obeh slovarskih projektih sem sodeloval kot redaktor.

¹¹ Za pomoč se zahvaljujem Liz Walter.

torej kot sinonim *jugoviču*. V SNB-ju imata *čefur* v prvem pomenu 'pripadnik katerega koli naroda razen Slovencev, živeč v Sloveniji' in *jugovič* 'pripadnik katerega koli naroda razen Slovencev' ustrezna kvalifikatorja *slabšalno*, medtem ko je drugi pomen besede *čefur* označen s kvalifikatorjem *pogovorno, zlasti v sproščenem ožjem krogu*, ki nadomešča kvalifikator *slengovsko*. Z enakim kvalifikatorjem je označen tudi *čapec* 'pripadnik subkulturne skupine z značilno govorico, ki je mešanica slovenščine in jezikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije'. V SNB-ju najdemo tudi tvorjenki *čefurski* in *čefurščina*, ki pa sta obe označeni s kvalifikatorjem *ekspresivno*.

Navajanje zgledov pri iztočnicah s kvalifikatorjem *slabšalno* se zdi nepotrebno, saj je v tem primeru slovaropisec prisiljen iskati politično čim bolj korekten zgled med politično popolnoma nekorektnimi zgledi, kar je paradoksalno. Tako bi veljalo navajanje zgledov v teh primerih v prihodnje opustiti. Ni namreč jasno, kakšen prispevek imajo zgledi tipa: *Natakar – mi je prav vseeno, če ni bil naš, ampak jugovič – je prišel čez deset minut vprašat, kaj bom pil.* (pri iztočnici *jugovič*). Zgledi tipa: *Učitelj, ki sliši učenca, ki drugemu reče, da je čefur; mora v tistem trenutku ukrepati* (iztočnica *čefur*); lahko pa delujejo celo moralizatorsko.¹²

Na tem mestu velja tudi poudariti, da se konotativni pomen oz. tudi »moč« določene besede skozi čas lahko spreminja – tak primer je namreč ravno beseda *čefur*. Beseda je imela popolnoma drugačno »intenzivnost« v 90. letih 20. stoletja, kot jo ima danes. Pri tem je zelo zanimiv vpliv dinamičnih družbenih sprememb, ki jih je spodbudila (pop)kultura: Magnificova pesem *Gdo je čefur* (prim. gorjanc 2005: 202) ter Vojnovičev roman, film in predstava *Čefurji raus*.¹³ V različnih jezikih je znan pojav, da se lahko prvotno slabšalen izraz za pripadnika določene narodnosti oz. skupnosti začne uporabljati predvsem znotraj same skupnosti kot nevtralen oz. zgolj ekspresivno obarvan (prim. Goddard, Mean Patterson 2000: 82) – to se je zgodilo v primeru angleških besed *nigger*, *queer*, *poof*,¹⁴ v slovenščini pa npr. pri besedah *čefur*, *peder*, *lezba*.

V SSKJ-ju je neustrezna tudi obravnava leksema *cigan*, in sicer je sporen prikaz prvega pomena: 'pripadnik iz Indije priseljenega ljudstva, navadno brez stalnega bivališča', ki je brez kakršnega koli kvalifikatorja, med zgledi pa je le eden od petih nevtralen, tj. *ogrski cigani*, vsi drugi so izrazito negativni: *pravili so, da cigani kradejo otroke; tolpa ciganov*; ter frazemska *črn kot cigan* in *laže kot cigan*. V SSKJ-ju 2 je bil iztočnici dodan kvalifikator *navadno slabšalno*, kot razlaga pa se pojavi nevtralno poimenovanje *Rom*, poleg tega so bile ustrezno popravljene tudi druge iztočnice iz te besedne družine: *ciganka*, *ciganče*, *cigančica*, *ciganček*, *ciganica*, *ciganija*, *ciganiti*, *ciganjenje*, *ciganski*, *ciganstvo*, *ciganščina*, in *pociganiti se*.

¹² Enako velja tudi za druge slabšalne izraze, npr. slabšalne izraze za istospolno usmerjene *buzi*, *homič* in *lezba*.

¹³ Večina zgledov pri zgoraj omenjenih iztočnicah se namreč nanaša prav na Vojnovičev roman, predstavo ali film: *Napovedi so zbujele obete, da bomo končno dobili celovečerec, ki se bo ubadal s čapci, reperji in ostalimi urbanimi kulturami* (iztočnica *čapec*); *Predstavo odlikuje živa in aktualna govorica mladih čefurjev* (iztočnica *čefur*); *čefurski roman, čefurski vsakdan, Pojavljajo se tudi resnejši monologi, ki na iskren način spregovorijo o težavnosti čefurske identitete mladostnika* (iztočnica *čefurski*); *Čefurščina samo še začini zgodbo in ji vdahne pristnost* (iztočnica *čefurščina*).

¹⁴ Nekateri slovarji, npr. Dictionary.com, na tak pojav opozarjajo v t. i. opombi (»usage note«) – glej iztočnico *nigger* (prim. Trojar, Žagar Karer 2013: 461).

Poleg tega je bila v SSKJ-ju 2 kot razlagalna beseda izločena beseda *Žid/Židinja*, zamenjana je bila z *Jud/Judinja*, enako pa tudi pridevnik *židovski* z *judovski* (pri iztočnicah *antisemitizem*, *antisemistki*, *biblija*, *čifut*, *pismo*, *svet*, *žid*, *židinja*).

2.3 LGBTIQ

Večkrat je bilo že opozorjeno na že kar šokantne slovarske obravnave besed s področja spolnih in seksualnih identitet v SSKJ-ju. Neustreznost obravnav se kaže predvsem na ravni zgledov in neustreznega okvalificiranja. Med zgledi tako najdemo naslednje primere: *homoseksualci*, *ekshibicionisti* in *drugi spolni perverzneži* (iztočnica *perverznež*), *homoseksualnost*, *ekshibicionizem* in *druge perverznosti* (iztočnica *perverznost*), *ekshibicionizem*, *fetišizem*, *homoseksualnost* in *druge perverzije* (iztočnica *perverzija*), *homoseksualci* in *drugi sprevrženci* (iztočnica *sprevrženec*), *zašel je v družbo homoseksualcev* in *onanistov* (iztočnica *onanist*), *bil je obremenjen s homoseksualnostjo* (iztočnica *homoseksualnost*), *travestiti* in *ekshibicionisti* (iztočnica *travestit*), *transvestiti* in *ekshibicionisti* (iztočnica *transvestit*). V. Gorjanc opozarja (2014: 14), da v omenjenih primerih

»ne gre zgolj za izbor zgledov rabe, ampak tudi za njihovo kreiranje, saj se pri celotni besedni družini, povezani s perverzijo, v gradivu sploh ne pojavljajo zgledi rabe, kakršne najdemo v SSKJ in so praktično identični, kar lepo kaže na kreiranje družbene resničnosti, ki je bila družbena resničnost preferenc takratnih sestavljavcev slovarja«.

Med neustrezna okvalificiranja bi lahko šteli kvalifikator *pogovorno* pri iztočnicah *peder* in *topli bratec* ter kvalifikatorja *knjižno*, *redko* pri *sodomiji* in *sodomitu*. Pri iztočnici *peder* so očitno avtorji oklevali pri kvalifikatorju, saj ima v eni različici redakcije, ki jo najdemo v kartotečnih listkih, iztočnica *peder* kvalifikator *vulgarno*, ki pa je bil kasneje očitno zamenjana s *pogovorno*.¹⁵ Za iztočnico *topli bratec* najdemo v listkovni kartoteki za SSKJ kartotečnih listkih štiri izpise: »Ob misli, da bi kopališčni mojster utegnil biti topli bratec, ga je spreletela kurja polt.« (V. Kavčič: *Upanje*. 1966); »Senator misli, da si ti topli bratec ...« (Dos Passos-Verbič: *Veliki denar*. 1962); »Čuj, ti si hudičev dober fant, rad te imam bolj kot vse na svetu. Tega bi ti v New Yorku ne mogel reči. Tam bi to pomenilo, da sem topli bratec.« (E. Hemingway: *Sonce*. 1964 (prevod B. Hartman)). 1964); »S krohotom smo se vsi zasmejali. "Morda pa so šli iskat kakega toplega bratca, hudo potrebnega..."« (C. Zlobec: *Moška leta našega otroštva*. 1962). Prav nobeden od izpisov ne kaže, da gre za izrazito slabšalno oznako, pri čemer se je treba zavedati, da je to gradivo iz 60. let 20. stoletja in da današnje korpusno gradivo kaže drugačno sliko.

V zvezi s *toplim bratcem* velja omeniti še prispevek J. Kebra¹⁶ iz leta 2007 v časopisu *Dnevnik*, v katerem je avtor pojasnjeval priimek Toplak:

»Priimek Toplak z različico Toplek je verjetno nastal prek vzdevka iz domnevnega *tóplak ali *tópék 'prijazen, naklonjen človek'. To je tvorjenka na -ak ali -ek iz pridevnika tópel v pomenu 'ki izraža, vsebuje prijaznost, naklonjenost', na primer togel nasmeš, topel pozdrav, topel sprejem, tople besede. Pretiravanje v teh lastnostih do istega spola kaže izraz topli bratec v pomenu 'homoseksualec'.« [podčrtal B. K.]

¹⁵ Redakcija iztočnice je bila narejena leta 1978.

¹⁶ Avtor tega prispevka je bil tudi sodelavec Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovše ZRC SAZU, med drugim je bil eden od urednikov pri SSKJ-ju, in sicer pri četrti in peti knjigi.

Lahko da gre zgolj za zelo nerodno formulacijo, ki se je zgodila iz nepazljivosti, vseeno pa je tak diskurz leta 2007 neprimeren in zanj dejansko težko najdemo opravičilo. Žaljive slovarske rešitve v SSKJ-ju lahko pojasnujemo z »duhom časa« 60. in 70. let 20. stoletja, v katerem so nastale redakcije (homoseksualnost je bila v Jugoslaviji dekriminalizirana šele leta 1977), dikcija leta 2007 pa bi morala biti vseeno popolnoma drugačna.

Pri SSKJ-ju 2 so vsi omenjeni neustrezni zgledi zamenjani oz. izbrisani, enako tudi kvalifikatorji: *peder* ima kvalifikator *slabšalno*, *topli bratec* pa *ekspresivno*.¹⁷

SNB zajema kar nekaj t. i. LGBTIQ-besedja, in sicer v njem najdemo naslednje iztočnice: *gej/gay*, *gejevski*, *gay friendly*, *gejevstvo*, *homič* (slabš.), *buzi* (slabš.), *homoerotični*, *homoerotika*, *lezba* (slabš.), *biseksualec*, *biseksualka*, *biseksualnost*, *transseksualec*, *transseksualka*, *transseksualni*, *transseksualnost*, *transvestitski*, *travestitski*, *transspolni*, *queer*, *queerovski*, *družbeni spol*, *parada ponosa*. Vse razlage so natančne, zgledi pa korektni. Leksem *gej/gay* je v slovarju obravnavan kot enakovredni sinonim leksemu *homoseksualec* (iztočnica je brez kvalifikatorja, razlaga pa je enaka kot pri iztočnici *homoseksualec*).¹⁸ Pri redakciji omenjenih besed je sodelovala tudi sociologinja in pisateljica Suzana Tratnik, ki deluje tudi kot aktivistka LGBTIQ. Taka vključitev predstavnikov določene marginalizirane skupine v slovarsko delo prispeva k natančnejšim razlagam ter ustreznim in neoporečnim zgledom, hkrati pa ima lahko za pripadnike manjšine precejšen simbolni pomen.

Na tem mestu velja omeniti tudi neustreznost nekaterih razlag s področja medosebnih odnosov in čustev: v SSKJ-ju imajo iztočnice *fant*, *punca*, *partner*, *partnerka*, *ljubezen*, *ljubiti*, *spogledovati se*, *spogledljiv*, *koketirati*, *koketen* razlage, ki se nanašajo le na heteroseksualne odnose oz. ljudi. V razlagah je pri *partnerju* 'oseba, navadno moški, ki živi z osebo drugega spola skupno življenje', strukturno podobne so tudi druge razlage: 'X do osebe drugega spola' (X = izražati naklonjenost, simpatijo/čutiti močno naklonjenost itd.). Vse to je bilo pri prenovi SSKJ-ju popravljeno, večinoma z zamenjavo strukture 'X do osebe drugega spola' → 'X do druge osebe'. Poudariti gre, da na področju medosebnih odnosov prihaja do velikih sprememb in da so se nekoč slovaropisno neproblematične iztočnice spremenile v izredno težavne, saj so (partnerski) odnosi med ljudmi zelo raznovrstni in je tako skoraj nemogoče določiti skupni imenovalec.

V zvezi z iztočnico *fant* gre omeniti še razlago v *Spletnem slovarju slovenskega jezika* iz leta 2012, in sicer: 'fant je partner v odnosu do svojega dekleta, navadno pred

¹⁷ V SSKJ-ju 2 sta izločena tudi podpomena pri iztočnici *sodomija* in *sodomit*, saj gre za popolnoma neaktualna pomena, ki izhajata iz 19. stoletja. Izločena pa sta tudi enaka podpomena pri *pederastu* in *pederastiji*.

¹⁸ V britanski angleščini se je za problematično izkazala nova (slengovska) raba besede *gay*, in sicer ne v pomenu 'homoseksualec', ampak v pridevniškem pomenu 'slab, pomilovanja vreden' (zgled: *This movie was really gay*). Nekateri menijo, da je ta raba žaljiva za skupnost LGBTIQ, vendar gre v resnici očitno le za nov pomen besede *gay* v angleščini. Podoben primer je znan v danščini. V danskem slovarju *ordbogen.com* ima *feministka* dva pomena, 2. je slabšalni: 'ženska, ki ima do moških negativen odnos in se zavzema za nadvlado nad moškimi'. Dansko združenje žensk je ta drugi pomen zmotil, zato so se pritožile. Gradivo je pokazalo, da je ta raba še kako potrjena, čeprav s prvim pomenom nima nič zares skupnega. Slovaropisci so zaradi pritožbe drugemu pomenu dodali opozorilo, v katerem sporočajo, da gre za sporno rabo besede, ki je žaljiva, in da nima nič skupnega s feminizmom. (Za podatke, povezane z danskima slovarjema, se zahvaljujem Heidi Agerbo Pedersen, ki je kot raziskovalka zaposlena na Univerzi v Aarhusu in sodeluje pri spletnih slovarjih danskega jezika: ordnet.dk in ordbogen.com.)

poroko' [podčrtal B. K.]. Pričakovali bi namreč, da bo slovar, objavljen leta 2012, na tem mestu vendarle naredil premik ne le v smer družbene občutljivosti, ampak da bo podal ustrezno razlago, ki ne bo vključevala le heteroseksualnih zvez.

Vprašanja časa je, kdaj bo treba spremeniti tudi razlage pri iztočnicah *mož*, *žena*, *sopro*, *soproga* itd. Razlage pri omenjenih iztočnicah so zaenkrat ostale nespremenjene, čeprav npr. v korpusih že najdemo kontekste, kjer gre za istospolne partnerje, ki so sklenili zakonsko zvezo (v korpusu *Gigafida* najdemo 13 zadetkov za »njegov mož« v pomenu 'poročen moški v odnosu do svojega moža'). Dilema, ali je treba pri razlagi teh besed upoštevati zakone posamezne države ali življenje, je le navidezna. Slovar namreč ne odslikava zakonske ureditve posamezne države, ampak življenja v njej in tudi izven nje. Tukaj pa dilem pravzaprav ni.

3.4 Primer družina

Med slovaropisno težavnejše iztočnice v vseh okoljih t. i. razvitega sveta sodijo iztočnice iz pomenskega polja *družina*, med katerimi pa je posebej zahteven primarni pomen iztočnice *družina*. Družino je izredno težko definirati, ker je ne opredeljuje ne krvno sorodstvo, ne življenje v skupnem gospodinjstvu, ne čustvena navezanost, ne spol staršev, ne število članov. Razlaga iz SSKJ-ja je bila zelo tradicionalna: 'zakonski par z otroki ali brez njih' s podpomenom 'eden od zakoncev z otroki'. Pogoj za družino je bila glede na to razlago torej sklenitev zakonske zveze dveh oseb, medtem ko otrok/otroci niso bili pogoj. Pri prenovi SSKJ-ja smo po daljšem premisleku in zavedanju na zgoraj navedene otežujoče okoliščine sprejeli naslednjo razlago: 'skupnost enega ali obeh staršev z otrokom, otroki' s podpomenoma (1) 'eden od staršev z otrokom, otroki' in (2) 'skupnost zakonskega ali izvenzakonskega partnerja in enega od staršev z otrokom, otroki'. Taka razlaga namreč vključuje tudi enostarševske družine, družine, pri katerih starša nista poročena, glede na popravljeno razlago iztočnice *partner* pa razlaga zaobjema tudi istospolne družine. Iz terminološkega gnezda je bila izločena besedna zveza s kvalifikatorjem soc. *nepopolna družina* z razlago 'v kateri manjka eden od staršev', dodani pa sta bili besedni zvezi *enostarševska družina* in *istospolna družina*, slednja z razlago 'družina, v kateri sta starša istega spola'.

Na tem mestu nekoliko presenetijo dokaj tradicionalne razlage v angleških slovarjih (Oxforddictionaries.com, Collinsdictionary.com, Macmillan Dictionary, Merriam-Webster), saj skoraj vse predvidevajo oba starša, kot uvrščevalna pomenska sestavina nastopa celo zveza »primarna socialna skupina«, kot pogoj je razumljeno skupno gospodinjstvo. Enako je tudi v danskem slovarju Ordnet, kjer najdemo razlago: 'eden ali dva starša z enim ali več otroki ali par brez otrok, ki živi skupaj v tesnem odnosu, in ki živijo v skupnem domu' [podčrtal B. K.]. V slednjem je ob iztočnici navedena zelo dolga opomba, v kateri je pojasnjeno, da so družine lahko zelo različne, našteje so vse druge oblike itd. Poljski slovar *Wielki słownik języka polskiego* (iz leta 2012!) po drugi strani podaja najbolj tradicionalno in posledično zelo izključujočo razlago: 'mož in žena ter njuni otroci'.

Za posebej težavno v smislu razlage velja tudi iztočnica *mama*, ki sicer sodi v najbolj osnovno besedišče vsakega jezika – danes ne le da obstajajo nebiološke, ampak obstajajo tudi nadomestne matere.¹⁹

¹⁹ Na tem mestu le omenimo, da so tudi poimenovanja za prebivalce držav z vidika razlag izredno problematični: Slovenec ni oseba, ki živi v Sloveniji, ni nujno niti oseba, ki ima slovensko

4 Ko/Če smo slovarskemu gradivu preveč zvesti

Neupoštevanje politične korektnost oz. t. i. pozitivne diskriminacije in izgovarjanje na odslikavo realne rabe lahko pripelje tudi do meddržavnih sporov in diplomatskih zapletov. Tak škandal se je zgodil leta 1993 v Veliki Britaniji, ko je izšel Longmanov *Dictionary of English Language and Culture*. Pri iztočnici *Bangkok* so avtorji zapisali: »The capital city and main port of Thailand. It is famous for its temples and other beautiful buildings and is also mentioned as a place where there are a lot of prostitutes.« [Tajsko glavno mesto in пристanišče. Poznano je po svojim templjih in drugih lepih stavbah, omenja pa se ga tudi kot mesto, kjer je razširjena prostitucija.]²⁰

V razlagi je torej omenjena prostitucija, ker je bil to glede na gradivo, ki je bil osnova za nastanek slovarja, zelo tipičen kontekst, v katerem se pojavlja tajska prestolnica. Zvesto sledenje gradivskim virom in posledično taka »enciklopedična« razlaga sta vodila v pravi škandal in diplomatski zaplet med Tajsko in Veliko Britanijo. Tajsko zunanje ministrstvo je poslalo protestno noto, v kateri so zahtevali izbris take razlage, poleg tega so pred britanskim veleposlaništvom v Bankoku demonstrirali tajski študentje in zahtevali umik prodaje slovarja. Založniško podjetje Longman se je moralo za žalitev Tajske in tajskih državljanov opravičiti. Tajski vladni predstavnik pa je zapisal, da sicer ne želijo ignorirati problema prostitucije na Tajskem, vendar je omenjanje prostitucije v definiciji mesta nesprejemljivo, saj bi tudi London lahko opisali kot mesto, znano po nogometnih huliganih.

Primeri, v katerih se uporabniki burno odzovejo na posamezne slovarske rešitve, niso osamljeni. Na dansko založniško podjetje Ordbogen A/S, ki izdaja spletne slovarje (ordbogen.com), so se uporabniki pritožili, ker je bil pri neki sicer nevtralni iztočnici naveden zgled, v katerem je bilo zapisano, da je človek, po narodnosti Palestinec, zagrešil neki zločin. Podjetje je zgled nemudoma zamenjalo.

5 Sklep

Živimo v vse bolj kompleksnem svetu, kjer se odnosi, vrednote, zunajjezikovna dejanskost naglo spreminjajo. Nekoč preproste in enoznačne besede postajajo danes za slovaropisca vse večji izziv. Kar nekaj v prispevku omenjenih težjih primerov iz slovaropisne prakse v slovarju težko korektno prikažemo brez skoraj esejске obrazložitve oz. opombe, ki pa jo danes aktualni spletni medij na vso srečo dovoljuje. Opozoriti velja, da je stopnja žaljivosti določenega izraza pogosto odvisna od okolja, situacije, v katerem je bila izrečena, ter ne nazadnje predvsem od tega, kdo jo je izrekel.

S *Slovarjem novejšega besedja slovenskega jezika* je bil v slovenskem slovaropisju z vidika družbene odgovornosti narejen velik korak naprej, čemur velja slediti tudi v prihodnje.

Viri in literatura

Allan, Keith, Burridge, Kate, 2006: *Forbidden words: taboo and the censoring of language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Drummond, Andrew, 1993: Dictionary withdrawn in war of words over 'Bangkok

državljanstvo, niti tista, ki govori slovensko, niti tista, ki je bila rojena v Sloveniji in katerega starši so Slovenci.

²⁰ Dobesedno: »kjer je veliko prostitutk/prostitutov«.

- prostitutes' entry. *The Herald*, 6. 7. 1993. Dostopno na: <http://www.heraldscotland.com/sport/spl/aberdeen/dictionary-withdrawn-in-war-of-words-over-bangkok-prostitutes-entry-1.752201> (oktober 2013).
- Goddard, Angela, Mean Patterson, Linsey, 2000: *Language and gender*. London, New York.
- Gorjanc, Vojko, 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj / 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 28. 6.–16. 7. 2004. Ur. Marko Stabej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 153–161.
- Gorjanc, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave*, letn. 21, št. 48. 197–209.
- Gorjanc, Vojko, 2014: O heteronormativnosti slovarskega opisa slovenskega jezika: homoseksualnost, ekshibicionizem in druge perverzности. *Narobe*, letn. 7, št. 27/28. 12–15.
- Kartotečni listki za SSKJ.
- Keber, Janez, 2007: Priimek Toplak: iz zakladnice priimkov. *Dnevnik* (priloga *Križišče*), letn. 57, 1. 6. 2007. 13. Dostopno na: <http://www.dnevnik.si/kultura/249081> (oktober 2013).
- Kimball, Roger, 2010: Politična korektnost in napad na svobodo. *Nova revija*, let. 29, št. 336/338. 298–302.
- Mills, Sara, 2008: *Language and sexism*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Montgomery, Heather, 2001: Child Sex Tourism In Thailand. *Tourism and the Less Developed World: Issues and Case Studies*. Ur. David Harrison. New York: CABI Publ.
- Nada Šabec, 1994: Relevantnost politične korektnosti za poučevanje angleškega jezika. *Uporabno jezikoslovje*, 3. 120–128.
- Rebolj, Dušan, 2008: Uporabnejša opredelitev politične korektnosti. *Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti*, št. 6. 4–15.
- Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ur. Aleksandra Bizjak Končar, Marko Snoj. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Dostopno na: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (oktober 2013).
- Spletni slovar slovenskega jezika*. Dostopno na: <http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar> (oktober 2013).
- Thais ban dictionary over 'city of prostitutes' slur. *The Independent*, 3. 7. 1993. Dostopno na: <http://www.independent.co.uk/news/world/thais-ban-dictionary-over-city-of-prostitutes-slur-1483226.html> (oktober 2013).
- Trojar, Mitja, Žagar Karer, Mojca, 2013: Družbena občutljivost v terminoloških slovarjih. *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 457–463.
- Vidovič Muha, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. *SSJKL*, 33. Ur. Aleksandra Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.
- Wielki słownik języka polskiego*. Dostopno na: <http://www.wsjp.pl>. (oktober 2013).

BESEDOTVORJE NOVEJŠE SLOVENSKE LESIKE: MEDPONSKOOBRAZILNE ZLOŽENKE

SAŠKA ŠTUMBERGER

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Povzetek

V prispevku je predstavljeno besedotvorje novejše slovenske leksike s primeri medponskoobrazilnih zloženek, ki so po skladenjski besedotvorni teoriji A. Vidovič Muha razvrščene po zgradbi skladenjske podstave. Gradivo je bilo zbrano po *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (2012), ki zajema novejšo leksiko iz obdobja po izidu *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1991). Članek prinaša novejšo gradivo in dopolnjeno klasifikacijo medponskoobrazilnih zloženek s samostalniškim prilastkom v skladenjski podstavi, ki jih sestavljajo zloženke s kratico, z (izvorno) lastnim imenom, z novejšim leksemom na izrazni ravni in z leksemom iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* v skladenjski podstavi.

Glavne besede: besedotvorje, medponskoobrazilne zloženke, novejša leksika, kodifikacija, slovaropisje

WORTBILDUNG DER NEUEREN SLOWENISCHEN LEXIK: ZUSAMMENSETZUNGEN MIT INTERFIX

Zusammenfassung

Der Beitrag beschäftigt sich mit der neueren Lexik und der damit verbundenen Wortbildung, wobei lediglich auf die Zusammensetzungen eingegangen werden soll, die nach dem Wortbildungsmodell der slowenischen Sprachwissenschaftlerin A. Vidovič Muha nach Merkmalen der syntaktischen Wortverbindung klassifiziert sind. Die untersuchten Zusammensetzungen wurden aus dem Wörterbuch der neueren slowenischen Lexik (*Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, 2012) entnommen, das slowenische Lexik enthält, die nach der Veröffentlichung des Wörterbuchs der slowenischen Literatursprache (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991) aufgenommen wurde. Das neue Wörterbuch enthält auch neuere Typen der Zusammensetzungen, und das ermöglicht eine erweiterte Klassifizierung der Zusammensetzungen mit dem substantivischen Attribut in syntaktischer Wortverbindung: Zusammensetzungen aus Abkürzungen, (ursprünglichen) Eigennamen, neueren Lexemen und bereits im Wörterbuch der slowenischen Literatursprache enthaltenen Lexemen.

Stichworte: Wortbildung, Zusammensetzung, neuere Lexik, Kodifikation, Lexikographie

1 Opredelitev novejšje leksike

Opredelitev termina novejšja leksika zajema razmerje med pomenom in izrazom, časovni vidik in razširjenost (Štumberger 2011). Po kriteriju razmerja med pomenom in izrazom bo obravnavana leksika, pri kateri je nov tako izraz kot pomen. Obravnavana bo tvorjena leksika, in sicer medponskoobrazilne zloženke. Pri časovnem vidiku bo upoštevan čas, ko so leksemi postali del slovenskega (knjižnega) jezika. Obravnavana bo leksika, ki je nastala po izidu *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, torej po letu 1991, kar je po naključju sovpadlo z družbeno-političnimi spremembami v Sloveniji.

Kriterij razširjenosti zajema razmerje novejšje leksike do strokovne leksike na eni strani in neknjižne leksike na drugi ter razmerje do priložnostnih besed. Nabor leksemov bo izbran iz *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB), ki je nastal kot dopolnilo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), pri čemer se avtorji zavedajo dejstva, da si »nekatero novosti šele utirajo pot v našo zavest«, kljub temu pa je »velika večina stvarnih in miselnih novosti [...] vendarle nastopila za daljši čas, zato bodo tudi njihova poimenovanja zelo verjetno vztrajala še daleč v prihodnost« (Snoj 2012: 7). V članku torej niso obravnavane »priložnostne besede,¹ hapaksi«, pri katerih »[e]nkratnost [...] izključuje težnjo po uveljavitvi v rabo katerekoli funkcijske zvrsti ali interesne govorice« (Korošec 1976: 224).

2 Medponskoobrazilne zloženke v skladenjskem besedotvorju

Skladenjska besedotvorna teorija »temelji na spoznanju, da je tvorjenka samo pretvorba definirane besedne zveze, skladenjske podstave« (Vidovič Muha 2011: 15), glede na to, kateri del skladenjske podstave se pretvarja v obrazilne morfeme tvorjenke, pa ločimo štiri besedotvorne tipe – a, b, c in č. Medponskoobrazilne zloženke sodijo v tip b, torej so to tvorjenke, pri katerih se »[v] medponsko obrazilo [...] pretvarja slovnični pomen skladenjske podstave, ki vedno izraža podredno razmerje med dvema samostalnikoma« (prav tam: 34).

3 Gradivo

Gradivo je bil SNB,² iz katerega so bile izpisane vse medponskoobrazilne zloženke, ki se začenjajo na naslednje črke: a, č, f, j in n.³ Poleg popolnega izpisa so bili izpisani problemsko izbrani primeri, ki dopolnjujejo razvrstitev medponskoobrazilnih zloženek, saj za posamezne tipe s tako omejitvijo ni bilo mogoče dobiti (dovolj) primerov, npr. za zloženke z (izvorno) lastnim imenom v skladenjski podstavi ali z določujočo sestavino *sam-*. Pri primerih, za katere SNB navaja več možnosti zapisa, je bila preverjena pogostost pojavitev v korpusu Gigafida (GF).⁴

¹ I. Stramljič Breznik rabi termin priložnostnice, ki jih definira kot »za enkratno, priložnostno rabo narejene novotvorjenke z velikim ekspresivnim in stilnim nabojem« (2010: 167).

² V SNB so medponskoobrazilne zloženke navedene na različnih mestih – kot iztočnice, besednozvezne podiztočnice ter kolokacijski in stavčni zgledi.

³ »Zvez z dejansko citatnim prilastkom v slovenščini ne moremo šteti za zloženke« (Logar 2004: 195), zato v članku niso obravnavane.

⁴ Uporabljeno je bilo enostavno iskanje, podatki pa so bili zbrani oktobra 2013.

4 Razvrstitev medponskoobrazilnih zloženek

Izhodišče za razvrstitev medponskoobrazilnih zloženek je predstavljeno v poglavju Podredne zloženke z enomorfemskim obrazilom (Vidovič Muha 2011: 211–215, 289–312), medponskoobrazilne zloženke s samostalniškim prilastkom v skladenjski podstavi pa so bile glede na lastnosti neimenovalniškega dela skladenjske podstave razvrščene še na naslednje podskupine: zloženke s kratico, zloženke z (izvorno) lastnim imenom in zloženke z občnoimenskim samostalnikom, ki je novejši leksem na izrazni ravni ali leksem, ki je že obravnavan v SSKJ.

4.1 Medponskoobrazilne zloženke s samostalniškim prilastkom v skladenjski podstavi

Pri teh zloženkah je »[p]rilastek jedrnega skladenjskopodstavnega samostalnika ali pridevnika [...] (desni) samostalniški neujemalni. Sklonskopomenska razmerja med jedrnim samostalnikom in samostalniškim prilastkom so podstava medponskega obrazila« (prav tam: 289).

4.1.1 Zloženke s kratico v skladenjski podstavi

Zloženke s kratico v skladenjski podstavi je obravnavala N. Logar, po kateri povzemam ugotovitev, da pravopisi iz časa pred drugo svetovno vojno »kratic v današnjem pomenu besede še nimajo« (Logar 2005: 220), zato pred drugo svetovno vojno posledično nimamo niti iz njih tvorjenih medponskoobrazilnih zloženek. Tudi v Uvodu v SSKJ piše, da slovar kratic ne navaja,⁵ tako da je obravnava zloženek s kratico v SNB novost glede na SSKJ.

Pomenska analiza pokaže, da so tovrstne zloženke povezane z novjšimi tehnologijami, npr. *ABS-sistem*, *ABS-zavore*, *CD-predvajalnik*, *CD-plošča*, *DVD-predvajalnik*, *DVD-zapisovalnik*, *DVD-plošča*, *ISDN-priključek*, *ISDN-telefonija*, *ISDN-modem*, *USB-ključ*, *USB-ključek*, *USB-priključek*, *USB-vmesnik*, *CT-aparat*, *CT-preiskava*, *CT-posnetek*, *GSM-omrežje*, *GSM-aparat*, *GSM-telefon*, *LCD-zaslon*, *LCD-prikazovalnik*, *LCD-televizor*, *PIN-koda*, *PIN-številka*, *DNK-analiza*, *DNK-vzorec*, *UMTS-aparat*, *UMTS-tehnologija*, *UMTS-omrežje*,⁶ *CD-player*, *SMS-glasovanje*, *SMS-obveščanje*, *SMS-sporočilo*.⁷

Njihova raba še ni ustaljena, analiza pa pokaže tudi, da so namesto novih zloženek v rabi tudi netvorjene enobesedne ustreznice, ki so nastale s širitvijo pomenja podstavnih besed, npr. pomen zloženke *USB-ključek* je zajet tako v pomenu gesla *USB*⁸ kot v novopomenki *ključek*.⁹

⁵ »Med gesli ni lastnih imen, razen kadar se uporabljajo v prenesenem pomenu ali v stalnih zvezah; dalje ni zelo redkih knjižnih besed, umetno narejenih enkratnih ali potencialnih besed. Prav tako ni v geslih kratic in simbolov; so pa ti izjemoma dodani posameznim zgledom v ilustrativnem gradivu (*circa*) oziroma na koncu razlag (*berkelij*)« (SSKJ, § 4).

⁶ SNB pri teh zloženkah navaja tudi stalne besedne zveze z desnim prilastkom, npr. *sistem ABS*.

⁷ Zapisov brez vezaja SNB ne navaja, ker so »upoštevali ustaljeno pravopisno pravilo § 417 [...] in tako ne navajali zapisa brez stičnega vezaja [...], čeprav je ta v rabi zelo pogost« (Kern 2012: 147).

⁸ SNB, geslo *USB*, 2. pomen: »prenosna pomnilniška naprava s takim vodilom; ključek, *USB-ključ*, *USB-ključek*« (str. 373).

⁹ SNB, novopomenka *ključek*: »prenosna pomnilniška naprava s priklopom *USB*; *USB* (2), *USB*-

4.1.2 Zloženke z (izvorno) lastnim imenom v skladenjski podstavi

Za to skupino je bilo v SNB malo gesel, kar pojasnujem s tem, da gre pogosto za poimenovanja, ki imajo v skladenjski podstavi samostalniki za imena izdelkov in znamk, ki bi jih lahko obravnavali tudi »kot posebnost med stvarnimi lastnimi imeni« (Dobrovoljc 2012: 29). SNB temelji na slovaropisni tradiciji SSKJ, ki lastnih imen ne obravnava (gl. op. 5), zato tudi poimenovanja kot *L/laško pivo*, *P/polji salama*, *Marles hiša* (zbrano po GF) niso obravnavana.¹⁰

V SNB najdemo tvorjenko iz samostalnika *brik*, pri katerem je povezava z izvornim lastnim imenom že zelo zbledela in jo razberemo šele iz etimološkega dela, npr. *brik embalaža*,¹¹ bolj vidna je povezava s stvarnim lastnim imenom *Nato* v *natoskeptiku*.

4.1.3 Zloženke z občnoimenskim samostalnikom, ki ni kratica

4.1.3.1 Zloženke iz besed, ki so že obravnavane v SSKJ

4.1.3.1.1 Zloženke z izrazno samostojnim medponskim obrazilom -o-

A. Vidovič Muha izrazno podobo obrazila povezuje s stopnjo prevzetosti: »Izrazno samostojno obrazilo -o- izraža višjo stopnjo prevzetosti, lahko le prevzet besedotvorni postopek: *zob-o-zdravnik*, *siv-o-zelen*« (2011: 295). V to skupino uvrščam tudi tvorjenke iz okrnjenk,¹² ki jih najdemo v GF,¹³ čeprav v slovarju niso obravnavane kot samostojna gesla, npr.: *anglomanija*, *angloslovenščina* ekspr., *jugoarmada*, *jugomafija*, *jugonostalgija*, *jugorock*, *jugotrg*, *jugovojska*, in naslednje primere: *kristaloterapija*, *lizingodajalec* in *leasingodajalec*, *lizingojemalec* in *leasingojemalec*, *muzikoterapija*, *refleksoterapija*, *dietoterapija*, *etilometer*, *športoslovje*,¹⁴ *naglasoslovje*.

4.1.3.1.2 Zloženke, pri katerih je obrazilo homonimno s končnico

Na podlagi gradiva iz SNB sem v to skupino uvrstila naslednje lekseme: *aromaterapija*; avto-: *avtoalarm*, *avtobomba*, *avtodvigalo*, *avtohiša*, *avtokozmetika*, *avtoodpad*,

ključ, USB-ključek« (str. 189).

¹⁰ Tovrstne tvorjenke je obravnaval že T. Korošec (1972: 180–187), podrobno pa jih obravnava A. Gložančev (2012: 137), ki meni, da »tovrstnih enot nikakor ne more ignorirati« niti SNB (2012: 137). Kljub temu jih v SNB ne najdemo, vzrok pa bi lahko bila »[p]ravna zaščita zapisa imen blagovnih znamk«, ki te »znamke opredeljuje kot lastna imena« (Dobrovoljc, Jakop 2011: 117), in nadaljevanje slovaropisne tradicije SSKJ.

¹¹ SNB, etimološki razdelek: »agl. bri(c)k, skrajšano iz imena izdelka Tetra Brik® švedskega proizvajalca Tetra Pak (od 1963), iz brick ,opeka'« (str. 90).

¹² »Če imamo v podstavi le eno besedo, krnimo pa jo bodisi od konca proti začetku ali od začetka proti koncu bodisi z začetka in konca hkrati, in sicer tako, da dobimo en krn, ki je tako govorni kot pisni, govorimo o okrnjenki« (Logar 2006: 94).

¹³ GF: »Včeraj sem ji rekla, da me boli glava in da ne morem misliti še na *anglo*« (Irena Velikonja, Poletje na okenski polici); angla ← angleščina. GF: »Za to si je prislužil obljubo srbske TV, da pridejo 29. novembra v Fejst Pub posnet dokumentarec, kako Komba praznuje rojstni dan maršalove *Juge*« (Delo, 2008, avtor: neznani novinar); Juga ← Jugoslavija.

¹⁴ Uvrstitev tvorjenk -slovje med medponskoobrazilne zloženke povzeman po A. Vidovič Muha (2011: 293), v to skupino pa jih je uvrstil tudi Bajec (1952: 106, paragraf 54).

*avtoplin, avtosalon, avtosedež, avtošport; azbestcement; foto-: fotoavtomat, fotoesej, fotogalerija, fotomonografija, fotosenzibilni, fototapeta, fototiskalnik; čip-: čip kartica in*¹⁵ *čipkartica.*

S stališča zapisa skupaj/narazen opazimo, da je ob upoštevanju jezikovne rabe in ugotovitev T. Korošca (1972)¹⁶ večina tovrstnih zloženek v SNB zapisanih samo skupaj. Število pojavitev v korpusu GF je pri novejši leksiki sicer nizko, pomenska analiza pa pokaže, da je zapis narazen povezan z novejšimi tehnologijami – pri obravnavanih primerih je bilo to računalništvo.¹⁷

4.1.3.2 Zloženke iz novejšega leksema na izrazni ravni

4.1.3.2.1 Zloženke z izrazno samostojnim obrazilom -o-

V gradivu na izbrane črke teh zloženek nisem našla, zato sem pregledala ves slovar in našla samo geslo *pranoterapija*, kar kaže na to, da iz novejše leksike medponskoobrazilne zloženke praviloma tvorimo z obrazilom, ki je homonimno s končnico.

4.1.3.2.2 Zloženke, pri katerih je obrazilo homonimno s končnico

Za to skupino zloženek najdemo v SNB veliko primerov gesel, za katera je na izrazni ravni značilna variantnost zapisov: skupaj, narazen, stalna besedna zveza, pomensko pa jih lahko zajame tudi pomenje dela skladišne podstave, npr. *faks* je v SNB v 1. pomenu »naprava za prenašanje dokumentov«, v 2. pomenu pa »s takšno napravo prenesen posnetek dokumenta, informacije« (137), torej *faks sporočilo*. Podobno je 1. pomen za *fitnes center* prekriven z 2. pomenom leksema *fitnes*,¹⁸ pomen leksema *folk* pa s *folk glasbo*.¹⁹ Podobno pri analizi gradiva iz SSKJ ugotavljata tudi H. Dobrovoljc in N. Jakop (2011: 118): »Prišlo je do poenobesedenja, pri čemer je navadno 'odpadla' druga sestavina zloženke, torej jedrna, ki nima razlikovalne vloge: *semmeringguma* > *semering*, *vikendhišica* > *vikend*, *bekhendudarec* > *bekend* [...]«

Ugotavljam, da SNB za to skupino navaja različne možnosti zapisov, saj je »raba tovrstnih zloženek pogosto pogojena z aktualnimi poimenovalnimi potrebami, kasneje pa najdemo kako drugo poimenovalno možnost« (prav tam: 118). Ker je bil za SNB »kot temeljni gradivni vir uporabljen besedilni korpus Nova beseda« (Bizjak Končar 2012: 9), so v SNB zloženke, »pri katerih v rabi ni izpričane pisave skupaj oz. je pisava

¹⁵ S kvalifikatorjem *in* so označene iztočnice z variantnimi zapisi (SNB, str. 23).

¹⁶ Tvorjenk, »ki imajo v prvem delu besede *avto-, elektro-, foto-*, nismo omenjali posebej, ker je tu pisava skupaj že povsem ustaljena« (Korošec 1972: 187).

¹⁷ GF: *foto tiskalnik* 342, *fototiskalnik* 181; *čip kartica* 162, *čipkartica* 15, medtem ko so ostali primeri z izjemo *avtobombe* (narazen 90, skupaj 27) pogostejše zapisani skupaj, npr.: *aromaterapija* 14692, *aroma terapija* 32; *avtoalarm* 72, *avto alarm* 8; *avtodvigalo* 618, *avto dvigalo* 16; *avtohiša* 2884, *avto hiša* 301; *avtokozmetika* 78, *avto kozmetika* 19; *avtoodpad* 309, *avto odpad* 19; *avtoplin* 959, *avto plin* 7; *avtosalon* 981, *avto salon* 141; *avtosedež* 710, *avto sedež* 121; *avtošport* 355, *avto šport* 178; *azbestcement* 13, *azbest cement* nič; *fotoavtomat* 9, *foto avtomat* 4; *fotoesej* 36, *foto esej* 15; *fotogalerija* 4130, *foto galerija* 120; *fotomonografija* 410, *foto monografija* 10; *fotosenzibilni* 24, *foto senzibilni* nič; *fototapeta* 117, *foto tapeta* 7.

¹⁸ SNB: »prostor, opremljen s posebnimi rekreacijskimi napravami za razvijanje, ohranjanje telesnih sposobnosti in zmogljivosti« (str. 140–141).

¹⁹ SNB: »glasba, ki temelji na ljudskem izročilu ali je napisana v zanj značilnem slogu« (str. 142).

skupaj zgolj izredno sporadična« (Kern 2012: 145), napisane samo narazen, npr. *noni sok*, *fitnes center* in²⁰ *fitness center*. V zaporedju narazen in skupaj, npr. *faks modem* in²¹ *faksmodem*, so zapisani »primeri, pri katerih glede na rabo prevladuje zapis narazen« (prav tam: 145), skupaj in narazen, npr. *mobikartica* in *mobi kartica*, pa »primeri, pri katerih prevladuje zapis skupaj« (prav tam: 146). Poleg zapisa skupaj/narazen SNB navaja tudi možnost zapisa narazen in stalne besedne zveze z desnim prilastkom, npr.: *mobi račun* in *račun mobi*, pri iztočnici *faks številka* pa je za podpičjem, ki označuje sinonime, navedena *faksna številka*.²²

Primerjava obeh skupin medponskoobrazilnih zloženek – z novejšim leksemom in z leksemom iz SSKJ v skladenjski podstavi – nam na podlagi obravnavanega slovarskega gradiva omogoča dopolnitev ugotovitve, da v zvezi z zapisom skupaj ali narazen »ni splošnega pravila ali težnje« (Logar Berginc 2012: 120). Zapis narazen je praviloma pogostejši pri medponskoobrazilnih zloženkah z novejšim, torej v SSKJ še neobravnavanim leksemom v skladenjski podstavi.

Poleg zapisa narazen se novost leksema kaže tudi v neizpričanosti izpeljanih pridevnikov, na kar opozarja A. Gložančev (2012: 132).²³ Izpeljani pridevniki so namreč kot del stalnih besednih zvez pomembna poimenovalna možnost in po pregledu GF je bilo pri primerih izpričanih izpeljanih pridevnikov praviloma več pojavitev stalnih besednih zvez kot medponskoobrazilnih zloženek.²⁴

4.2 Medponskoobrazilne zloženke z nadomestnimi (prevzetimi) sestavinami skladenjske podstave

Ta skupina medponskoobrazilnih zloženek je po A. Vidovič Muha (2011: 296–299) razdeljena na tri skupine:²⁵

4.2.1 Zloženke z nadomestno določujočo sestavino

Drugače kot v SSKJ avtorji SNB pri teh tvorjenkah niso uporabili kvalifikatorskega pojasnila prvi del zloženek, ki je v SNB rabljen samo pri tvorjenkah iz samostojnih iztočnic, npr.: ABS-, čip-. Pomensko zajemajo različna strokovna področja in imajo v SNB terminološki kvalifikator, npr. *angiografija* med., *angioplastika* med.; *antroponomastika* jezik.; *ateroskleroza* med.; *avtosterilni* bot., *avtotransfuzija* med.; *nevrotoskin* med., *nevrotransmitter* med., *nevrotransmitor* med., ali pa področnega kvalifikatorja nimajo, npr. *aerosnemanje*, *agrokoprena*, *agroživilec*; *andropavza*,

²⁰ Gl. opombo 15.

²¹ »Kot besedotvorne različice so navedene možnosti eno- ali dvobesednega zapisa ter zapis z vezajem med sestavinama. Načeloma je na prvem mestu nerazdruženi zapis. [...] Če je razlika v pogostnosti očitna, daje slovar prednost pisavi, ki je prevladovala v času pisanja geselskega članka« (SNB, str. 24–25).

²² Sinonimi »so razvrščeni po absolutni abecedi« (SNB, str. 39).

²³ A. Gložančev (2012) kot samostalniške zloženke obravnava tudi zveze s citatnim prilastkom, npr. *drive-in kino*, ki so bile iz moje obravnave izključene (gl. op. 3).

²⁴ GF: *plazemski zaslon* 332, *plazma zaslon* 68; *plazemski televizor* 229, *plazma televizor* 156; *karijeva omaka* 58, *kari omaka* 10, vendar pa *faks številka* 66 in *faksna številka* 3.

²⁵ I. Stramljič Breznik (2011) tovrstne tvorjenke obravnava v zvezi z internacionalizacijo leksike in za prevzete sestavine zloženek rabi termina prefiksoid in sufiksoid.

astromedicina, fitofarmacija, fitoterapija, neurobiologija, nevrolingvistika, nevropsihologija, nevroznanost, presoterapija.

4.2.2 Zloženke z nadomestno določano sestavino

Te zloženke imajo izrazno samostojno medponsko obrazilo, npr. *kart-o-mat*, ali obrazilo, ki je homonimno s končnico, npr. *del-o-holik*, tvorimo pa jih lahko tudi iz kratic, npr. *DVD-Ø-teka*. V to skupino so uvrščene tudi tvorjenke s spremenjenim – pogosto okrnjenim – prvim delom zloženke, če samostojno rabljeno podstavno besedo najdemo v korpusu GF, npr.: *amerikanofil* ← Amerikana ‘Amerika’,²⁶ *alkoskop* ← alko ‘alkohol’,²⁷ *čokoholik* ← čoko ‘čokolada’.²⁸

V gradivu iz SNB so še primeri z naslednjimi določenimi sestavinami: -holik: *šopoholik* pog.; -teka: *DVD-teka*; -fon: *fotofon*; -drom: *kartodrom*; -mat: *kartomat*, *mlekomat*, *urbanomat*.

4.2.3 Zloženke z obema nadomestnima sestavinama

Tudi pri zloženkah z obema nadomestnima sestavinama opazimo, da imajo nekatere področne kvalifikatorje, npr. *amniocenteza* med., *nevrodermitis* med., večina pa je brez kvalifikatorja, npr. *agriglif*, *avdiofil*, *avionika*, *helidrom* in *heliostrom*, *heliport* in *heliopost*, *narkolepsija*.

4.3 Medponskoobrazilne zloženke z določujočo sestavino *sam-*

A. Vidovič Muha (2011: 300) medponskoobrazilne zloženke z določujočo sestavino *sam-* opredeli kot »novejše zloženke«, ki jih »npr. pri Miklošiču (1875) [...] še ne zasledimo, prav tako pri Brezniku, ima pa jih že Bajec (1952)«. ²⁹ Medponskoobrazilne zloženke, ki jih navaja Bajec (1952: 108, paragraf 57), v SSKJ praviloma niso bile sprejete, zato v Slovenskem skladenjskem besedotvorju najdemo nove primere, pri čemer so »[v]se tiste zloženke, ki imajo samo medponsko obrazilo, [...] dvonaglasne« (Vidovič Muha 2011: 300).

A. Žele (2012: 223) glagolske zloženke z zaimenskim delom *sam-* povezuje s poudarjeno individualizacijo in samoiniciativnostjo, ki jo poudarja *sam-*, npr. *samodokazovati se*, *samoorganizirati se*, v SNB pa so še naslednji primeri: *samohranilec*, *samozaposlitev*, *samozaposlovanje*, *samozaposliti se*, *samoprijava*, *samoizolacija*, *samonadzor*, *samoocena*, *samoogrožanje*, *samoozdravitev*, *samopodoba*, *samopoškodovati se*, *samospraševati se*, *samoukinitve*, *samovrednotenje*.

²⁶ GF: »Fox News, freakshow konservativnih vrednot in gurujev fundamentalistične Amerikane« (Mladina, 2002).

²⁷ GF: »Njen glamur mutira v alko, paranojo in obup« (Mladina, 2004).

²⁸ GF: »Motita me otroka, ki mi križata pot in govorita čoko namesto čokolada« (Wilhelm Genazino, Dežnik za ta dan, 2005).

²⁹ Zloženke z zaimkom *sam* so sicer obravnavane že pri Levstiku v *Napakah slovenskega pisanja* (1858), npr. *samorog*, *samoedin* ipd. (Šekli 2013: 243).

4.4 Medponskoobrazilne zloženke s količinskim, razsežnostnim prilastkom v skladijski podstavi

Medponskoobrazilne zloženke s količinskim prilastkom v skladijski podstavi so bile obravnavane v članku Slovnice in pomenske lastnosti nekaterih količinskih izrazov: »Zelo obsežna skupina novjših zloženek pa v bistvu ne izraža obsega predmetnosti same, ampak obseg njene lastnosti. Nekaj primerov: *polbog*, *polbrat*, *polinteligent*, *polavtomat*, *polusnje*, *pol sintetika*, *polmrak*, *polsvetloba* ipd. Pomenska podstava takšnih tvorjenk (npr. za *polbrat*) je: tisti, ki ima pol lastnosti brata / tisti, ki je na pol(ovico) – polovično bratovski [...]. Skladijska podstava vsebuje frazeologizirano prislovno (predložnosamostalniško) zvezo na pol: *polbrat* ← *brat* {na} *pol*{-Ø}, { } → Ø-, *pol*-, -*brat*, na *pol*- 's pol lastnostmi'« (Vidovič Muha 1986: 413).

V zvezi s tvorjenkami avtorica navaja F. Levstika, ki v *Napakah slovenskega pisanja* ugotavlja, da so »tvorjenke kot *polbrat*, *polkonj* ipd. [...] neustrezne« (prav tam: 413, op. 28). A. Bajec (1952: 93–94, paragraf 30) pravi, da so tvorjenke »z dvema poudarkoma (naglasoma, op. S. Š.) [...] umetne besede, navadno pomenske izposojenke: *polbog* (po nem. Halbgott), *polčas*, *polizdelek*, *polglasnik* [...]. Za silo bi se taka tvorba dala zagovarjati pri tistih, ki bi lahko iz stranskih sklonov naredili nov nominativ (pol boga), nikakor pa to ne velja za primere, kakor so *polbrat*, *polsestra*, zato je jih SP ne dovoljuje (saj ne gre za pol brata, marveč za po poli brata). [...] Vendar pa je večina primerov danes že ukoreninjena in je nenadomestljiva, zato je ne moremo več kakor odsvetovati podobne nove sklope.«

V SNB so primeri *veleplakat*, *velepredstava*, *veletržnica*, *polcitatni*, *polpuli*, *polvikanje*, *polčrni*, *polavtocesta*, ki kažejo, da se je ta tip zloženk ohranil in je produktiven.

5 Zaključek

Za medponskoobrazilne zloženke v *Slovarju novjšega besedja slovenskega jezika* lahko potrdimo, da gre za produktiven besedotvorni vzorec. V gradivu so bile zastopane vse skupine medponskoobrazilnih zloženek, zapis narazen pa je bil pogost zlasti pri medponskoobrazilnih zloženkah z izrazno novjšimi besedami v skladijski podstavi, pri čemer je v takih primerih pomembna poimenovalna možnost tudi stalna besedna zveza z levim ali desnim prilastkom, pomen zloženke pa je lahko zajet tudi v pomenju podstavnih besed.

6 Viri in literatura

- Bajec, Anton, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika II. Izpeljava slovenskih pridevnikov, III. Zloženke*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Bizjak Končar, Aleksandra, 2012: Uvod. V *Slovar novjšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Zbirka Slovarji. 9–11.
- Bizjak Končar, Aleksandra, Snoj, Marko (ur.), 2012: *Slovar novjšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Zbirka Slovarji.
- Dobrovoljc, Helena, Jakop, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Dobrovoljc, Helena, 2012: Pisanje imen izdelkov in znamk. V *Pravopisna stikanja*:

- razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop in H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC. 27–39.
- Gigafida, *korpus slovenskega jezika*. Dostopno na: <http://www.gigafida.net/> (oktober 2013).
- Gložančev, Alenka, 2012: Novejša leksika v luči obravnave samostalniških zložen v Slovenskem pravopisu 2001. V *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop in H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC. 125–139.
- Kern, Boris, 2012: Pisanje skupaj in narazen v Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika. V *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop in H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC. 141–149.
- Korošec, Tomo, 1972: O novejši tvorbi sklopov v slovenščini. V *Pet minut za boljši jezik*. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 180–187.
- Korošec, Tomo, 1976: Nove besede v časopisnih žanrih dnevnika Delo. *SR* 24/2–3. 219–236.
- Logar, Nataša, 2004: Nove tvorjenke v publicistiki. V *Poti slovenskega novinarstva – danes in jutri: znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem*. Ur. M. Poler Kovačič, M. Kalin Golob. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Knjižna zbirka Media. 175–199.
- Logar, Nataša, 2005: Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice. V *Družboslovne razprave* XXI/48. 211–225.
- Logar, Nataša, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *SR* 54/posebna številka. 87–101.
- Logar Berginc, Nataša, 2012: Razmejitev med besednimi zvezami in zloženkami v sodobnem jezikovnem gradivu. V *Pravopisna stikanja: razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ur. N. Jakop in H. Dobrovoljc. Ljubljana: Založba ZRC. 113–123.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1994. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, DZS, d. d., in Amebis, d. o. o.
- Snoj, Marko, 2012: Predgovor. V *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ur. A. Bizjak Končar, M. Snoj. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Zbirka Slovarji.
- Stramljič Breznik, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti. Mednarodna knjižna zbirka Zora 71.
- Stramljič Breznik, Irena, 2011: Različni tipi besedotvornih morfemov pri današnjih slovenskih tvorjenkah. *Jezikoslovni zapiski* 17/2. 123–129.
- Šekli, Matej, 2013: Zgodovina obravnave zložen v slovenščini. V *Novi pogledi na filološko delo Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ur. I. Orel. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 236–263.
- Štumberger, Saška, 2011: *Pojmovni svet in struktura novejših slovenskih leksike*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko.
- Vidovič Muha, Ada, 1986: Zloženke z določujočo sestavino sam-. *SR* 34/2. 403–419.
- Vidovič Muha, Ada, 2011 (1988): *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. 2. razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Žele, Andreja, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Zbirka Linguistica et philologica 27.

***SCLAVI, SCHIAVI* IN PODOBNI IZRAZI V MISELNEM SVETU NOVOVEŠKIH ITALIJANSKIH AVTORJEV**

NEVA MAKUC

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU

Povzetek

Prispevek obravnava izraze, kot so *sclavi*, *schiavi*, *slavi*, *schiaconi* ipd., uporabljene s strani novoveške italijanske historiografije, s posebnim poudarkom na zgodovinopisju na stičišču romanskega in slovanskega sveta. Uporaba tovrstnih etnonimov je bila tesno povezana s poznavanjem in odnosom do omenjenega prebivalstva (domnevni etnični izvor, uporaba starejših historiografskih spisov in virov, poseben odnos do beneških podanikov, ki so pripadali slovanski jezikovni skupini itd.) ter s splošnimi novoveškimi miselnimi predstavami (takratne kolektivne zavesti, kontinuirano dožemanje ljudstev itd.).

Ključne besede: Slovenci, Slovani, slovenski jezik, Furlanija, Goriška, zgodovinopisje

TERMINI QUALI SCLAVI, SCHIAVI ECC. NELL'ORIZZONTE INTELLETTUALE DEGLI STORICI ITALIANI DELL'ETÀ MODERNA

Riassunto

Il contributo tratta dei termini *sclavi*, *schiavi*, *slavi*, *schiaconi* e simili, adoperati dagli storici italiani dell'età moderna, con particolare attenzione alla produzione storiografica del territorio in cui s'intrecciano da secoli il mondo slavo e quello romano. L'uso degli etnonimi fu strettamente collegato alla conoscenza e al rapporto verso il gruppo descritto (la supposta origine etnica, l'utilizzo di fonti e scritti storiografici, un rapporto speciale verso le popolazioni slave della Repubblica di Venezia ecc.) e alla mentalità dell'uomo moderno (le varie identità collettive, la convinzione di uno sviluppo continuato dei vari popoli ecc.).

Parole chiavi: Sloveni, Slavi, lingua slovena, il Friuli, il Goriziano, la storiografia

Pri branju in preučevanju antičnih, srednjeveških in novoveških besedil se raziskovalec neredko znajde pred težavo, kako interpretirati določene etnonime. Gre za izredno kompleksno problematiko, ki se odraža v različnih paradigmah dožemanja etničnosti. Pričujoči prispevek se omejuje na izraze, kot so *sclavi*, *slavi*, *schiavi*, *schiaconi* itd.,

uporabljene v novoveških historiografskih spisih na stičišču romanskega in slovanskega sveta. Pri tem se izhaja iz preučevanja zgodovinopisnega gradiva omenjenega obmejnega prostora ter z le-tem povezano zgodnjenovoveško historiografsko produkcijo Apeninskega polotoka. Historiografija je glede na stvarnost izrazito reducirana in ima manj dimenzij kot slednja (Grdina 2011: 11–12) oziroma je tendenciozno in omejeno ogledalo lastne dobe (Cronia 1958: 39). Na tem ogledalu, pred katerega historiografi postavljajo lasten pogled na pretekeli in/ali sodobni čas, se zrcali njihov miselni svet, pa čeprav nam ostaja vedno deloma zakrit in zamegljen.

V poznem srednjem veku ter v novoveškem obdobju je bila na območju beneške Furlanije ter habsburške Goriške in Trsta sestavljena množica historiografskih besedil, ki se ponašajo ne le s številčnostjo, temveč tudi z raznovrstnostjo. Višji sloji so namreč pokazali veliko zanimanje za ohranjanje spomina na sočasne dogodke, ki so se jim zdeli pomembni, ter tudi za sestavljanje del, v katerih so predstavljali ali pogosteje slavili zgodovino lastnega kraja ali dežele. Danes je ohranjena množica del, ki sega na primer od deželnih zgodovin in mestnih kronik do zgodovin plemiških rodbin, dnevnikov in rudimentarnih historiografskih zapisov, ki jim je pogosto šele naknadno uredniško delo dalo zaključeno in urejeno obliko. Neredko so omenjena dela ohranjena še v rokopisni obliki. Poznosrednjeveški in zgodnjenovoveški teksti so praviloma napisani v latinskem jeziku, kasnejši pa večinoma v italijanskem s poudarjenimi beneškimi prvini (t. i. *volgare toscano-veneto*), avtorji so namreč pripadali italijanski jezikovni in kulturni skupnosti.¹

1 *Sclavi*, *schiavi* in podobni izrazi v odnosu do širše slovanske jezikovne in etnične skupnosti

V omenjenih spisih, ki jih odlikuje različna stopnja izdelanosti, je pogosto zaslediti izraze, kot so *sclavi*, *schiavi*, *slavi*, *schiaconi* ipd., ki so bili tesno povezani s poznavanjem in odnosom do omenjenega prebivalstva ter s splošnimi novoveškimi miselnimi predstavami.

Obravnavani novoveški historiografi so tovrstna imena uporabljali tako za označevanje prebivalstva Goriške, Furlanije, Kranjske, Dalmacije, Istre itd. kot tudi širše slovanske jezikovne in etnične skupnosti, in sicer tako za zgodnjesrednjeveško kot novoveško obdobje. Prebivalstvo omenjenih dežel so namreč praviloma dojemali kot del širše slovanske jezikovne in etnične skupnosti, in sicer ne glede na to, da so slovanski izvor lahko prepletali ali izpeljevali še iz drugih t. i. barbarskih ljudstev.

Pri obravnavanju zgodnjesrednjeveških Slovanov kot tudi kasnejšega slovenskega prebivalstva so se omenjeni historiografi opirali v prvi vrsti na znamenito delo *Historia Langobardorum* Pavla Diakona, ki pa ga niso vedno prevzemali neposredno, ampak tudi posredno preko drugih avtorjev. Poznali in prevzemali pa so tudi dela italijanske humanistične historiografije, kot so dela Flavia Bionda (1392–1463), Bernarda Giustiniana (Giustinianija) (1408–1489) in Giovannija Tarcagnote (1508–1566), ki so v svoja besedila vključili tudi podatke o Slovanih. Predstave, izražene v omenjenih virih, so odločilno vplivale na obravnavane historiografe, ki so redko o bližnjih sosedih posredovali izvirne podatke ali sočasna ljudstva obravnavali s pristnega etnografskega zanimanja in neposrednega stika z njimi.

Biondo, ki je kot eden izmed najpomembnejših historiografov in humanistov

¹ Podrobna predstavitev omenjene historiografije v Makuc 2011: 11–107. Na tem delu temelji tudi omenjeni prispevek.

15. stoletja močno zaznamoval humanistično historiografijo, je v *Historiarum ab inclinatione Romanorum Libri XXXI* večkrat omenjal dogajanje, povezano z zgodnj srednjeveškimi Slovani današnjega slovenskega prostora (med drugim po Pavlu Diaconu tudi langobardsko-slovanske boje) (Blondus 1559: npr. dec. I, lib. VIII, IX). Že na začetku omenjenega dela je predstavil Slované (*sclavi*), ki naj bi živeli od Bosporja proti Donu. Del slednjih naj bi se v času cesarja Mavricija preselil v Dalmacijo in Ilirik. Tisti, ki so ostali v domovini, pa naj bi prevzeli deloma ime *Poloni*, deloma *Bohemi* (Blondus 1559: dec. I, lib. I).

Omenjeni Biondijev odlomek o preseljevanju Slovanov so prevzemali kasnejši avtorji, na primer beneški historiograf Bernardo Giustinian v delu *De origine urbis gestisque Venetorum* (Premrou 1919: 3–4; Giustiniano 1608: 152–153). Podobno je storil tudi Tarcagnota, ki je v spisu *Delle historie del mondo* opisal preseljevanje Slovanov v zgodnj srednjeveškem času ter izpostavil, da so Slovani (*Schiaui*), ki so se naselili v Istri in Dalmaciji, enakega izvora kot tisti, ki so se naselili na Češkem in Poljskem, ker naj bi uporabljali isti slovanski jezik (*lingua di Schiauoni*), ki pa naj bi ga rabila tudi druga severna ljudstva (*popoli settentrionali*) (Tarcagnota [1572–1580]: 175). Tarcagnotov odlomek je kasneje prevzel tudi tržaški historiograf Ireneo della Croce (1625–1713) v delu *Historia antica, e moderna sacra, e profana, della città di Trieste*. Ostrogotski kralj Totila naj bi iz Skitije poklical Slované (*Sclavi*), ki naj bi se razširili na območje Makedonije, Trakije, Dalmacije, Karniole in Istre. Le-ti naj bi bili prav tisti, ki naj bi v Justinijanovem času prizadeli rimski imperij ter razširili svoj jezik na omenjena območja, kjer se še vedno uporablja skupni slovanski jezik (*commune, e medemo linguaggio Sclavo*). Pri tem je Croce izpostavil, da je omenjeni skupni jezik nekoliko skvarjen in raznolik (Croce 1698: 520).² Žal ne Crocejeva omemba ne dela drugih italijanskih piscev ne posredujejo dodatnih informacij, ki bi omogočala sklepanja o tem, kaj je bilo mišljeno pod pogosto uporabljenim izrazom »skvarjen«.³ Croce pa je na splošno imel zelo poenostavljen pogled na slovansko stvarnost. Ni se poglobljal v razlike med sočasnimi slovanskimi jeziki ali ljudstvi, čeprav je na primer omenjal *Bulgari*, *Boemi* itd., ki naj bi bili vsi *Sclavi* (bodisi po govoru bodisi po izvoru). Poleg tega je sočasno slovensko prebivalstvo v okolici Trsta (*Sclavi, ouero Schiavi*) povezoval z zgodnj srednjeveškimi Slovani, katerih širjenje po Evropi je opisal na podlagi različnih srednjeveških in novoveških avtorjev. Izpostavil je tudi, da so *Schiavi* razširjeni v številnih pokrajinah in prav tako njihov jezik: poleg na Koroškem, Kranjskem, v Istri itd. naj bi njihov jezik govorili tudi *Turchi*, *Ungheri*, *Polacchi*, *Moscoviti*, *et altre Nationi Settentrionali* (Croce 1698: 552–556).

Omenjeni poenostavljeni pogled je prisoten tudi v delih določenih drugih novoveških italijanskih historiografov, ki jih je zaznamovalo slabo poznavanje ne le bližnjega

² *Questi Sclavi al sentire del Tarcagnota furon gli stessi, ch'al tempo di Giustino afflissero l'Imperio, quali stabilita la lor habitatione in quelle Provincie, sparsero il lor idioma in esse, ove a'tempi nostri ancora usasi il commune, e medemo linguaggio Sclavo, quantunque alquanto corrotto, diverso frà loro.*

³ Pomen omenjenega izraza ni nikjer razložen oziroma ne dopušča nadaljnjih sklepanj o tem, glede na kaj ali v čem naj bi bil jezik »skvarjen«. Glede jezikovne problematike zgodnj novoveškega obdobja opozarja na nejasnost pojmov (na primer na problem zelo zabrisanih mej med določenimi izrazi, kot so jezik, narečje in govor, *lingua Slavica/Slavonica*, ki je lahko označevala slovanščino ali slovenščino) tudi Kozma Ahačič (Ahačič 2007: 232–233).

slovenskega ozemlja in njihovega prebivalstva, ampak slovanskega sveta nasploh.⁴

Kar se tiče jezikovnih razlik, velja izpostaviti, da so se tudi drugi avtorji zavedali, da obstajajo določene razlike znotraj tega, kar so dojemali kot skupni slovanski jezik. Furlanski cerkveni dostojanstvenik Girolamo di Porcia (1531–1601) je na primer v *Descrizione della Patria del Friuli* omenil, da se v severnih predelih Furlanije govori »slovanski⁵ jezik, ampak skvarjen« (*lingua schiava, ma bastardata; lingua Schiavona, ma bastardata*) (Porcia 1897: 14). Podobno je tudi videmski plemič Jacopo Valvasone di Maniago (1499–po 1566) izpostavil, da prebivalstvo v rezijanskih vaseh Solbica (Stolvisza) in Bila (San Giorgio di Resia) govori »slovanski jezik, ampak nekoliko skvarjenega« (*parlano in lingua schiava, ma alquanto corrotta*) (Valvasone 1876: 19). Avtorji so se torej zavedali razlik med govori, a žal niso razkrili, kakšne točno naj bi bile le-te in med katerimi območji naj bi obstajale. Vzrok tega izhaja najbrž iz dejstva, da se za ta vprašanja niso posebej zanimali in so podali zgolj dokaj splošne podatke o tej tematiki.

Tako historiografi obravnavanega območja kot italijanski historiografi nasploh so različne slovanske jezike in njihove govorce dojemali kot eno, čeprav so bili nekateri seznanjeni z obstojem določenih razlik znotraj tega, kar so dojemali kot skupen slovanski jezik. V omenjeno problematiko pa se niso nadaljnje poglobljali. Kot je izpostavil že Marko Kerševan, je razumljivo, da so se izrazi *Slavi*, *Sclavoni* itd. precej časa uporabljali za Slované nasploh in/ali za posamezna slovanska ljudstva, ki/ko se jih ni ločilo od drugih Slovanov, ampak od neslovanskih sosedov, zlasti na območjih z jezikovno mešanim prebivalstvom (Kerševan 2011: 85).

Pri tem velja izpostaviti, da je le eden izmed obravnavanih izrazov pogosto jasno označeval določeno ožjo skupino slovanskega življa. Gre za izraz *Schiavoni*, ki se nekoliko razlikuje od sorodnih izrazov, saj je – kot je izpostavil že Egidio Ivetic – v novem veku označeval prebivalstvo, ki je uporabljalo slovanske govore in je živelo v širšem obmorskem pasu (tudi v Beneški Sloveniji) (Ivetic 2004: 205–207). Pri obravnavanih avtorjih se je ime nanašalo na prebivalstvo, ki je bilo vključeno ali tesno povezano z Beneško republiko. Že Flavio Biondo je uporabljal poleg splošne oznake *sclau* tudi ožjo oznako *sclauini* ter pokrajinsko ime *sclauonia*, ki naj bi obsegalo Istro in Dalmacijo (*sclauonia olim histria et Dalmatia*) (Blondus 1559: dec. II, lib. VIII). V italijanskem kompendiju Biondovega dela iz leta 1543, ki ga je pripravil lacijski starinoslovec Lucio Fauno (um. po 1552), se poleg splošne oznake *schiaui* pojavlja ime *schiauoni*, ki se domnevno nanaša na prebivalce vzhodne jadranske obale (Biondo 1543: dec. I, lib. IX, XIII). Podobno je zgodnjerednjeveško prebivalstvo Dalmacije označeval Giovanni Tarcagnota (Tarchagnota [1572–1580]: 185), pa tudi beneški poligraf Ludovico Dolce (1508–1568) v svojem prirejenem prevodu življenjepisov rimskih cesarjev, ki jih je napisal seviljski historiograf Pedro Mexia (1497–1551), in sicer pri omembi slovanskega naseljevanja v Iliriku in Dalmaciji (Dolce 1664: II, 473). Turinski erudit Emanuele Tesauro (1592–1675) je v delu *Del regno d'Italia sotto i Barbari* jasno definiral, kje naj bi ležala *Schiavonia*. Zapisal je namreč, da naj bi

⁴ Podrobneje o pomanjkljivem poznavanju slovanskega sveta v italijanskem prostoru: Cronia 1958: 39–359.

⁵ Zaradi terminološke korektnosti se *lingua slava/sclava* itd. prevaja kot slovanski jezik, čeprav se neredko nanaša *de facto* na slovenski jezik, saj novoveški italijanski avtorji niso jasno ločevali slovenskega jezika od ostalih jezikov, ki so pripadali slovanski jezikovni skupini.

Slaui, o *Sclau*i zapustili Skandinavijo, prečkali Donavo in se nato naselili v pokrajini, imenovani *Schiavonia*, ki obsega Dalmacijo in Liburnijo z otoki. Območje naj bi po njih prevzelo ime *Schiavonia* (Tesavro 1680: 7). Omenjeno razlago je nekaj desetletij kasneje po njem prevzel tudi že omenjeni Ireneo della Croce (Croce 1698: 552). Beneški in furlanski pisci so se z imenom *Schiavonia* (podobno tudi *Sclavonia*, *Schiavania*) praviloma obračali na skupek slovanskega prebivalstva, ki je živel od obrobja furlanske nižine pa vse do Albanije, torej na ozemlju, kjer je prebivalstvo govorilo kakršenkoli jezik ali govor, ki naj bi spadal v tisto, kar so dojemali kot skupen slovanski jezik, in je imelo tesne stike z Beneško republiko. Posebno poimenovanje za ta del slovanskega življa ne preseneča glede na vlogo, ki jo je Beneška republika odigrala kot posrednica med romanskim in slovanskim svetom.

Furlanski erudit Giovanni Giuseppe Liruti (1689–1780) pa je v omenjeni okvir vključil tudi Koroško, saj je izpostavil, da se le-ta imenuje tudi »Sklavinija« (*Sclavinia*), in sicer po slovanskih ljudstvih (*popoli Schiavini*), ki so zasedla omenjene pokrajine (Liruti 1976 (1776–1777): III, 98–100, 163; Liruti 1971(1760–1830): I, 226–228). Historiografi so se namreč opirali na precej starejše vzorce, ki so območje, kjer je prevladovalo slovansko govoreče prebivalstvo, predstavljali preprosto kot deželo Slovanov (kot pri Pavlu Diakonu) oziroma kot »Sklavonija«, »Sklavanija«, »Sklavinija«, »Skiavonija« in podobno (kot v spisu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, *Chronicon Venetum vulgo Altinate* itd.).⁶ Na čedajskem območju je delitev na Italijo in »Sklavonijo« dobila tudi upravni pomen. Od leta 1553 je bilo namreč ozemlje Beneške Slovenije s Čedadom izločeno iz Furlanije kot posebna upravna enota. Čedad je spadal v Italijo, ozemlje zunaj obzidja pa v »Sklavonijo« (Štih, Simoniti 2009: 213). Obravnavani historiografi so torej praviloma slovanska ljudstva dojemali kot neko zaključeno jezikovno in etnično skupino, znotraj katere pa naj bi obstajale razlike. Pri tem so pogosto prebivalstvo širšega obmorskega pasu vzhodnega Jadrana označevali s točno določenim imenom. Omenjeno predstavlja v obravnavani historiografiji edini primer jasnega razločevanja dela prebivalstva znotraj obširnega slovanskega življa.

2 Etnonimi in predstava o kontinuiranem dojemanju ljudstev

Obravnavanje jezikovnih in etničnih skupin je bilo tesno povezano s predstavo o kontinuiranem dojemanju ljudstev, ki je lahko povezovala tudi kronološko zelo oddaljene skupine. Tovrstni posplošujoči pogled na ljudstva je odločilno vplival na dojemanje določenih novoveških skupin, ki so jih preprosto obravnavali kot neposredne potomce določenih poznoantičnih ljudstev, ki naj bi le spremenila ime (Wolfram 1988: 1–362; Štih 2000: 383–384; Štih 2005: 227–237; Štih 2006: 25–47). Poleg tega se je zlasti v obdobju humanizma uveljavila še težnja po uporabi čim starejših izrazov, tudi za novejšje pojave. Na ta način so – anahronistično – antične ali zgodnj srednjeveške etnonime prenašali v novoveški kontekst in obratno. V okviru obravnavane historiografije so na primer avtorji zelo pogosto zgodnj srednjeveške Franke imenovali preprosto Francozi (*Francesi*) (Nicoletti 1927: 37; Maniago 1597: 4; Capodagli 1977 (1645): 9–10, 19; Partenopeo 1978 (1604): 10; Moisesso 1623:

⁶ Omenjena imena so imela v drugih okoljih tudi drugačne pomen. V poznem srednjem veku in v 16. stoletju se je na primer z imenom »Sklavonija« označevalo tudi območje med Hrvaško in Bosno na jugu ter Ogrsko na severu (Grdina 2011: 16).

I, 13; Palladio 1966–1972 (1660): I, 15, 77–78, 92; Brumatti [s.d.]: II; Liruti 1976 (1776–1777): I, 63, III, 152, IV, 78; Fontanini 1754: 135).

Uporaba etnonimov je bila odvisna od dojemanja in poznavanja določene jezikovne ali etnične skupine in njene zgodovine, v prvi vrsti z dojetjem njenega domnevnega etničnega izvora. Obravnavani historiografi so sočasnemu slovenskemu prebivalstvu Goriške in vzhodnih predelov Furlanije praviloma pripisovali slovanski izvor. Izpeljevali so jih torej iz zgodnj srednjeveških Slovanov. Skupaj s svojim jezikom, ki so ga pogosto opisovali kot »barbarskega«, ⁷ naj bi se ohranili v teku stoletij. Omenjeni izvor pa so določeni avtorji prepletali ali izpeljevali tudi iz drugih etničnih izvorov, npr. vandalskega, japodskega, skitskega, retskega itd. Podatke o starodavnih ljudstvih so črpali iz starejših besedil, ki so jih lahko različno interpretirali, ter njihovo vsebino pogosto prilagajali lastnim pogledom in predstavam.

Omenjene predstave o etničnem izvoru so vplivale na izbiro določenega etnonima pri obravnavanju tako zgodnj srednjeveških Slovanov kot novoveškega slovenskega prebivalstva. Najpogosteje so zanje uporabljali imena kot *Sclavi*, *Schiavi* itd., v določenih primerih pa tudi drugačne etnonime. Videmski jurist Giovanni Candido (ok. 1450–1528) je na primer v svojih *Commentariorum Aquileiensium libri octo* iz leta 1521 sočasno slovensko prebivalstvo, ki je živelo vzhodno od Furlanije, omenjal z antičnim etnonimom Japodi (*Iapides*), ki so jih antični avtorji opisovali kot »ilirsko«⁸ ljudstvo, redkeje z imenom *Sclavi*. Pri obravnavanju avgustejskega obdobja je na podlagi Apijanovih poročil zapisal, da so Japodi, v času vojne z Avgustom (dejansko vojskovodjem Oktavijanom) oplenili to cvetočo deželo. Opisal jih je kot bojovito pleme, ki živi onstran Alp (Candido 1969 (1544): I).⁸ Candido je torej omenjenemu prebivalstvu pripisoval japodski izvor in ga v skladu z v humanizmu razširjeno težnjo po uporabi antičnih imen za sočasne stvarnosti omenjal z imenom Japodi.

Mnogi primeri kažejo, da je bila uporaba etnonimov lahko zavajajoča. Že poznoantični in zgodnj srednjeveški historiografi so opredeljevali identiteto določenih skupin ali konglomeratov različnih etničnih skupin v skladu s predstavami, ki so jih že imeli o določenih skupinah (Mihelič 2000: 845). Omenjeno prakso so nadaljevali tudi kasnejši historiografi, ki so se posluževali del predhodnikov. Pri poimenovanju starodavnih ljudstev je posledično pogosto opaziti inkoherenco ali celo zmedenost piscev.

3 Novoveške kolektivne identitete na stičišču romanskega in slovanskega sveta

Sistematično preučevanje omenjene historiografske produkcije ter rekonstrukcija novoveških kolektivnih identitet na območju Furlanije in Goriške potrjujeta modernistični paradigmi raziskovanja etničnosti, ki zagovarja, da so nacionalizmi ter narodi in ljudstva, kakršne poznamo danes, izključno moderni pojavi.⁹

⁷ Kot »barbarske«⁸ so obravnavali praviloma vse jezike, ki se po merilih italijanskih humanistov niso mogli pohvaliti z bogato literarno tradicijo.

⁸ *Hanc tamen florentem regionem Iapodes instante Augusti bello, natio ferox, quae ultra alpes incolit, nonnunquam excurrentes depraedati sunt, ut etiam Appianus in illyrico meminit.*

⁹ Znotraj omenjene paradigme obstaja več smeri, ki poudarjajo različne dejavnike, ki so pripeljali do izoblikovanja narodnih zavesti, in sicer ekonomske, politične, ideološke in družbene: med številnimi avtorji velja omeniti Erica Hobsbawma, ki izoblikovanje narodov povezuje z manipuliranjem množic s strani elit, z družbenim inženiringom (t. i. izumljene tradicije),

Preučevanje v prispevku obravnavanih historiografskih spisov v dolgem trajanju razkriva pomembne spremembe, ki so se pripetile na obravnavanem obmejnem območju na področju miselnega sveta v 18. in 19. stoletju. Stoletja pred tem so namreč zaznamovali drugačni miselni svetovi, katerih današnje poznavanje je še vedno pomanjkljivo. Glede kolektivnih identitet velja izpostaviti, da novoveškega človeka niso zaznamovale zavesti, ki jih danes dojemamo kot nacionalne oziroma etnične. Najpomembnejša kolektivna identiteta na obravnavanem območju je bila deželna, ki je presegala tako jezikovne kot domnevne etnične razlike prebivalstva. Obstajale so tudi zavesti pripadanja določenim jezikovnim in kulturnim skupnostim, a le-te niso imele tistega čustvenega naboja, ki ga je jezikovna sfera, vpeta v mrežo nacionalizma, pridobila šele v 19. stoletju, ko je odločitev za rabo nekega jezika začela odražati določeno nacionalno opredelitev.¹⁰

V novem veku je sama zavest o obstoju neke jezikovne skupnosti oziroma skupnega knjižnega jezika brez čustvenega naboja in politične konotacije, ki ju premore moderna nacionalna skupnost, predstavljala zgolj golo dejstvo, ki ga ne gre enačiti z obstojem etnične oziroma nacionalne zavesti. Še v 18. stoletju so na primer goriški plemiči najpogosteje pisali v italijanščini, se navduševali nad italijanskimi gledališkimi deli in opero, a se zaradi tega v političnem smislu niso prištevali k italijanski naciji, temveč med »Avstrijce«, v smislu podanikov habsburške vladarske hiše, kateri so že tradicionalno izkazovali posebno zvestobo (Sestan 1997: 32–44, 74–77). Dejstvo, da je bil del višjih slojev vpet v italijansko kulturno sfero in je uporabljal italijanski jezik, torej ni pomenilo, da so se imeli za Italijane v kasnejšem etničnem ali nacionalnem pomenu besede, saj je v novem veku italijanska zavest imela zgolj geografski, kulturni in jezikovni pomen. Poleg tega raba določenega materinega jezika ni povzročala diskriminacij,¹¹ zlasti ne na območju večjezične Goriške, kjer prebivalstvo – kot je izpostavil že Girolamo Porcia – »domačnostno in običajno večinoma uporablja tri jezike, in sicer nemškega, slovanskega in italijanskega« (*per il più usano familiarmente, ed ordinariamente tre lingue Tedesca, Schiava ed Italiana*) (Porcia 1897: 87).¹²

Prisotnost zavesti o obstoju jezikovne skupnosti ne pomeni avtomatično tudi zavesti o obstoju etnične ali nacionalne skupnosti, saj je narava slednjih drugačna in pogosto prepletena še z drugimi vsebinami (na primer s posebnim čustvenim nabojem in političnimi aspiracijami, s prepričanjem v skupni biološki izvor skupnosti itd.). Morda ni odveč izpostaviti, da določeni primeri v zgodovini dokazujejo, da se jezikovne in etnične skupnosti ne nujno pokrivajo. Vizigoti, Langobardi in Franki so

(Hobsbawm 1968: 5–39; Hobsbawm 2007: 5–227), Ernesta Gellnerja, ki poudarja vlogo industrializacije in javnega izobraževalnega sistema (Gellner 1985: 3–161; Gellner 1991: 239–265), in Benedicta Andersona, ki izpostavlja pomen tiska ter linearnega in homogenega dojemanja časa (t. i. zamišljene skupnosti) (Anderson 1998: 9–180).

¹⁰ Podrobneje o tem: Makuc 2011: 109–204.

¹¹ Glede razmer na Slovenskem Kozma Ahačič izpostavlja, da se je šele v drugi polovici 18. stoletja začelo slovenski jezik intenzivneje dojemati kot manjvreden jezik širših plasti prebivalstva, po drugi strani pa nemški kot jezik prestižne rabe. Pred tem je uporaba določenega jezika preprosto sledila jezikovni situaciji in pragmatičnim okoliščinam (Ahačič 2012: 36–39, 232).

¹² Milko Kos je besedo *famigliarmente* prevedel kot *govorijo v družini* (Kos 1974: 12). Natančnejši bi bil prevod domačnostno, saj je natančen pomen omenjene italijanske besede *con familiarità*, torej da so govorniki povsem sproščeno preklapljali iz enega jezikovnega sistema v drugega.

na primer germanski jezik zamenjali za romanskega, a so kljub temu ohranili lastno etnično identiteto. Zgodnj srednjeveške etnije so bile namreč konstitucionalne skupnosti različnega jezikovnega, kulturnega, geografskega in etničnega izvora (Štih 2005: 221–237; Štih 2006: 25–47).

Podobno tudi v novoveški vzhodni Furlaniji in Goriški ne gre preprosto enačiti jezikovnih skupnosti, ki so bile prisotne na tem območju, z domnevnimi etničnimi skupnostmi, saj je bilo prebivalstvo v določenih predelih večjezično in so bile takratne kolektivne zavesti drugačne kot tiste, ki so se začele postopno izoblikovati v drugi polovici 18. stoletja. Upravičena se zdi domneva, da izbira jezika praviloma ni bila deležna diskriminacij in so jo narekovali preprosti praktični razlogi. Deželna zavest je presegala vprašanje rabe določenega ali določenih jezikov in tudi domnevne etnične izvore. Obravnavani historiografi so prebivalstvo Furlanije in Goriške dojemali kot skupek jezikovno in izvorno različnih posameznikov, katere naj bi v sklenjeno skupino povezali določeni politični in družbeni dejavniki. Slovensko govorečemu prebivalstvu so sicer pripisovali različne izvore, ki jim je skupno to, da jih s kulturnega ali kar civilizacijskega vidika postavljajo na nižjo raven, a prebivalce Furlanije nasploh so dojemali kot potomce različnih t. i. barbarskih ljudstev, toda omenjeno v okviru deželne zavesti ni vplivalo na dojemanje slovenskega prebivalstva, ki so ga sprejemali kot domače prebivalstvo, *nostra habitatrice*, kot je izpostavil Čedadec Marc'Antonio Nicoletti (ok. 1537–1596), dober poznavalec bližnjega slovenskega prebivalstva. Nicoletti je namreč zapisal, da je bilo ime mesta Čedad, Cividale, morda vpeljeno, ko se je »hrabra slovanska nacija«, katere ostanki naj bi bili še vedno vidni v jeziku in navadah v hribovitem svetu dežele, pomešala z »Rimljani«, torej z romanskim prebivalstvom, ter tako kot druga »barbarska ljudstva« postala »naša prebivalka« (Nicoletti 1928: 46).¹³

V novem veku so v zahodnejših predelih slovenskega prostora slovensko govoreči domačini že stoletja sobivali z romansko (večinoma furlansko) govorečim prebivalstvom. Povezoval jih je podoben način življenja in podobne navade. Vse do začetkov širjenja idej risorgimenta so torej obravnavani avtorji – v skladu z dojemanjem lastne deželne skupnosti kot konstitucionalno utemeljene enote – slovensko govoreče prebivalstvo sprejemali kot povsem domače prebivalstvo, ki govori »slovanski« jezik.

Omenjenemu pritrjujejo tudi ugotovitve Alberta Maria Bantija, ki je glede problematike izoblikovanja italijanske skupnosti izpostavil, da okrog leta 1780 nihče ni verjel, da obstaja italijanska nacionalna skupnost, ali čutil potrebe po politični akciji, ki bi pripeljala do izoblikovanja italijanske nacionalne države, čeprav je že obstajal kodificiran italijanski jezik z bogato literarno tradicijo (Banti 2001: 15–24). Šele proti koncu 18. stoletja so se začeli pojavljati zametki takšnega načina mišljenja, ki je v naslednjem stoletju privedel do uveljavitve nacionalnih identitet. Italijanski patriotizem, ki je dotlej temeljil na kulturnih, jezikovnih in geografskih temeljih, je začel pridobivati nove pomeni, v prvi vrsti biološki oziroma etnični. Tudi pogled na vlogo jezika se je spremenil. Pred tem je bila v novoveški Goriški uporaba določenega materinega jezika nepomembna za deželno identiteto, v 19. stoletju pa je začela odločitev za uporabo

¹³ (...) Cividale (che così furlanamente si dice) nella lingua schiava et Hispagnuola altro non significa, che Città: la qual voce (se alle congetture s'appoggiassero gl'istorici) fu forse anche introdotta, quando la valorosa Nazione schiava, le cui naturali reliquie con propria lingua, et habito nei monti della Provincia si veggono ancora, coi Romani si mescolò, et con altri Barbari si fece, nostra habitatrice.

določenega jezika definirati nacionalno opredelitev, saj je jezik obveljal za enega najpomembnejših kriterijev etničnosti.

Viri

- Biondo, [Flavio], 1543: *Le historie da la declinatione de l'imperio di Roma, insino al tempo suo (che ui corsero circa mille anni). Ridotte in Compendio da Papa Pio; e tradotte per Lucio Fauno in buona lingua Volgare*. Venetia: [Michele Tramezzino].
- Blondus, Flavius, 1559: *Historiarvm ab inclinatione Romanorum, Libri XXXI. V: Blondus Flavius. [De Roma triumphante lib. X. priscorum scriptorum lectoribus utilissimi, ad totiusque Romanae antiquitatis cognitionem pernecessarij. Romae instauratae libri III. De origine ac gestis Venetorum liber. Italia illustrata. Historiarum ab inclinato Ro. imperio, decades III.]*. Basileae: [Hieronymus Froben et Nicolaus Episcopus] (samostojna paginacija).
- Brumatti de Jacomino e Sigisberg, Gaspare, [s.d.]: *L'Aquila leone di Goritia ossia il Contado principato goritiano uno degli incliti immediati Stati del S.R.I. colla sovranità commune a prencipi imperiali. Dalla maestà cesarea di Leopoldo primo suo conte prencipe dominato e per diversi governato*. Transkripcija rokopisa, ki se hrani v tržaški mestni knjižnici (ms. 1/2 A 17).¹⁴
- Candido, Giovanni, 1969 (1544): *Commentarii de i fatti d'Aquileia*. Bologna: Forni editore.
- Capodagli, Giuseppe, 1977 (1645): *Vdine illustrata da Molti suoi cittadini così nelle lettere, come nelle arti famosi, e non tanto per dignità Ecclesiastiche, e secolari, Quanto per altre notabili condizioni insigni, e riguardeuoli*. Bologna: Arnaldo Forni editore.
- Croce, Ireneo della, 1698: *Historia antica, e moderna sacra, e profana della città di Trieste*. Bologna: Forni editore.
- Dolce, Ludovico, 1664: *Le vite de gli imperadori romani da Giulio Cesare sino a Massimiliano tratte per M. Lodovico Dolce dal libro spagnuolo del signor Pietro Messia. A queste già furono accoppiate le vite di Ridolfo, e Matthias, descritte da Paolo Santorio Napolitano, con tutte le Effigie di essi imperadori dal naturale, così antichi, come moderni, in particolare della Casa d'Austria. Ma in questa ultima impressione sono state perfettionate con l'aggiunta della vita di Ferdinando secondo*. Venetia: Maria Turrini, e Gio Pietro Brigonci.
- Fontanini, Giusto, 1754: *Delle masnade e d'altri servi secondo l'uso de' Longobardi. Ragionamento*. Roma: Pagliarini.
- Giustiniano, Bernardo, 1608: *Historia. Dell'origine di Venetia*. Venetia: appresso Pietro Dusingello.
- Liruti, Giuseppe, 1971 (1760–1830): *Notizie delle vite ed opere scritte da letterati del Friuli*. Bologna: Forni editore.
- Liruti, Giuseppe, 1976 (1776–1777): *Notizie delle cose del Friuli*. Bologna: Arnaldo Forni editore.
- Maniago, Lionardo da, 1597: *La prima parte delle Historie del svo tempo. Nella quale,*

¹⁴ Zahvala za dostop do tega vira oz. transkripcije gre prof. Silvanu Cavazzi, ki je avgusta 2008 prijazno ponudil in posredoval kopijo besedila, s katero je razpolagal dott. Paolo Iancis. Zahvala gre seveda tudi slednjemu.

- diuisa in vndici Libri, si contengono le cose più notabili successe nell'Vniverso.* Bergamo: Comin Ventura.
- Moisesso, Faustino, 1623: *Historia della vltima gverra nel Frivli. Libri due. Con le figure del Paese doue si ha guerreggiato, et vna tauola de nomi di alcune persone spetialmente in essa guerra interuenute et loro attioni, et auenimenti.* Venetia: Barezzo Barezzi.
- Nicoletti, Marcantonio, 1927: *Leggi e costumi dei Furlani sotto diciotto Patriarchi d'Aquileia.* Pradamano (Udine): Pietro Zampa.
- Nicoletti, Marco Antonio, 1928: *Il Ducato del Friuli durante la dominazione dei Longobardi e dei Franchi. Historia inedita di Forogiulio ovverosia Cividale.* Pradamano (Udine): Pietro Zampa editore.
- Palladio degli Olivi, Gio. Francesco, 1966–1972 (1660): *Historie della Provincia del Friuli.* Bologna: Forni editore.
- Partenopeo, Hercole, 1978 (1604): *Descrittione della nobilissima Patria del Friuli.* Bologna: Arnaldo Forni editore.
- Porcia, Girolamo di, 1897: *Descrizione della Patria del Friuli.* Udine: Tipografia del Patronato.
- Premrou, Miroslav (recueillis et annotés par), 1919: *Monimenta Sclavenica petit choix tiré de la collection des documents.* Lioubliana: [s.n.].
- Tarchagnota, M. Gio[vanni], [1572–1580]: *Delle historie del mondo, Le quali contengono quanto dal principio del Mondo fino à tempi nostri è successo. Caūate da piu degni, e piu graui auttori, che habbiano ò nella lingua Greca, ò nella Latina scritto.* Venetia: per gli heredi di Francesco, et Michiel Tramezini.
- Tesavro, D. Emanvel, 1680: *Del Regno d'Italia sotto i barbari epitome.* Venetia: Gio. Giacomo Hertz.
- Valvasone di Maniago, Jacopo, 1876: *Descrizione dei passi e delle fortezze che si hanno a fare nel Friuli, con le distanze dei luoghi. Per nozze Crovato-Raugna.* Venezia: Tip. del commercio di Marco Visentini.

Literatura

- Ahačič, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ahačič, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: katoliška doba.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Anderson, Benedict, 1998: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma.* Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnosti.
- Banti, Alberto Mario, 2001: *Telling the Story of the Nation in Risorgimento Italy. Nations and nationalities in Historical Perspective.* Pisa: Edizioni Plus – Università di Pisa. 15–25.
- Cronia, Arturo, 1958: *La conoscenza del mondo slavo in Italia.* Padova: Officine grafiche Stediv.
- Gellner, Ernest, 1985: *Nazioni e nazionalismo.* Roma: Editori Riuniti.
- Gellner, Ernest, 1991: *Nacionalizem. Študije o etnonacionalizmu.* Ur. Rizman, Rudi. Ljubljana: Knjižnica revolucionarne teorije. 239–265.
- Grdina, Igor, 2011: *Pripadnosti in identitete med preteklostjo in vizijami prihodnosti. Jezik, identitete, pripadnosti med središči in obrobji: v počastitev 500. letnice*

- rojstva Primoža Trubarja*. Ur. Ahačič, Kozma; Testen, Petra. Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU. 9–20.
- Hobsbawm, Eric J., 1968: *Obdobje revolucije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Hobsbawm, Eric J., 2007: *Nacije in nacionalizem po letu 1780: program, mit in resničnost*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Ivetic, Egidio, 2004: Benečani in Nebenečani: samouprava, nadzor in zatiranje v republiki sv. Marka. *Venezia, una repubblica ai confini. Benetke, repubblica ob mejah. Venice, a republic at the borders*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna. 205–207.
- Kerševan, Marko, 2011: »Cerkev Božja slovenskega jezika« – vloga jezika v reformaciji in modernem nacionalizmu. *Jezik, identitete, pripadnosti med središči in obrobji: v počastitev 500. letnice rojstva Primoža Trubarja*. Ur. Ahačič, Kozma; Testen, Petra. Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU. 83–98.
- Kos, Milko, 1974: Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje. *Slovenci v Italiji včeraj in danes*. Ljubljana: [Založništvo tržaškega tiska]. 7–13.
- Makuc, Neva, 2011: *Historiografija in mentaliteta v novoveški Furlaniji in Goriški*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Mihelič, Darja, 2000: Etnična podoba Karantanije in njenih prebivalcev v spisih zgodovinopiscev od 15. do 18. stoletja. *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese*. Ur. Bratož, Rajko. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 839–961.
- Sestan, Ernesto, 1997: *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale e il contesto storico-politico in cui si colloca l'opera*. Udine: Del Bianco editore.
- Štih, Peter, 2000: Strukture današnjega slovenskega prostora v zgodnjem srednjem veku. *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche: Anfänge der slowenischen Ethnogenese*. Ur. Bratož, Rajko. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 355–394.
- Štih, Peter, 2005: Nacionalizem kot zgodovinski nesporazum (Spremna beseda). V Geary, Patrick J., 2005: *Mit narodov. Srednjeveški izvori Evrope*. Ljubljana: Studia humanitatis. 221–237.
- Štih, Peter, 2006: Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino: zbornik 33. zborovanja zvez zgodovinskih društev Slovenije, Kranj, 19.–21. oktober 2006*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 25–47.
- Štih, Peter; Simoniti, Vasko, 2009: *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja*. Ljubljana: Modrijan založba.

***ZAZNAMOVANE JEZIKOVNE PRVINE V DELIH FUŽINSKI BLUZ, ATA JE SPET PIJAN, ČEFURJI RAUS! IN JUGOSLAVIJA, MOJA DEŽELA*¹⁵**

MATEJA CURK

Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici

Povzetek

V prispevku so prikazani načini zaznamovanja jezikovnih prvin v literarnem jeziku s poudarkom na rabi prevzetih leksikalnih prvin in segmentov diskurza v tujem jeziku, značilnih za vsakdanji govorjeni jezik v raznolikih družbenih okoljih. Gre za enega od načinov, s katerimi ustvarjalci sodobnega literarnega diskurza uresničujejo težnjo po zrcaljenju jezikovne realnosti z uporabo družbenemu okolju upovedovanih vsebin prilagojenega jezikovnega aparata.

Ključne besede: zaznamovane jezikovne prvine, slovenska proza 2000–2012, prevzete leksikalne prvine, segmenti diskurza v tujem jeziku

FUŽINE BLUES, DAD IS DRUNK AGAIN, ČEFURJI RAUS! AND YUGOSLAVIA, MY COUNTRY

Abstract

The article presents methods of marking elements of literary language with an emphasis on borrowed lexical items and segments of discourse in foreign language specific to everyday spoken language of heterogeneous social contexts. Namely, this is one of the ways in which works of contemporary literary discourse are pursuing a tendency to reflect linguistic reality through the use of linguistic apparatus tailored to social environment.

Keywords: marked linguistic elements, Slovenian prose 2000–2012, borrowed lexical items, segments of discourse in foreign language

¹⁵ Prispevek je nastal v okviru doktorskega študija, ki ga je delno financirala Evropska unija (Evropski socialni sklad). Sofinanciranje je bilo izvedeno v okviru Javnega razpisa »Inovativna shema za sofinanciranje doktorskega študija za spodbujanje sodelovanja z gospodarstvom in reševanja aktualnih družbenih izzivov – generacija 2010 Univerza v Novi Gorici«.

1 Uvod

V prispevku so prikazani načini zaznamovanja jezikovnih prvin v literarnem jeziku s poudarkom na rabi prevzetih leksikalnih prvin in segmentov diskurza v tujem jeziku, značilnih za vsakdanji govorjeni jezik v raznolikih družbenih okoljih.¹ Kot nakazuje razmerje med domačimi in tujimi prvinami v obravnavanih proznih delih iz obdobja 2000–2012, se zdi, da je tradicionalna predstava o jeziku literature kot zgledu jezikoslovnega modela slovenskega standardnega jezika v 21. stoletju doživeta kot nepristna. Na spremembe v družbi, ki se kažejo tudi na drugih ravneh, zlasti jezikovni, so literarni ustvarjalci odgovorili z jezikom, ki ga očitno zaznamuje težnja po posnemanju značilnosti vsakdanjih govoric družbenih okolij.

K raziskovanju govoric literarnih oseb smo pristopili upoštevajoč dosedanje družbenojezikovne raziskave govoric družbenih okolij (Skubic 2005) in specifičnost literarnega diskurza v primerjavi z drugimi vrstami diskurzov (Bahtin 2007, Bahtin 2008). Zlasti slednja primerjalna analiza narekuje pristop, pri katerem zaznamovane jezikovne prvine v literarnem diskurzu raziskujemo z ozirom na prikaz značilnosti podob literarnih oseb, kot jih odslikuje govorica literarnih pripovedovalcev v izbranih proznih besedilih (Bucholtz, Hall 2005).

2 Govorice literarnih oseb v izbranih proznih besedilih

V jezikovno analizo smo vključili štiri prozna besedila, ki jih povezujejo naslednje skupne lastnosti: (1) nastala so v novejšem obdobju, ko v literarnem diskurzu opazujemo bolj opazen odsev družbene resničnosti sodobnega časa; (2) avtorji pripadajo srednji ali mlajši generaciji literarnih ustvarjalcev; (3) posnemanje značilnosti raznolikih govoric družbenih okolij na opazen način zaznamuje govorice literarnih oseb.

Andrej Ermenc Skubic, *Fužinski bluz* (2001)

Prvo literarno besedilo, ki ga ne zaznamujejo le posamezne prvine govorjenega jezika, ampak so govorice literarnih oseb bolj intenzivno zaznamovane z različnimi načini posnemanja govoric družbenih okolij, je *Fužinski bluz*. Gre za delo, ki opisuje svet štirih prebivalcev Fužin. Na prostoru, kjer živijo različne etnične skupine iz nekdanje skupne države, literarne osebe rabijo govorice, v katerih zasledimo različne plasti jezika.

Dušan Čater, *Ata je spet pijan* (2002)

Ob izidu romana *Ata je spet pijan* so literarni kritiki (gl. Vidrih 2002: 89) že opozorili, da so spremembe pisne manire v sočasnih proznih delih očitno generacijsko pogojene. Z znižanjem jezikovnega nivoja (pogostimi disfemizmi) in pogovornim slogom pisanja Čatrovo delo na ravni jezikovnega izraza zrcali položaj literarne podobe pisatelja, ki se je v sodobnih družbenih okoliščinah znašel na obrobju družbe.

Goran Vojnović, *Čefurji raus!* (2008)

Prozni prvenec G. Vojnovića dokumentira eno od govoric priseljske skupnosti, in sicer tisto, ki v sodobnem času živi v ljubljanskem predmestju Fužine. Prvoosebni pripovedovalec zgodbe Marko Đorđić govorico te skupnosti imenuje »fužinščina« in jo ločuje od drugih govoric priseljencev, ki jih označi z izrazom »čefurščina«. Zapis

¹ Vsakdanji govorjeni jezik v prispevku označujem s pojmom *vsakdanje govorice* (prim. Skubic 2005). Poleg tega z namenom ločevanja vsakdanjih govoric resničnih družbenih okolij od zapisanega govora literarnih oseb rabim izraz *literarne govorice*.

govorice literarnih oseb, ki upodabljajo priseljence in njihove potomce, zaznamuje preplet leksike in skladnje slovenskega jezika s prvinami srbohrvaškega idioma na različnih jezikovnih ravneh.

Goran Vojnović, *Jugoslavija, moja dežela* (2012)

V primerjavi s prvim ima jezik v zgodbi drugega Vojnovičevega romana drugačno vlogo, saj je v večji meri zapisan v standardnem jeziku. Fonetično zapisane prvine pogovorne slovenščine in citatno zapisane prvine srbohrvaškega idioma pa se v zgodbo o ponovnem iskanju identitete protagonista, ki ga zaznamuje življenje v različnih kulturnih okoljih nekdanje Jugoslavije, vključujejo le v posebnih govornih položajih.

Pregled izbranih besedil z vidika rabe zaznamovanih jezikovnih prvin je pokazal, da jezikovne prakse govorcev označujejo različni jezikovni pojavi, ki so posledica prevzemanja in rabe dveh jezikovnih kodov v govoricah dvojezičnih literarnih oseb. Ker pa so ti pojavi raznoliki in govorice literarnih oseb zaznamujejo na različnih jezikovnih ravneh, smo se osredotočili le na tiste, ki imajo v literarnih besedilih pomembno vlogo pri zaznamovanju podobe literarnih oseb oziroma ki zrcalijo identiteto posameznikov, ki živijo v sodobnih družbenih okoljih: (1) raba prevzetih leksikalnih prvin in (2) pojav preklapljanja kodov.

2.1 Prevzete jezikovne prvine v literarnih govoricah

Eden od načinov posnemanja značilnosti vsakdanjih govoric v različnih družbenih okoljih je raba prevzetih jezikovnih prvin. Zanje je značilno, da so prevzete iz različnih jezikov (angleščine, nemščine, italijanščine, srbsčine, hrvaščine, bosanščine idr.) in so v večini primerov prilagojene glasovnemu, pisnemu in oblikoslovnemu sistemu slovenskega jezika.

Po Filipoviću (1990) je za rabo prevzetih prvin v vsakdanjih govoricah značilno, da na glasoslovni ravni tujejezične foneme nadomestijo fonemi slovenskega glasoslovnega sistema (prim. Gorup 2000). To se v analiziranem gradivu kaže na ravni fonetičnega zapisa prevzetih besed (*bed, bulšit, displej, fajn, frend*).

Na oblikoslovni ravni je za prevzete leksikalne prvine iz obravnavanega gradiva značilno, da pri prilagajanju sledijo trem fazam, in sicer:

- v jeziku prejemniku se uveljavi osnovna oblikoslovna oblika (*drink, staf*),
- prevzeta oblikoslovna kategorija je sprejeta med kategorije jezika prejemnika (*diler, filing, parking*),
- prevzete leksikalne prvine so vključene v skladenjski in spregatveni sistem jezika prejemnika (*densati, finiširati, šejkati*) (prim. Filipović 1990, gl. Gorup 2000), kar omogoča njihova besedotvorna prilagoditev slovenščini.

Poleg tega, da med jezikovnimi značilnostmi izbranih literarnih del izpostavljammo zlasti leksikalne prvine, ki so uspešno prilagojene sistemu slovenskega jezika, so s stališča izvora za raziskavo načinov zaznamovanja govoric literarnih oseb zanimive predvsem tiste jezikovne prvine, ki so v primerjavi z drugimi prevzetimi prvinami najmlajše in njihovo prevzemanje poteka v različnih jezikovnih okoljih hkrati – to so anglizmi. Nadaljnja analiza je tako osredinjena na značilnosti rabe leksikalnih prvin, prevzetih iz angleščine, jezika, ki na globalni ravni povezuje svet in ima zato prestižen položaj (prim. Domanska 2008).

2.1.1 Razširjenost rabe leksikalnih prvin, prevzetih iz angleščine

Mednarodno razširjena angleščina vpliva zlasti na spreminjanje leksikalnega sestava. Leksikalne prvine iz angleščine prevzemamo skupaj z novostmi iz predmetnega in pojmovnega sveta, sprva tehnike in športa, sčasoma pa je postalo vse pogostejše prevzemanje terminov iz angleško pisane strokovno-znanstvene literature različnih področij (Kalin Golob 2001, prim. Domanska 2008: 10, Picone 1996: 10, Stramljič Breznik 2008: 150). Zaradi prevladujoče vloge angleščine v IK-tehnologijah, ki so danes prevladujoči posredniki različnih tipov komunikacije, pa je angleščina prodrla tudi v vsakdanje govorice družbenih okolij (pogovorni jezik), med njimi zlasti sleng (Kalin Golob 2001).

Tako kot v vsakdanjih govoricah sodobne slovenščine je tudi v govoricah literarnih oseb raba anglizmov pogosta. Glede na predmetnost oziroma pojavnost, ki jo označujejo, in glede na to, ali so rabljeni le v nestandardnem ali tudi v standardnem jeziku, so anglizmi v prispevku razdeljeni v dve skupini (prim. Šehović 2009a).

V **prvo skupino** sodijo poimenovanja predmetov in pojavov, ki jih v preteklosti nismo poznali, v sodobnosti pa imajo v vsakodnevni govorni praksi pomembno vlogo. Med njimi je veliko število leksemov s tematskega polja tehnike in informatike ter leksemov, ki nastanejo zaradi vpliva spremenjenih družbeno-političnih okoliščin (prim. Šehović 2009a).² Zanje je značilno, da je njihova raba neustaljena in omejena na pogovorni jezik (Šehović 2009a: 130, prim. Kalin Golob 2001). A. Šehović ta del leksike pogovornega jezika opredeli glede na to, ali lekseme še spremlja občutek novega, in jih imenuje *neologizmi* (Šehović 2009a: 135). M. Kalin Golob pa to skupino prevzetih besed uvrsti med anglizme, za katere ni bila tvorjena ali se v jezikovni rabi ni uveljavila slovenska ustreznica (Kalin Golob 2001). Opisanim značilnostim ustrezajo v govoricah sodobnih proznih besedil prisotni leksemi, kot so: *badminton, bowling, CD/cede, cd player cd playerja, didžej, džoging, euro, guglati, imidž, internet, plejštejšn, surfati*.

Samo to je zato, ker ima Mirsad neke stare kasete od Lepe Brene pa od Dragane Mirković, pa noče kupit cd playerja, ker potem ne bi mogel poslušat teh komadov. A to, da lahko skineš vse Lepe Brene z interneta v pol ure, to pa on ne dojame. Kaj ve Mirsad, kaj je internet (Marko, Vojnović 2008: 96). S cedeje se sliš muzika (Peter, Skubic 2001: 235).

Nad cedeje se pravim. Kar dolg se obiram. Sej sploh ne, da bi mela tolk cedejev (Janina, Skubic 2001: 210).

V **drugo skupino** uvrščamo primere, ko so s prvinami, prevzetimi iz jezika dominantne kulture, poimenovane predmetnosti, ki niso nujno povezane z novostmi ali spremembami (Gorup 2000: 274), ampak jih označuje ustaljen in sinonimen slovenski izraz. Mednje sodijo anglizmi, kot so: *basket, biznismen, drink, džoint, fajt, filing, ful, keš, klas, kuki, kul, lajf, mejl, mobi, okej, parking, simpl, smajl, sori, šit, šov, tajm, tim*.

Ko pa sva videla še rešilni avto, pa sva si oddahnila, češ, nekdo se je poškodoval, kakšen fajt med štirimi stenami, ki mu je, kot bomo lahko brali naslednji dan v dnevnem časopisju, botroval alkohol in vse to, pa sva jo brez skrbi mahnila dalje (Ata Čatko, Čater 2002: 140).

Jaz se v lajfu nisem pogovarjal z Radovanom. Ali pa Ranko (Marko, Vojnović 2008: 32).

² A. Šehović (2009a: 130) skupino poimenovanj za predmete in pojave s tematskega polja tehnike in informatike ter poimenovanja za spremenjene družbeno-politične okoliščine, ki so rabljena v bosanskem pogovornem jeziku, ponazarja z leksemi *imejlirati, isprintati, kompjuter, komunjara*.

To je še bolj simpl. Na ta vprašanja ni odgovorov (Marko, Vojnović 2008: 32).

»Ta računalnik tukaj ima kamero, ampak ima malo zjebano tipkovnico. L, M pa K so mi žešče u krizi. Če boš pisal mej, ti je zato boljši tale tam« (Vladan, Vojnović 2012: 65).

Dosedanje raziskave rabo v drugo skupino uvrščenih angлизmov razlagajo kot posledico težnje po doseganju višje ravni pogovora ali izkazovanju prestiža, ki ga prinaša povezanost z angleško kulturo; raba angлизmov velja za pokazatelja sofisticiranosti in višjega družbenega položaja, ki ga simbolizira znanje angleščine (Domanska 2008: 15, 20; Gorup 2000: 274).

2.1.2 Prisotnost angлизmov glede na družbeni profil literarnih oseb

Jezikoslovci prevzemanje leksemov iz angleščine in rabo angлизmov tudi takrat, ko obstajajo domače besede z enakim pomenom (*ekstra, luk, parti*), pogosto umeščajo v vsakdanji govor mlajših generacij sleng (Gorup 2000, Šehović 2009a: 139; že prej pa Gjurić 1974). Ob pregledu angлизmov v pričujočih besedilih smo želeli preveriti, ali lahko potrdimo te ugotovitve. So angлизmi še vedno domena govoric mlajših generacij? Ali prisotnost angлизmov v govoricah sodobnih družbenih okolij kaže odstopanja od dosedanjih raziskav?

Na splošno glede rabe angлизmov v literarnih govoricah obravnavanih proznih del ugotavljamo, da so najbolj razširjeni v govoricah mlajših literarnih oseb in tudi mlajših odraslih. Dejstvo, da se v posameznih skupinah značilnosti slenga ohranjajo pri govorcih, tudi ko niso več pripadniki te interesne skupine, dokazuje opažanje, da so nekaj desetletij kasneje angлизmi prisotni v govoricah različnih starostnih skupin.³ Primer najstarejše literarne osebe, upokojene profesorice slovenščine, nakazuje, da na manj raznoliko rabo angлизmov poleg starosti vpliva tudi višja izobrazba in poklic. Primeri mlajših odraslih literarnih oseb pa kažejo, da se bolj raznolika raba angлизmov povezuje tudi z nižjo izobrazbo in slabšim ekonomskim položajem.

Da bi ugotovitve o rabi angлизmov v odvisnosti od družbenega profila literarnih oseb empirično podkrepili, smo razširjenost rabe dveh že predstavljenih skupin angлизmov preverili na primeru govoric štirih protagonistov Skubičevega dela *Fužinski bluz*, ki jih zaznamujejo različne jezikovne značilnosti. Razlike med njimi lahko, skladno s Skubičevo teorijo o sociolektih, razlagamo kot razlike med kultiviranim, ekscenim in obrobni priseljskim sociolektom (Skubić 2005). Omenjene razlike med govoricami literarnih oseb ponazarja spodnja preglednica poimenovanj predmetov ali pojmov, ki imajo pomembno vlogo v novejšem času, t. i. neologizmi, in za katere v slovenščini – kot dokazuje aktualna jezikovna raba v reprezentativnem korpusu slovenskega jezika *Gigafida*⁴ – ni bila tvorjena ali se ni uveljavila slovenska ustreznica.

³ Ob tem se poraja vprašanje, ali je ta prisotnost opazna v vseh družbenih okoljih ali pa se razlikuje glede na izobrazbeno, premoženjsko ali kako drugo pripadnost. Kaj torej poleg starosti najbolj vpliva na jezikovno rabo literarnih oseb?

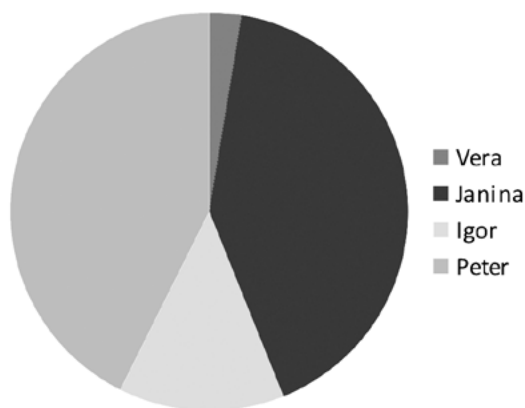
⁴ Dostopno na: www.gigafida.net.

Sociolekt (prim. Skubic 2005)	Protagonisti štirih zgodb v <i>Fužinskem bluzu</i>		Primeri anglizmov
kultivirani sociolekt	Upokojena profesorica slovenščine Vera Višnar		
obrobni priseljski sociolekt	Najstniki , ki pripadajo drugi generaciji priseljencev	Janina Paškovič	<i>cede, imidž</i>
		Marko Đorđić	<i>badminton, bowling, džoging, imidž</i>
		Vladan Borojević	<i>cd player, euro, guglati, surfati</i>
ekscesni sociolekt	Mlajši odrasli , zaznamovani s slabim ekonomskim položajem, delinkventnostjo in ekscesom	Igor Ščinkovec	<i>imidž</i>
		Peter Sokič	<i>cede</i>
		Ata Čatko	<i>didžej</i>

Preglednica: Raba anglizmov glede na družbeni položaj literarnih oseb.

Kot dokazuje v preglednici ponazorjena raba anglizmov, se leksemi, ki označujejo v novejšem času aktualno predmetnost ali pojavnost, v govorici najstarejše govorke, ki se je na univerzitetni ravni poklicno ukvarjala z jezikom, ne pojavljajo. Njihova raba je najbolj razširjena v govoricah najstnikov, od koder se je, kot nakazujeta zgleda *cede* in *imidž*, razširila tudi v govorice mlajših odraslih, ki jih zaznamujeta slab ekonomski položaj in delinkventnost.

Te ugotovitve potrjuje tudi empirična analiza pogostosti pojavljanja sistemsko rabljenih anglizmov, ki označujejo ustaljen in pomensko sinonimen slovenski izraz. Preverili smo pogostost pojavljanja leksemov, kot so *bed, dandy dandyja, drink, fak, filing, flet, flirtati, friend, ful, hit, kemp, keš, klas, kul, lajf, lift, new-ageovski, okej, seksi, simpl, sori, šit*, v štirih različnih govoricah literarnih oseb, ki nastopajo v *Fužinskem bluzu*. Ugotovili smo, da v Verini govorici najdemo najmanj pojavitev navedenih anglizmov (9), v Igorjevi govorici, zaznamovani z družbeno obrobnostjo, se anglizmi pojavljajo pogosteje (29), v Janinini (98) in Petrovi (99) govorici pa je število pojavitev primerljivo pogosto. Razlike med govoricami prikazuje spodnji grafikon.

Grafikon: Shematična ponazoritev razširjenosti rabe anglizmov, ki označujejo ustaljen in pomensko sinonimen slovenski izraz, v odvisnosti od družbenega profila literarne osebe.

V empiričnem pregledu odvisnosti rabe anglizmov od družbenega profila literarnih oseb se je potrdila ugotovitev že omenjenih jezikoslovnih teoretikov, ki povezujejo rabo iz angleščine prevzetih leksemov, zlasti ob obstajajočih slovenskih sopomenkah, večinoma z mlajšo generacijo govorcev. Nadgradnja teh ugotovitev, ki jo ponuja profil literarnih oseb v obravnavanih proznih delih, pa kaže, da se anglizmi pojavljajo tudi v literarnih govoricah, ki jih lahko primerjamo z opredelitvijo ekscesnih sociolektov v Skubičevi teoriji (Skubic 2005).

2.1.3 Specifične značilnosti rabe sistemsko prevzetih leksikalnih prvin

Z značilnostmi družbenega profila, pripisanega literarnim osebam, je povezana različna prisotnost posameznih, sistemu slovenskega jezika prilagojenih leksikalnih prvin. Da »socialne karakteristike govorečega (starostna skupina, socialno okolje, javni značaj dejavnosti, jezikovna kompetenca, socialni status)« in »komunikativni položaj« vplivajo na proces jezikovnega prilagajanja in variantnosti pogovorne formacije predpostavlja tudi I. Makarova, ko se v analizi sodobne ljubljansčine ukvarja s problemom heterogene narave žive govorice (Makarova 2004: 287).

V študiji iz leta 2001 I. Makarova predstavi skupino leksemov, ki jih opredeli glede na rabo v pogovorni slovenščini ter jih skladno s tem imenuje *kolokvializmi*. Upoštevajoč pristop, kot ga je oblikovala I. Makarova (2001), so za analizo sistemsko prevzetih leksikalnih prvin pomembni predvsem štirje vidiki. Mednje I. Makarova (2001: 48) poleg izvora (1) in razširjenosti rabe (2) uvrsti tudi pomensko prilagajanje (oženje, širitev, premik pomena) in govorni položaj prevzetih prvin, ki so »dvojnice nevtrálnih leksemov« in s tem »zaznamujejo pogovorne različice slovenščine« ter »signalizirajo izbiro določenega jezikovnega koda«. Potem ko smo leksikalne prvine, ki so glede na izvor prevzete iz angleščine, predstavili z vidika razširjenosti njihove rabe, sistemsko prevzete anglizme obravnavamo še z vidika pomenskega prilagajanja, ki na poseben način zaznamuje govorice najstnikov in mlajših odraslih.

2.1.3.1 Pomensko prilagajanje sistemsko prevzetih anglizmov

Med anglizmi, ki označujejo v jezikovni rabi že ustaljen in pomensko sinonimni slovenski izraz, so v govorica mlajših in mlajših odraslih literarnih oseb pogostejše kot v govorici starejše literarne govorke prisotni posamezni sistemsko prevzeti anglizmi. Zanje je značilno, da se pojavljajo v neformalnih govornih položajih in v različnih vsebinskih kontekstih. Poleg tega je za sistemsko prevzete leksikalne prvine, ki so v prejemnem jeziku popolnoma prilagojene in neomejeno rabljene, značilno tudi pomensko prilagajanje (Kalin Golob 2001: 237, prim. Gorup 2000: 280–281).

Spremembe, ki so značilne za prilagajanje prevzetih leksikalnih prvin na pomenski ravni, je R. Filipović (1986) razvrstil v tri kategorije:

1. V prvo je uvrstil prevzete leksikalne prvine, ki imajo enak pomen kot v izvornem jeziku,
2. v drugo prvine, ki so prevzete v posebnih kontekstih in imajo v prejemnem jeziku le nekatere pomene (zoženje pomena),
3. v tretjo pa prvine, ki so v prejemnem jeziku rabljene v pomenu, ki ga v izvornem jeziku niso imele (širitev pomena) (gl. Kalin Golob 2001: 237).

S stališča časa prevzemanja dosedanje raziskave pomensko prilagajanje sistemsko prevzetih leksikalnih prvin pripisujejo leksemom, ki so bili prevzeti v starejših obdobjih in iz različnih jezikov (Šehović 2009a: 139). To skupino leksemov v študiji bosanskega pogovornega jezika ponazarja zgled *kralj/kraljica*, ki širitev pomena izkazuje v kontekstu: *Ma, ti si meni pravi kralj* (Šehović 2009a: 138). Predstavljenim značilnostim v analiziranem gradivu ustreza raba srbohrvatizmov, kot so: *car, kao* in *valjda/valda*. Njihova prilagoditev na pomenski ravni je razvidna iz spodaj navedenih zgledov:

O jebote! Adi, ti si car (Marko, Vojnović 2008: 146).

On navija za Jugo, valda (Peter, Skubic 2001: 229).

»Valjda, stari,« sem rekel, in iz kavbojk, ki so še vedno ležale nekje na tleh, izvlekel vrečko (Ata Čatko, Čater 2002: 164).

Na en komolec se naslon pa mene gleda. Kao, kar gleda. Menda ji ni jasno, kako to, da zdržim toliko dolgo. Kao, če ona nič ne reče, kako ti zdržiš, da me nič ne vprašaš? (Janina, Skubic 2001: 210).

Tako kot za leksikalne prvine, prevzete v starejših obdobjih, je širitev pomena značilna tudi za posamezne anglizme, ki so v jezikovni rabi prisotni že dlje časa in se v vsakdanjih govorica pojavljajo v raznolikih kontekstih. Mednje sodita anglizma *ful* in *kul*, za katera je že Skubic ugotavljal, da sta pomensko izredno široka, njun pomen pa je vedno odvisen od konteksta (Skubic 2005: 215–216). Poleg vsebinskega konteksta na širitev pomena vpliva tudi raba v govornih položajih, v katerih so anglizmi, kot so *fak*, *ful* in *kul*, rabljeni kot prislovi, medmeti ali so v pridevniški rabi.

»Fak!« je rekel Dostojevski in se nasmehnil (Ata Čatko, Čater 2002: 51).

Tipa se režita, ko da sta ful vesela, v bistvu kao da sta ful prijazna (Peter, Skubic 2001: 169).

Mislím, sej mora bit ful enih kul stvari za delat, če si morska klobasa, sam mi tega sploh ne vemo, ko se nam druge stvari zdijo kul (Janina, Skubic 2001: 141–142).

2.2 Pojavne oblike alternacije kodov v govoricah dvojezičnih literarnih oseb

Drug način posnemanja govoric raznolikih družbenih okolij je raba različnih pojavnih oblik alternacije kodov, med katerimi je za diskurz dvojezičnih govorcev najbolj značilno preklapljanje kodov (prim. Petrović 2006a: 57). V strokovni literaturi je preklapljanje kodov različno opredeljeno, najpogostejša pa je opredelitev, ki preklapljanje kodov razloži kot »izmenično rabo dveh ali več jezikov pri izjavljanju ali v pogovoru« (Grosjean 1982: 145).

2.2.1 Preklapljanje kodov glede na družbeni profil literarnih oseb

Jezikovna praksa preklapljanja med slovenščino in srbohrvaškim idiomom⁵ se v izbranih delih pojavlja v govoricah literarnih oseb, ki upodabljajo dve različni generaciji, in sicer priseljence iz republik nekdanje Jugoslavije, zlasti pa drugo generacijo dvojezičnih potomcev. Med raziskavami, ki preklapljanje kodov povezujejo s pripadnostjo določeni generaciji, analiza diskurza Srbov v Beli krajini dokazuje, da le še najstarejša generacija prebivalcev belokranjskih vasi aktivno uporablja domačo govorico, pripadniki srednje generacije uporabljajo srbsščino predvsem pri sporazumevanju s starši, medtem ko najmlajša generacija uporablja samo posamezne srbske besede, sicer pa ta jezik razume in pri sporazumevanju s starimi starši, ki pogosto poteka v dveh jezikih, nima nobenih težav (Petrović 2006b: 37–38). O povezavi med etnično identiteto in preklapljanjem kodov pišejo tudi sociološke študije in ugotavljajo, da se identitetni prekop in prekop med lojalnostni družbeni skupini izražata tudi skozi jezikovni kodni prekop, do katerega pride ob pomembni spremembi konteksta (Lukšič Hacin 1999: 44).

Povezavo med preklapljanjem kodov in družbenim profilom literarnih oseb v nadaljevanju tega prispevka dokazujemo z zgledi preklapljanja kodov, ki jih analiziramo z ozirom na govorni položaj, vsebinski kontekst in odnos med sogovorci v literarnem diskurzu.

2.2.2 Preklapljanje kodov v govoricah dvojezičnih pripovedovalcev literarnih zgodb z ozirom na govorni položaj, vsebinski kontekst in odnos med sogovorci

Glede na to, da dvojezične literarne osebe, ki imajo v literarnih delih *Fužinski bluz* (le govorica dvojezične protagonistke Janine), *Čefurji raus! in Jugoslavija, moja dežela* vlogo pripovedovalcev, upodabljajo mlajšo generacijo potomcev priseljencev, nas zanimajo predvsem za literarni diskurz značilne okoliščine (govorni položaj, vsebinski kontekst, odnos med sogovorci), v katerih pride do preklapljanja kodov v govoricah teh govorcev. Govor drugih literarnih oseb je namreč ne glede na govorni položaj pod vplivom pripovedovalčevega glasu, ki tudi v primeru premega govora le posoja glas prvotnemu govorcu (Coulmas 1986: 2). Ker je prispevek osredinjen na prikaz značilnosti preklapljanja kodov v govoricah druge generacije priseljencev, je preklapljanje kodov pri starejši generaciji v analizo vključeno samo, ko govor priseljencev vpliva na preklapljanje kodov v govorici njihovih potomcev.⁶

⁵ Po zgledu terminološkega sistema, ki ga je pri analizi diskurza Srbov v Beli krajini razvila T. Petrović, v prispevku rabim termin *srbohrvaški idiom* kot opisno kategorijo, ki zajema celoto diskurzivnih praks, ki v govoricah dvojezičnih literarnih oseb nasprotujejo praksam v slovenskem idiomu (gl. Petrović 2006a: 27).

⁶ Izhajajoč iz ugotovitev F. Coulmasa (1986), v prispevku niso navedeni posamezni primeri rabe

Pri pregledu govoric mlajših dvojezičnih literarnih oseb smo bili pozorni na okoliščine, kot je govorni položaj, in ugotovili, da je preklapljanje kodov značilno zlasti za (1) dialoge s priseljenci starejše generacije in (2) dialoge z vrstniki, ki so prav tako potomci priseljencev. Pogostost pojavljanja alternacije kodov pri *ustvarjanju premege govora* dokazuje tudi analiza diskurza Srbov v Beli krajini (Petrović 2006a). V omenjeni raziskavi je premi govor obravnavan kot mehanizem, pri katerem ima pomembno vlogo jezikovna ideologija⁷ (Petrović 2006a: 62). Pri analizi premege govora T. Petrović uporabi Bahtinove študije o dialoški naravi diskurza, ki se posvečajo t. i. *tujemu govoru* (Bahtin 2008). Za stik tujega govora z jezikovno ideologijo je po Bahtinu bistvenega pomena njegova oblika, tj. izbor jezikovnih sredstev, s katerimi govorec signalizira, da gre za »izjavo v izjavi« (Bahtin 2008: 157). V primeru večjezične skupnosti izbor jezikovnih sredstev, kot dokazuje raziskava T. Petrović, zajema različne kode, njihova izbira pa je v veliki meri izraz jezikovne ideologije govorca (prim. Petrović 2006a: 147).

Z jezikovno ideologijo je zaznamovana tudi izbira koda v literarnih govoricah mlajših dvojezičnih literarnih oseb, saj je bilo pri pregledu ugotovljeno, da alternacija kodov s stališča učinkovitosti sporazumevanja ni nujna. Njena funkcija je praviloma ideološka in se uporablja za vzpostavljanje bližine in poudarjanje solidarnosti med dvema posameznikoma oziroma skupinama (prim. Petrović 2006a: 150–151). Da govorci literarnega diskurza zavedno in ideološko utemeljeno izbirajo jezikovna sredstva, nakazujejo vzorci doslednega preklapljanja iz enega v drugi jezikovni kod v primerih, ko je treba poudariti podobnost ali bližino med literarnim govorcem in literarno osebo, katere govor je naveden (prim. Petrović 2006b: 49).

Ugotovljeno ponazarja **(1) izbira koda v dialogu med priseljenci starejše generacije in v dialogu med literarnimi osebami, ki so v odnosu starši – otroci**, kar dokazujejo v nadaljevanju navedeni primeri odlomkov. Ko se dialogi med priseljenci (gl. Marko, Vojnović 2008: 69–71, 132) in dialogi med družinskimi člani odvijajo v zasebnem prostoru (gl. Marko, Vojnović 2008: 25–27; Janina, Skubic 2001: 43–44, 139), literarne osebe praviloma uporabljajo srbohrvaški idiom. Izjema je Vladanov dialog z materjo, v katerem raba srbohrvaškega idioma prevladuje le v Vladanovem delu dialoga in predstavlja način upiranja materini rabi slovenskega jezika (gl. Vladan, Vojnović 2012: 24). Poleg tega se preklapljanje kodov v novejšem Vojnovićevem romanu pojavlja ne le v dialogih z družinskimi člani, ampak tudi v dialogih z drugimi literarnimi osebami, ki so materni govorci srbohrvaškega idioma in jih Vladan srečuje tako v slovenskem družbenem okolju (gl. Vladan, Vojnović 2012: 20–21, 32, 174, 228–231) kot tudi na poti po drugih delih nekdanje skupne države (gl. Vladan, Vojnović

srbohrvaškega idioma v Čatrovem romanu *Ata je spet pijan*, saj so – čeprav gre za navajanje govora literarnih oseb, ki predstavljajo priseljence – pod vplivom govora enojezičnega protagonista, ki ne pripada priseljenjski skupnosti.

⁷ Opredelitev pojma *jezikovna ideologija* je več, središču vseh pa so, kot je ugotovila že T. Petrović (2006a: 84), »pogledi na jezik samih govorcev ter načini, s katerimi se različni družbeni pojavi skozi te poglede artikulirajo«. Med različnimi razlagami izpostavimo opredelitev Michaela Silversteina, ki jezikovno ideologijo razume kot »sistem predstav o jeziku, ki jih oblikujejo govorci z namenom racionalizirati ali upravičiti načine, na katere sami doživljajo strukturo in rabo jezika« (Silverstein 1979: 193) in Alexandre Jaffe, ki jezikovno ideologijo definira kot »kulturne ideje o razmerju med jezikovnimi oblikami in družbenimi identitetami« (Jaffe 1999).

2012: 84–89, 274–275, 109–116).⁸

V primerjavi z rabo srbohrvaškega idioma v zgoraj navedenih primerih dialogov je za **(2) dialog med najstniki** značilno preklapljanje med obema kodoma. Raba slovenščine v pogovoru med potomci priseljencev je posledica ves čas prisotne vključenosti v slovensko jezikovno okolje, izbira srbohrvaškega idioma pa je značilna zlasti za čustveno nabitost literarno dogajanje (gl. Marko, Vojnović 2008: 134, 146–149, Vladan, Vojnović 2012: 146–148). Ko značilnosti preklapljanja kodov v govorici protagonistov Vojnovićevih del primerjamo z govorico dvojezične protagonistke Skubičevega romana, ugotovimo, da je preklapljanje kodov v govorici slednje manj dosledno (Janina, Skubic 2001: 131–147). Zlasti za dialoge med Janino in njenimi vrstniki je značilno, da v njih prevladuje raba idioma slovenskega jezika, značilnega za govorico najstnikov. Preklapljanje kodov pa je bolj kot za dialoge z vrstniki značilno za prvoosebno pripoved protagonistke, ki med slovenščino in srbohrvaškim idiomom preklaplja ne le na ravni povedi, ampak tudi na ravni obsežnejših segmentov diskurza.

Zaključek

V prispevku prikazana načina zaznamovanja literarnega diskurza z uporabo prevzetih leksikalnih prvin in tujejezičnih segmentov diskurza kažeta na to, da slog obravnavanih del zaznamujejo lastnosti, ki so značilne za govorice raznolikih družbenih okolij in zrcalijo identiteto njihovih govorcev. Med njimi sta v prispevku izpostavljeni razširjenost anglizmov in za govorice dvojezičnih literarnih oseb najbolj značilna pojavnost oblika alternacije kodov – preklapljanje kodov.

Med anglizmi, ki so pogosteje prisotni v govoricah mlajših in mlajših odraslih literarnih oseb, so na poseben način zaznamovani sistemsko prevzeti anglizmi, pri katerih se z rabo v različnih kontekstih pojavi tudi širitev pomena. Na osnovi zgledov pomensko prilagojenih anglizmov je bilo ugotovljeno, da imajo predvsem anglizmi, ki označujejo ustaljen in pomensko sinonimni slovenski izraz, v literarnem diskurzu posebno funkcijo. Namreč, z rabo teh jezikovnih prvin analizirane literarne govorice na pristen način posnemajo značilnosti vsakdanjih govoric, v katerih imajo prvine globalnega jezika prestižno funkcijo. Prilagajanje teh prvin na pomenski ravni je zato eden od načinov zaznamovanja, ki zrcali umeščenost literarnih oseb v določeno družbeno okolje. Vendar, v nasprotju z ugotovitvami drugih raziskav (Domanska 2008, Gorup 2000), analiza izbranih literarnih del kaže, da te jezikovne značilnosti zrcalijo obrobni družbeni položaj posameznikov, ki jih upodabljajo posamezna prozna dela novejšega obdobja.

Z zrcaljenjem identitete posameznikov, ki živijo v raznolikih družbenih okoljih, je povezan tudi drugi način zaznamovanja literarnega jezika. Kot je pokazala primerjava izbire koda v dialogih med literarnimi osebami, ki pripadajo različnim generacijam in so v različnem odnosu s sogovorci, na izbiro koda v govoricah priseljencev, zlasti pa njihovih potomcev pomembno vplivajo okoliščine literarnega dogajanja. Med njimi izstopajo neformalnost, zasebnost, čustvena nabitost dogajanja, družbeni profil literarnega sogovorca in podobno (prim. Petrović 2006b: 41–43).

Prikazana načina zaznamovanja, ki jezik literarnih govoric približujeta vsakdanjemu govoru, kažeta na to, da v analizo vključena literarna dela predstavljajo

⁸ Posebnost rabe srbohrvaškega idioma v romanu *Jugoslavija, moja dežela* je, da so te jezikovne prvine pogosto zaznamovane tudi na ravni grafične oblike, in sicer z ležečo obliko pisave.

literarno produkcijo, v kateri pristnost jezika sovpada s pristnostjo značilnosti identitet v njih nastopajočih literarnih oseb.

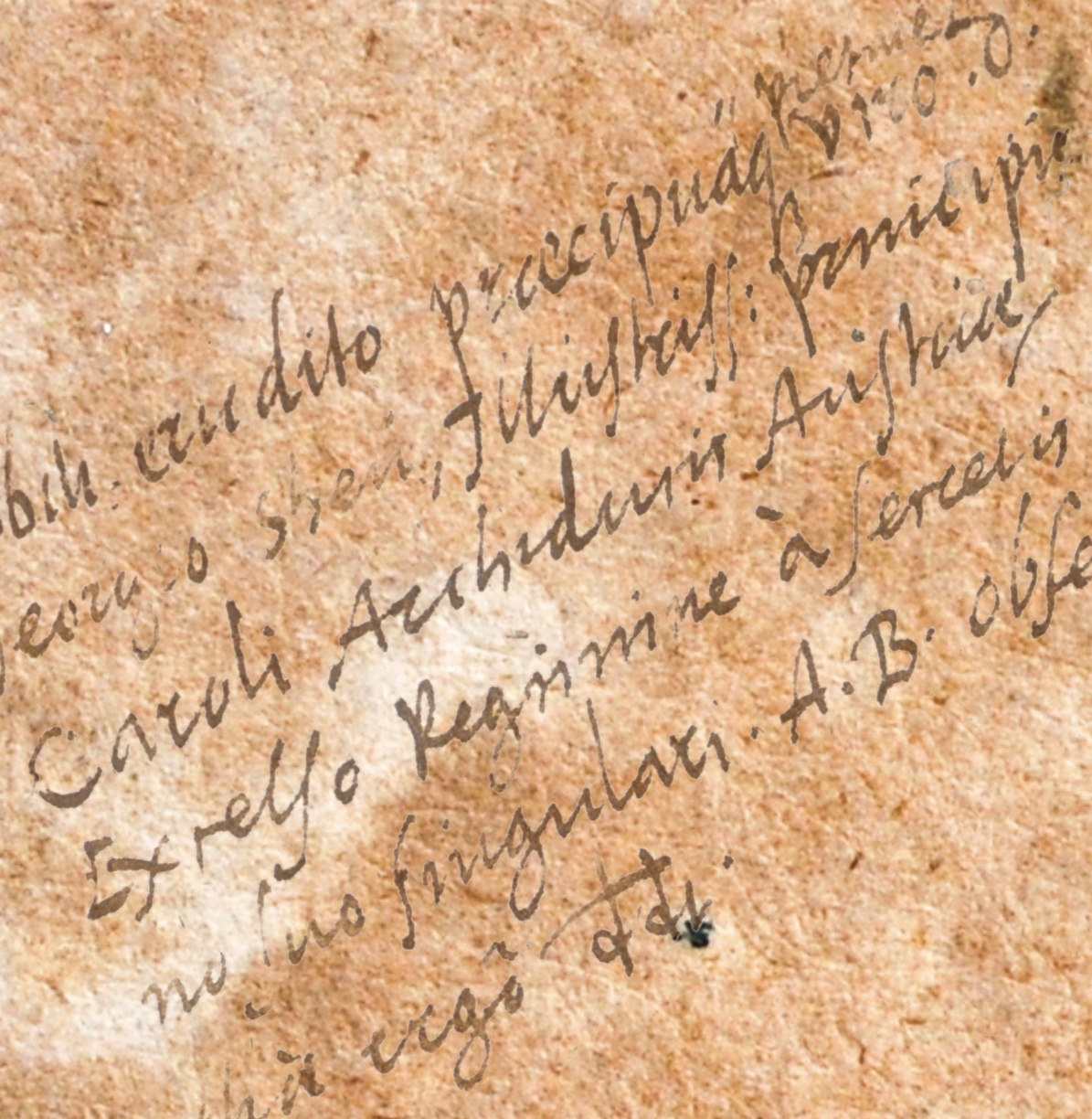
Viri

- Čater, Dušan (r. 1968): *Ata je spet pijan* (2002). Ljubljana: DZS.
- Skubic Ermenc, Andrej (r. 1967): *Fužinski bluz* (2001). Ljubljana: Študentska založba Beletrina.
- Vojnović, Goran (r. 1980): *Čefurji raus!* (2008). Ljubljana: Študentska založba Beletrina.
- Vojnović, Goran, 2012: *Jugoslavija, moja dežela*. Ljubljana: Študentska založba Beletrina.

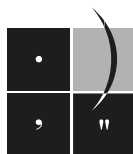
Literatura

- Bahtin Mihajlovič, Mihail, 2007: *Problemi poetike Dostojevskega*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Bahtin Mihajlovič, Mihail, (Vološinov Nikolajevič, Valentin), 2008: *Marksizem in filozofija jezika*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bucholtz, Mary, Hall, Kira, 2005: Identity in interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies* 7. 4–5. 585–614. Dostopno na: http://www.colorado.edu/ling/faculty/kira_hall/articles/B&H2005.pdf (13. 9. 2013).
- Coulmas, Florian, 1986: Reported Speech: Some General Issues. *Direct and Indirect Speech*. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter. 1–28.
- Domanska, Anna, 2008: *On the consciousness of Anglicisms in Norwegian youth language*. Universitetet i Bergen. Dostopno na: <https://bora.uib.no/bitstream/handle/1956/3659/62900235.pdf> (11. 10. 2013).
- Filipović, Rudolf, 1986: *Teorija jezika v kontaktu*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Filipović, Rudolf, 1990: *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb: Školska knjiga.
- Gjurin, Velemir, 1974: Interesne govorice sleng, žargon, argo. *Slavistična revija* 22. 1. 65–81.
- Gorup, Radmila, 2000: Lexical Borrowings from German and English into Serbian and Croatia. *Journal of the North American Society for Serbian Studies* 14. 2. 273–283.
- Grosjean, Francois, 1982: *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harward University Press.
- Jaffe, Alexandra, 1999: *Ideologies in Action: Language Politics on Corsica*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Kalin Golob, Monika, 2001: Med angleščino in slovenščino: prevzemanje in pomenski premiki. *Družboslovne razprave* 17. 37–38. 235–240.
- Kosmos, Iva, 2008: Medkulturni roman za medkulturno leto 2008. *Literatura* 20. 207/208. 231–237.
- Logar, Nataša, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *Slavistična revija* 54. Posebna številka. 87–101.
- Lukšič Hacin, Marina, 1999: *Zgodbe in pričevanja: Slovenci na Švedskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Dostopno na: <http://skrci.me/MfXMs> (20. 3. 2014).

- Makarova, Irina, 2001: Kolokvializmi tujega porekla v pogovorni slovenščini. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*, povzetki predavanj. 47–48.
- Makarova, Irina, 2004: Mehanizem jezikovnega prilagajanja in variantnosti sodobne ljubljanske. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Obdobja 22*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 287–295.
- Petrović, Tanja, 2006a: *Ne tu, ne tam*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Petrović, Tanja, 2006b: Med lokalnim in nacionalnim: Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna identiteta. *Jezik in slovstvo* 51. 3–4. 37–53.
- Picone, Michael, 1996: *Anglicisms, Neologisms and Dynamic French*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Dostopno na: <http://books.google.si/books?id=e4G0REShHqIC&printsec=frontcover&hl=sl#v=onepage&q&f=false> (24. 3. 2014).
- Silverstein, Michael, 1979: Language Structure and Linguistic Ideology. *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*. Ur. Clyne, Hanks, Hofbauer. Chicago. 219–259.
- Skubic Ermenc, Andrej, 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Stramljič Breznik, Irena, 2008: Prevzete leksemske prvine in njihova besedotvorna zmožnost v slovenščini. *Slavistična revija*, kongresna številka. 149–160.
- Šabec, Nada, 1997: Slovene-English language contact in the USA. *Sociolinguistics of Slovene*. Ur. Marc Greenberg. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 129–183.
- Šehović, Amela, 2009a: Leksika razgovornoga bosanskog jezika. *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo: Slavistički komitet. 111–319.
- Šehović, Amela, 2009b: Mjesto i funkcija anglicizama u savremenom bosanskom jeziku. *Pismo – Časopis za jezik i književnost*. 7. 1. 122–138.
- Vidrih, Nives, 2002: Dušan Čater. Ata je spet pijan. *Ampak – Mesečnik za kulturo, politiko in gospodarstvo*. 3. 8/9. 88–89.
- Zuljan Kumar, Danila, 2009: Jezikovno preklapljanje v jeziku v stiku. *Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi*. Ur. Irena Novak Popov. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 62–78.

Založba Univerze v Novi Gorici
2014

Ustanova
p a t r a
Stanislava
Škrabca

